

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**MES'ÛDÎ'NİN MURÛCU'Z-ZEHEB VE İBN KESİR'İN
EL-BİDÂYE VE'N-NİHÂYE'SİNE GÖRE EMEVÎ
HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN

HAZIRLAYAN
MUAMMER GEZİCİ
084246011016

KONYA-2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**MES'ÛDÎ'NİN MURÛCU'Z-ZEHEB VE İBN KESİR'İN
EL-BİDÂYE VE'N-NİHÂYE'SİNE GÖRE EMEVÎ
HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN

HAZIRLAYAN
MUAMMER GEZİCİ
084246011016

KONYA-2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUAMMER GEZİCİ
	Numarası	084246011016
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI / İSLAM TARİHİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
Tezin Adı	MES'ÛDÎ'NİN MURÛCU'Z-ZEHEB VE İBN KESİR'İN EL-BİDÂYE VE'N-NİHÂYE'SİNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ	

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUAMMER GEZİCİ
	Numarası	084246011016
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI / İSLAM TARİHİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	PROF. DR. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN
Tezin Adı	MES'ÛDÎ'NİN MURÛCU'Z-ZEHEB VE İBN KESİR'İN EL-BİDÂYE VE'N-NİHÂYE'SİNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Mes’ûdî’nin Murûcu’z-Zeheb ve İbn Kesîr’in El-Bidâye ve’n-Nihâye’sine Göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri” başlıklı bu çalışma 13/07/2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN	Danışman	
Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL	Üye	
Doç. Dr. Seyit BAHÇIVAN	Üye	

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUAMMER GEZİCİ
	Numarası	084246011016
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI / İSLAM TARİHİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	PROF. DR. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN
	Tezin Adı	MES'ÛDÎ'NİN MURÛCU'Z-ZEHEB VE İBN KESİR'İN EL-BİDÂYE VE'N-NİHÂYE'SİNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ

ÖZET

İslâm tarihinin önemli dönemlerinden biri olan Emevîler döneminde halifeler, gerek siyasî icraatları ve gerekse de kişilik özellikleri ve yaşam tarzları bakımından merak edilen ve dikkat çeken şahsiyetler olmuşlardır.

Bu tezde, İslâm tarihinin iki önemli kaynağı olan Mes'ûdî'nin Murûcu'z-Zeheb'ine ve İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye'sine göre Emevî halifelerinin kişilikleriyle ilgili bilgiler tespit edilip, bunlar hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Mes'ûdî halifeleri, genellikle olumsuz yönleriyle tanıtmaya çalışmış, onlar hakkında daha çok, eşine az rastlanılır türden olan anekdotlara yer vermiş, İbn Kesîr ise Mes'ûdî'ye göre konuyu çok daha sistematik ve detaylı bir tarzda ele almış, halifeleri daha çok olumlu yönleriyle tanıtmıştır.

Bu konu, şîî temayülü ile bilinen bir tarihçi olan Mes'ûdî ile şîî karşıtlığı ile bilinen İbn Kesîr'in, tarihin aynı dönemine dair yaklaşımlarını yansıtması bakımından önemlidir.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUAMMER GEZİCİ
	Numarası	084246011016
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI / İSLAM TARİHİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	PROF. DR. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN
Tezin İngilizce Adı	INDIVIDUALITIES OF UMAYYAD CALIPHS ACCORDING TO MURUCU'Z-ZEHEB OF MES'UDI AND EL-BIDAYE VE'N-NIHAYE OF IBN KESİR	

SUMMARY

In the era of Umayyads, which is accepted as an important period of Islamic history, the caliphs became important persons who were concerned and attracted the attention because of their politic actions and individualities as well as life-style.

In the present thesis, some important information related to the individualities of Umayyad caliphs have been determined and evaluated on the basis of Murûcu'z-Zeheb of Mes'ûdî and el-Bidâye ve'n-Nihâye of İbn Kesîr.

As a generic style, Mesudî tries to introduce caliphs by their negative aspects and presents unusual anecdotes related with their individualities more; while İbn Kesîr follows a more systematic and detailed style compared to Mesûdî, and introduces them by their positive aspects.

The present study is believed to be important because it reflects a collective view on contemporary approaches of Mesûdî and İbn Kesîr, who known as important historians having Shiah and anti-Shiah tendencies, respectively.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
ÖNSÖZ	5
KISALTMALAR	6
GİRİŞ	
1. Araştırmanın Kaynakları, Metodu ve Önemi	7
2. Emevî Siyâsî Tarihine Genel Bir Bakış	8
I. BÖLÜM	17
MES'ÛDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE MURÛCU'Z-ZEHEB'E GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ	17
1.1. Mes'ûdî'nin Hayatı.....	17
1.2. Mes'ûdî'nin Şiîlik Temayülü ve Bu Temayülün Eserlerine Etkisi	23
1.3. Mes'ûdî'nin Eserleri	26
1.4. Murûcu'z-Zeheb Hakkında Genel Bilgiler	29
1.5. Murûcu'z-Zeheb'e Göre Emevî Halîfelerinin Kişilikleri	33
1.5.1 Muâviye b. Ebi Süfyân	34
1.5.2. Yezîd b. Muâviye	39
1.5.3. Muâviye b. Yezîd	41
1.5.4. Mervân b. Hakem	42
1.5.5. Abdülmelik b. Mervân.....	43
1.5.6. Velîd b. Abdülmelik	48
1.5.7. Süleyman b. Abdülmelik.....	50
1.5.8. Ömer b. Abdülaziz.....	53
1.5.9. Yezîd b. Abdülmelik.....	58
1.5.10. Hişâm b. Abdülmelik.....	60
1.5.11. Velîd b. Yezîd	63
1.5.12. Yezîd b. Velîd	66
1.5.13. İbrahim b. Velîd	67
1.5.14. Mervân b. Muhammed.....	67
II. BÖLÜM	69

İBN KESİR'İN HAYATI, ESERLERİ VE EL-BİDÂYE VE'N-NİHÂYE'YE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ	69
2.1. İbn Kesîr'in Hayatı	69
2.2. İbn Kesîr'in Eserleri.....	74
2.3. el-Bidâye ve'n-Nihâye Hakkında Genel Bilgiler	77
2.4. el-Bidâye ve'n-Nihâye'ye Göre Emevî Halîfelerinin Kişilikleri	82
2.4.1. Muâviye b. Ebî Süfyân	83
2.4.2. Yezîd b. Muâviye	93
2.4.3. Muâviye b. Yezîd	99
2.4.4. Mervân b. Hakem	100
2.4.5. Abdülmelik b. Mervân.....	102
2.4.6. Velîd b. Abdülmelik	107
2.4.7. Süleyman b. Abdülmelik.....	111
2.4.8. Ömer b. Abdülaziz.....	114
2.4.9. Yezîd b. Abdülmelik.....	125
2.4.10. Hişâm b. Abdülmelik.....	126
2.4.11. Velîd b. Yezîd	130
2.4.12. Yezîd b. Velîd	133
2.4.13. İbrahim b. Velîd	135
2.4.14. Mervân b. Muhammed.....	135
III. BÖLÜM	138
MES'ÛDÎ'NİN MURÛCU'Z-ZEHEB VE İBN KESİR'İN EL-BİDÂYE VE'N-NİHÂYE'SİNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİYLE İLGİLİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	138
3.1. Mes'ûdî'nin Murûcu'z-Zeheb'ine Göre Emevî Halîfelerinin Kişilikleriyle İlgili Bilgilerin Değerlendirilmesi.....	138
3.1.1. Murûcu'z-Zeheb'de Emevîler Döneminin ve Emevî Halîfelerinin Ele Alınış Şekli	138
3.1.2. Olumlu ve Olumsuz Kişilik Özellikleri Bakımından Emevî Halîfeleri	142
3.1.3. Künyeleri ve Lakapları Bakımından Emevî Halîfeleri	142
3.1.4. Kendilerini Tanımlamaları Bakımından Emevî Halîfeleri	144

3.1.5.	Örnek Aldıkları veya Almak İstedikleri Kimseler Bakımından Emevî Halifeleri	145
3.1.6.	Birbirleri Hakkında Söyledikleri Sözler Bakımından Emevî Halifeleri	145
3.1.7.	Başkalarının Kendileri Hakkında Söyledikleri Sözler Bakımından Emevî Halifeleri	146
3.1.8.	İlk Defa Yaptıkları Bazı İcraatları bakımından Emevî Halifeleri.....	148
3.1.9.	Dînî Durumları, Başka Mezheplere Mensubiyetleri ve Birtakım Batıl İnançları Bakımından Emevî Halifeleri.....	149
3.1.10.	Hz. Ali ve Evladına Yaklaşımları Bakımından Emevî Halifeleri.....	151
3.1.11.	Hitabet, Fesahat, Belağat, Şiir Yönünden ve Bazı Hutbeleri ve Duaları Bakımından Emevî Halifeleri.....	155
3.1.12.	Fizikî Özellikleri Bakımından Emevî Halifeleri	155
3.1.13.	Giyim-Kuşamları ve Yeme-İçme Durumları Bakımından Emevî Halifeleri	156
3.1.14.	Vefat Etmeden Önceki Son Durumları ve Son Sözleri Bakımından Emevî Halifeleri	157
3.1.15.	Hilafet Süreleri ve Vefat Yaşları Bakımından Emevî Halifeleri	159
3.1.16.	Diğer Bazı Özellikleri Bakımından Emevî Halifeleri.....	159
3.2.	İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye'sine Göre Emevî Halifelerinin Kişilikleriyle İlgili Bilgilerin Değerlendirilmesi	160
3.2.1.	el-Bidâye ve'n-Nihâye'de Emevîler Döneminin ve Emevî Halifelerinin Ele Alınış Şekli	160
3.2.2.	Olumlu ve Olumsuz Kişilik Özellikleri Bakımından Emevî Halifeleri	163
3.2.3.	Künyeleri ve Lakapları Bakımından Emevî Halifeleri	165
3.2.4.	Kendilerini Tanımlamaları Bakımından Emevî Halifeleri.....	167
3.2.5.	Örnek Aldıkları veya Almak İstedikleri Kimseler Bakımından Emevî Halifeleri	169
3.2.6.	Birbirleri Hakkında Söyledikleri Sözler Bakımından Emevî Halifeleri	170
3.2.7.	Başkalarının Kendileri Hakkında Söyledikleri Sözler Bakımından Emevî Halifeleri	170
3.2.8.	İlk Defa Yaptıkları Bazı İcraatları Bakımından Emevî Halifeleri.....	170
3.2.9.	Dînî Durumları, Başka Mezheplere Mensubiyetleri ve Bazı Batıl İnançları Bakımından Emevî Halifeleri.....	171

3.2.10.	Hız. Ali ve Evladına Yaklaşımaları Bakımından Emevî Halîfeleri.....	173
3.2.11.	Hitabet, Fesahat, Belağat, Şiir Yönünden ve Bazı Hutbeleri ve Duaları Bakımından Emevî Halîfeleri.....	173
3.2.12.	Fizikî Özellikleri Bakımından Emevî Halîfeleri	175
3.2.13.	Giyim-Kuşamları ve Yeme-İçme Durumları Bakımından Emevî Halîfeleri	175
3.2.14.	Vefat Etmeden Önceki Son Durumları ve Son Sözleri Bakımından Emevî Halîfeleri	177
3.2.15.	Hilafet Süreleri ve Vefat Yaşları Bakımından Emevî Halîfeleri	178
3.2.16.	Diğer Bazı Özellikleri Bakımından Emevî Halîfeleri.....	178
3.3.	Murûcu'z-Zehab ve el-Bidâye ve'n-Nihâye'de Emevî Halîfelerinin Kişilikleriyle İlgili Benzer Yönlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi	182
3.4.	Murûcu'z-Zehab ve el-Bidâye ve'n-Nihâye'de Emevî Halîfelerinin Kişilikleriyle İlgili Farklı Yönlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi	184
SONUÇ	187
BİBLİYOGRAFYA	190

ÖNSÖZ

Tarihe mâl olmuş şahsiyetler, insanlar açısından çoğu zaman merak konusu olmuşlardır. Bu tarihî şahsiyetler içerisinde özellikle, yöneticilik makamını işgal eden idareciler; yaşam tarzları, kişilik özellikleri, merakları, tutumları, huyları, alışkanlıkları, ahlakları vb. yönler itibariyle her zaman ilgi çekici olmaya devam edegelmişlerdir. Emevî idarecileri de İslâm tarihi sayfaları arasında hem kişilikleri, hem de birtakım icraatları yönüyle sözkonusu edilmiş, bazı siyâsî icraatların da daha iyi anlaşılabilmesinin, onların kişilikleriyle ilgili birtakım hususların ortaya konulmasıyla da yakından ilgili olduğu ortaya çıkmıştır.

İslâm tarihinin temel kaynaklarından olan Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb* ve İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'sine göre Emevî halîfelerinin kişiliklerini tespit etmeye ve bu konuyla ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmaya dayanan bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın kaynaklarından ve metodundan ve Emevî siyâsî tarihinden bahseden kısa bir girişten sonra;

I. Bölümde Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb* adlı eserine göre Emevî halîfelerinin kişilikleriyle ilgili bilgiler tespit edilmiş, bu tespitten önce, eserin müellifi ve eser hakkında genel bilgiler verilmiştir.

II. Bölümde; İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'sine göre Emevî halîfelerinin kişilikleriyle ilgili bilgiler tespit edilmiş, bu tespitlere geçmeden önce, İbn Kesîr'in hayatı, eserleri ve temel müracaat kaynaklarımızdan bir diğeri olan *el-Bidâye ve'n-Nihâye* hakkında genel bilgiler verilmiştir.

III. Bölümde ise; *Murûcu'z-Zeheb*'de ve *el-Bidâye*'de tespit edilen bilgiler, çeşitli açılardan ele alınarak bazı değerlendirmelerde bulunulmuş ve her iki kaynaktaki bilgiler, aralarındaki birtakım benzerlikler ve farklılıklar yönüyle birbiriyle mukayese edilmiştir.

Bu tarzda yapılan bazı çalışmalar olmakla beraber, sözkonusu iki esere dayanılarak, Emevî halîfelerinin kişilikleriyle ilgili bilgilerin tespiti ve bunların değerlendirilmesi hakkında herhangi bir araştırmanın yapılmadığı bilgisine ulaşmamız üzerine ve bu tarzda yapılan ve yapılacak olan bir dizi çalışmaya da katkı sağlayacağı düşüncesiyle üzerinde çalıştığımız bu tezin birtakım faydalar sağlaması ümidini taşımaktayız.

Çalışmamda; yol göstericiliğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN'e ve ilmî meşguliyetlerine rağmen her türlü yardımda bulunan sevgili kardeşim Dr. Orhan GEZİCİ'ye teşekkür eder; Allah'tan sa'yimi meşkûr, zünûbumu mağfûr ve amelimi makbûl eylesin diye niyaz ederim.

Muammer GEZİCİ

Mayıs 2011, KONYA

KISALTMALAR

a.s.	:	Aleyhisselâm
b.	:	Bin
Bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
D.İ.B.	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	:	Editör
h.	:	Hicrî
Hz.	:	Hazreti
İA.	:	İslâm Ansiklopedisi
İFV.	:	İlahiyat Fakültesi Vakfı
M.E.	:	Milli Eğitim
müt.	:	Mütercim
D.İ.A.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
m.	:	Miladî
r.a.	:	Radiyallâhu anh
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallallahu aleyhi vesellem
T.D.V.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
T.D.K.	:	Türk Dil Kurumu
thk.	:	Tahkîk
tlk.	:	Ta'lik
trc.	:	Tercüme
trz.	:	Tarihsiz
tsh.	:	Tashîh
thr.	:	Tahric
Ü.İ.F.D.	:	Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Üniv.	:	Üniversitesi
v.	:	Vefat
vb.	:	ve benzeri
Yay.	:	Yayımları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Kaynakları, Metodu ve Önemi

Bu çalışma, İslâm tarihinin iki ana kaynağına dayanılarak hazırlanmıştır. Çalışmanın ana kaynaklarından ilki, Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb* (thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Matbaatu's-Saâde, 4. Baskı, Kahire, 1964) adlı eseridir. Dayanılan diğer temel başvuru kaynağı ise, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, 1. Baskı, 1997) adlı tarih kitabıdır. Bu her iki eserde de Emevîler döneminin tamamı incelenerek konuyla ilgili rivayet tespiti yapılmıştır. Bu her iki kaynağın, ve bunların müelliflerinin genel hatlarıyla tanıtılması için ise genel İslâm tarihi eserlerine, Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, es-Subkî'nin *Tabakatu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, ez-Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, İbn Tağriberdî'nin *en-Nücûmu'z-Zâhira*, İbn Hacer'in *Lisânu'l-Mizân*, *ed-Dureru'l-Kâmine*, *İnbâu'l-Ğumr*, İbn Kâdî Şuhbe'nin *Târîh ve Tabakatu's-Şâfiyye*, ez-Zehebî'nin *el-Mu'cemu'l-Muhtass*, Ebu'l-Mehâsin'in *Zeylu Tabakati'l-Huffâz* gibi nesep, tabakât, vefeyât ve biyografi kitaplarına müracaat edilmiş, bunların yanı sıra, konuyla ilgili ilmî makalelerden, bilimsel çalışmalardan, ansiklopedilerin ilgili maddelerinden, halîfelerin kişilikleriyle ilgili hazırlanan müstakil çalışmalardan da istifade edilmiştir. Asıl konuya giriş mahiyetinde olan Emevî siyâsî tarihiyle ilgili başlık ise daha çok, bu konuyla ilgili bazı ilmî makalelere, ansiklopedi maddelerine ve müstakil çalışmalara dayanılarak hazırlanmıştır. Bazen, asıl konuyla direkt olarak ilgili olmamakla beraber, daha çok, değerlendirme kısımlarında, yapılan değerlendirmenin muhtevasına yönelik olarak, başka alanlarla ilgili bazı kaynaklardan da az da olsa yararlanılmıştır.

Üç bölümden müteşekkil çalışmanın ilk iki bölümünde tamamen rivayet tespiti yapılmış, son bölümde ise, ilk iki bölümde tespit edilen bilgiler çeşitli açılardan, bazen de tenkit yöntemiyle ele alınarak, bu tespitler üzerinde birtakım değerlendirmelerde bulunulmuş ve her iki kaynak üzerinde karşılaştırmalı tahliller yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın, vefat tarihleri bakımından aralarında, hicrî olarak 429 (Mes'ûdî vefatı hicrî olarak 345; İbn Kesîr vefatı hicrî olarak 774), miladî olarak da 417

(Mes'ûdî vefatı miladî olarak 956; İbn Kesîr vefatı miladî olarak 1373) sene fark bulunan iki büyük İslâm tarihçisinin aynı konuyu nasıl işlediklerine dair bir fikir verebilmeye elverişli olması açısından ve ayrıca Şîî temayülüyle bilinen Mes'ûdî ile, Şiiliğe karşı takındığı sert tavırlarıyla bilinen İbn Kesîr'in yine aynı konuya dair yaklaşımlarını yansıtması açısından da bir öneme sahip olduğu düşünülebilir.

2. Emevî Siyâsî Tarihine Genel Bir Bakış

Araştırmamızın asıl amacı Emevî halîfelerinin kişiliklerini tespit edip değerlendirmek olmakla beraber, buna geçmeden önce, Emevîler'in siyâsî tarihine ana hatlarıyla göz atmakta fayda görüyoruz. Çünkü, kişiliklerini inceleyeceğimiz halîfeler bu siyâsî tarihin aktörleridir. Üstelik siyâsî tarihi, halîfelerin kişiliklerinden; halîfelerin kişiliklerini de tamamen siyâsî tarihten ayrı ve bağımsız düşünmek yanlış olacaktır. Bu nedenle, bu konunun kısaca ele alınması faydalı olacaktır.

Emevîler dönemi, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın h.41 yılı Rebiulevvel ayının 25'inde (29 Temmuz 661) Şam'da halktan biat aldığı gün ile başlar ve Mervân b. Muhammed'in h. 132 yılı Zilhicce ayının 27'sinde (6 Ağustos 750) öldürülmesiyle sona erer. Emevîler'in toplam saltanat süreleri hicrî olarak 91 yıl 9 aydır. Miladî yıl hesabıyla ise 89 yıldır¹. Hulefâ-i Râşidîn döneminden (11-40/632-661) sonra Suriye'nin merkezi Dımaşk'ta kurulan İslâm tarihinin bu ilk hanedan devleti, adını kurucusu Muâviye b. Ebî Süfyân'ın mensup olduğu Benî Ümeyye (Ümeyyeoğulları, Emevîler)'den almıştır. Muâviye ve ondan sonra iş başına gelen iki halîfe bu kabilenin Süfyânî kolundan, diğer 11 halîfe ise Mervânî kolundan olup², II. Muâviye'nin ölümünden sonra hilafet bu koldan diğer bir kolun reisi olan Mervân b. Hakem'e geçtiği halde, hanedan yine de bu adı muhafaza etmiş ve Muâviye'den başlamak üzere 14 halîfe iş başına gelmiştir.³ Cahiliyye'de de Asr-ı Saâdet'te de önemli bir yere sahip olan ve geneli itibariyle İslam aleyhtarı tavrıyla bilinen Ümeyyeoğulları'na⁴ mensup olan Muâviye, Umretu'l-Kazâ esnasında Hz.

¹ Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2001, s. 12.

² Yiğit, İsmail, "Emevîler", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 87.

³ Vida, Della, "Emevîler", *IA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, IV, 240.

⁴ Ümeyyeoğulları'nın İslamî davet karşısındaki tutumu, yeri, faaliyetleri için bkz: Apak, Âdem, "Mekke Döneminde Benî Ümeyye'nin İslam'a Karşı Tutumu", *Uludağ ÜİFD.*, Sayı: 6, 1994, c. VI,

Peygamber Mekke'ye geldiğinde iman etmiş, Mekke'nin fethi sırasında müslümanlığını açığa vurmuş⁵, Hz. Ömer zamanında Dımaşk valiliğine ve Hz. Osman zamanında da Suriye umûmî valiliğine tayin edilmiş⁶, Hz. Osman'ın şehadetinden sonra, amcasının oğlu olan Hz. Osman'ın kan davasında en çok hak sahibi olduğunu söyleyerek⁷ Hz. Ali'ye biat etmemiş, bunun neticesinde meydana gelen Siffin Savaşı'ndan (37/657)⁸ ve bu savaşın neticesinde çözüm olarak başvuru alan tahkîmden de bir netice alınamamış⁹, bu olaylar, Müslümanlar üzerinde çok büyük tesir bırakarak çözümü güç bazı akâid problemlerinin ortaya çıkmasına¹⁰, birtakım dînî-siyâsî gruplaşmalara yol açmış¹¹, Hz. Ali'nin 40/660 yılında şehit edilmesinden sonra oğlu Hz. Hasan'ın Muâviye lehinde halîfeliğini sonlandırmasından sonra halîfe olmuştur¹².

41/661 yılında kendisine biat edilen Muâviye¹³ kendi döneminde küçüklü büyüklü gruplar halinde sürekli isyan eden Hâricîler'le şiddetli bir şekilde mücadele etmiş, bu arada, fiilî bir harekâta girişmeyen Hz. Ali taraftarlarını ise ince siyaseti sayesinde kontrol altında tutmayı başarmış¹⁴, iç karışıklıklar dolayısıyla yaklaşık on yıldan beri durmuş olan fetih hareketlerini Bizans, Basra'ya bağlı Horasan ve Sind ve İfrîkiyye üzerine olmak üzere üç cephede gerçekleştirerek birçok fetihler gerçekleştirmiştir. 49/669'da İslâmî dönemdeki ilk İstanbul kuşatması da bu

277-297; es-Sallâbî, Ali Muhammed, *Muâviye b. Ebî Süfyan: Şahsiyyetuhû ve Asruhû ed-Devletü's-Süfyanîyye*, Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, Beyrut, 2006, s. 16-20.

⁵ İbn Kesîr, Ebu'l- Fidâ' İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dâru Hicr li't-Tıbbâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1997, XI, 396.

⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 415.

⁷ el-Bûtî, Muhammed Said Ramazan, *Fıkhu's-Siyre Peygamberimizin Uygulamasıyla İslâm*, müt: Ali Nar/Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul, 1992, s. 518.

⁸ Detaylı bilgi için bkz: Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (2) (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, Ensâr Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 322-329.

⁹ Tahkîm için bkz: Önkâl, Ahmet, "*Tahkîm Olayı Üzerine Bir Değerlendirme*", *İSTEM*, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, s. 33-68; Demircan, Adnan, "*Ali b. Ebî Tâlib'i Tahkime Zorlayanlar Üzerine*", *İSTEM*, Yıl: 3, Sayı: 6, 2005, s. 51-68.

¹⁰ Gölcük, Şerafeddin/Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Tekin Kitabevi, 4. Baskı, Konya, 1998, s. 36.

¹¹ Bkz: Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Tarihi*, Esra Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998, s. 21.

¹² Bkz: Kaşar, Mehmet Ali, *Halîfeliğin Emevilere Geçışı ve Verasete Dönüşmesi*, Beyan Yay., İstanbul, 1998, s. 13-46; Demircan, Adnan, "*Hz. Hasan ve Halîfeliği*", Harran ÜİFD., Sayı: 1, Şanlıurfa, 1995, s. 81-108.

¹³ el- Mes'ûdî, Ebu'l- Hasen Ali b. El-Hüseyn b. Ali (v. 345/956), *Murûcu'z-Zeheb*, thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Matbaatu's-Saâde, 4. Baskı, Kahire, 1964, III, 11.

¹⁴ Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (3) (Emevîler Dönemi)*, Ensâr Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 48-56.

dönemde olmuştur.¹⁵ Ayrıca bu dönemde Hz. Ali'ye lanet okunmasına bir tepki olarak patlak veren ve bir tür sivil muhalefet olan Hucr b. Adiyy isyanı da kanlı bir şekilde bastırılmıştır.¹⁶ Muâviye sağlığında oğlu Yezîd'i veliyet tayin ederek¹⁷ seçim sistemini saltanata dönüştürmüştür.¹⁸

Emevî Devleti'nin kuruluş ve gençlik dönemi sayılan Muâviye döneminden¹⁹ sonra ikinci halife Yezîd b. Muâviye'nin halîfeliği sırasında Kuzey Afrika dışında fetihler durmuş²⁰, siyâsî birlik bozulmuştur. Yezîd'e biat etmeyerek Kûfeliler'in de daveti ile Yezîd'e isyan eden Hz. Hüseyin'in, 61/681 yılında Kerbela'da hunharca katledilmesi²¹ halkta infîâle sebep olmuş, bu hadisenin yakın neticesi olarak meydana gelen Harre Olayı'nda (63/683), Medineliler'in Abdullah b. Hanzala başkanlığında Yezîd yönetimine başkaldırması üzerine Yezîd'in üç gün süreyle Medine'yi mübah sayıp talan ettirmesi²², Abdullah b. Zübeyr'i itaat altına almak için Mekke'yi kuşatması ve bu arada mancınıklarla Kâbe'nin dövülmesi ve yakılması, nefretleri doruğa çıkarmıştır. Bu menfî gelişmeler, Hz. Hüseyin'in intikamını almayı hedefleyen Tevvâbûn Hareketi'ne ve Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekâfi İsyanı'na da sebep olmuştur.²³ Böylece, ikinci halîfe Yezîd devrinde meydana gelen bazı olaylar

¹⁵ Aycan, İrfan, “Muâviye b. Ebû Süfyan”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 333; Muâviye Dönemindeki Bizans-Anadolu Seferleri hakkında geniş bilgi için bkz: Apak, Âdem, “Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi”, *Uludağ ÜİFD.*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, s. 102-108; Muâviye dönemindeki fetihler için bkz: Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2001, s. 187-200.

¹⁶ el-Mes'ûdî, *Murûc*, III, 12-13; Ayrıca bkz: Söylemez, Mehmet Mahfuz, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi”, *Çorum İ.F.D.*, 2004/2, III, Sayı:6, s. 31-48; Dadan, Ali, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, *İSTEM*, Sayı:4, Konya, 2005, s. 203-221.

¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 308.

¹⁸ Emevilerde bey'at için bkz: Kapar, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yay., İstanbul, 1998, s. 62-81.

¹⁹ Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, s. 14.

²⁰ Yıldız, Hakkı Dursun, “Yezîd b. Muâviye”, *İA.*, ME Basımevi, 1. Baskı, İstanbul, 1986, XIII, 413.

²¹ bkz: *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yay., İstanbul, 1986, II, 323-329; Daha fazla bilgi için bkz. Yüksel, Ahmet Turan, *İhtirastan İktidara Kerbela*, Yediveren, Konya, 2001.

²² Bkz: el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 79-81; Varol, Mehmet Bahaüddin, “Harre Vakası”, *Selçuk ÜİFD.*, Sayı: 7, Konya, 1997, s. 513-534; Kılıç, Ünal, “Harre Vakasının Sebepleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Cumhuriyet ÜİFD.*, Sayı: 4, Sivas, 2000, s. 317-324; Kister, M. J., “Harre Vakası (Bazı Sosyo-Ekonomik Tespitler)”, çev: Ünal Kılıç, *Cumhuriyet ÜİFD.*, Sayı: 4, Sivas, 2000, s. 305-316.

²³ Bkz: Demircan, Adnan, *İslâm Tarihi'nin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, Beyan Yay., İstanbul, 1996, s. 313-323.

toplum vicdanında derin izler bırakmış ve asırlar boyunca süregelen ihtilafların, tartışmaların, ayrılıkların önemli nedenlerinden olmuştur.²⁴

Yezîd'den sonra halîfe olan Muâviye b. Yezîd ise rivayetlere göre 3 ay veya 40 gün tahtta kalmış²⁵, sürekli hasta olduğu için işleri Dahhâk b. Kays idare etmiştir.²⁶ Muâviye'nin icraatları hakkında kaynaklarda çok az bilgi mevcuttur. Onun, babasının valilerinden hiçbirini azletmeyip cülusunda devletin bütün eyaletlerine haracın üçte birini bağışladığı bildirilmektedir.²⁷ Çocuğu olmayan Muâviye'den sonra iktidar aynı aile içinde Süfyâniler'den Mervâniler'e geçmiştir.²⁸

Dördüncü halîfe Mervân b. Hakem'in halîfeliği, birbirini takip eden muharebeler devri olarak hülâsa olunabilir.²⁹ Mervân, Mercirâhit'te halîfeliğini tanımayan Dahhâk b. Kays'ı mağlup ederek Suriye'de kontrolü sağlamış, Abdullah b. Zübeyr kontrolündeki Mısır üzerine yürüyerek orayı ele geçirmiş ve birçok iç meselelerle uğraşmıştır.³⁰ Mervân'ın iş başına gelmesinden sonra, Güneyli-Kuzeyli Araplar ya da Kelbîler-Kaysîler şeklinde isimlendirilen kabileler arasındaki denge politikası bozulmuş, aralarında ciddî çatışmalar çıkmış, Mervân, veliahtlık konusunda önemli bir değişiklik yaparak birden çok veliaht tayin etmiş³¹ bundan sonra halîfelik, Emevîler'in yıkılışına kadar onun soyunda kalmıştır.³²

Babası Mervân'ın ölümünden sonra iktidara gelen Abdülmelik, 21 yıllık halîfeliğinde iç savaşın ve patlak veren çok sayıda isyanın bastırılması, fetihlerin yeniden organizasyonu, İfrîkiyye ve Ermenistan'ın İslâm hakimiyetine girmesi, devlet kurumlarının Muâviye'den sonra yeniden oluşturulması, ilk İslâm paralarının bastırılması, o güne kadar farklı dillerde tutulan divan kayıtlarının Arapçalaştırılması,

²⁴ Demircan, Adnan, “İbn Teymiyye’ye Göre Yezîd b. Muâviye’nin Durumu”, *Harran ÜİFD.*, Sayı: 2, Şanlıurfa, 1999, s. 129.

²⁵ İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer b. Ömer (v. 749/1349), *Tarîhu İbni'l-Verdî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1996, I, 166.

²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 662.

²⁷ Atçeken, İsmail Hakkı, “Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk ÜİFD.*, Sayı: 7, Konya, 1997, s. 417; Demircan, Adnan, “Muâviye b. Yezid ve Halîfeliği”, *Harran ÜİFD.*, Sayı: 2, Şanlıurfa, 1996, s. 109-129.

²⁸ Kapar, Mehmet Ali, “Muâviye b. Yezîd”, *DİA.*, İstanbul, 2005, XXX, 336; Ayrıca bkz: Yılmaz, Saim, “Muâviye b. Yezîd'in Halîfelikten Ayrılması ve Halîfeliğin Mervâniler'e İntikali”, *İSTEM*, Yıl: 4, Sayı:8, Konya, 2006, s. 187-206.

²⁹ Lammens, H., “*Mervân I*”, *İA.*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, VII, 777.

³⁰ Bkz: Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ' (III)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, 1985, s. 268-276.

³¹ Aycan, İrfan, “*Emevîler Dönemi İç Siyâsî Gelişmeleri*”, *Ankara ÜİFD.*, XXXIX, 161-162.

³² Aycan, İrfan, “*Mervân I*”, *DİA.*, Ankara, 2004, XXIX, 227.

nüfus sayımının yapılması ve vergilerin yeniden düzenlenmesi, Kubbetü's-Sahrâ gibi ilk ant eserlerin tesisi ve muhtelif şehirlerin inşâsı, Kur'ân'a noktalarla hareke konulması işlemi ve ilk tefsir çalışması gibi icraatlara imza atmıştır.³³ İdare hususunda herkes tarafından takdir edilen bir istîdâda sahip olan Abdülmelik³⁴, halîfeliği döneminde iç karışıklıkları ortadan kaldırarak İslâm dünyasında birliği sağlamış, Kuzey Afrika'yı yeniden hâkimiyet altına almış ve Bizans'a üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Öldüğü zaman oğlu Velîd'e Atlas Okyanusu'ndan Ceyhun Nehri'ne kadar uzanan siyâsî, askerî ve idârî bakımdan sağlam bir devlet bırakmıştır.³⁵

Babasından kudretli bir devlet devralıp, babasının tayin ettiği valileri değiştirmeyen ve İslâm tarihinin üçüncü büyük fetih hareketini başlatan Velîd b. Abdülmelik³⁶ zamanında Buhârâ ve bütün Türkistan fethedilerek Çin sınırlarına dayanılmış, Sind alınarak bazı Hind şehirleri ele geçirilmiş, Anadolu üzerine birçok sefer düzenlenerek Ankara, Bursa, Amasya, Trabzon ve Üsküdar'a kadar ulaşılmış, Tarık b. Ziyâd'ın eliyle Endülüs fetholunmuştur.³⁷ Velîd b. Abdülmelik döneminden (86-96/705-715) başlayıp Hişâm b. Abdülmelik'in (105-125/724-743) hilâfetine sonuna kadar olan dönem genel olarak Emevî tarihinin altın çağı, zirvesi olarak değerlendirilmiş, bu zirve dönemini Abdülmelik'in halîfeliği ile başlatanlar da olmuştur.³⁸

Emevî hanedanının yedinci halîfesi Süleymân b. Abdülmelik, hârici siyasette selefinin izinden yürüyerek Bizans'a karşı mücadeleye devam ettiyse de, dâhilî siyaset ve idarede tam aksi bir yolda gitmiş³⁹, ağabeyi Velîd'in dönemindeki devlet kadrolarını değiştirmekle işe başlamış, Emevî hilafetine hizmet etmiş vali ve kumandanların şahsî sebeplerden dolayı cezalandırılmaları önemli bir yönetim zaafı olduğu gibi bu durum Kuzeyli-Güneyli, Mudarîler-Yemenîler, Kaysîler-Kelbîler

³³ Erkoçoğlu, Fatih, "Abdülmelik b. Mervân'ın Para Reformu", *İSTEM*, Yıl: 4, Sayı: 8, 2006, s. 171-172.

³⁴ Zettersteen, K.V., "Abdülmelik", *İA.*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1950, I, 97.

³⁵ Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdülmelik b. Mervân" *DİA.*, İstanbul, 1988, I, 270; Bu dönemdeki fetih hareketleri için bkz: Mahmûd Şâkir, *et-Târihu'l-İslâmî (4) (el-Ahdu'l-Ümevî)*, el-Mektebetü'l-İslâmî, 6. Baskı, 1991, IV, 202-206.

³⁶ Yıldız, H. Dursun, "Velîd I", *İA.*, M.E. Basımevi, 1. Baskı, İstanbul, 1986, XIII, 293.

³⁷ Ünlü, Nuri, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Başlangıçtan 1918'e Kadar)*, Marmara Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1984, s. 96; Ayrıca bkz: Atçeken, İ. Hakkı, *Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2002.

³⁸ Bkz: Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, s. 15.

³⁹ Altundağ, Şinasi, "Süleyman b. Abdülmelik", *İA.*, M.E. Basımevi, 1. Baskı, İstanbul, 1970, XI, 170.

şeklindeki kabile mücadelelerini de iyice şiddetlendirmiştir.⁴⁰ Bu yüzden eleştirilen Süleyman'ın kısa süren dönemi, devletin duraklama döneminin başlangıcı sayılmıştır.⁴¹ Bu dönemin en önemli dış politik gelişmesi ise İstanbul'un üçüncü defa fethine teşebbüs edilmesi olmuştur.⁴² Süleyman, Recâ' b. Hayve'nin teşviki ile kendinden sonra Ömer b. Abdülaziz'i tayin etmiştir.⁴³

Ömer b. Abdülaziz ilk iş olarak, Anadolu'da bulunan Mesleme b. Abdülmelik ordusunu geri çekmiştir.⁴⁴ Fiilî politikalarında faydacı bir yaklaşım sergileyen, imparatorluğun artık bir Arap imparatorluğu olamayacağını, aksine bütün Müslümanların devleti olacağını söyleyen Ömer⁴⁵ Şîler'in ve Hâricîler'in bile teveccühünü kazanmış, meselelere İslâmî bir çözüm getirmeye çalışmıştır.⁴⁶ İç barışa büyük önem vererek idareye muhalif gruplara karşı adil bir yönetim uygulamış⁴⁷, İslâm egemenliğini kabul eden gayr-ı müslim toplumlar arasında İslâm dininin bir barış ortamında ve tebliğ metoduyla yayılmasına gayret etmiştir. İslâm'ı kabul eden zimmîlerden cizye vergisini düşürmüş, Araplar'la gayr-ı Araplar arasında vergi ve muamele konusunda eşit davranmıştır.⁴⁸ Kısa süren bu dönem, Emevîler döneminde bir sosyal barış ve toplumsal restorasyon süreci olarak değerlendirilebilir.⁴⁹ Ömer'in kısa süren dönemi çok parlak olmuş ve bu halife, dindarlığıyla Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerini yeniden yaşatmıştır.⁵⁰

⁴⁰ Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, T.D.V. Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2007, s. 9.

⁴¹ Yiğit, İsmail, "*Süleyman b. Abdülmelik*, *DİA.*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 81.

⁴² Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (3) (Emevîler Dönemi)*, s. 192.

⁴³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 193.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (v. 630/1232), *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi İslâm Tarihi*, çev: Yunus Apaydın, Redaktör: Mertol Tulum, Bahar Yayınları, İstanbul, 1986, V, 43.

⁴⁵ Lapidus, Ira M., *İslâm Toplumlari Tarihi*, çev: Yasin Aktay, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, I, 111.

⁴⁶ Hodgson, Marshall G.S., *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev: Komisyon, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, I, 192.

⁴⁷ Yiğit, İsmail, "*Ömer b. Abdülaziz*", *DİA.*, İstanbul, 2007, XXXIV, 54.

⁴⁸ Atçeken, İ. Hakkı, "*Ömer b. Abdülaziz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları*", *Selçuk ÜİFD.*, Sayı: 13, Konya, 2002, s. 72; Ayrıca Arap-Mevâlî ilişkisi hakkında bkz: Demircan, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*, Beyân Yayınları, İstanbul, 1996; Ömer döneminde zimmîler için bkz: Aycan, İrfan, "*Ömer b. Abdülaziz ve Gayr-ı Müslimler*", *Dîni Araştırmalar*, 1/3, Ocak-Nisan, Ankara, 1999, s. 65-80.

⁴⁹ Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (3) (Emevîler Dönemi)*, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 201.

⁵⁰ Hamidullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, çev: Cemal Aydın, T.D.V. Yay., Ankara, 2009, s. 311.

Ömer'den sonra tahta geçen Yezîd b. Abdülmelik, her ne kadar Ömer'in yolundan gitmek istemişse de⁵¹, Ömer'in ülke dahilinde takip etmekte olduğu barışçı politikayı tamamen değiştirip, sükûnetin bozulmasında başlıca âmil olmuş, onun bu siyaseti Emevî hanedanının yıkılmasında da mühim bir rol oynamıştır⁵². Zîra o, devletin kurucusu Muâviye ve sonraki halifelerin Kuzey-Güney Arapları arasında korumaya çalıştıkları denge politikasını Kuzeyliler lehine bozmuş, döneminde gerçekleşen isyanlarla mücadelede, muhalif kabileleri etkisiz hale getirmek için rakip kabilelerle birlikte hareket etmiş ve onların yardımlarıyla şekillenen bir idârî anlayış ortaya koymuş⁵³, bütün bu isyan ve karışıklıklar içinde her şeye karşı kayıtsız kalarak, cariyeleriyle günlerini geçirmeyi becerebilmiştir.⁵⁴

Yezîd'den sonra halîfeliğe geçen Hişâm b. Abdülmelik⁵⁵ Emevîler'in duraklama döneminde işbaşına gelerek siyâsî ve askerî icraatlarıyla dikkat çekmiştir. İç siyasetteki dengeleri korumaya çalışmış, yıllardır devam eden Yemenî-Kaysî veya Güneyli-Kuzeyli kabileler arasındaki çekişmede taraf olmaktan kaçınmış, dengeli bir siyaset sonucu devletin iç durumunu önemli ölçüde etkileyen karışıklıkları hafifletmiştir.⁵⁶ Kendi döneminde dînî, siyâsî, sosyal ve iktisadî sebeplerden patlak veren ve devletin otoritesini zayıflatan Zeyd b. Ali, Hâris b. Süreyc, Berberî isyanları gibi ayaklanmaları, müdahaleleri ve tedbirleri sayesinde bastırmış⁵⁷, Emevî Hânedanı'na son bir ikbal ve huzur devresi yaşatmış, ancak hilafetinin sonlarına doğru ciddî zaafiyet alametleri ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Hişâm'dan sonra Emevîler çöküşe ve yıkılışa geçmiş, tahta geçen Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik fasıklığın halkta uyandırdığı şiddetli bir nefret neticesinde

⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 13.

⁵² Yıldız, Hakkı Dursun, "Yezîd b. Abdülmelik", *İA.*, M.E. Basımevi, 1. Baskı, İstanbul, 1986, XIII, 411.

⁵³ Kılıç, Ünal, "Kabile Asabiyeti Bakımından Yezid b. Abdülmelik'in Hilafeti", *Cumhuriyet ÜİFD.*, XIV/1, 2010, s. 68.

⁵⁴ Bkz: Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, M.E. Basımevi, Ankara, 1979, s. 76.

⁵⁵ ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend (v. 282/895), *İslâm Tarihi (el-Ahbâr et-Tivâl)*, çev: Nusrettin Bolleli/İbrahim Tüfekçi, Hivda İletişim, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 374.

⁵⁶ Atçeken, İ. Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, s. 266.

⁵⁷ Atçeken, İ. Hakkı, "Abbâsî Propagandası Sürecinde Hişâm b. Abdülmelik Dönemi", *Selçuk ÜİFD.*, Sayı: 17, Konya, 2004, s. 37; Ayrıca bkz: Özkuyumcu, Nadir, "Hişâm b. Abdülmelik", *DİA.*, İstanbul, 1998, XVIII, 148-150; Zettersteen, K.V., "Hişâm b. Abdülmelik", *İA.*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1977, V/1, 540-541.

⁵⁸ Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, s. 10.

meydana gelen bir isyan sonucu öldürülmüş⁵⁹, ondan sonra başa geçen Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik döneminde baş gösteren birçok isyan ve karışıklıklar Abbâsî davetçileri tarafından iyi birer malzeme olarak kullanılmıştır⁶⁰. Sonraki halîfe İbrâhîm b. Velîd döneminde ise ülkedeki karışıklıklar giderek artmış ve sarsılmış olan merkezî idarenin otoritesi daha da zayıflamış⁶¹, kendisine 127/745. senede biat edilen son halîfe Mervân b. Muhammed'in⁶² Abbâsî davetçilerine yenilerek öldürülmesi neticesinde Emevî Devleti yıkılmıştır.⁶³

41/661 yılında kurulan ve 132/750 yılında yıkılan Emevîler dönemi, dış siyaset ve fetihler açısından başarılı bir dönem olarak kabul edilmesine karşılık, iç siyasette çalkantılı devirlere sahne olmuş, birçok isyan ve ayaklanmalar patlak vermiştir. Bu isyanlar bir taraftan iç düzeni bozarken, diğer yandan da Hâricîlik, Şîa, Mu'tezile, Mürcie vb. dînî ve siyâsî fırkaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Muhtemelen 100/718 yıllarında başladığı kabul edilen Abbâsî daveti, Irak bölgesiyle birlikte uzun yıllar Horasan'da gizlice devam etmiş, 128/745 yılında açığa çıkan bu hareket 132/750 yılında Emevî Devleti'nin yıkılmasıyla başarıya ulaşmıştır.⁶⁴

Muâviye b. Ebî Süfyân, Abdülmelik b. Mervân, Velîd b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz, Hişâm b. Abdülmelik ve Mervân b. Muhammed gibi bazı Emevî halîfelerinin isimleri siyâsî, idârî, askerî, ekonomik ve başka icraatları sebebiyle ön plana çıkarken; Yezîd b. Muâviye, Yezîd b. Abdülmelik, Velîd b. Yezîd gibi halîfelerin isimleri ise daha çok kişilikleri, sosyal yaşantıları ve özel hayatları ile ön plana çıkmıştır. Bu son kısımdan Yezîd b. Muâviye, hem döneminde gerçekleşen önemli olaylarla, hem de yaşam biçimiyle kendinden söz ettirmiştir.⁶⁵

Emevîler'in yıkılış sebepleri olarak; veliahtlık ve Emevî ailesinin veliahtlık mücadelesi, kabilecilik çekişmeleri, Arapçılık taassubu ve Emevîler'in menfî mevâlî

⁵⁹ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 174-182.

⁶⁰ Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1991, III, 137.

⁶¹ Sarıçam, İbrahim, "*İbrahim b. Velîd*" *DİA.*, İstanbul, 2000, XXI, 359.

⁶² el-Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (v. 355/966'dan sonrası), *Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh*, trz, II, 55.

⁶³ Bu konu için bkz: Aycan, İrfan/Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, s.90-94; Ayrıca bkz: Kurt, Hasan, "*Mervân II*", *DİA.*, Ankara, 2004, XXIX, 227-229; Işıltan, Fikret, "*Mervân II*", *İA.*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, VII, 778-780.

⁶⁴ Atçeken, İ. Hakkı, "*Abbâsî Propagandası Sürecinde Hişâm b. Abdülmelik Dönemi*", *Selçuk ÜİFD.*, Sayı: 17, Konya, 2004, s. 21.

⁶⁵ Kılıç, Ünal, "*Yezîd b. Muâviye'nin Şahsiyetinin Oluşumunda Etkili Olan Unsurlar*", *Cumhuriyet ÜİFD.*, XI/1, 2007, s. 70.

politikası⁶⁶, mezhebî ihtilaflar ve isyanlar, bazı halîfelerin sorumsuz yaşantıları⁶⁷, devletin sınırlarının genişlemesi ve bunu kontrol altında tutmanın zorluğu gibi sebepler zikredilebilir.⁶⁸

⁶⁶ Asabiyet beraberinde, İslâm toplumunda Araplar'ın üstünlük iddialarına karşı çıkan, bütün Müslümanlar arasında tam bir eşitliği savunan bir hareket olan Şuûbiyye hareketine sebep olmuştur. Bu konu için bkz: Apak, Âdem, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyye'ye”, *İSTEM*, Yıl: 6, Sayı: 12, Konya, 2008, s. 17-51; Arap-Mevâlî münasebetleri için bkz: Demircan, Adnan, *İslâm Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996; Asabiyet hakkında bkz: Apak, Âdem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyâsî Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Ktiabevi, Bursa, 2004.

⁶⁷ Bazı halîfeler, Bizans sarayında gördükleri lüks ve refaha meylederek devletlerinin çöküşünü büyük ölçüde etkilemiş, örneğin Yezîd b. Muâviye oyun, eğlence ve zevkine düşkünlüğüyle şöhret bulmuştur. Bkz: H. İbrahim Hasan, *Siyâsî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi (Hz. Peygamber'in Hayatı-Hulefâ-i Râşidîn-Emevîler)*, müt: İsmail Yiğit/Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987, s. 432; Emevîler'de saltanat ve saray hayatı için bkz: Koyuncu, Mevlüt, *Emevîler Döneminde Saray Hayatı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 71-156; Emevîler devrinde eğlence hayatı için bkz: Aycan, İrfan, “İslâm'da Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı”, *Ankara ÜİFD.*, Sayı: 38, 1988, s. 171-193; Savaş, Rıza, “Emevîler Devri Eğlence Hayatından Kesitler ve Dönemin Kadın Şarkıcıları”, *İSTEM*, Yıl: 4, Sayı: 8, 2006, s. 51-61.

⁶⁸ Delice, Ali, “Emevî Devleti'nin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Cumhuriyet ÜİFD.*, Sayı: 3, Sivas, 1999, s. 299-320.

I. BÖLÜM

MES'ÛDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE MURÛCU'Z-ZEHEB'E GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ

Bu bölümde nesep, tabakât, vefeyât ve biyografi kitaplarına müracaat edilerek, çalışmanın ilk başvuru kaynağı olan *Murûcu'z-Zeheb*'in müellifi Mes'ûdî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilecek, Mes'ûdî'nin Şîî temayülü ve bu temayülün onun eserlerine etkisi üzerinde durulacaktır. *Murûcu'z-Zeheb* hakkında da bazı bilgiler verildikten sonra, bu eserde Emevî halîfelerinin kişilikleriyle ilgili rivayetler tespit edilip bu bilgiler, her halîfeyle ilgili ayrı başlıklar altında sunulacak ve 14 Emevî halîfesi, tahta geçiş sıralarına göre ele alınacaktır.

1.1. Mes'ûdî'nin Hayatı

Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî⁶⁹ el-Hüzelî⁷⁰ el-Bağdâdî eş-Şîî⁷¹, eserlerindeki bazı ifadelerden hareketle tahminen 280/893 yılı civarında doğmuştur⁷². Bununla beraber onun, 276/889 yılı civarında⁷³ veya h. III. yüzyılın sonlarında doğduğu⁷⁴ şeklindeki bilgileri de göz önünde bulundurarak, onun doğum tarihi hakkında bir kayıt bulunmamakla beraber, eserlerindeki birtakım ifadelerden,

⁶⁹ Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (v.626/1229), *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, 1980, XII, 90; ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (v.748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, thk./thr.: Şuayb el-Arnaût/ İbrâhîm ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1983, XV, 569; el-Kütübî, Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed (v.764/1363), *Fevâtu'l-Vefeyât*, Matbaatu Bulâk, Beyrut, trz., II, 45; İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf (v.874/1470), *en-Nücûmu'z-Zâhira fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, el-Hey'etu'l-Misriyye, Kahire, 1970, III, 315; Kâtib Çelebî, Hâcî Halîfe Mustafâ b. Abdillâh el-Kostantinî (v.1067/1657), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, tsh./tlk.: M. Şerafeddin Yaltkaya/Rıfat Bilge el-Kilîsî, Meârif Vekâleti, İstanbul, 1943, II, 1658; İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî (v.1089/1679), *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Daru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1979, II, 371.

⁷⁰ en-Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali (v.450/1058), *Ricâlu'n-Necâşî: Ehadî'l-Usûli'r-Ricâliyye*, thk.: Muhammed Cevâd Nâinî, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, 1988, II, 76; Bağdadlı İsmail Paşa (v.1920), *İzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, tsh.: Kilisli Rifat Bilge, M.E. Basımevi, 2. Baskı, İstanbul, 1972, I, 183; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, Muhammed Muhsin Tahrânî (v.1970), *ez-Zerîa ilâ Tasâñifi's-Şia*, Daru'l-Edvâ, 3. Baskı, Beyrut, 1983, I, 110; Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1983, II, 45.

⁷¹ Bağdadlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, I, 183.

⁷² Avcı, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA.*, Ankara, 2004, XXIX, 353.

⁷³ Abdülfettâh M. Vehibe, *Coğrafiyyetu'l-Mes'ûdî beyne'n-Nazariyye ve'l-Vâkıa*, el-Maârif bi'l-İskenderiyye, 1995, s. 24.

⁷⁴ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müerrihler-*, Endülüs Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1991, s. 68.

275-280/888-893 yılları arasında doğduğunun tahmin edildiğini söyleyebiliriz.⁷⁵ Mes'ûdî Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.⁷⁶ İbnü'n-Nedîm, Mes'ûdî'nin Mağribli olduğunu söylemiştir; fakat onun bu sözü aslında bir galattır. Çünkü Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*'in ikinci bölümünde iklimlerin niteliklerini zikrederken; “İklimlerin en ılımanı, bizim de doğum yerimiz olan Bâbil'in iklimidir” demektedir. Bu da onun, aslen Bağdatlı olduğuna delalet etmektedir.⁷⁷ Kaynaklarda Mes'ûdî'nin, sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un soyundan geldiği ifade edilmekle beraber⁷⁸ *Mu'cemu'l-Buldân*'da, Bağdat'ta “*el-Mes'ûde*” adında iki mahallenin olduğu şeklindeki bilgiden hareketle Mes'ûdî'nin Abdullah b. Mes'ûd'un soyundan geldiği için değil de, Bağdat'ın Mes'ûde mahallesinde doğduğu için Mes'ûdî nisbesini aldığı da söylenmiştir.⁷⁹ Ancak şu kadarı var ki, *Tenkîhu'l-Makâl* yazarının ortaya attığı bu bilgi, Mes'ûdî'nin hayatından bahseden eserlerde geçmediği gibi, Yâkut, *Mu'cemu'l-Buldân*'ında “*el-Mes'ûde*” maddesinden bahsederken de, Mes'ûdî'nin buraya nispet edildiği şeklinde bir bilgi de vermemektedir.⁸⁰ Hüzeyl kabilesine mensubiyeti münasebetiyle “*el-Hüzelî*” nisbesiyle anılan Mes'ûdî'nin⁸¹ hayatı hakkındaki bilgilerin önemli bir kısmını kendi eserlerinden elde edebilmekteyiz.⁸²

Gençlik dönemini Bağdat'ta geçiren Mes'ûdî, burada, Vekî', Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, Ebû Ali el-Cübbâî, Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Zeccâc, İbn Düreyd ve Ebu'l-Hasen el-Eş'arî gibi âlimlerin talebesi

⁷⁵ Ağarı, Murat, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2002, s. 195-196.

⁷⁶ es-Subkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî (v. 771/1370), *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk: Mahmud Muhammed et-Tanâhî/Abdulfettah Muhammed el-Hulv, trz., III, 456; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV, 569; el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, II, 45; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, III, 315; Serkîs, Yusuf İlyân (v. 1932), *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabîyye ve'l-Muarrabe*, Matbaatu Serkîs, Kahire, 1928, II, 1743; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Arapçaya çeviren: Abdülhalîm en-Neccâr, Dâru'l-Maarif, Kahire, 1977, III, 56.

⁷⁷ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XIII, 90, 91, 93. Belki de Mes'ûdî'nin ataları ilk olarak Mağrib'e yerleşmiş ve Mes'ûdî, doğup büyüdüğünde Irak'a gelmiş de olabilir. Bkz: Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, II, 45.

⁷⁸ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XIII, 90; es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 456; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV, 569; el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, II, 45; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, III, 315.

⁷⁹ en-Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, II, 77, Dipnot: 5; Batur, Ahsen, *Mes'ûdî Murûcu'z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Selenge Yay., İstanbul, 2004, s. 9.

⁸⁰ Bkz: Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1986, V, 126; es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 456, Dipnot: 1.

⁸¹ en-Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, II, 76; Bağdadlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, I, 183; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerîa*, I, 110.

⁸² Brockelmann, Carl, “*Mes'ûdî*”, *İA.*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960, VIII, 144.

olmuş⁸³, Basra'ya düzenlediği bir yolculukta Ebû Halîfe Fadl b. Hubâb el-Cumâhî'den istifade etmiş⁸⁴, Niftaveyh ve İbn Zebr el-Kâdî'den de ders almış⁸⁵, Ca'fer b. Muhammed b. Hamdân el-Mevsilî ve Ebûbekr es-Sûlî gibi âlimlerden faydalanmıştır.⁸⁶ Tâcuddîn es-Subkî, Şâfiî âlim Ebu'l-Abbâs İbn Süreyc'in vefatı esnasında (v. 306/918), kendisini ziyarete gelenler arasında Mes'ûdî'nin de bulunduğunu, onun "*Risaletü'l-Beyân an Usûli'l-Ahkâm*"ını dinleyip yazdığını söylemektedir.⁸⁷

Yaşadığı dönemde bir ilim, kültür, sanat, ticaret ve siyaset merkezi olan Bağdat'ta 300/913 yılına kadar ikamet eden Mes'ûdî⁸⁸ Kur'ân ilimlerinden, sünnetten ve lügatten belli bir seviyeye ulaştıktan sonra⁸⁹ henüz nispeten genç bir yaşta uzun ve yorucu bir geziye çıkmış, gençliğini, görmek ve öğrenmek arzusuyla seyahatlerle geçirmiştir.⁹⁰ Gençliğinde Fâris ve Kirmân'ı dolaştıktan sonra 303/915 senesinde Istahr'da ikamet etmiş, daha sonra Hindistan'a bir yolculuk yapıp, ilk olarak Multân ve el-Mansûra'yı ziyaret etmiştir.⁹¹ Kanbâya ve Şaymûr yolu ile Seylân'a kadar gitmiş⁹², Serendîb Yarımadası'ndan (Seylân) deniz yolu ile Afrika'nın doğusuna giderek Madagaskar'a ulaşmıştır. *Murûcu'z-Zeheb*'de geçen muğlak bir paragraftan netice olarak anlaşıldığına göre; Malezya kıyılarına ve Çin sahillerine de bir deniz yolculuğu yaparak Çin'in doğusuna kadar ulaşmış⁹³, Hind Okyanusu'nu Madagaskar'a kadar dolaşp⁹⁴ 304/916'da Umân üzerinden Bağdat'a dönmüştür. 306-316/918-928 yıllarını Irak, Suriye ve Arabistan'da geçirmiş⁹⁵, 314/926'da Filistin bölgesindeki Taberiyye'yi ziyaret etmiş⁹⁶, Azerbaycan ve Cürcân'ın öte tarafına yaptığı seferde⁹⁷ 320/932'de Hazar ve İrmîniyye bölgesini dolaşmış, 330/941 veya 331/942'de Mısır'a gitmiştir. 334/946'da Dımaşk'ı ve

⁸³ Avcı, Casim, "*Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin*", *DİA.*, XXIX, 353.

⁸⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, III, 316.

⁸⁵ es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 456.

⁸⁶ Avcı, Casim, "*Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin*", *DİA.*, XXIX, 353.

⁸⁷ es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 456-457.

⁸⁸ Ağarı, Murat, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, s. 196.

⁸⁹ Abdülfettâh M. Vehibe, *Coğrafiyetu'l-Mes'ûdî*, s. 24.

⁹⁰ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 68.

⁹¹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, III, 56.

⁹² Brockelmann, Carl, "*Mes'ûdî*", *İA.*, VIII, 144.

⁹³ Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu'l-Arabî*, II, 45-46.

⁹⁴ Serkîs, Yusuf İlyân, *Mu'cemu'l-Matbûati'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, II, 1743.

⁹⁵ Avcı, Casim, "*Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin*", *DİA.*, XXIX, 353.

⁹⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, III, 56-57.

⁹⁷ Serkîs, Yusuf İlyân, *Mu'cemu'l-Matbûati'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, II, 1743.

Antakya'yı ziyaret etmiş, İskenderiyye ve Yukarı Mısır'ı da gezerek 336/947'de Fustat'a geri dönmüştür.⁹⁸ Yolculukları sırasında defalarca Bağdat'a gidip gelen Mes'ûdî⁹⁹, 336/344'e kadar Fustat'ta ikamet etmiştir.¹⁰⁰ Bu tarihten sonra seyahatler düzenlediğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır.¹⁰¹ Seyahatleri; Hind'den Atlantik'e, Kızıl Deniz'den Kazvîn'e kadar bütün beldeleri kapsayan Mes'ûdî¹⁰² eserlerinde Seylan, Tibet, Çin ve Madagaskar'dan bahsetmekle birlikte, onun buralara gidip gitmediği tartışmalıdır. Çünkü buralara dair bilgileri genellikle, Basra'da görüştüğü Ebû Zeyd es-Sîrâfî'den dinlediklerine ve *Ahbâru's-Sîn ve'l-Hind* adlı esere dayalı olarak anlatmıştır.¹⁰³ İbn Haldûn'a göre Mes'ûdî, Mağrib'le ilgili verdiği bilgilerde yetersiz kalmıştır.¹⁰⁴ Bunda, Mes'ûdî'nin Mağrib ve Endülüs'e gitmemiş olması¹⁰⁵ etkili olabilir. Dünyayı bizzat kendi tecrübesiyle tanımak istediği ve yaklaşık 30 yıl devam eden bir seyahat yaşantısı esnasında yazdığı doğa felsefesi, tarihî ve coğrafi içerikli birçok eser bırakan Mes'ûdî'nin kaç ülkeyi ziyaret ettiğini bilmemekteyiz. Ayrıca ne kadar sıklıkla hangi ülkeleri ziyaret ettiği de bilinmemektedir.¹⁰⁶

Kendi zamanındaki hadis âlimlerinin kültürel üslûbu; hadis ve ilim talebi için İslâm kültür merkezlerinin en önemlilerine geziler düzenleyerek (Rihle) kendi ilmî ihtiyaçlarını gidermek olmasına rağmen Mes'ûdî, onların izinden gitmekle yetinmemiş; bilâkis onun ilmî merakı ve çabası onu, İslâm ülkelerini kat'edip aşmaya ve o ülkelerin ötesindeki yerlerin haberlerini araştırmaya ve oralarla ilgili bilgileri bir araya getirmeye sevk etmiştir.¹⁰⁷ Onu böyle uzun gezilere çıkmaya sürükleyen etkenlerden en önemlisi; o sıralarda, İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde ortaya

⁹⁸ Avcı, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA.*, XXIX, 353.

⁹⁹ Şâkir Mustafâ, *et-Târihu'l-Arabî*, II, 46.

¹⁰⁰ Serkîs, Yusuf İlyân, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, II, 1743.

¹⁰¹ Avcı, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA.*, XXIX, 353.

¹⁰² Krachkovsky, I. Julianovic (v. 1951), *Târihu'l-Edebi'l-Coğrâfiyyi'l-Arabî*, trc: Selahaddin Osman Haşim, *Dâru's-Sekâfe*, Kahire, 1963, I, 178.

¹⁰³ Avcı, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA.*, XXIX, 353. Hatta sözkonusu eserin 1. cildinin Mes'ûdî'ye ait olduğu da söylenmiştir. Bkz: Cilacı, Osman, "*Ahbâru's-Sîn ve'l-Hind*", *DİA.*, İstanbul, 1988, I, 493.

¹⁰⁴ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî (v. 808/1405), *Mukaddime*, çev: Halil Kendir, Yenişafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004, I, 65.

¹⁰⁵ Avcı, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA.*, XXIX, 353.

¹⁰⁶ Sezgin, Fuat, *İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik* (Almanca 5 ciltlik "Wissenschaft und Technik im İslam" isimli eserin tercümesinden derlenmiştir), çev: Abdurrahman Aliy, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 178.

¹⁰⁷ Brockelmann, Carl, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, III, 56.

çıkan ilim merkezlerinin çekiciliği olmuştur.¹⁰⁸ Bununla beraber onu seyahate sevkeden şey, sadece macera tutkusu olmamış, bunda, onun öğrenme hususundaki kuvvetli arzusu¹⁰⁹, büyük ilim merakı, çok yönlü kişiliği¹¹⁰, incelemeci ve araştırmacı biri oluşu¹¹¹, inceleme ve mâlûmat edinme hususundaki ısrarcı ve inatçı tavrı¹¹² da etkili olmuştur. Sadece bir tarihçi değil, aynı zamanda çok hareketli bir seyyah olan Mes'ûdî¹¹³, ömrünün büyük bir bölümünü ülkesi dışında geçirmiş¹¹⁴, yaşamının 34 senesinde vaktinin tamamını seyahatlere ayırmıştır.¹¹⁵ Seyahatlerinde, kendi gözlemlerinin yanı sıra âlimler, denizciler, tacirler, seyyahlar, devlet memurları, farklı din ve mezhep mensuplarıyla görüşüp bilgi alarak, bir İslâm tarihçisi olmanın ötesinde aynı zamanda bir dünya tarihçisi olmuş¹¹⁶, kendi asrının edebî kültürünün tamamını ve ilimlerin çeşitli alanlarının hepsini yansıtmıştır¹¹⁷. Bazen deniz, bazen de kara yoluyla, milletlerin eşi görülmemiş harikalarını bizzat görmek sûretiyle derinlemesine inceleyip araştırmış, iklimlerin özelliklerini gözlemleyerek öğrenmiş, seyahatlerde gördüğü, duyduğu, öğrendiği şeyleri, incelemeyen, kontrol etmeden, bıkmadan, usanmayan biri olarak kaydedip bir araya getirmiştir. Fikirlerini, milletlerin durumlarını okumayla da irtibatını kesmeden araştırmaya aşırı düşkün biri olarak aktarmış, mütenakkil bir Müslüman olarak Arap-İslâm medeniyetinin remzini Çin'le Atlas Okyanus'u arasında taşımıştır¹¹⁸. Her an iyi düşünen cevval bir rûh, inceden inceye araştırma şevki ve üstün bir zekâ ile araştırmış, incelemiş, çeşitli dinlere, bu dinlerdeki mezheplere, eski filozoflara, başka milletlere ait hikemiyâta, tartışmalara, şiir ve edebiyata, coğrafî konulara, ticaret ve yüzücülüğe ve elbetteki tarihe büyük bir ilgi göstermiştir. Düşüncesini İslâmî alanlarla sınırlı tutmamış, zamanındaki Hıristiyan ve Yahudî âlimleri ile görüşmüş, onlarla tartışmalar yapmış, Yunan ve Hind felsefesine önem vererek incelemiş, ilmî ve felsefî bir ruhla yürüyen

¹⁰⁸ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 69.

¹⁰⁹ Brockelmann, Carl, "Mes'ûdî", *İA.*, VIII, 144.

¹¹⁰ Avcı, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA.*, XXIX, 353.

¹¹¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu 'z-Zâhira*, III, 315.

¹¹² Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu 'l-Arabî*, II, 50.

¹¹³ Gürkan, Ahmet, *İslâm Kültürünün Garbî Medenileştirmesi*, Nur Yay., Ankara, trz., s. 260.

¹¹⁴ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 73.

¹¹⁵ Abdülfettâh M. Vehibe, *Coğrafîyyetu 'l-Mes'ûdî*, s. 24.

¹¹⁶ Avcı, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA.*, XXIX, 353.

¹¹⁷ Krachkovsky, I. Julianovic, *Târîhu 'l-Edebi 'l-Coğrafîyyi 'l-Arabî*, I, 177.

¹¹⁸ Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu 'l-Arabî*, II, 46. İslâm dünyasının her tarafında coğrafyayla ilgilenmiş birçok coğrafyacı arasında Mes'ûdî de yer almıştır. Bkz: Varol, Bahaüddin, "Endülüüs'te Coğrafya ve Coğrafyacılar", *İSTEM*, Yıl: 7, Say: 14, 2009, s. 62.

gerçek bir tarihçi olmuştur¹¹⁹. Bununla beraber o, sadece bir tarihçi değil; elde ettiği bilgilerin çoğunu, uzun seyahatler sırasında kazanmış bir coğrafyacı da olmuş¹²⁰, İslâm âlemini çevreleyen topraklar hakkında son derece kıymetli bilgiler vermiştir.¹²¹ Her konuyla alakadar bir tavırla¹²², yılmaz bir kararlılık ve sarsılmaz bir cesaretle¹²³ yollara düşerek ülkelerde gezinmiş ve tarih alanında başkalarının gerçekleştiremediğini başarmıştır.¹²⁴ Abbâsîler döneminin seçkin tarihçilerinden olan Mes'ûdî¹²⁵, tarihinde İslâmî geleneklere dayanmayı kural haline getiren ve kendisinin de çok fazla takdir ettiği Taberî'den bazı yönlerden ayrılmış¹²⁶, Taberî'den daha ilmî bir yöntem izlemiştir.¹²⁷ Taberî, mâlumâtı cem' etme veya yöntem hususunda, IV. asrın başlangıcından kendi zamanına kadar İslâm tarihi fikrinin zirvesini temsil ederken; Mes'ûdî ise, bu fikrin yayılıp genişlemesini ve çeşitli ve farklı ufuklara açılarak uzanmasını temsil edebilmiş¹²⁸ ve birçok müellifin takdirini kazanmıştır. İbn Haldûn ona "*İmamü'l-Müerrihîn*" (Tarihçilerin Pîri) lakabını¹²⁹ ve "*İmamü'l-Küttâb ve'l-Bâhisîn*" (Müelliflerin ve Araştırmacıların Önderi) lakabını vermiş, müsteşrik Kramers de onun "*Hîrûdûtu'l-Arab*" (Arapların Heredot'u) olduğunu söylemiştir. Her ne kadar Heredot, tarih yazımında yöntem bakımından daha üstün ise de Mes'ûdî, ufuk bakımından, bakış açısı, daha geniş kapsamlı seyahatler, inceleyip etüt etme hususunda daha ileri seviyede biri olarak; kültürel, iktisadî, coğrafî, dînî alanlarda genel ve kapsayıcı bir tarih vaz' etmeye çalışmış, hatta bu konularda taraf tutucu bir tavır olan Fransız mütefekkir Renan da, Mes'ûdî'nin ilmî inceleme bakımından daha üstün ve ansiklopedik anlamda kapsamlı biri olduğunu inkar edememiştir.¹³⁰ Müsteşrik Kramers de, sağlamlık ve köklülük

¹¹⁹ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 75-77.

¹²⁰ Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 61.

¹²¹ Brockelmann, Carl, "*Mes'ûdî*", *İA.*, VIII, 144.

¹²² Gürkan, Ahmet, *İslâm Kültürünün Garbî Medenileştirmesi*, s. 260.

¹²³ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 70.

¹²⁴ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, II, 371.

¹²⁵ Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Yeni Çizgi Yay., 2. Baskı, Ankara, 1995, s. 30.

¹²⁶ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 75.

¹²⁷ Gürkan, Ahmet, *İslâm Kültürünün Garbî Medenileştirmesi*, s. 260.

¹²⁸ Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu'l-Arabî*, II, 51.

¹²⁹ Abdülfettâh M. Vehibe, *Coğrafiyyetu'l-Mes'ûdî*, s. 25.

¹³⁰ Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu'l-Arabî*, II, 53.

bakımından Mes'ûdî'nin, coğrafya yazarlarının en önemlisi olduğunu ifade etmiştir.¹³¹

Nükteli hikâyelerin, anekdotların, garip, acayip, tuhaf, eşine az rastlanılan ilginç hadiselerin, ender olayların yazarı olan vak'anüvîs Mes'ûdî¹³², Şîi müelliflerince İmâmiyye Şîası'na mensup kabul edilmiş¹³³, İbn Hacer onun, Şîi ve Mu'tezilî olduğunu¹³⁴, Taceddîn es-Subkî, Zehebî ve İbn Tağrıberdî ise onun Mu'tezilî olduğunu söylemişlerdir.¹³⁵ es-Subkî onu Şâfîi ulemâ arasında saysa da¹³⁶ Mes'ûdî, bir Şâfîi fakîhi olan el-Mes'ûdî ile karıştırılmamalıdır.¹³⁷ Herhalde es-Subkî bu iki ismi birbiri ile karıştırmıştır.

Mes'ûdî, bazı kaynakların ifadesine göre 345/956 yılında¹³⁸, bazı kaynaklara göre ise 346/957 senesinde vefat etmiştir.¹³⁹ Bazı kaynaklar ise bu her iki tarihi beraberce zikrederek Mes'ûdî'nin vefatını 345/956 veya 346/957 senesi olarak kaydetmişlerdir.¹⁴⁰

1.2. Mes'ûdî'nin Şîilik Temayülü ve Bu Temayülün Eserlerine Etkisi

Mes'ûdî'nin Şîi mi, Mu'tezilî mi olduğu hususunda farklı şeyler söylenmiştir. İbnu'l-Arabî, Mes'ûdî'nin Şîa'nın büyüklerinden ve şeyhlerinden olduğunu, vasiyet ve imamın günahsızlığına (ismetu'l-imâm) dair eserlerinin bulunduğunu söylemiştir. İbn Teymiyye ise onun tarihinin en belirgin vasfının yalan olduğunu, “Mes'ûdî'nin tarihinde ancak Allah Teala'nın sayısını bileceği kadar yalanlar vardır” diyerek açıklamıştır. İbn Haldun da Mes'ûdî'nin kitaplarının ta'n ve iftira, kusurlarla dolu

¹³¹ Abdülfettâh M. Vehibe, *Coğrafıyyetu'l-Mes'ûdî*, s. 26.

¹³² es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 456; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV, 569; el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, II, 45; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, III, 316.

¹³³ Avcı, Casim, “*Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin*”, *DİA.*, XXIX, 353.

¹³⁴ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (v. 852/1449), *Lisânu'l-Mizân*, Müessesetü'l-A'lemiyyî li'l-Matbuât, 2. Baskı, Beyrut, 1971, IV, 225.

¹³⁵ es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 456; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV, 569; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, III, 316.

¹³⁶ es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 456.

¹³⁷ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, II, 371.

¹³⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV, 569; ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1347), *el-İber fi Haber men Ğaber*, thk.: Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd Besyûnî Zeğlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1347, II, 71; el-Kütübî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, II, 45; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, III, 315; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, II, 371.

¹³⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XIII, 90-91; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, IV, 225; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1658; Bağdadlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, I, 183.

¹⁴⁰ es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 456; Serkîs, Yusuf İlyân, *Mu'cemu'l-Matbuâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, II, 1743.

olduğunu ifade etmiştir.¹⁴¹ ez-Zehebî ve es-Subkî onun Mu'tezilî olduğunu söylemiş¹⁴², İbn Hacer ise onu hem Şîî hem Mu'tezilî olarak nitelendirmiştir.¹⁴³ Şîa ise onun Şîî mezhebine mensup olduğunda ve onun ileri gelenlerinden olduğunda müttefiktirler. el-Âmilî onu Şîa'nın ileri gelenlerinden kabul ederken, el-Mâmekânî, Mes'ûdî'nin Şîî-İmâmî olduğunu söylemiş, el-Hansarî de onu Şîî-İmâmî olarak belirtmiştir. Son dönemde yapılan bazı modern çalışmalar da Mes'ûdî'nin Şiiliğini ortaya koymuştur.¹⁴⁴

Mes'ûdî'nin Şîilik temayülü, onun günümüze ulaşan iki eseri üzerinde de etkili olmuştur. Bu konuda örnek kabilinden aşağıdaki bilgileri sunabiliriz:

Mes'ûdî, Hz. Âdem'in, Hâbil'le Kâbil arasında meydana gelenlere üzüldüğünde Allah'ın ona, "Nurumu senden çıkarıp onu, nebilerin sonuncusuna koyacağım ve onun ailesini de önder halîfelerin en hayırlıları yapacağım. Zamanı, onların müddetleriyle tamamlayıp kapatacağım. Yeryüzünü onların davetleriyle doldurup taşırayacağım ve onların taraftarlarını ise yeryüzüne yayacağım" şeklinde bir vahiy indirdiğini söylemiş, vasiyetin, Hz. Âdem zamanından Peygamberimiz'e (s.a.v.) kadar asırdan asıra intikal ederek geldiğini belirtmiş, sonra da insanların bu konudaki ihtilaflarına işaret ederek İmamiyye Şîası'nın görüşünü sunmuştur. *Murûc*'da düşüncesini Hz. Ali ailesi üzerine yoğunlaştırarak onların haberlerini peşisıra sunmaya çalışmıştır. Hz. Ali dönemini, Hz. Peygamber'in döneminden daha fazla özen göstererek ele almış, halîfeliği kabul etme ve Hz. Ali'de karar kılma hususunda Hz. Ebû Bekir'in tereddüt ettiğini ve onun, halîfeliği ancak fitnedan korktuğu için kabul ettiğini söylemiştir. Hz. Osman'ın zenginliğinden bahsederek onun hilafeti döneminde birtakım mallar elde edip zengin olan bazı sahâbîleri, Hz. Ömer'in zühdüyle ve bu konuda amilleriyle sergilediği sert ve müsamahasız tavırla karşılaştırarak anlatmış, Hz. Osman'ı ve onun bazı görevlilerini şiddetle eleştirmiş, bazı sahâbîleri Hz. Osman taraftarı olarak tavsif etmiş, Hz. Âişe'ye tuzak kuran bir hilekarın beyanına dayanarak, Hz. Âişe'nin mü'minlerin emiri olmak isteyen biri olduğunu söylemiştir. Hz. Ali'nin ağzından Muâviye'nin, kendilerine hilafetin helal

¹⁴¹ el-Aksam, İbrahim b. Yûsuf b. Ali, *ed-Devletü'l-Umeviyye fi Kitâbâtî'l- Mes'ûdî*, Dâru'l-Mucteme', 1. Baskı, Cidde, 2003, s. 35.

¹⁴² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, XV, 569; es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 456.

¹⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, c. IV, s. 225.

¹⁴⁴ el-Aksam, *ed-Devletü'l-Umeviyye fi Kitâbâtî'l- Mes'ûdî*, s. 35.

olmadığı kimselerden olduğunu söylemiş, Sıffîn’de Hz. Ali ordusunun şecaatini övüp mübalağalarda bulunmuş, Tahkim Olayı’nda Ebû Mûsâ el-Eşarî’nin, Muhammed (a.s.) ümmetinde iki hakemden biri olmayı reddettiğini, Muâviye’nin, kendisine biat aldirmek için Amr b. el-Âs’ı kandırdığını ifade etmiştir.¹⁴⁵

Muâviye’ye Hz. Ali’nin faziletine dair bir hadis hatırlatılınca Muâviye’nin, “Şüphesiz ki bunu Nebî’den (s.a.v.) işitseydim, Ali’ye hizmetkâr olurum” dediğini belirten Mes’ûdî¹⁴⁶, *Murûc*’da Hz. Hüseyin’in katli hakkında özel bir başlık açmış¹⁴⁷, Harre Olayı’nda, Hz. Ali ailesinden ve Benû Hâşim’den öldürülenlerin isimlerini zikretme hususunda çaba göstermiş¹⁴⁸, birçok Emevî halifesini olumsuz yönleriyle ele alarak, onların Hz. Ali ve evladına yaklaşımlarına dair bazı bilgiler sunmuştur. Ömer b. Abdülaziz için “*Radiyallâhu anh*” ifadesini kullanmış¹⁴⁹, onun dışında hiçbir Emevî halifesine rahmet okumamıştır.¹⁵⁰

Ayrıca Mes’ûdî, Hz. Ali’nin gelecek dönemlerde Kûfeliler’in başlarına gelecek şeyleri onlara haber vererek gaybı bildiğini ortaya atmış, Hz. Peygamber’in, Mu’te günü Hz. Ca’fer’in öldürülmesinden sonra, Hz. Ali’yi ancak “Rabbim beni yalnız başıma ortada bırakma. Sen varislerin en hayırlısısın” duasıyla herhangi bir yere gönderdiğini, böyle demedikçe onu hiçbir yere göndermediğini söylemiştir. İbn Abbâs’ın Hz. Peygamber’den rivayet ettiği, “Kim bana sebbederse, Allah’a sövmüş olur. Kim de Ali’ye sebbederse, bana sövmüş olur” şeklinde bir aktarıma da yer vermiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in zürriyetinin, ondan sonra, Hz. Ali’nin sulbünden olacağı, kıyamet gününde insanların, kendi isimleriyle ve annelerinin adıyla çağırılacağını, Hz. Ali ve onun yanında yer alanların ise kendi isimleriyle ve babalarının adıyla çağırılacaklarını anlatan bir rivayet de nakletmiştir.¹⁵¹ el-Elvânî, bunu mevzû hadisler arasında zikretmiştir.¹⁵² Yine Hz. Peygamber’in Hz. Hasan’la

¹⁴⁵ Nûr Velî, Abdülaziz Muhammed, *Eseru’t-Teşeyyu’ ale’r-Rivâyâti’t-Târihiyye fi’l-Karni’l-Evveli’l-Hicrî, Dâru’l-Hudayrî*, 1. Baskı, Cidde, 1996, s. 247-254.

¹⁴⁶ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 24.

¹⁴⁷ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 64-72.

¹⁴⁸ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 79.

¹⁴⁹ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 205.

¹⁵⁰ el-Aksam, *ed-Devletü’l-Umeviyye fi Kitâbâti’l-Mes’ûdî*, s. 90.

¹⁵¹ Nûr Velî, *Eseru’t-Teşeyyu’ Ale’r-Rivâyâti’t-Târihiyye*, s. 254-255.

¹⁵² el-Aksam, *ed-Devletü’l-Umeviyye fi Kitâbâti’l-Mes’ûdî*, s. 213.

ilgili söylediği “Benim şu oğlum, cennet ehlinin efendisidir. Allah onunla iki büyük mü’min grubunun arasını düzelterektir” şeklindeki sahih bir hadis de zikretmiştir.¹⁵³

Murûc’da, Muâviye ile Hz. Ali taraftarları arasındaki şiddetli münakaşalara da yer verilmiş ve Mes’ûdî ehli sünnet ulemasına, Muâviye’yi vahiy kâtibi olarak vasfetmeleri ve onun derecesini yükseltmeleri hususunda ta’n etmiş ve onlara iftirada bulunmuştur.¹⁵⁴

Bu vb. örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat bu örneklerin bile, Mes’ûdî’nin Şîa temayülünün, eserlerine nasıl tesir ettiğine dair bir misal olması açısından yeterli olduğu kanaatindeyiz.

1.3. Mes’ûdî’nin Eserleri

Kendi devrinde yaygın olan ilimlerin değişik alanlarında birçok eserler te’lif eden Mes’ûdî tarih, felsefe, akaid, sosyoloji¹⁵⁵, siyaset, idare, harp¹⁵⁶, coğrafya, kozmoloji, astroloji, dinler ve mezhepler tarihi, fıkıh, ahlak, ehl-i beyt, on iki imam ve imâmet¹⁵⁷ gibi birçok alanlarda eserler kaleme almış bir müelliftir.¹⁵⁸ Eserlerinden elimizde yalnızca *Murûcu’z-Zehab* ve *et-Tenbîh ve’l-İşrâf* ile *Ahbâru’z-Zamân*’ın birinci cildi kalmış¹⁵⁹, diğerleri maalesef kaybolmuştur.¹⁶⁰ Fakat Mes’ûdî, *Murûc* ve *et-Tenbîh*’te, birçok eserine atıflarda bulunarak şu an elimizde bulunmayan birçok eserinin en azından isimlerinden ve kısmen de içeriklerinden bizleri haberdar edebilmiştir.¹⁶¹ Eserlerinin sayısı hakkında kaynaklarda farklı rakamlar verilmiştir. Ancak tercih edilen görüşe göre Mes’ûdî’nin eserlerinin sayısı 36’dır.¹⁶² Bunların yanı sıra Mes’ûdî’ye nispet edilen bazı eserler de vardır.¹⁶³

¹⁵³ el-Aksam, *ed-Devletü’l-Umeviyye fi Kitâbâtî’l- Mes’ûdî*, s. 214.

¹⁵⁴ Nûr Veli, *Eseru’t-Teşeyyu’ Ale’r-Rivâyâti’t-Târîhiyye*, s. 257.

¹⁵⁵ Kehhâle, Ömer Rıza, *el-Müstedrek alâ Mu’cemi’l-Müellifîn*, Müessesetü’r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut, 1988, s. 485.

¹⁵⁶ Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu’l-Arabî*, II, 50.

¹⁵⁷ Avcı, Casim, “*Mes’ûdî, Ali b. Hüseyin*”, *DİA.*, XXIX, 354.

¹⁵⁸ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu’cemu’l-Müellifîn Terâcimu Müsannifi’l-Kutubi’l-Arabiyye*, Mektebetu’l-Müsennâ/Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, trz., VII, 80.

¹⁵⁹ Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu’l-Arabî*, II, 47.

¹⁶⁰ Abdülfettâh M. Vehibe, *Coğrafiyyetu’l-Mes’ûdî*, s. 24.

¹⁶¹ Eserlerine yaptığı bazı atıflar için bkz: el-Mes’ûdî, Ebu’l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali (v. 345/956), *et-Tenbîh ve’l-İşrâf*, Dâru’t-Türâs, Beyrut, trz., s. 104, 110, 111, 155.

¹⁶² Abdülfettâh M. Vehibe, *Coğrafiyyetu’l-Mes’ûdî*, s. 24.

¹⁶³ Avcı, Casim, “*Mes’ûdî, Ali b. Hüseyin*”, *DİA.*, XXIX, 355; Krachkovsky, *Târîhu’l-Edebi’l-Coğrafiyyi’l-Arabî*, 1963, I, 185; Şeşen, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk*

Murûcu'z-Zeheb'den anlaşıldığına göre, eserlerini te'lîf ederken Mes'ûdî'nin faydalandığı kaynaklar 165 civarında olup bu durum onun kaynaklarının çokluğuna, ilminin derinliğine, önem verdiği şeylerin çeşitliliğine delâlet etmektedir.¹⁶⁴ Müracaat ettiği bu eserlerden kimisi tarih, kimisi coğrafya ve kimisi de biyografi türünden eserlerdir.¹⁶⁵

Mes'ûdî'nin en büyük tarihî eseri; uzun gezilerinin ve derin incelemelerinin ilk ürünü olan “*Ahbâru'z-Zamân ve men Ebâdehu'l-Hidsân mine'l-Ümeme'l-Mâziye ve'l-Ecyâli'l-Hâliye ve'l-Memâliki'd-Dâsire*” olup Mes'ûdî bu eserini 332/943'te yazmaya başlamıştır.¹⁶⁶ Büyük umûmî bir tarih olan¹⁶⁷ 30 ciltlik bu eserinde Mes'ûdî¹⁶⁸ yeryüzünün şeklinden, dağlarından, denizlerinden, nehirlerinden, göllerinden, jeolojik zamanlardan, denizken karaya, karayken denize dönüşen yerlerden, yeryüzündeki iklimlerden, dağların durumlarının ve yıldızların hareketlerinin iklimlerin değişmesi üzerindeki etkilerinden, tarih öncesi dönemlerden, Hintliler'in ve başka kavimlerin inançlarından, kutsal kitapların bu konuda verdikleri bilgilerden bahsetmiş; bu girişin ardından, ilk çağlardaki hükümdarlardan, yıkılan ve yok olan milletlerin tarihlerinden söz ettikten sonra İslâmî döneme girerek Hz. Peygamber'in doğumdan vefatına kadar bütün hayatından ve savaşlarından bahsetmiş, son ciltlerde ise Râşid halifeleri, Emevî ve Abbâsîler'i 332/943 yılına kadar anlatmıştır.¹⁶⁹ Mes'ûdî *Murûc*'da bu eserine ve bunun hülasası olan “*el-Evsat*”a birçok atıflar yapmış ve *Murûc*'da geçen konuları, söz konusu eserlerinde çok daha detaylı olarak ele aldığını belirtmiştir.¹⁷⁰ *Ahbâru'z-Zamân*'ın kaybolması, ilim dünyası için telafisi mümkün olmayan bir felaket olmuştur.¹⁷¹

Mes'ûdî, bu eserinde genişçe ele aldığı konuları özetlemek ve özet olarak verdiklerini de biraz daha açmak maksadıyla bir ihtisâra gitmiş ve çeşitli bilgiler de

Ülkeleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1998, s. 13.

¹⁶⁴ Abdülfettâh M. Vehibe, *Coğrafiyyetu'l-Mes'ûdî*, s. 24-25.

¹⁶⁵ Batur, Ahsen, *Mes'ûdî Murûcu'z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, s. 13.

¹⁶⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, III, 57.

¹⁶⁷ Brockelmann, Carl, “*Mes'ûdî*”, *İA.*, VIII, 144.

¹⁶⁸ Serkîs, Yusuf İlyân, *Mu'cemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, II, 1744.

¹⁶⁹ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 72-73.

¹⁷⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb III*, 81, 106, 107, 108, 111, 112.

¹⁷¹ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 76.

ilave ederek “*el-Kitâb el-Evsat*” adlı eserini oluşturmuştur.¹⁷² Dolayısıyla *el-Evsat*, *Ahbâru’z-Zaman*’ın hem muhtasarı, hem de zeyli niteliğindedir.¹⁷³ Daha sonra Mes’ûdî, bu iki kitabı da özetleyerek *Murûcu’z-Zeheb* adını vermiş ve *Murûc*’u ihtisâr ederek “*et-Tenbih ve’l-İşrâf*” adlı eserini meydana getirmiştir.¹⁷⁴ Bu eser, Mes’ûdî’nin muhtemelen son eseri olup 344-345/955-956 yıllarında te’lif edilmiş, muhtevası itibariyle hem bir coğrafya kitabı, hem de bir genel tarih kitabıdır.¹⁷⁵ Mes’ûdî, bu eserinde; tarih felsefesi, kâinat, filozofların tekâmül nazariyesi hakkındaki görüşleri ile hayvan, bitki ve madenler arasındaki ilişkilerle ilgili görüşlerini özlü bir şekilde ortaya koymuş, eski çağ tarihi ile Müslümanların tarihine dair konuları ele almış ve değişik beldelerin coğrafyası hakkında bilgiler vermiştir.¹⁷⁶ Konu olarak yıldızlardan, yeryüzünün özündeki dört unsurdan, mevsimlerden, rüzgarlardan, yedi iklimden, denizlerden (Habeş, Rûm, Hazar, Pontus Denizi), geçmiş milletlerden (Farslar, Keldânîler, Yunanlar, Mısırlılar, Türk boyları, Çin toplulukları) bahseden eser¹⁷⁷, *Murûc*’un daha iyi tasnif edilmiş bir hülasasıdır.¹⁷⁸ Mes’ûdî’nin, fikirlerinin, öğrendikleri haberlerin ve gezilerinde edindiklerinin kaybolacağı endişesi onu, her şeyi detaylıca ele aldığı iki kitabı “*Ahbâru’z-Zamân*”ı ve “*el-Evsat*” ı kısaltmaya itmiştir. Ayrıca eserlerin hacimlerinin büyüklüğü de onu böyle silsile şeklindeki bir ihtisâr çalışmasına sevk etmiştir.¹⁷⁹ *et-Tenbih*, Mes’ûdî’nin yazdığı yedinci ve son tarih kitabı olup tarihle ilgili eserleri sırasıyla şunlardır:

- *Ahbâru’z-Zamân*
- *el-Evsat*
- *Murûcu’z-Zeheb*
- *Fünûnu’l-Maârif*
- *Zehâiru’l-Ulûm*
- *el-İstizkâr*¹⁸⁰

¹⁷² Kâtib Çelebî, *Keşfu’z-Zunûn*, II, 1658-1659.

¹⁷³ Avcı, Casim, “*Mes’ûdî, Ali b. Hüseyin*”, *DİA.*, XXIX, 354.

¹⁷⁴ Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu’l-Arabî*, II, 47-48.

¹⁷⁵ Avcı, Casim, “*Mes’ûdî, Ali b. Hüseyin*”, *DİA.*, XXIX, 354.

¹⁷⁶ Seyyide İsmail Kâşif, *İslâm Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları*, çev: Mehmet Şeker/Rıza Savaş/Ramazan Şimşek, İl-Vak Yay., İzmir, 1997, s. 46.

¹⁷⁷ Ağarı, Murat, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, s. 323-328.

¹⁷⁸ Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1991, I, 35.

¹⁷⁹ Abdülfettâh M. Vehibe, *Coğrafîyyetu’l-Mes’ûdî*, s. 25.

¹⁸⁰ Âgâ Büzürg-i Tahrânî, Muhammed Muhsin Tahrânî, *ez-Zerîa ilâ Tasânîfi’ş-Şîa*, IV, 439.

1.4. Murûcu'z-Zeheb Hakkında Genel Bilgiler

Mes'ûdî'nin günümüze ulaşan iki eserinden biri olan bu eserin¹⁸¹ tam adı; “*Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher fi-Tuhafi'l-Eşrâf mine'l-Mulûk ve Ehli'd-Dirâye*” dir.¹⁸² Daha önce, konuları geniş şekilde açıkladığı *Ahbâru'z-Zamân*'ın ve *el-Evsat*'ın muhtasarı olan bu eserini¹⁸³ birincisi 336/947 senesinde, ikincisi de 345/956 yılında olmak üzere iki kere gözden geçirmiş¹⁸⁴ ve vefat etmeden önce 345/956'da tamamlamıştır.¹⁸⁵

Mes'ûdî bu kitabına, içerisinde bulunan nefis şeylerden dolayı ve önceki kitaplarında geçen değerli ve nadir haberleri barındırdığı için bu ismi verdiğini, bu eserini krallar ve akıl sahipleri için bir kaynak olarak hazırladığını ve ona insanların geçmişte ne olup bittiğini öğrenmeye teşvik edecek malûmatlar koyduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶ Mes'ûdî kitabının mânâsını tahrif etmeye, onun yapısından herhangi bir şeyi izâle edip onun öğrettiklerini silmeye, onun mânâlarını gizlemeye, ona başka bir mânâ verip onu tebdîl etmeye veya onu ihtisar etmeye ya da ona bir şeyler ilave etmeye veyahut da onu kendisinden başkasına nispet etmeye yeltenecek olanlara manevî bir tahvîfte bulunmuş, böyle bir korkutmayı, bunlara yeltenenlere karşı caydırıcı bir nitelikte olması için yaptığını söylemiştir.¹⁸⁷

Tarihçiler için Mes'ûdî'nin en önemli eserlerinden biri olan *Murûc*'un¹⁸⁸ tarihî te'lifleri arasından tam bir kapsam ile “*Tarihçi Mes'ûdî*”yi temsil ettiğini söylememiz mümkündür. O, 132 bâb içinde bir dünya tarihi ortaya koymuş, eserine yaratılış ve onun başlangıcıyla başlayıp Hz. Âdem'den ve Hz. İbrahim'den bahsetmiş ve son bölüm olarak da “İslâm'ın evvelinden 335/947 yılına kadar insanlara haccettirenler” den bahseden bir bölümle de bitirmiştir. Bu ilk ve son bölüm arasında; İsrailoğulları tarihinden, Hz. İsa ile Hz. Peygamber arasındaki fetret döneminden , Hintle ilgili haberlerden, Hazar, Türk, Bulgar, Süryanî, Nebatlar, Farslar, Yunanlar, Rumlar, Mısırlılar, Sudanlılar, Slavlar, Frenkler gibi çeşitli

¹⁸¹ Batur, Ahsen, *Mes'ûdî Murûcu'z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, s. 9.

¹⁸² Avcı, Casim, “*Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin*”, *DİA.*, XXIX, 354.

¹⁸³ Serkîs, Yusuf İlyân, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, II, 1744.

¹⁸⁴ Krachkovsky, *Târihu'l-Edebi'l-Coğrafiyyi'l-Arabî*, I, 181.

¹⁸⁵ Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 61.

¹⁸⁶ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 80.

¹⁸⁷ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1659.

¹⁸⁸ Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsiler*, M.E. Basımevi, 2.Baskı, Ankara, 1983, s. 180.

milletlerden; Âd, Semûd kavimlerinden, Mekke, Yemen ve onların meliklerinden, Hîre ve Gassan'dan, Arap bedevilerden, onların inançlarından, efsanelerinden, âdetlerinden, milletlerin kullandıkları takvimlerden, tarihteki halkların ulularından, şehirlerinden, yaptıkları muazzam yapılardan bahsetmiş, kitabın yarısı veya daha fazlası, Sîret-i Nebevî, Hulefâ-i Râşidîn, bunları müteakiben Emevîler ve el-Mutî'lillâh'ın hilafetine kadar Abbâsîler'i anlatmakla geçmiştir.¹⁸⁹ Mes'ûdî'nin, kitabında ele aldığı ilk konu; âlemin yaratılışıdır. Bundan sonra o, âlemin yapısından, yedi iklim teorisinden, diğer müelliflerde görülmeyen bir özellik olarak Batlamyus Coğrafyası'ndan¹⁹⁰, denizler ve nehirlerden, dünyanın ve yıldızların hareketlerinden ve uzunluklarından, tabiattan ve tabiatın düzeninden, yeryüzünün yaşanabilir bölgelerinde yaşayan halkların hemen hemen tümünden, kendi döneminde, görkemi ve azameti ile göz kamaştıran dünyanın harikalarından bahsetmiş¹⁹¹, İslâm'dan önceki kavimlerin tarihî durumlarından söz eden ve aynı zamanda kozmografik ve coğrafî bir nitelik taşıyan bu birinci bölümden sonra, Hz. Peygamber döneminden, Abbâsî halîfesi el-Mutî'lillâh'a kadar olan İslâm tarihini anlatmış ve bu bölümde İslâm dünyasının dışına nadiren atıfta bulunmuştur.¹⁹² İlk olarak Sprenger 1841'de bu eserin birinci cildini yayınlamış, 1861'de ise Barbier de Meynard ve Pavet de Coortelle gibi oryantalistler, Fransızca çevirisi ile beraber eseri dokuz cilt halinde yayınlamışlardır¹⁹³. Ayrıca *Murûc*'un pek çok el yazma nüshaları bulunmaktadır¹⁹⁴. Bunun sebebi eserin taşıdığı malumatın son derece zengin ve her dönemi ilgilendiren aktüel bilgilerle müzeyyen olması olabilir.¹⁹⁵

et-Tenbîh'e kıyasla oldukça hacimli olan eser¹⁹⁶ coğrafyaya dair pek çok malumat içermekle beraber, aynı zamanda - belki de daha fazla - tarihî bir kaynak niteliğindedir.¹⁹⁷ Zaten Mes'ûdî'nin tarihî eserlerinin üçüncüsü olan *Murûc* ile onun coğrafî tarzını yansıtan *et-Tenbîh*'in her ikisi de; coğrafî ve tarihî eserler arasındaki

¹⁸⁹ Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu'l-Arabî*, II, 51.

¹⁹⁰ Geniş bilgi için bkz: Ağarı, Murat, "İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı", *Ankara ÜİFD.*, 47 (2006), Sayı: 2, s. 195-214.

¹⁹¹ Ağarı, Murat, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, s. 316-322.

¹⁹² Avcı, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA.*, XXIX, 354.

¹⁹³ Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, s. 181.

¹⁹⁴ Brockelmann, Carl, "Mes'ûdî", *İA.*, VIII, 145.

¹⁹⁵ Ağarı, Murat, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, s. 314.

¹⁹⁶ Batur, Ahsen, *Mes'ûdî Murûcu'z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, s. 11.

¹⁹⁷ Ağarı, Murat, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, s. 314.

ayırımın zorluğunun canlı bir misâlidir.¹⁹⁸ Bir tabiat tarihçisi olarak eserinde kozmolojiyi, tarih ve coğrafyayı bir araya getiren Mes'ûdî¹⁹⁹, Müslüman tarihçilerin alışageldikleri konuları incelemekle yetinmeyerek Hindistan, İran, Roma ve Yahudî tarihlerine de yönelerek bu hususta çok hoş şeyler ortaya koymuş²⁰⁰, dünya tarihini sunarken, Hz. Peygamber'in biyografisini sadece bir bölüm olarak ele almış²⁰¹, kendisinde tarihin ağır bastığı bu eserinde hilâfet asrındaki sosyal-kültürel hayatın tasvirini en güzel bir şekilde bir araya getirmiş²⁰² ve kendi asrının öğretilerini toplayarak, beşer fikrinin gelişimini tescil etmiştir.²⁰³

Murûcu'z-Zeheb dikkatle incelendiğinde ilk göze çarpan şey, onun konular bakımından zengin, fakat tertip açısından düzensiz oluşudur.²⁰⁴ Zaten eserin eksikliği; tarih, coğrafya, dinler, ırklar, sanatlar, anane ve rivayetleri güzel bir metotla değil de rastgele vermiş olmasıdır.²⁰⁵ Anlaşılan o ki Mes'ûdî, gerek inceleme ve gerekse de gözleme dayanarak pek çok bilgi toplamış, fakat kalemine hücum eden bu bilgileri, düzenlemeye ve sıralamaya zaman bulamadan gelişigüzel yazmıştır.²⁰⁶ Esasen onun, topladıklarını kontrol etmeksizin, onlarda herhangi bir tashihte bulunmaksızın her şeyi sunması; okuyucuya öğretmek istediklerini, süratli, şaşırtıcı bir hızla vermek istemesinden kaynaklanmıştır. Bu nedendir ki; eserinin içine, alıntı yapılan kaynağın türüne göre bazı tenâkuzlar da girmiştir. Bildiği her şeyi okuyucunun önüne sunarak koymak hususundaki aşırı isteği, onun üretken hafızasını, pek çok konu hakkındaki malumatı eleyip süzgeçten geçirmeksizin veya onlar arasında bir tercihte bulunmaksızın ilmi elde etmeye yöneltmiştir.²⁰⁷ Bu durumun onun, sathî bir bilgi ile iktifâ ederek efsane ve masalları tenkitsiz kabul etmesine, bilgisinin yüzeysel kalıp derinleşememesine, anlatışında birtakım kusurlardan

¹⁹⁸ Krachkovsky, *Târihu'l-Edebi'l-Coğrâfiyyi'l-Arabî*, I, 178.

¹⁹⁹ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve Bilim İslâm Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi ve Esasları*, çev: Hüseyin Kutluer, İnsan Yay., İstanbul, 2006, s. 40.

²⁰⁰ Seyyide İsmail Kâşif, *İslâm Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları*, s. 45-46.

²⁰¹ Horovitz, Josef, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu İlk Siyer/Meğâzî Eserleri ve Müellifleri*, çev: Ramazan Altınay/Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yay., 1. Baskı, Ankara, 2002, s. 114.

²⁰² Krachkovsky, *Târihu'l-Edebi'l-Coğrâfiyyi'l-Arabî*, I, 181.

²⁰³ Abdülfettâh M. Vehibe, *Coğrâfiyyetu'l-Mes'ûdî*, s. 27.

²⁰⁴ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 74.

²⁰⁵ Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I, 34.

²⁰⁶ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 74.

²⁰⁷ Şâkir Mustafâ, *et-Târihu'l-Arabî*, II, 52-53.

kurtulamayışına, ele aldığı bir konuyu hiçbir zaman sonuna kadar götürmeyerek²⁰⁸ oraya, o konuyla kesinlikle ilgisi olmayan bir şeyler sokuşturup arkasından da “Konudan epeyce uzaklaştık” veya “Konumuza tekrar geri dönersek ...” kabîlinden geçişler yapmasına, eserinde çok az tarih vermesine²⁰⁹, ciddiyete daha yakın bir kıssa üslûbuyla, mâhir bir kıssacı tavrıyla, edebî genişliğe dayanarak isnâda dayanmayıp yararlandığı kaynakları nâdiren belirtmesine²¹⁰ sebep olduğu da düşünülebilir. Bunların yanı sıra Mes'ûdî, çeşitli efsanelere yer verdiği, savaşlardaki asker sayıları hakkında abartılı rakamlar zikrettiği için de eleştirilmiştir.²¹¹ Örneğin İbn Haldûn onu, “*Kendisinden yararlanan önder bir tarihçi*” kabul etmekle birlikte söz konusu hususlarla ilgili olarak Mes'ûdî'yi eleştirilmiştir.²¹² Dolayısıyla onun bu düzensiz üslûbu beğenilmemiş, belki de bu beğenilmeyişin²¹³, umûmî alâkayı çekmeyişi bir neticesi olarak eserlerinin çoğu günümüze ulaşamamıştır.²¹⁴ Bununla beraber, Mes'ûdî'nin eserlerinin, hacimlerinin büyüklüğü sebebiyle de geniş bir yayılma alanı elde edemeyişini de unutmamak gerekir. Aslında eserlerinin büyüklüğü, hacim olarak büyük olan “*Kitâbu Ahbâri 'z-Zamân ve Acâibi 'l-Büldân*” veya “*Muhtasarü 'l-Acâib ve 'l-Garâib*” gibi ve çok sayıdaki el yazma eserlerin niçin ona nispet edildiğine dair de bir fikir vermektedir.²¹⁵

Bu eleştirileri bir yana bırakırsak, Mes'ûdî'ye göre doğru bilginin; gözlem yapmaya, bizzat görmeye, tecrübe ve incelemeye dayandığını²¹⁶ onun, bir gözlemci olarak gördüklerini ve duyduklarını aktarmakla yetindiğini²¹⁷, en küçük şeyleri bile gözden kaçırmayan, kişilerin özelliklerini belirten menkıbeleri ve az bulunur şeyleri toplamayı ihmal etmeyen değerbilir ve âlim bir tarihçi olduğunu söyleyebiliriz.²¹⁸ Mes'ûdî olayları hicrî yıllara göre düzenlemek yerine, tarihî konuları; milletler, yöneticiler ve hanedanlar şeklinde konu başlıkları halinde düzenlemek sûretiyle, tarih yazıcılığında yeni bir çığır açmıştır. Özellikle İbn Haldûn gibi tarihçiler, onu bu

²⁰⁸ Brockelmann, Carl, “*Mes'ûdî*”, *İA.*, VIII, 844.

²⁰⁹ Batur, Ahsen, *Mes'ûdî Murûcu 'z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, s. 13-14.

²¹⁰ Krachkovsky, *Târihu 'l-Edebi 'l-Coğrâfiyyi 'l-Arabî*, I, 181-183.

²¹¹ Avcı, Casim, “*Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin*”, *DİA.*, XXIX, 353.

²¹² Bkz: İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 32, 35, 36, 64, 70, 71, 122.

²¹³ Batur, Ahsen, *Mes'ûdî Murûcu 'z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, s. 13.

²¹⁴ Brockelmann, Carl, “*Mes'ûdî*”, *İA.*, VIII, 144.

²¹⁵ Krachkovsky, *Târihu 'l-Edebi 'l-Coğrâfiyyi 'l-Arabî*, I, 185.

²¹⁶ Abdülfettâh M. Vehibe, *Coğrâfiyyetu 'l-Mes'ûdî*, s. 28.

²¹⁷ Avcı, Casim, “*Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin*”, *DİA.*, XXIX, 353.

²¹⁸ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 77.

yolda takip etmişlerdir.²¹⁹ Eser, halîfelerin tahta çıkış sırasına göre yazılmış olmakla beraber, içinde olayların birbiriyle ilgisini gösteren mantıkî bir sıra olmadığı gibi, bütün olaylar veya önemli olaylar kitaba alınmamış, daha çok, merak çekici hususlara ve olaylarla ilgili olarak söylenmiş şiirlere yer verilmiştir.²²⁰ Mes'ûdî eserini, az bulunur kıssalarla, çekici mîzahlarla da süsleyerek ona büyüleyici bir rûh vermiştir.²²¹ O, alışılmışın dışında ilgi çekici, nadir şeyleri, çoğunlukla ince bilgileri, dikkat isteyen malumatı verirken zikretmiş, sanki bunu hem kendisi ve hem de okuyucu için bir tür düşünce molası yapmış; çoğunlukla da bu tarzı; kitabetin tezyini, okuyucuyu heyecanlandırarak onda merak uyandırma, hoşnutluk vererek eğlendirmek için yapmıştır.²²² Mes'ûdî'nin, eserinde konudan konuya atladığı, ele aldığı konuyu hiçbir zaman sonuna kadar götürmeyerek ara sözlerle konuyu değiştirdiği şeklindeki eleştiri²²³; aslında dinamik, canlı bir tarz olarak da düşünülebilir. Gerçekten de *Murûc*'a bakıldığında; hangi sayfa veya cümle olursa olsun, her an şaşırtıcı, beklenmedik bir haberle, bir sürprizle, nükteli, enteresan bir olayla veya bir kaynak eser adıyla ya da bir tartışmayla karşılaşmak işten bile değildir.²²⁴

Netice itibariyle; dinlere, mezheplere, tarihe, sosyolojiye, savaşlara, edebiyata, biyografilere, zarafet ve nüktedanlığa, coğrafyaya, tabîî tarihe, madenlere, gemiciliğe, ziraat ve ticarete dair gelişigüzel yazılan yığın yığın bilgilerle bu eser, tıpkı eski attar dükkanlarına benzemekte²²⁵ ve her türlü alanla ilgili olarak kendisini inceleyecek dikkatli, meraklı, titiz, çok yönlü araştırmacıları beklemektedir.

1.5. Murûcu'z-Zeheb'e Göre Emevî Halîfelerinin Kişilikleri

Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*'de her Emevî halîfesiyle ilgili bir başlık açarak Emevî halîfelerinin kişilikleriyle ilgili birtakım bilgileri bu başlıklar altında vermeye çalışmıştır. Ancak bu müstakil başlıklar altında verilen bilgiler, sadece halîfelerin kişilikleriyle ilgili bilgiler olmadığı gibi, sadece Emevî siyâsî tarihiyle alakalı bilgiler

²¹⁹ Seyyide İsmail Kâşif, *İslâm Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları*, s. 45.

²²⁰ Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, s. 181.

²²¹ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 74.

²²² Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu'l-Arabî*, II, 52.

²²³ Brockelmann, Carl, "Mes'ûdî", *İA.*, VIII, 144; Batur, Ahsen, *Mes'ûdî Murûcu'z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, s. 13-14.

²²⁴ Şâkir Mustafâ, *et-Târîhu'l-Arabî*, II, 52.

²²⁵ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 74.

de değildir. Dolayısıyla halîfelerin kişilikleriyle ilgili bilgiler, siyâsî tarihle karışık bir vaziyette sunulmuştur. Ayrıca Mes'ûdî, daha çok, halîfelerle ilgili anekdot türünden, eşine az rastlanılan bazı olayları nakletmiş, onların kişiliklerini direkt olarak belirten ifadeleri az kullanarak, onlarla ilgili sunduğu nadir olaylardan hareketle okuyucuyu onlar hakkında bir sonuca vardırmaya çalışmıştır.

Biz de bu başlık altında, Emevî halîfelerinin kişilikleriyle ilgili olarak *Murûcu'z-Zeheb*'de belirtilen bazı bilgileri tespit etmeye gayret edeceğiz.

1.5.1 Muâviye b. Ebî Süfyân

Hz. Peygamber'e vahyin geldiği süre zarfında Muâviye, Allah'ın ilminin araştırmacısıydı. Muâviye, Hz. Peygamber'in vefatından birkaç ay önce O'na kâtiplik yapmış, bunun üzerine ashop da Muâviye'yi övüp kutlamış, onun derecesini yükseltip onu vahiy kâtibi gibi görmüş, onu bu kelimeyle yüceltip bu işle ta'zim ve tavsîf etmiş, Muâviye'nin dışındakileri bu vahiy kâtipliği işinden çekip almış, bu işi sanki sadece Muâviye'ye layık görmüşlerdi.²²⁶

el-Heysen b. Adıyy, el-Medâinî ve başkalarının dediklerine göre, *Ümeyyeoğullarının önde gelen üç yöneticisi* Muâviye, Abdümelik ve Hişâm olup, bunlardan sonra siyasetin kapıları kapanmış ve güzel yaşam sona ermiştir.²²⁷ İnsanların, ahlakını örnek aldığı Muâviye, halkın üzerine akıp yayılan iyilikleri, bağışları ve ihsanlarıyla onları bir araya getirip bütünleştirmeyi, onların kalplerini cezbederek onları kazanmayı ve onları kendisine davet etmeyi bilmiş; öyle ki Muâviye aileye ve akrabaya tercih edilir olmuştur.²²⁸ Muâviye'den sonra Abdümelik b. Mervân ve onun dışındaki bir grup kimse, Muâviye'nin ahlakına önem verip onu örnek almaya çalışmışlar; fakat ne onun hilmine, ne siyasetteki metânet ve kabiliyetine, ne işlerdeki teennîsine, ne insanları menzillerine göre yönetmesine ve ne de onlara rıfk ile muamelesine ulaşamamışlardır.²²⁹

*Yaptığı bağış ve ihsanlarla insanların kalplerini cezbederek onları kazanmayı bilen Muâviye*²³⁰ kendisine sığınmacı bir misafir olarak gelen Hz. Ali'nin kardeşi

²²⁶ el-Mes'ûdî, III, 45.

²²⁷ el-Mes'ûdî, III, 223

²²⁸ el-Mes'ûdî, III, 45

²²⁹ el-Mes'ûdî, III, 41

²³⁰ el-Mes'ûdî, III, 45

Akîl b. Ebî Tâlib'in kendi yanına gelişine sevinip ona geniş bir hoşgörü göstermiş ancak; Akîl'in "Ali'yi, Allah ve Resûlü'nün sevdiği şeyler üzerindeyken terk ettim. Seni ise Allah ve Resûlü'nün çirkin gördüğü şeyler üzerinde buldum" demesi üzerine Akîl'e "Eğer sen, yanımızda sığınan bir misafir olmasaydın, şüphesiz ki sana, kendisiyle elem duyacağın, seni incitecek bir cevapla karşılık verirdim" diyerek kızmış ve Akîl'in misafirhaneye götürülmesini emretmiş, daha sonra da Akîl'e çok miktarda bir mal göndermiştir. Ertesi gün Akîl'e, Ali'yi niçin terk ettiğini sorunca Akîl bu defa düşünceleri değişmiş olarak Muâviye'ye "Ben onu, kendisine senden daha hayırlı olarak bıraktım. Sen ise bana ondan daha hayırlısın" demiştir.²³¹

Muâviye, hoşuna giden hikmetli bir söz söyleyen bir köleyi takdir etmiştir: el-Vâkıdî'nin nakline göre kölesi Verdân ile beraber Muâviye'nin huzuruna gelen Amr b. el-Âs, Muâviye'yle, kendisinden zevk alınan şeylerden nelerin kaldığına dair bir sohbet yapmışlar, Muâviye, kendisinden²³² ve Amr'dan sonra bu konudaki görüşlerini söyleyen köle Verdân'ın düşüncelerini beğenmiş ve Amr'a "Bugünün diğer vakitleri boşa gitmiştir. Kahrolsun meclisimiz! Bu köle, bana da sana da üstün geldi" demiştir.²³³

Yine Muâviye kendi aleyhine de olsa huzurunda söylenen hikmetli sözlerin yazılmasını emretmiştir: Muâviye, huzurunda kendi aleyhine konuşan Adıyy b. Hâtem et-Tâî'nin "Vallahî, sana buğz ile dolu olan kalplerimiz, göğüslerimizin içindedir. Sana karşı kendileriyle savaştığımız kılıçlarımız ise omuzlarımızın üzerinde durmaktadır. Eğer bize ihanetten, kötülükten bir karış sarkıtırsan, biz de sana şerden bir karış sarkıtırız. Şüphesiz ki boğazın kesilmesi ve gırtlığın hırıltısı bize, Ali hakkında kötü söz işitmemizden daha kolaydır. Bu yüzden iyi bil ki ey Muâviye! Kılıcın getirdiği barış, kılıçla ortadan kaldırılır" şeklindeki sözlerini beğenmiş, "Bunlar hikmetli sözlerdir, bunları yazın" demiş ve daha sonra da kendisiyle Adıyy arasında herhangi bir münakaşa olmamış gibi konuşmasına devam etmiştir.²³⁴

²³¹ el-Mes'ûdî, III, 46

²³² el-Mes'ûdî, III, 31

²³³ el-Mes'ûdî, III, 32

²³⁴ el-Mes'ûdî, III, XIII

Muâviye, meclisinde hazır bulunanların fikirlerine başvururdu: örneğin; babasına zina isnâd edildiğinde böyle yapmıştır.²³⁵ Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ ve başkalarının anlattıklarına göre Muâviye başa geçtiğinde Ebu't-Tufeyl el-Kinânî onun yanına gelmiş ve Muâviye ona “Hz. Osman’ın kanını talep etmemi nasıl görüyorsun?” diyerek bu konuda onun fikrini almıştır.²³⁶ Yine Muâviye, Hz. Ali’nin arkadaşlarından Sa'saa b. Sûhân el-Abdî, Abdullah b. el-Kevvâ' ve Kureyş'ten bazı kişilere, kendisini nasıl bir halîfe olarak gördüklerini sormuştur.²³⁷

Muâviye, temkinli hareket eden biriydi: Amr b. el-Âs bir gün Muâviye'ye şöyle demiştir: “Bazen senin korkak mı, yoksa cesur mu olduğunu bilmeyi çok istiyorum. Çünkü bir bakıyorum ki ileri doğru atılıyorsun “Tamam savaşmak istiyor” diye düşünüyorum; sonra da bir bakıyorum ki geride kalıyorsun “Herhalde kaçmaya niyetlendi” diyorum”. Bu sözler üzerine Muâviye, Amr’a şu cevabı vermiştir: “Vallâhi, ilerleyip öne atılmayı bir kazanç olarak görene kadar öne geçip ilerlemem. Geri durmayı da bir basîret olarak görene kadar da geri de durmam”.²³⁸

Muâviye bazı tartışmalarda arabulucu bir rol üstlenmiştir: Örneğin Amr b. Osmân b. Affân ile Hz. Peygamber’in mevlâsı Üsâme b. Zeyd’in, kendi huzurunda, bir arsa meselesi hususunda tartışmaları²³⁹ ve tartışmanın büyümesi üzerine araya girip oranın Üsâme’nin hakkı olduğunu söyleyerek münakaşayı sonlandırmıştır.²⁴⁰

Bolluk içinde yaşayan Muâviye, Amr b. el-Âs’ın “Ey mü’minlerin emîri! Kendisinden zevk aldığın ne kaldı?” sorusuna cevaben şöyle demiştir: “Kadınlar hususunda bir amacım yok. Elbiselere gelince, onların en yumuşağını, en kalitelisini giydim; öyle ki hangisinin daha yumuşak olduğunu bile bilmiyorum. Yemeğe gelince, onun da en yumuşağını, en güzel olanını yedim; öyle ki hangisinin daha leziz ve daha hoş olduğunu bilmiyorum. Güzel kokuya gelince, burnuma o hoş kokular geldiği zaman hangisinin daha hoş olduğunu bilemiyorum. Bana, yaz gününde soğuk bir içecekten daha lezzetli gelen ve bir de çocuklarımın ve torunlarımın etrafımda dolanıp durmalarından daha güzel gelen bir şey yoktur.”²⁴¹

²³⁵ el-Mes’ûdî, III, 14-16

²³⁶ el-Mes’ûdî, III, 25

²³⁷ el-Mes’ûdî, III, 50

²³⁸ el-Mes’ûdî, III, 27

²³⁹ el-Mes’ûdî, III, 13

²⁴⁰ el-Mes’ûdî, III, 14

²⁴¹ el-Mes’ûdî, III, 31

Verdiği hükümden dönmeyen Muâviye, ordusuyla beraber Sıffin Savaşı'ndan dönerken, Kûfeli birisi, kendine ait erkek bir devenin sırtında Dımaşk'a girmiş, Dımaşklı birinin, o devenin kendisine ait olduğunu şahitlerle beraber Muâviye'ye bildirmesi üzerine Muâviye Dımaşklı lehine karar vermiş; ancak Kûfeli'nin "Allah seni ıslah etsin! Bir kere o, dışı bir deve (nâka) değil, erkek bir devedir (cemel). Nasıl hüküm veriyorsun?!" demesi üzerine "Bir kere hüküm verilmiştir, artık geriye dönüş olmaz" demiş, insanlar dağıldıktan sonra da Kûfeli adama gizlice birini gönderip, onun devesinin fiyatının iki katını ona verip ihsanlarda bulunmuştur.²⁴²

Allah'm, hilâfeti Şam halkına ikram ettiğini düşünen Muâviye²⁴³ 50/670 senesinde Hac yaptığında Hz. Peygamber'in minberinin Medine'den Şam'a taşınmasını emretmiş, minberin taşınması esnasında meydana gelen güneş tutulması üzerine endişelenmiş, minbere daha büyük bir önem vererek onu yerine koydurmuş ve ona fazladan altı basamak ilave etmiştir.²⁴⁴

Kendisinin Allah'ın halîfesi olduğunu söyleyen Muâviye²⁴⁵, kendisinden sonra, *oğlu Yezîd'e biat edilmesi için bir ön hazırlık yaparak adamlar ayarlamıştır*: Dahhâk b. Kays'a "Ben yarın insanların arasında Allah'ın dilediği şeyleri konuşacağım. Ben konuşmamı bitirince halkı, Yezîd'e biat etmeye davet et. Abdurrahmân b. Osmân es-Sekafi'ye ve Sevr b. Ma'n es-Sülemî'ye de konuşmada seni tasdik etmelerini emrettim" demiş ve ertesi gün oğlu Yezîd'in rehberliğinin ve yöneticiliğinin güzelliklerinden bahsederek söz konusu planını uygulamış ve halkın, oğluna biat etmesini sağlamıştır.²⁴⁶ Kendisinin Medine valisi olan Mervân b. Hakem'in, Yezîd'in halîfeliğine itiraz edip Muâviye'nin çocuklara yönetme yetkisi verme hususunda adil davranmadığı, Yezîd'in yerine daha ehil kişilerin bulunduğu şeklindeki itirazları üzerine ona Yezîd'in veliahdı olma taahhüdünde bulunmuş, ancak daha sonra onu görevinden azletmiş ve Mervân'a verdiği veliahtlık sözünü de tutmamıştır.²⁴⁷

Kendisini ve taraftarlarını şiddetli bir şekilde eleştiren Sa'saa b. Sûhân'a "Kuşkusuz ki sen, büyük bıçağını uzun zamandan beri taşımaktasın (bize karşı olan

²⁴² el-Mes'ûdî, III, 41

²⁴³ el-Mes'ûdî, III, 50

²⁴⁴ el-Mes'ûdî, III, 35

²⁴⁵ el-Mes'ûdî, III, 52

²⁴⁶ el-Mes'ûdî, III, 36-37

²⁴⁷ el-Mes'ûdî, III, 38

kînin epeydir sürmekte); ancak Ebû Süfyân'ın oğlunun hilmi seni engellemektedir” diyerek kendisinin yumuşak huylu, müsamahakar olduğunu ifade etmiştir.

Muâviye hazırcevap biriydi. Kendisinden yardım talep eden Câbir b. Abdillâh el-Ensârî'nin “Ey Muâviye! Allah Rasulü'nün “*Her kim İhtiyaç sahibini ihtiyacını giderirse, Allah da kıyamet gününde onun muhtaç olduğu günde onun ihtiyacını giderir*” dediğin işittim” demesi üzerine; Muâviye ona “*Ben de onu “Şüphesiz ki benden sonra bir bencilliğe düşeceksiniz. O zaman havzı elde edip ona ulaşana kadar sabredin*” derken işitmiştim. Peki sen sabredemedin mi?” demiştir²⁴⁸.

Günde beş defa halkı dinleyerek onların ihtiyaçlarını gidermeyi âdet edinmiş olan Muâviye'nin mesaisi sabah namazını müteakiben, görevlilerinden ülkenin durumu ile ilgili bilgileri alıp mushaftan bir cüz okumakla başlardı. Kısa bir istihattan sonra devlet görevlileri Muâviye'nin huzurunda toplanarak ona ihtiyaçlarını, problemlerini, halkın durumunu arz eder, sonra kahvaltı getirilir, Muâviye kahvaltıda uzunca konuşur, istediğinde odasına çekilir ve daha sonra da öğle namazı için câmiye gider, kendisi için hazırlanmış iskemleye oturur, muhafızları yerlerini alınca, isteyenlerin kendisine yaklaşmalarını ister; dilsiz, zayıf, hasta, bedevî, kadın, çocuk... her türlü ihtiyaç sahibi ona dertlerini anlatır, Muâviye de bunların gereğinin yapılması için emir vererek ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını giderirdi.²⁴⁹ Hiçbir ziyaretçinin kabul edilmediği istirahat vakitleri dışında devlet görevlilerini ve halkı kabul edip onların ihtiyaçlarını giderme işi öğle, ikindi, akşam bu şekilde devam ederdi. Yatsı namazından sonra da vezirleri ile bir görüşme yapan Muâviye, gecenin üçte birine kadar, Araplar'ın haberleri, önemli olayları, başka milletlerin krallarının²⁵⁰, hükümdarlarının yaşamları, savaşları, hileleri, siyasetleri, tebaalarını idare etmeleri gibi konularda kendisine anlatılanları dinler, mutfaktan gönderilen helva ve hamur tatlılarını yer, gecenin son bölümünü ise uyku ile geçirirdi. Eğer uyku tutmazsa, sarayda görevi sadece kitap okumak veya ezbere tekrar etmek olan görevliler çağırılır ve yeniden, meliklerin hayatları, harpleri,

²⁴⁸ el-Mes'ûdî, III, 122

²⁴⁹ el-Mes'ûdî, III, 39

²⁵⁰ el-Mes'ûdî, III, 40

siyasetleri gibi konuları onlardan dinlerdi. Sonra da yeni bir güne başlamak üzere sabah namazına gider ve bu bahsedilenleri her gün tekrarlardı.²⁵¹

41/661. senede kendisine biat edilen Muâviye'nin halîfeliği 19 yıl 8 ay sürmüştü; Muâviye 61/681. senede 80 yaşındayken vefat etmiştir.²⁵²

1.5.2. Yezîd b. Muâviye

Babası Muâviye'nin henüz hayattayken, vefatından sonrası için kendi yerine tayin ettiği Yezîd²⁵³, halîfe olduğunda evine girmiş, üç gün boyunca insanlara görünmeyip onların arasına çıkmamış, kapısında babasının taziyesinde bulunmak ve onun halîfeliğini tebrik etmek için Araplar'ın ileri gelenleri, çeşitli beldelerden gelen heyetler ve ordu komutanları toplanmış, nihayet Yezîd halîfeliğinin dördüncü gününde saçını başını darımadanın bir şekilde minbere çıkıp Allah'a hamd ü senâdan sonra şöyle demiştir: "Kuşkusuz ki Muâviye Allah'ın uzatmak istediğine uzattığı iplerden bir ipti. Sonra da onu kesmek istediği zaman kesti. Muâviye kendinden öncekilerden daha aşağıda olup, kendinden sonrakilerden ise daha hayırlı idi. Eğer Allah onu bağışlarsa bu, onun Allah'ın dostu olmasından, Allah'ın onu dost edinmesindedir. Eğer ona azap ederse bu, onun günahı sebebiyledir. Ondan sonra hilafeti ben üstlenmiş bulunmaktayım. Cehaleti bahane olarak ileri süreceğim değilim. İlim talebiyle de iştiğal etmiyorum. İşim sizin ılımlılığınız, mu'tedil olmanızdır. Şüphesiz ki Allah bir şeyi irade ederse o, olur. Allah'ı zikrediniz ve ona istiğfarda bulununuz". Yezîd böyle dedikten sonra aşağı inip evine girdi ve onun huzuruna girilmesi hususunda insanlara izin verildi.²⁵⁴ Babasının vefatı sırasında yanında bulunmayan Yezîd²⁵⁵ kendisine babasının vefatı münasebetiyle taziyede bulunanlara ve halîfeliğini tebrik edenlere miktarını kendisinin belirlediği bağışlarda bulunmuş, kendi kavminden olanlara daha fazla ikramda bulunmuştur.²⁵⁶

Hoşça vakit geçirmeyi, eğlenceyi seven Yezîd içki düşküniydi. Yezîd'de ve onun yöneticilerinde galip olan husûs, onların fîsk türünden yapmış oldukları

²⁵¹ el-Mes'ûdî, III, 41

²⁵² el-Mes'ûdî, III, 13

²⁵³ el-Mes'ûdî, III, 36-37

²⁵⁴ el-Mes'ûdî, III, 75

²⁵⁵ Mes'ûdî, *Ahbâru'z-Zaman*'da babası Muâviye'nin vefatı sırasında Yezîd'in orada bulunmayışından ayrıntılı olarak bahsettiğini söylemiştir. el-Mes'ûdî, III, 76

²⁵⁶ el-Mes'ûdî, III, 76

şeylerdi. Onun zamanında Mekke ve Medine’de şarkıcılık ve eğlence zuhur etmiş, eğlence merkezleri kurulmuştur ve insanlar açıktan açığa şarap içmeye başlamışlardı²⁵⁷. Zaten Yezîd de “es-Sekrânu’l-Hımmîr” (körkütük içki sarhoşu, ayyaş) diye isimlendirilmişti.²⁵⁸ Hz. Hüseyin’in kesik başı kendisine getirildiğinde elindeki sopayla onun başına dokunarak halkın nefretlerini celbeden Yezîd’in²⁵⁹ ve onun yöneticilerinin adaletsizliklerinin, fasıklıklarının ve zulümlerinin yaygınlaşması neticesinde Medine halkı Yezîd’in görevlilerini, vali Osman b. Muhammed b. Ebî Süfyân’ı Medine’den çıkarmış, durumu haber alan Yezîd onların üzerine Müslim b. Ukbe komutasında bir ordu göndermiş, Yezîd’in emri ile Medine’ye korku salan orayı yağmalayan ve oranın halkını katleden Müslim “*Müsrif ve mücrim Müslim*” diye anılmış²⁶⁰, tarihe *Harre Vak’ası* olarak geçen bu hâdisede birçok insanın öldürülmesinden sonra²⁶¹ Mekke’de başkaldıran Abdullah b. Zübeyr üzerine Yezîd’in Husayn b. Nümeyr komutasında gönderdiği ordu, Abdullah’ın Kâbe’ye sığınması üzerine²⁶² mancınıklarla atılan taşlar ve ateş gülleleriyle Kâbe’yi yakıp yıkmaktan bile geri durmamıştır²⁶³.

*Yezîd’in yırtıcı hayvanları, köpekleri, maymunları ve panterleri vardı. Örneğin onun “Ebû Kays” adını verdiği bir maymunu vardı ki Yezîd onu içki arkadaşlarının meclisinde hazır bulundurur, onu tahtının üzerine atardı. Bu habîs, muzır maymunu vahşi bir eşeğin sırtına bindirir, zamanla eşek bu duruma alışıp evcilleşir, uysallaşır, itaatkâr olur; eğeri ve gemi takmaya elverişli hale gelirdi. Bu maymun yarış günü atlarla müsabakaya katılır, bazı günler en önde yarışı bitirerek ahıra atlardan önce gelir ve yulafı yerd. Ebû Kays’ın üzerinde kırmızı ve sarı ipekten bol yenli bir üstlük bulunup başında da birbirine yakın çeşitli renklerde ipekten bir külah olurdu. Eşeğin sırtında ise çeşitli renklerde işlemeli, nakışlı, parlak kırmızı ipekten bir semer bulunurdu.*²⁶⁴

²⁵⁷ el-Mes’ûdî, III, 77

²⁵⁸ el-Mes’ûdî, III, 79

²⁵⁹ el-Mes’ûdî, III, 70-71

²⁶⁰ el-Mes’ûdî, III, 78

²⁶¹ el-Mes’ûdî, III, 79

²⁶² el-Mes’ûdî, III, 80

²⁶³ el-Mes’ûdî, III, 81

²⁶⁴ el-Mes’ûdî, III, 77

İçki içmek, Hz. Peygamber'in torununun öldürülmesine sebep olmak, Hz. Ali'ye lânet etmek, Kâbe'nin yakılmasına göz yumup kan dökmek ve fisk u fücûr işlemek gibi şaşılacak birçok haberleri, ayıpları ve noksanları olan Yezîd'in²⁶⁵ yaşantısı Fir'avun gibiydi. Hatta Fir'avun, raiyeti hususunda ondan daha âdil olup, önde gelen görevlilerine ve halkına karşı ondan daha fazla hakkı gözeten biriydi.²⁶⁶

Halîfeliği 3 yıl 8 ay 14 gün süren Yezîd²⁶⁷, 64/684 yılında Şam'a bağlı Havvârin'de vefât ettiği 33 yaşında olup, henüz hayattayken kendi oğlu Muâviye için bey'at almıştır.²⁶⁸

1.5.3. Muâviye b. Yezîd

Babası Yezîd'in henüz hayattayken kendisi için biat aldığı Muâviye b. Yezîd²⁶⁹, babasının vefatından sonra halîfe olmuştur. Hilafeti 40 gün veya 2 ay²⁷⁰ ya da 1 ay 11 gün²⁷¹ süren Muâviye “*Ebû Yezîd*” künyesi ile anılırdı. Hilafete geldiğinde ise “*Ebû Leylâ*” lakabıyla anılmaya başlandı. Bu künye, Arapların mustaz'afları, mazlumları için kullanılırdı. Onun hakkında şair şöyle demiştir:

*Kuşkusuz ki ben, kazanı kaynayan bir fitne görüyorum
Ebû Leylâ'dan sonra saltanat, gâlip olanındır.*

Vefatı yaklaştığında Ümeyyeoğulları onun etrafında toplanıp ona, aileden münasip gördüğü birini halîfeliğe getirmesini teklif ettiğinde o, “Vallahi hilafetinizin tatlılığını tatmadım, onu yaşamadım. Böyle iken onun yükünü başkasına nasıl yüklerim? Siz onun tatlılığını hemen aceleyle istiyorsunuz ben ise onun acılığını aceleyle istemekteyim. Allah'ım ben halîfelikten ber'iyim ve onu bırakıyorum. Allah'ım ben, bu makama layık olanı seçecek şûrâ heyeti gibi hiçbir kimseyi göremiyorum ki onları bu makama nasb edeyim” demiştir.

Ölüm sebebi hakkında farklı şeyler söylenen Muâviye bir görüşe göre zehirlenerek ölmüş, bir başka görüşe göre eceliyle vefat etmiş, bir diğer anlatıma

²⁶⁵ el-Mes'ûdî, III, 81

²⁶⁶ el-Mes'ûdî, III, 78

²⁶⁷ el-Mes'ûdî, III, 249

²⁶⁸ el-Mes'ûdî, III, 63

²⁶⁹ el-Mes'ûdî, III, 63

²⁷⁰ el-Mes'ûdî, III, 82

²⁷¹ el-Mes'ûdî, III, 249

göre ise vurularak öldürülmüştür. 22 yaşındayken rûhunu teslim eden Muâviye Dımaşk'da defnedilmiş, cenaze namazını ondan sonra halîfe olmak isteyen Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân kırdırıştır.²⁷²

1.5.4. Mervân b. Hakem

Hicretin 2. yılında doğan²⁷³ Mervân b. Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf²⁷⁴, *İbn Ebî Hayseme'nin Tarihi*'nde belirttiğine göre Hz. Peygamber'in vefatı esnasında 8 yaşındaydı²⁷⁵.

“*Ebû Abdilmelik*” diye künyelendirilen²⁷⁶ ve “*Haytu Bâtl*”²⁷⁷ lâkabıyla anılan²⁷⁸ Mervân b. Hakem, kendinden evvelki halîfenin vefâtından sonra insanların Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye olan iştihaklarını ve onun davetine icabet etme faaliyetlerini görünce ona iltihâk edip onun grubuna katılmayı istemiş, ancak Ubeydullah b. Ziyâd'ın ona “Sen Abdümenâfoğullarının büyüğüsün, acele etme” demesi üzerine kendi halîfeliği için biat alma mücadelesine girişmiş, Hasan b. Mâlik'in de desteğiyle, kendisinden sonra Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'ye, ondan sonra da Amr b. Saîd el-Âs el-Eşdak'a biat edilmesi şeklindeki bir kararla kendisine biat edilmiştir.²⁷⁹ Mervân hilafeti, insan topluluklarının çoğunun rızası olmaksızın kılıçla alan ilk kişi olup, ondan öncekiler halîfeliği çoğunluğun desteğiyle, kendilerine arka çıkanların yardımıyla elde etmişken o, etrafındaki az sayıda bir grubun desteğiyle halîfeliğe geçmiştir.²⁸⁰

65/685. senede Dımaşk'ta vefat eden Mervân'ın ölümü hakkında tarihçiler ve siyer âlimleri farklı şeyler söylemişlerdir: Onun yaralanarak öldüğünü söyleyenler olduğu gibi, eceliyle öldüğünü veya onu Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'nin annesi Fâhite binti Hâşim b. Utbe'nin öldürdüğünü söyleyenler de olmuştur. Zira Mervân, kendisi için biat aldığı anda, kendisinden sonra Hâlid b. Yezîd, ondan sonra da Amr b. Saîd

²⁷² el-Mes'ûdî, III, 82

²⁷³ el-Mes'ûdî, III, 98

²⁷⁴ el-Mes'ûdî, III, 94

²⁷⁵ el-Mes'ûdî, III, 98

²⁷⁶ el-Mes'ûdî, III, 94

²⁷⁷ “*Uzun Ahmak*” demektir. Bu şekilde lakaplandırılmasının nedeni, boyunun uzun olmasıdır. Bkz: Delice, Ali, “*Asr-ı Saadet, Hulefa-i Raşidin ve Emeviler Döneminde Lakap Takma ve Halifelerin Lakapları, EKEV Akademi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, Kasım 1999, s. 176.*”

²⁷⁸ el-Mes'ûdî, III, 95

²⁷⁹ el-Mes'ûdî, III, 94

²⁸⁰ el-Mes'ûdî, III, 95

için biat istemiş, ancak daha sonra bunun yerine kendisinden sonra oğlu Abdülmelik için, Abdülmelik'ten sonra da oğlu Abdülaziz için biat almayı uygun görmüş, bu duruma kızan Hâlid, Mervân'a ağır sözler sarf etmiş²⁸¹, Mervân da Hâlid'i annesiyle evlenerek kendisine itaat ettirmek ve onu aşağılamak maksadıyla onun annesi Fâhite'yle evlenmiştir. Annesinin Mervân'la evliliğini onur kırıcı ve utanç verici gören Hâlid, durumu annesine şikayet etmiş, annesi de bundan sonra Mervân'ın onun onuruna leke süremeyeceğini söyleyip Mervân'ın burnunun üstüne bir yastık koyarak onu öldürmüştür.²⁸²

Halifeliği 8 ay 5 gün süren²⁸³ Mervân, kısa boylu ve kızıl tenli olup, 63 yaşındayken vefât etmiş.²⁸⁴

1.5.5. Abdülmelik b. Mervân

65/685. senede kendisine biat edilen *Abdülmelik b. Mervân şiiri, övünmeyi, gurur duymayı, övgüyü severdi. Kendisinde galip olan özellik cimrilik idi. Kana karşı gözü pek, kan dökme hususunda cüretli idi. Zaten Irak'ta Haccâc, Horasan'da el-Mühelleb, Medine'de Hişâm b. İsmâil ve bunların dışında görevlendirdiği vali ve komutanları da cüretkârca kan dökme hususunda onun yolunu takip etmekteydiler.*²⁸⁵ *Abdülmelik, Emevîler'in üç esas yöneticisi arasında yer almaktaydı. Zîra el-Heysen b. Adıyy, el-Medâinî ve bunların dışındakilerin söylediklerine göre, Ümeyyeoğulları'nın önde gelen üç yöneticisi Muâviye, Abdülmelik ve Hişâm olup onlardan sonra siyasetin kapıları kapanmış ve güzel yaşam son bulmuştur.*²⁸⁶

Siyasette sabır, tahammül ve cesareti ön planda tutan Abdülmelik'e Abdullah b. Zübeyr'le mücadele etmek için Medine'de ordunun başında bulunan İbn Dülce'nin ordusunun hezimetini, Nâtil b. Kays'ın Abdullah b. Zübeyr'den önce Filistin'e giriş haberi, Mus'ab b. Zübeyr'in Medine'den Filistin'e doğru harekete geçtiği bilgisi, Rûm Meliki'nin Şâm'a doğru harekete geçmek istediği bilgisi, Dımaşk'taki kölelerin oranın halkına karşı ayaklanarak dağa çıktıkları, Dımaşk hapishanesindeki tutukluların hapishaneden büyüklükten çıktıkları, Hıms ve Ba'lebek üzerine

²⁸¹ el-Mes'ûdî, III, 97

²⁸² el-Mes'ûdî, III, 98

²⁸³ el-Mes'ûdî, III, 249

²⁸⁴ el-Mes'ûdî, III, 98

²⁸⁵ el-Mes'ûdî, III, 99

²⁸⁶ el-Mes'ûdî, III, 223

saldırıları düzenlendiği şeklindeki olumsuz ve tedirgin edici haberler ulaştığında o, bunlardan hiç etkilenmeyerek daha önce hiç gülmediği kadar gülmüş, yüzü daha da güzelleşmiş, daha sağlıklı bir ruh hali içinde rahat rahat konuşmuş²⁸⁷ bunlara sabır ve tahammül göstererek hükümdarların siyasetinin bir gereği olarak böyle yapmış, başarısızlığın ortaya çıkarılmasını bir kenara bırakmıştır.²⁸⁸ Yine siyasetinin bir gereği olarak kendisine biat eden Kûfe halkına çeşitli bağışlarda bulunup onlarla daha önceden yaptığı gizli yazışmalarında onlara vaad ettiği sözlerini yerine getirmiş, onlara hem otoritesinin korkusunu ve hem de çekiciliğini yaymıştır.²⁸⁹ Rûm Melîki'ne de çeşitli hediyeler gönderen Abdülmelik²⁹⁰, Medine halkını yumuşatmak için büyük miktarda bir bağışta bulunmuş, Medine halkının bu ihsanı reddetmesi üzerine onlara, kendileriyle arasındaki soğukluğu anlatan bir hikâyecik anlattıktan sonra şöyle demiştir: “Ey Kureyş topluluğu! Efendiniz Ömer b. el-Hattâb size karşı kaba, sert, kırıcı ve kızgın idi. Buna rağmen onu dinleyip ona itaat ettiniz. Sonra veliniz Osmân yumuşak huylu, cömert biri olduğu halde ona düşmanlık edip onu öldürdünüz. Biz de Harre gününde üzerinize Müslim'i gönderdik. Biz iyi biliyoruz ki ey Kureyş topluluğu! Siz Harre gününü hatırladıkça asla bizi sevmezsiniz ve biz de Osman'ın öldürülmesini hatırladıkça asla sizi sevmeyiz”.²⁹¹

İktidar hususunda kendisine rakip gördüğü kişileri şiddetli bir şekilde cezalandırmıştır. Örneğin 70/690. senede keskin zekâlı, gözüpek, cesur ve atılgan olan ve kendisiyle iktidar hususunda birçok konuşmalarda ve yazışmalarda bulunan Amr b. Said el-Eşdak'ın Dımaşk'ta halkı kendisine biat etmeye davet ettiğini duyunca²⁹², onu huzurunda çokça azarlayarak ona ağır hakaretlerde bulunmuş²⁹³, kendisinin Amr'dan daha kurnaz olduğunu söyleyerek bir komployla Amr'ı öldürmüştür.²⁹⁴ el-Heysem'in ve başka tarihçilerin naklettiklerine göre Abdülmelik'e görevlilerinden birinin rüşvet aldığı bilgisi ulaşınca onu derhal sorguya çekmiş, yöneticisinin hediye kabul ettiğini itiraf etmesi üzerine ona “Şayet herhangi bir

²⁸⁷ el-Mes'ûdî, III, 105

²⁸⁸ el-Mes'ûdî, III, 106

²⁸⁹ el-Mes'ûdî, III, 117

²⁹⁰ el-Mes'ûdî, III, 106

²⁹¹ el-Mes'ûdî, III, 128

²⁹² el-Mes'ûdî, III, 109

²⁹³ el-Mes'ûdî, III, 110

²⁹⁴ el-Mes'ûdî, III, 111

eksikliğin telafisi için istediysen, o zaman sen âdî bir şerefsizsin. Şâyet onu, kendi ihtiyacını görmek için almışsan, o takdirde sen zalim bir hain, alçak bir hilekârsın” demiş ve onun, görevinden uzaklaştırılmasını emretmiştir.²⁹⁵

Abdülmelik ileri görüşlü, basit oyunlara gelmeyen, işin arka planını sezebilen biriydi: Abdülmelik’in yanında mûteber bir sohbet arkadaşı olan eş-Şa'bî'nin²⁹⁶ anlattığına göre Abdülmelik onu bir görevi yerine getirmesi için Rûm Kralı'na göndermiş, geriye dönerken Rûm Meliki'nin Abdülmelik'e gönderdiği bir mektupla dönen eş-Şa'bî bu notu halîfeye vermiş, içerisinde “Ben bu kavme (Araplara) çok şaşırdım ki içlerinde bunun gibi (eş-Şa'bî gibi) biri varken nasıl oluyor da ondan başkasını (yani Abdülmelik'i) hükümdar yapıyorlar!” şeklinde bir cümle bulunan notu halîfe, eş-Şa'bî'ye sorunca eş-Şa'bî “Vallahi, eğer o kâğıtta bunun yazılı olduğunu bilseydim onu taşımazdım. Rûm Kralı bu sözü ancak seni tanımadığı için söylemiştir” demiş, Abdülmelik de “O, böyle yapmakla beni, seni öldürmeye teşvik etmek, beni bu hususta kışkırtıp aklımı çelmek istemiştir” demiştir. Daha sonra Rûm Kralı “Ben aynen Abdülmelik'in dediğini kastetmiştim” diyerek Abdülmelik'in, kendi niyetini doğru anladığını tasdik etmiştir.²⁹⁷

Abdülmelik, İbrahim b. el-Eşter en-Nehaî ile olan mücadelesi esnasında yaşlı bir müneccimin ona; İbrahim'le o gün değil de üç gün sonra savaşırsa muzaffer olabileceğini söylemesi üzerine müneccimin sözüne uyararak kardeşi Muhammed b. Mervân'a durumu bildirmiş; ancak Muhammed “Senin münecciminin saçma sapan sözlerine iltifat etmeyip savaşıcağım” diyerek Abdülmelik'i dinlememiştir.²⁹⁸ Can dostu Ravh b. Zinba'nın²⁹⁹ kendisine birkaç güne kadar öleceğini söylemesi üzerine³⁰⁰ ise kahkahalarla gülüp geçmiştir.³⁰¹ Kendisine başkaldırmasına rağmen Mus'ab b. Zübeyr'in öldüğünü duyunca onun hakkında “Kureyş, Mus'ab gibisini ne zaman doğurur!?” diyen Abdülmelik'in³⁰² sohbet arkadaşlarından biri de eş-Şa'bî idi. eş-Şa'bî'ye çirkin, kötü şeylerde kendisine yardımcı olmamasını, kendisine arka

²⁹⁵ el-Mes'ûdî, III, 125

²⁹⁶ el-Mes'ûdî, III, 100

²⁹⁷ el-Mes'ûdî, III, 124

²⁹⁸ el-Mes'ûdî, III, 113

²⁹⁹ el-Mes'ûdî, III, 128

³⁰⁰ el-Mes'ûdî, III, 118

³⁰¹ el-Mes'ûdî, III, 119

³⁰² el-Mes'ûdî, III, 115

çıkmasını, meclisinde hatayı ortaya çıkarmasını, mü'minlerin emîrinin nasıl sabahlayıp nasıl akşamladığı gibi hususlardan bahsetmeyip bunları bir kenara bırakmasını söyleyen Abdülmelik sözlerinin devamında eş-Şa'bî'ye şöyle demiştir: “Bana yapacağın övgünün yerine bana kulak kesilip beni can kulağıyla dinle. Bil ki, can kulağıyla dinlemenin münasipliği, konuşmanınkinden daha fazladır. Ben konuşurken beni dinlersen konuşmamdan hiçbir şeyi kaçırmamış olursun. Cevabımı yumuşatıp övme hususunda gayret sarf etme. Böyle yapmak sûretiyle çokça konuşmamı câzip hâle getirerek beni buna davet etme. Çünkü durum itibariyle insanların en kötüsü batılla, boş şeylerle hükümdarları meşgul edip bitkin düşüren, hükümdarların haklarını hafife alarak onlara önem vermeyen kimselerdir. Kuşkusuz ki yerinde ve zamanında olan sükût, bazen yerinde ve zamanında yapılan konuşmadan daha iyi hedefe ulaştırıcıdır”.³⁰³ *Sohbet hususunda bazı şartlar belirleyen Abdülmelik*, kendisiyle yalnız konuşmak isteyen bir arkadaşına “Bu, ancak üç şartla olabilir: Kendi yanında beni, nefsimi övüp durma; çünkü ben onu senden daha iyi tanıyorum. Huzurumda hiç kimsenin gıybetini yapma, zîra seni dinlemem. Bana yalan söyleme, zîra yalancının görüşü olmaz (yalancı dinlenmez)” demiş, arkadaşı gitmek için ondan izin isteyince de “İstersen çek git” demiştir.³⁰⁴

Abdülmelik bazen meclis arkadaşlarını güldürür, eğlendirirdi: Yanında seçkin üyelerinden ve sohbet arkadaşlarından bir cemaat bulunan Abdülmelik'e etrafı inci ve yâkutla süslenmiş kalkanlar hediye edildiğinde Abdülmelik, arkadaşlarından ismi Hâlid olan birinden kalkanlardan birine dokunup kaldırmasını istemiş, bunu onun dayanıklılığını denemek için yapmış, adam da kalkana dokununca yellenmiş, Abdülmelik böyle yapmakla arkadaşlarını güldürüp eğlendirmek istemiş ve arkadaşları da gülmüş, “Yellenmenin ücreti ne kadardır?” sorusuna “400 dirhem ve 1 kadifedir” denilmesi üzerine yellenen adama bu miktarın verilmesini emretmiştir.³⁰⁵ Abdülmelik'in sohbet arkadaşlarından biri de can dostu Ravh b. Zinba' idi.³⁰⁶ Bir keresinde Abdülmelik'in moralsiz, haşin ve sert olduğunu görünce³⁰⁷ onu

³⁰³ el-Mes'ûdî, III, 100

³⁰⁴ el-Mes'ûdî, III, 124

³⁰⁵ el-Mes'ûdî, III, 127

³⁰⁶ el-Mes'ûdî, III, 128

³⁰⁷ el-Mes'ûdî, III, 129

neşelendirmiş ve Abdülmelik dizlerine vurarak gülmüştür.³⁰⁸ Abdülmelik'e göre insanların en sevimlisi karısı Âtike binti Yezîd b. Muâviye idi. Sık sık birbirlerine darılan Abdülmelik'le Âtike yine böyle bir darılma olayında Amr b. Bilâl'in araya girmesiyle barışmışlardı.³⁰⁹

Abdülmelik vefatı esnasında, oğlu Velîd'in, başucunda kendisine ağladığını görünce ona³¹⁰ “Bu ne! Güvercinin inleyişi mi?! Öldüğüm zaman hazırlıklı ol, hazırlığını yap, elbiseni giyin, kaplan derisini giy, kılıcını omzuna al. Kim sana karşı gelirse onun boynunu vur. Kim susarsa da derdinden ölür” demiş, sonra da dünyayı zemmetmeye başlayarak “Şüphesiz ki uzunluğun kısalıktır ve şüphesiz ki çokluğun azlıktır. Kuşkusuz ki senden yana bir aldanma içinde olduk” dedikten sonra çocuklarına dönerek onlara; “Sizlere Allah'tan sakınmayı, takvâyı tavsiye ederim. Çünkü takvâ kalıcı bir koruma ve koruyucu bir zırhtır. Takvâ, en hayırlı azıktır, Ahirette ise en faziletli şeydir, en korunaklı muhkem bir kaledir. Gönüllerin selameti ve işlerin güzellekle kabulü için sizden büyükler, küçüklere şefkatle muamele etsin ve küçük de büyüğün hakkını bilsin. Zulümden ve birbirinizi çekememekten sakının. Geçmiş hükümdarlar ve itibar-izzet sahipleri bu ikisi yüzünden helak olmuştur... İyi evlatlar olunuz. Savaşta hür olun, ma'ruf için fener olun. Selam üzerinize olsun” demiş³¹¹ çocuklarını hızlı bir şekilde ma'rufu işlemeye teşvik ederek onlara güzel ahlakı emretmiştir.³¹² Ümeyyeoğulları'nın yaşlılarından biri, Abdülmelik'in, evlatlarına yaptığı bu vasiyetten sonra ona: “Kendini nasıl görüyorsun ey mü'minlerin emiri?” deyince o, “Allah'ın dediği gibi” diyerek “*Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz. Size verdiğimiz dünyalık nimetleri de arkanızda bıraktınız. Hani hakkınızda Allah'ın ortakları olduğunu zannettiğiniz şefaatçilerinizi de yanınızda görmüyoruz? Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuş ve (Allah'ın ortakları olduklarını) iddia ettikleriniz, sizi yüzüstü bırakıp kaybolmuşlardır*”³¹³ âyetini okumuş ve bu ayet, ondan işitilen son söz olmuştur.³¹⁴

³⁰⁸ el-Mes'ûdî, III, 130

³⁰⁹ el-Mes'ûdî, III, 125-126

³¹⁰ el-Mes'ûdî, III, 169

³¹¹ el-Mes'ûdî, III, 170

³¹² el-Mes'ûdî, III, 175

³¹³ el-En'âm, 6/94

³¹⁴ el-Mes'ûdî, III, 170

Dımaşk'da 86/705. senede vefat eden Abdülmelik'in³¹⁵ halîfeliği 21 yıl 1 ay 20 gün sürmüştür³¹⁶ ve Abdülmelik 66 yaşındayken vefat etmiştir.³¹⁷

1.5.6. Velîd b. Abdülmelik

Babası Abdülmelik'in vefat ettiği gün kendisine biat edilen Velîd³¹⁸, hilafet görevini üstlendiğinde minbere çıkıp Allah'a hamd ü senâdan sonra "Bunun gibi bir musîbet de görmedim ve bunun gibi bir nimet de görmedim. Halîfe vefat etmiştir. Hilafeti ben üstlendim. Musîbetlerden dolayı "Şüphesiz ki biz Allah'a aidiz ve O'na dönücüleriz" deriz. Nimetten dolayı da âlemlerin Rabbine hamdolsun" diyerek insanları, kendisine biat etmeye davet etmiş, halk da ona biat etmiş ve bu konuda Velîd'e hiç kimse muhalefet etmemiştir.³¹⁹ Velîd, babasının vefatı sırasında onun yanına ağlayarak girmiş, babasının durumunu sormuş, Abdülmelik de başucunda kendisine ağlayan oğluna³²⁰ ölümüne hazırlıklı olmasını, elbisesini giymesini, zırhını ve kılıcını kuşanıp kendisine karşı gelenlerin boyunlarını vurmasını tavsiye etmiştir.³²¹

Künyesi "*Ebu'l-Abbâs*" olan Velîd³²² zorba, inatçı, dik kafalı, çok zalim ve despot biriydi. Gözüpekliliği, çevikliği ve cesareti nedeniyle "*Fârisu Benî Mervân*" (Mervânoğulları'nın kahramanı) diye çağırılırdı. Yüzüğüne "*Ya Velîd inneke meyyitun*" (Ey Velîd! Şüphesiz ki öleceksin) yazısını nakşeden Velîd, bir iş yapmaya niyetlendiğinde yüzüğünün taşını çevirir, "Şüphesiz ki öleceksin" yazısını okur ve "Hayır, vallahi babamın bana emrettiklerine muhalefet etmedim. Kuşkusuz ki ben öleceğim" derdi.³²³ Zaten babasının kendisine tavsiye ettiği diğer şeyleri de gözetler ve onları titizlikle uygulamaya çalışırdı.³²⁴

Fesahat ve belağat hususunda kardeşi Süleyman'ın hilafına olan *Velîd*, konuşmasında hatalar yapardı.³²⁵ *Kardeşlerinin dertlerini, acılarını paylaşarak*

³¹⁵ el-Mes'ûdî, III, 99

³¹⁶ el-Mes'ûdî, III, 249 veya 21 yıl 1,5 ay bkz: III, 99.

³¹⁷ el-Mes'ûdî, III, 99

³¹⁸ el-Mes'ûdî, III, 165

³¹⁹ el-Mes'ûdî, III, 170

³²⁰ el-Mes'ûdî, III, 169

³²¹ el-Mes'ûdî, III, 170

³²² el-Mes'ûdî, III, 165

³²³ el-Mes'ûdî, III, 166

³²⁴ el-Mes'ûdî, III, 174

³²⁵ el-Mes'ûdî, III, 190

onlara sevgi ve şefkat gösteren ve yumuşak davranan Velîd³²⁶, kardeşi Süleyman'ın kendisinin ölümünü istediğine dair haberleri duyunca bu konuda onu azarlayan bir mektup göndermiş³²⁷, Süleyman'ın, bu haberlerin asılsız olduğunu belirtmesi üzerine onu affetmiştir.³²⁸

Velîd 87/706. senede Dımaşk Camii'nin ve Medine'deki, Rasulullah'ın mescidinin yapımına başlamış, bu iki camiye de görkemli bir infakta bulunmuş ve bu işte gelir-gider sorumlusu olarak Ömer b. Abdülaziz'i görevlendirmiştir.³²⁹ Dımaşk Mescidi'nin duvarına altınla “*Rabbimiz Allah'tır, yalnızca Allah'a ibadet ederiz*” yazısının yazılmasını emretmiş, bu camiyi yaparken bir kiliseyi yıkmıştır.³³⁰ Bunun üzerine Rûm Kralı, Velîd'e bir mektup gönderip “Bu kiliseye senden öncekiler rıza göstermişlerdi. Eğer onlar bunda isabet etmişlerse, o zaman sen hata etmişsin demektir. Yok eğer bu konuda sen isabet etmişsen, o zaman da onlar yanlış yapmıştır” diyerek onu kınamıştır.³³¹

Bir keresinde Velîd'i ziyarete gelen Haccâc, onu eğlence gezilerinden birinde bulmuş, daha sonra Velîd'le beraber, onun odasına girmişler, Velîd ev elbiselerini giyerek Haccâc'la oturunca amcasının kızı Ümmü'l-Benîn binti Abdülaziz'in kendisine gönderdiği bir cariye'nin “Ev elbiselerinde olduğun halde eli silahlı bir bedevinin senin meclisinde ne işi var? Ahlak ayaklar altına alınarak onun seninle tek başına kalmasından hoşlanmıyorum” şeklindeki sözlerine muhatap olmuş, cariye'nin bu sözünü Haccâc'a söyleyince Haccâc Velîd'e kadınlar hakkında nasihatle bulunarak süslü sözlerle kadınlarla şakalaşmayı bırakmasını, kadınların bir kahraman değil de koklanacak bir çiçek olduğunu, sırrını onlara açmamasını, ziynetleri ile fazlaca meşgul olmamasını, onlarla halveti uzatmamasını vb. söylemiştir.³³²

Halîfeliği 9 yıl 8 ay 2 gün süren Velîd³³³, 96/715. senede Dımaşk'ta 43 yaşındayken vefat etmiştir.³³⁴

³²⁶ el-Mes'ûdî, III, 174

³²⁷ el-Mes'ûdî, III, 173

³²⁸ el-Mes'ûdî, III, 174

³²⁹ el-Mes'ûdî, III, 166

³³⁰ el-Mes'ûdî, III, 167

³³¹ el-Mes'ûdî, III, 175

³³² el-Mes'ûdî, III, 167

³³³ el-Mes'ûdî, III, 249

³³⁴ el-Mes'ûdî, III, 165

1.5.7. Süleyman b. Abdülmelik

Halîfe olduğu Süleyman'a bildirildiğinde o, minbere çıkıp Allah'a hamd ü senâda bulunup O'nun Rasûlüne salât eyledikten sonra: "Dilediğini yapan, dilediğini veren, istediğini yasaklayan, dilediğini yükselten ve dilediğini koyan Allah'a hamd olsun. Dünya, aldanma yurdudur, bâtıldır, bir süstür ve kendi ehlini döndürüp değıştirendir. Kendisine ağlayanı güldürür; kendisine gülüp geçeni ise ağlatır. Kendisine güveneni korkutur; kendisinden korkana ise güven verir. Fakirini zengin, zenginini ise fakir eder. Ey Allah'ın kulları! Allah'ın kitabını rehber edininiz, onun hükmüne râzı olunuz. Onu kendinize bir doğru yol göstericisi ve delil edininiz. Şüphesiz ki o, kendisinden önceki kitapları nesh etmiştir. Ondan sonra gelenler ise onu yürürlükten kaldıramayacaktır. O kitap, sarardığı zaman sabah güneşinin ışığının ortaya çıkıp gecenin karanlığını gidermesi gibi, sizi şeytanın tuzağından ve isteklerinden men etmektedir" demiş, sonra da minberden inip, huzuruna girmeleri için halka izin vermiştir.

*Çok obur olup doymak bilmeyen Süleyman'ı*³³⁵ her gün ancak 100 Irâkî rıtıl miktarındaki yemek doyurur, açlığını bu kadar bir miktarla giderirdi. Aşçılar her ne zaman üzerine kızarmış tavukların dizildiği kebab şişlerini getirdiklerinde, Süleyman'ın, üzerinde süslü cübbesi bulunduğu halde hemen iştahı açılır, yemeğe karşı hırslanıp ona arzu duyar, elini elbisesinin yeninden çıkarıp tavuğu, tavuk henüz sıcak iken sıkıca tutup kavrar ve onu parçalara ayırırdı. el-Asmaî, er-Reşîd'e Süleyman'ın iştahı açıldığında piliçleri kebab şişlerinden elbisesinin yeni ile tutup kavradığı bilgisini verdiğinde er-Reşîd, Ümeyyeoğulları'nın cübbelerini gördüğünü, Süleyman'ın cübbelerine baktığında o cübbelerin her birinin yeninde yağ lekesine benzer izler gördüğünü, el-Asmaî'nin, kendisine yukarıdaki bilgiyi vermeyene kadar o lekelerin ne lekesi olduğunu tam olarak bilememekte olduğunu söylemiştir. Anlatıldığına göre Süleyman birgün hamamdan aşırı derecede acıkmış bir şekilde çıkmış ve yemeğin çabucak hazırlanmasını emretmiş, kendisine sunulan 20 kuzuyu, bu kuzuların hepsinin ortalarından 40 lavaşla beraber yemiş, sonra da yemeğe yanaşarak, dostlarıyla beraber sanki daha önce hiçbir şey yememiş gibi yemeğe devam etmiştir. Yine rivayete göre Süleyman helva-şeker sepetleri edininip bunları

³³⁵ el-Mes'ûdî, III, 184

yatağının etrafına koymuş ve uykusundan uyandığında elini uzatarak bunlardan yemiştir.³³⁶

Kibarlık ve zarafet için rengârenk süslenmiş elbiseler giyen Süleyman zamanında Yemen’de, Kûfe’de ve İskenderiye’de güzel ve rengârenk süslü elbiseler yapılırdı.³³⁷ Öyle ki halkın hepsi cübbe, ridâ, pantolon, sarık ve başlık olarak süslü elbiseler giymişlerdi. Ailesinden herhangi biri onun huzuruna ancak çeşitli renklerdeki kıyafetlerle girebilirdi. Görevlileri, arkadaşları ve evinde yaşayanlar için de durum aynıydı. Minbere çıkışında ve oturduğunda da üzerinde bu tür bir elbisesi bulunan Süleyman’ın aşçısına varıncaya kadar, hizmetçilerinden herhangi biri onun huzuruna ancak süslü elbiselerle girebilirdi. Örneğin aşçı onun yanına, ön tarafında süslü bir elbise ile (önlük) ve başında uzun, rengârenk bir başlıkla girerdi. Böyle bir düşkünlüğü olan Süleyman, çok ağır süslü elbiseyle kefenlenmesini emretmişti.³³⁸ Halîfeliği döneminde kendisiyle tanındığı bir elbise giyen Süleyman bir keresinde güzel kokular sürünüp kendisinde sarıkların sıralandığı bir tahtı getirterek elindeki ayna ile sarıklardan birini beğenene kadar, birini giyip, birini çıkarmış, nihayet onlardan birini beğenip eline bir âsâ almış, bedeninin her iki yanına salınan elbisesine bakarak minbere çıkmış, cemaatini toplayıp onlara dilediği hutbesini îrâd etmiş, bununla gururlanıp kendini beğenerek “*Ben genç sultanım, hürmet edilen heybetli efendiyim, çokça ihsanda bulunan cömert biriyim*” demiştir. Her türlü nimetten yararlanan Süleyman, güzel şeyleri yiyip yumuşak ve esnek elbiseler giydiğini ve çevik bineklere bindiğini ifade etmiştir.³³⁹

Halîfe olduğunda kendisinden önceki dönemde tayin edilen görevlilerin yerlerini değiştirmeyen Süleyman³⁴⁰ fesâhat ve belâgat hususunda kardeşi Velîd’in hilâfına olup konuşmasında onun gibi *dilbilgisi hataları yapmazdı*.³⁴¹

Süleyman Haccâc’a yapılan övgülere şiddetle karşı çıkmıştır: huzuruna Haccâc’ın kâtibi ve onun işlerine bakan Yezîd b. Ebî Müslim geldiğinde³⁴² ona “Haccâc’ı cehennemde henüz yürüyüp ondan geçip gidiyor bir halde mi, yoksa

³³⁶ el-Mes’ûdî, III, 185

³³⁷ el-Mes’ûdî, III, 184

³³⁸ el-Mes’ûdî, III, 185

³³⁹ el-Mes’ûdî, III, 186

³⁴⁰ el-Mes’ûdî, III, 184

³⁴¹ el-Mes’ûdî, III, 190

³⁴² el-Mes’ûdî, III, 186

cehenneme yerleşmiş bir vaziyette mi görüyorsun?” diyerek onun Haccâc hakkındaki görüşünü sormuş, Yezîd’in “Ey mü’minlerin emiri! Haccâc hakkında böyle deme. O, iyi niyetini, samimiyetini sizin için sarf edip sizin için elinden geleni yaptı. Dostunuza güven verip düşmanınıza korku saldı. O, kıyamet günü, baban Abdülmelik’in sağ tarafında ve kardeşin Velîd’in de sol tarafında olacaktır. Onun hakkında dilediğini düşün” demesi üzerine Süleyman ona haykırarak “Defol çık dışarı! Benden uzak ol, Allah’ın lanetine git” demiş, sonra da meclisteki arkadaşlarına “Allah onu çirkinleştirsün, onun belâsını versün” diyerek onun serbest bırakılmasını emretmiştir³⁴³. Onun bağışlayıcılığına dair örneklerden biri de, kendisine çok kızdığı Hâlid el-Kasrî’yi, Hâlid’in af talebi üzerine cezalandırmayıp affetmesiydi.³⁴⁴

Süleyman huzuruna gelip kendisini “İnsanlar Allah hakkında senden korkup senin hakkında ise Allah’tan korkmadılar. Bu durum ahirete harp, dünyaya ise barış ilanı demektir. Allah’ın sana verdiği güveni sen onlara vermedin. Bu yüzden onlar, içerisinde bir israf ve ihmal olan şeylerle geldiler ve ümmet içinde bir zulüm ve rezillik meydana geldi. Onların suç işlemelerinden sen sorumlusun. Onlar ise senin işlediğin cürümlerden sorumlu değildirler. Ahiretinin bozulmuşluğuyla onları düzeltmeye kalkma. Aptallık, aldanmışlık bakımından insanların en çok aldananı ahiretini dünya karşılığında satan kimsedir” diyerek eleştiren bedeviye “Ey bedevî! Sen bize karşı dilini çekip çıkardın ki o dil yarası kılıcından daha keskindir” dedikten sonra, Araplar’ın hâlâ kendilerini tahta çıkarmak arzusunda olduklarını, devletin refahının hâlâ devam etmekte olduğunu, başkalarının yönetime geçmesi halinde, onlara yapılacak eleştirilerin, kendilerine yapılanlardan daha fazla olup bu konuda kendilerine şükredileceğini söylemiş, bedevînin yönetimin Abbâsoğulları’na geçeceğini söylemesi üzerine de³⁴⁵ sanki hiçbir şeyin farkında değilmiş ve hiçbir şey duymamış gibi davranmış, bedevî de çıkıp gitmiştir.³⁴⁶

Süleyman, muhatap olduğu nasihatler karşısında ağlayan biriydi: Birgün faaliyetlerinden hoşlandığı Ömer b. Abdülaziz’e “Bu işte bizi nasıl görüyorsun?” diye sorup Ömer’in “Eğer aldanmaya dönüşmezse bir sevinç, ölüm olmasaydı bir

³⁴³ el-Mes’ûdî, III, 187

³⁴⁴ el-Mes’ûdî, III, 190

³⁴⁵ el-Mes’ûdî, III, 188

³⁴⁶ el-Mes’ûdî, III, 189

hayat, helâk olmazsa bir mülk, hüzün olmazsa bir güzellik acıklı bir azaba dönüşmezse bir bolluk ve mutluluk var” demesi üzerine ağlamıştır.³⁴⁷ *Yine Ebû Hâzim el-A'rec ile konuşurken de ağlamıştır*: Süleyman’ın “Biz niçin ölümü çirkin görüyoruz?” sorusuna “Çünkü siz dünyanızı ma'mûr etmiş fakat ahiretinizi harap etmişsiniz. Bu yüzden siz, ma'mûr bir yerden harap olmuş bir yere nakledilmeyi çirkin görüyorsunuz” şeklinde cevap veren Ebû Hâzim, Süleyman’ın “Bana haber ver! Allah’a varış nasıl olacaktır?” sualine “İyi kişi, gâib kişi gibidir ki ailesine sevinerek gelecek, kötü kişiye gelince o, efendisinden kaçan bir köle gibidir ki efendisine mahzûn bir şekilde gelecektir” diye karşılık vermiş, Süleyman’ın “Hangi ameller daha faziletlidir?” sorusuna cevaben “Haram kılınan şeylerden kaçınarak farzları edâ etmek” demiş, Süleyman’ın “Hangi söz daha doğrudur?” sorusunu “Kendisinden korkup kendisinden bir beklenti içinde olduğun kimsenin yanında hakkı söylemek” diye yanıtlamış, Süleyman’ın “Hangi insan daha akıllıdır?” sözüne “Allah’a tâatle meşgûl olan kimse” demiş ve yine Süleyman’ın “Hangi insan daha cahildir?” sorusuna da “Dünya karşılığında ahiretini satan kimse” diye cevap vermiştir. Süleyman’ın “Bana nasihat et, özlü bir söz söyle” demesi üzerine “Ey mü'minlerin emiri! Rabbin her türlü noksanlıklardan tenzih et. O’nu, sen O’nun seni kendisinden men ettiği şeyleri yaparken seni gördüğünü bilecek bir şekilde ve sana emrettiklerinden dolayı seni kontrol ettiğini bilecek şekilde ta'zîm et” demiş, bunun üzerine Süleyman şiddetli bir şekilde ağlayarak göz yaşlarına boğulmuştur.³⁴⁸ Yine Süleyman çok sevdiği bir cariyesinden dinlediği bir şiir üzerine iki gözü iki çeşme ağlamış, insanların karşısına ağlayarak çıkmıştır.³⁴⁹

Halîfeliği 2 yıl 6 ay 15 gün süren³⁵⁰ Süleyman 99/717 yılında 39 yaşındayken vefât etmiştir.³⁵¹

1.5.8. Ömer b. Abdülaziz

Süleyman b. Abdülmelik, Mercidâbık'ta vefatı yaklaşınca Recâ b. Hayve'yi, Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'yi, Mekhûl'ü ve bir grup âlimi çağırarak vasiyetini

³⁴⁷ el-Mes'ûdî, III, 190

³⁴⁸ el-Mes'ûdî, III, 187

³⁴⁹ el-Mes'ûdî, III, 186

³⁵⁰ el-Mes'ûdî, III, 249. 2 yıl 8 ay 5 gece veya 2 yıl 9 ay 18 gün şeklinde rivayetler de vardır. Bkz: III, 183.

³⁵¹ el-Mes'ûdî, III, 183. 45 ya da 53 yaşındayken vefat ettiğine dair bilgiler de vardır. III, 183.

yazdırıp onları buna şahit tutmuş, Süleyman'ın vefatından sonra Ömer b. Abdülaziz'in ve ondan sonra da Yezîd b. Abdülmelik'in halîfeliği halka ilan edilmiş, bu sırada insanların arkasında bir yerde bulunan Ömer'in ismi iki veya üç kere duyurulunca bir grup onun ellerinden ve omuzlarından tutup ayağa kaldırarak onu minbere götürmüş, beş basamağı olan minberin ikinci basamağına oturan Ömer³⁵² ilk hutbesinde insanlar için bu dünyada ancak geçici, aldatıcı, yanıltıcı hedeflerin, gayelerin bulunduğunu, bunların birtakım tehlikelerinin olduğunu, eceli gelince hiç kimsenin bundan sonra bir gün bile fazla yaşayamayacağını söylemiştir.³⁵³

Dindarlığın, zühdün ve tevâzuun zirvesinde olan Ömer, kendisinden önce görev yapan âmilleri görevlerinden uzaklaştırarak bunların yerine, kendisinin seçtiği en salih kimseleri bu görevlere getirmiştir. Göreve getirilen kişiler de onun yolunu takip etmişlerdir.³⁵⁴ *Görev hususunda titiz davranan Ömer*, valilerinden birine “Ya âdil davranırsın, ya da görevden ayrılırsın” diye haber göndermiş³⁵⁵, bir cariye olan aşkı nedeniyle Medine kadısını “Allah belasını versin. Sevincinden kendinden geçmesi kadıyı köleleştirmiştir” diyerek görevinden uzaklaştırmış, daha sonra yaptığı tahkikat neticesinde kadıyı haklı bularak görevine dönmesini emretmiştir.³⁵⁶

Ömer, başkalarından nasihat almaya önem verirdi: Ebû Hâzim el-A'rec'e “Bana bir tavsiyede bulun” diye mektup yazan Ömer'e Ebû Hâzim “Ey mü'minlerin emîri! Sanki dünyada hiç olmamışsın ve daima ahiretteymişsin gibi ol” demiştir.³⁵⁷ Tâvus'un kendisine “Amelinin hepsinin hayır olmasını istiyorsan, işlerinde hayır ehlini çalıştırıp kullan” diye bir mektup yazması üzerine Ömer “Bir vaaz, ibretlik bir ders olarak bu, yeterlidir” demiştir.³⁵⁸ Yine Ömer'e “Şüphesiz ki dünya bir cezalandırma, yaptırım yurdudur. Akli olmayan kişi ona bağlanır, ilmi olmayan onunla aldanır. Onda, yarasını tedavi eden kimse gibi ol. İlacın şiddetine sabret ve hastalığın âkıbetinden korkma” şeklinde nasihatler içeren bir mektup gelmiştir.³⁵⁹ Ömer kendi yanında özel bir yeri olan Sâlim es-Süddî'ye “Yönetici olmam seni

³⁵² el-Mes'ûdî, III, 193

³⁵³ el-Mes'ûdî, III, 194

³⁵⁴ el-Mes'ûdî, III, 193

³⁵⁵ el-Mes'ûdî, III, 196

³⁵⁶ el-Mes'ûdî, III, 197-199

³⁵⁷ el-Mes'ûdî, III, 196

³⁵⁸ el-Mes'ûdî, III, 194

³⁵⁹ el-Mes'ûdî, III, 196

sevindirdi mi, yoksa üzdü mü?” diye sorunca Sâlim “İnsanlar yönünden beni sevindirdi; ama senin hakkında ise beni kaygılandırdı” demiş, Ömer de “Kuşku yok ki ben, nefsimin beni rezil etmesinden helâk olmaktan korkuyorum” deyince, Sâlim “Senin durumun ne de güzeldir! Eğer sen korkuyorsan bil ki ben de senin korkmamandan korkuyorum” demiştir.³⁶⁰

Ömer bir çocuktan bile nasihat talebinde bulunmuştur: Halîfe olduğunda Hicâz heyeti onun huzuruna gelmiş, içlerinden bir çocuğu temsilci olarak seçip Ömer’in huzurunda konuşturduklarında Ömer çocuğa, yaşça ondan daha büyüklerin konuşması gerektiğini söylemiş, çocuğun “Ey mü'minlerin emîri! İleride olmak yaşla olsaydı, bu ümmette yaşça senden daha büyük olanlar halîfe olurdu” demesi üzerine çocuğun konuşmasına izin vermiş, çocuğun Ömer’in halîfeliğini tebrik eden güzel bir konuşmasından sonra ona “Bize nasihat et ve vecîz bir söz söyle” demesi üzerine çocuk “Ey mü'minlerin emîri! Bazı insanları, Allah’ın onlara yumuşak davranması, tûl-i emelleri ve insanların onlara yaptıkları övgünün güzelliği aldatmıştır. Bu yüzden, Allah’ın sana yumuşaklıkla muamele etmesi, tûl-i emelin ve insanların sana yaptıkları medhin güzelliği sakın ola ki seni aldatmasın. Yoksa ayakların kayar” demiş, Ömer, on yaşlarında olduğunu tahmin ettiği bu çocuğun sözleri üzerine şu beyitleri söylemiştir:

Bil ki kişi, âlim olarak doğurulmaz.

İlim sahibi kişi ise, cahil gibi değildir.

Eğer kavminin büyüğünün ilmi olmazsa,

O zaman siyâsî çevreler küçüğün etrafında döner durur.³⁶¹

Ömer, nasihat türünden hutbeler irad etmiştir: Nasihat niteliğindeki oturumlarından birinde Allah’a hamd ü senâdan sonra şöyle demiştir³⁶²: “Ey insanlar! Kur’an’dan sonra kitap, Hz. Muhammed’den sonra da peygamber yoktur, gelmeyecektir. Dikkat buyurunuz! Şüphesiz ki ben, hüküm koyucu değilim; fakat ben uygulayıcıyım, hükmü infâz edenim. Ben, yenilik ortaya koyan bir bid’atçi değilim; lâkin ben, tâbi olan biriyim. Zalim yöneticiden kaçan kişi, isyankâr değildir;

³⁶⁰ el-Mes’ûdî, III, 194

³⁶¹ el-Mes’ûdî, III, 197

³⁶² el-Mes’ûdî, III, 194

fakat zulmeden yönetici asıl isyankârdır. Dikkat buyurunuz ki Hâlik’a isyan hususunda mahluka itaat yoktur”.³⁶³ Velîd b. Abdülmelik zamanında Dımaşk Camii’nin yapımı işinde gelir-gider sorumlusu olarak görevlendirilen Ömer³⁶⁴, Yezîd b. Abdülmelik’e de nasihat içerikli bir mektup göndererek şöyle demiştir: “Sana iktidar imkanı tanınınca, Allah’ın senin üzerindeki kudretini hatırla. İktidar olduğunda kullara zulmetmekten sakın. Onların üzerine gelen şeyler ile Allah’ın senin üzerindeki kudretini düşün. Bil ki sen, onların üzerine kalıcı olarak değil; ancak geçici olarak geleceksin. Unutma ki, her ne zaman herhangi birine zulmedersen Allah, zalimden mazlumun hakkını alır. Sana karşı zafer elde edemeyip mağlup olanlara asla zulmetme”.³⁶⁵

Ömer, ölümü unutmayan, ağlayan ve ibretlik dersler veren biriydi: Birgün arkadaşlarından bir grupla beraber bir mezarlığa uğramış, arkadaşlarından kabirden dönene kadar kendisini beklemelerini istemiş, kabirlerin ortasında durup onlara selam vermiş ve konuşmuş, arkadaşlarının yanına döndüğünde “Bana, onlara ne söylediğimi ve onların bana ne dediklerini sormayacak mısınız?” demiş, arkadaşlarının bu soruyu sormaları üzerine şöyle demiştir: “Dostların kabirlerine uğradım ve onlara selam verdim; fakat bana karşılık vermediler. Dua ettim, çağırdım, icabette bulunmadılar. Ben bu şekilde dururken birdenbire bana “Ey Ömer! Sen beni tanıyor musun? Ben, onların yüzlerinin güzelliğini değiştiren, bedenlerinden kefenleri parçalayıp çıkaran, onların kollarını kesen ve avuçlarını kollarından ayıran kimseyim” diye nidâ edildi”. Bunun üzerine Ömer kendinden geçene kadar ağladı ve bundan sonra onlara kavuşana kadar sadece birkaç gün geçti.³⁶⁶ Süleyman b. Abdülmelik zamanında Süleyman’ın “Bu işte bizi nasıl görüyorsun?” şeklindeki soruya verdiği cevap da nasihat türündendir.³⁶⁷

Ömer yaşadıklarından dersler çıkaran biriydi: Gençliğinin baharındayken, kendisine karşı ağır bir suç işleyen kölesini cezalandırmak isteyince kölesinin “Sen efendini kızdıran bir suç işledin mi?” sorusuna “Evet” cevabını vermiş, kölenin “Peki, seni cezalandırmada acele etti mi?” sorusuna “Hayır” demiş, kölenin “O, sana

³⁶³ el-Mes’ûdî, III, 195

³⁶⁴ el-Mes’ûdî, III, 166

³⁶⁵ el-Mes’ûdî, III, 209

³⁶⁶ el-Mes’ûdî, III, 196

³⁶⁷ el-Mes’ûdî, III, 190

karşı aceleci davranmadığı gibi sen de bana karşı aceleci davranma” demesi üzerine onu serbest bırakmış, bu olay onun tevbe etmesinin sebebi olmuş ve Ömer bu olaydan hareketle “Ey Halîm olan Allah! O Allah ki kendisine isyan edeni cezalandırmada acele etmez” sözünü duasında çokça söyler olmuştur.³⁶⁸

Ömer, halifeliğinden önce de, sonra da zühd sahibi idi: Halifeliğinden önce kendisi için 1.000 dinara satın alınan bir cübbeyi giymeyi doğru görmemiş; halife olduğunda ise 10 dinara satın alınan bir gömleği giymeyi tercih etmiştir.³⁶⁹

Rûm Kralı, Ömer’i takdir edip övmüştür: Ömer’in emri ile, Müslümanların yararına olan bir iş hususunda Rûm Kralı’nın yanında bulunan Müslüman heyete Ömer’in vefat ettiği haberi ulaştığında Rûm Kralı onlara şöyle demiştir: “Ona ağlamayın, kendinize ağlayın. Çünkü o, hayır hususunda, kendinden sonrakilerden öne çıkmıştır. Allah’a itaati terk etmekten korkardı. Allah onda, dünya korkusunu ve ahiret korkusunu bir araya getirmemiştir. Onun iyiliği, fazileti, doğruluğu hususunda anlatılanlar bana ulaşmıştır. Eğer İsa’dan sonra ölüleri dirilten biri olsaydı o, kesinlikle ölülere can verirdi. Onun haberleri zâhiren ve bâtınen bana ulaşmıştır. Onu, işinde ancak tek olan Rabbi ile beraber görmüşümdür. Halveti sırasında onun iç dünyası, Mevlâsı’nın taatiyle dopdoluydu. Ben, dünyayı bir kenara bırakıp bir kilisenin başında Rabbine ibadette bulunan rahibe şaşırılmamışım. Fakat ben, dünya, ayaklarının altında olduğu halde ondan yüz çevirip ona meyletmeyen kişiye taaccüb etmişimdir”.³⁷⁰

Ömer, farklı dînî gruplarla da diyalog içinde olmuştur: Örneğin kendi zamanındaki Hâricîler’le açık açık konuşarak onların sorunlarına eğilmiş, onlarla fikir teatisinde bulunmuş, müzakereler esnasında karşılıklı delillerin öne sürülmesine önem vermiş, böyle bir tartışma esnasında onun, sağlam delillere dayanan yüksek ikna kabiliyeti hususunda hâricîlerden biri ona “Bu gün apaçık ve net olması, kaynaklara ve temel noktalara teması bakımından senin hüccetinden daha güçlü bir hüccet işitmedim. Ben, senin hak üzere olduğuna şahitlik ediyorum. Senden uzak

³⁶⁸ el-Mes’ûdî, III, 196-197

³⁶⁹ el-Mes’ûdî, III, 196

³⁷⁰ el-Mes’ûdî, III, 195

olan kimselerden ben de uzağım” diyerek onun yanında yer almaktan kendini alamamıştır.³⁷¹

99/707 yılında halife olan Ömer’in halifeliği 2 yıl 5 ay 5 gün sürmüştür, 101/720 yılında 39, 40 ya da 41 yaşındayken vefat etmiştir.³⁷²

1.5.9. Yezîd b. Abdülmelik

Ömer b. Abdülaziz’in öldüğü gün, 101/720. senede tahta geçen Yezîd’in künyesi “*Ebû Hâlid*” olup, annesi Ümmü Âtike binti Yezîd idi.³⁷³

Yezîd’de galip olan husus, onun Sellâme el-Kass adında bir cariye olan sevgisiydi. Yezîd, Süheyl b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî’nin cariyesi olan Sellâme’yi 3.000 dinara satın almış, ondan çok hoşlanmış, Sellâme onun gönlünü fethetmişti. Daha sonra Yezîd, Sellâme’yi Ümmü Said’e hibe etmiştir. Büyük annesi Ümmü Saîd el-Osmâniyye’nin, kendisi için satın aldığı bir cariye olan *Habbâbe’ye de gönlünü kaptıran Yezîd*, bir keresinde Habbâbe’nin okuduğu bir şiir üzerine³⁷⁴ eğlencesine devam etmiş ve onunla olan içki âlemini, yiyip içmesini sürdürmüştür.³⁷⁵ Yine birgün Yezîd meclisteyken Habbâbe ve Sellâme ona şarkı söylemiş, Yezîd’in sevinçten içi içine sığmamış ve Yezîd kendinden geçmiş, Habbâbe’yi sağına, Sellâme’yi de soluna oturtarak “Uçmak istiyorum” demiştir.³⁷⁶ Bir keresinde de Yezîd, Habbâbe’den, el-Find ez-Zimmânî’ye ait olup, el-Besûs Harbi’nde söylenmiş eski bir şiiri hatırı için okumasını istemiş, Habbâbe’nin o şiiri en güzel şekilde Fülân b. Ebî Leheb’in icra edeceğini söylemesi üzerine, Mekke valisine bir mektup göndererek o şahsın yol masrafları ve giderleri için ona 1.000 dinar vermesini³⁷⁷, onu, onun dilediği ulaşım araçlarıyla kendisine göndermesini emretmiştir. Şair, Yezîd’in huzuruna gelip o şiiri mükemmel bir ustalıkla okuyunca Yezîd kendinden geçip coşmuş, şairin, bu şiiri babasından, babasının da kendi babasından öğrendiğini öğrenince ona “Sana miras olarak bu ses dışında başka bir şey kalmamış bile olsa, Ebû Leheb şüphesiz ki size çokça hayırları miras olarak bırakmıştır” demiş, şairin

³⁷¹ el-Mes’ûdî, III, 200-202

³⁷² el-Mes’ûdî, III, 192

³⁷³ el-Mes’ûdî, III, 206

³⁷⁴ el-Mes’ûdî, III, 207

³⁷⁵ el-Mes’ûdî, III, 208

³⁷⁶ el-Mes’ûdî, III, 210

³⁷⁷ el-Mes’ûdî, III, 208

“Ey mü'minlerin emîri! Şüphesiz ki Ebû Leheb Hz. Peygamber'e eziyet eden bir kâfir olarak ölmüştür” demesi üzerine ona “Senin bu söylediklerini ben de biliyorum. Fakat bende o güzel şiir sebebiyle birdenbire bir rikkat, bir hoşluk meydana geldi” demiş ve şairi giydirerek ona ihsanlarda bulunmuş ve onu ikramlarla memleketine göndermiştir.³⁷⁸ Eskiden beri Habbâbe'ye karşı gönlünde bir sevgi olan, gönlünü ona kaptıran Yezîd³⁷⁹, Habbâbe öldüğünde günlerce insanlara görünmemiş, Habbâbe'nin cesedi bozulup da kokana kadar, onun ölümüne çokça üzülen günlerce cesedi defnetmemiştir. Ancak insanların onun hakkında endişe ettiklerinin, halîfeliğin bundan daha yüce olduğunun kendisine söylenmesi üzerine onu defnedebilmiş, Habbâbe'nin vefatından sonra ise az bir müddet yaşamış ve sonra da ölmüştür. Habbâbe'nin ölümünden dolayı şiddetli bir hüznü kapılan Yezîd³⁸⁰, onun yerine, küçük bir câriye almıştır. Bu câriye onunla konuşup ona hizmet ediyordu. Câriyecik birgün kendini Habbâbe'ye benzetip onun kılığına girerek;

Sevgilinin özlemini çeken kara sevdaya tutulmuş âşığa,

Meftun olduğu kimsenin kaldığı yerleri boş, âtil bir şekilde görmesi hüznü olarak yeter

dizelerini okuyunca Yezîd neredeyse ölecek kadar ağlamıştır. Bu cariyecikle, Yezîd ölene kadar Habbâbe'yi hatırlıyordu.³⁸¹

Mesleme b. Abdülmelik insanlar arasında zulmün, cevr u cefanın yaygınlaşmasına rağmen Yezîd'in inzivaya çekilip gizlenmesinden, içki içmeye ve eğlenceye önem vermesinden dolayı Yezîd'i azarlayıp kınamış, ona insanlar için adaleti ortaya çıkarıp eğlenceyi bırakması gerektiğini, ancak böyle yaparsa halkın onun davranışlarını ve yaşayışını rehber edinebileceklerini söylemiştir. Bu tavsiyelere kulak veren Yezîd bu yaptıklarından vaz geçip bunlardan pişman olmuş, bu pişmanlığını uzun bir süre ısrarla devam ettirmiş, hatta bu arada Habbâbe'ye de soğuk davranmıştır.³⁸²

Yezîd'e, kardeşi Hişâm'ın onu halkın gözünden düşürmeye çalıştığı, onun ölümünü istediği, eğlence partilerinden dolayı onu kınadığı bilgisi ulaştınca; Yezîd,

³⁷⁸ el-Mes'ûdî, III, 209

³⁷⁹ el-Mes'ûdî, III, 207

³⁸⁰ el-Mes'ûdî, III, 209

³⁸¹ el-Mes'ûdî, III, 210

³⁸² el-Mes'ûdî, III, 207

Hişâm'a gönderdiği mektupta kendisi hakkında söylenen bu şeyleri hak etmediğini söylemiş, Hişâm'ın cevâben "Hayatına tahammül edememekten ve ölümünü beklemekten Allah'a sığınırım" deyip bunların, birer iftira olduğunu söylemesi üzerine onu bağışlayıp ona babaları Abdülmelik'in vasiyetini korumaları gerektiğini söylemiştir.³⁸³

Oğlu Velîd'e ahlaksızlığı miras olarak bırakan Yezîd'in³⁸⁴ halîfeliği 4 yıl 1 ay 2 gün³⁸⁵ veya 4 yıl 13 gün³⁸⁶ süren Yezîd 101/720. senede tahta geçip 105/724. senede 37 yaşındayken vefat etmiştir.³⁸⁷ Kendisinden sonra oğlu Velîd'i halîfe yapmak istemiş fakat Velîd'in yaşı küçük olduğu için kendi kardeşi Hişâm'ı halîfe yapmıştır.³⁸⁸ Yezîd'in 38 veya 40 yaşındayken öldüğü de söylenmiştir.³⁸⁹

1.5.10. Hişâm b. Abdülmelik

Kardeşi Yezîd b. Abdülmelik'in vefat ettiği gün kendisine biat edilen Hişâm³⁹⁰, *kaba, müsamahasız, sert, galîz sözlü biriydi.*³⁹¹ Örneğin huzuruna gelen Zeyd b. Ali'ye son derece sert davranmış ve onu, bir cariye'nin oğlu olduğu için aşağılamış³⁹², daha sonra öldürülen Zeyd'in tabutunun altına kazıklar çakılmış ve Hişâm onun yakılmasını ve küllerinin rüzgarlara savrulmasını emretmiştir.³⁹³ Hişâm'ın Zeyd b. Ali'ye yaptığı'nın aynısı daha sonra kendi başına da gelmiş ve cesedi yakılmıştır³⁹⁴. el-Heytem b. Adiyy et-Tâî'nin Amr b. Hâni'den rivayet ettiğine göre Amr b. Hâni', Abdullah b. Ali ile beraber Emevîler'e ait mezarları kazmış, bunlardan Hişâm'ın kabri kazılıp Hişâm'ın cesedi, burun kemiği haricinde tam olarak çıkarılınca Abdullah b. Ali ona 80 kırbaç vurup sonra da onu yakmıştır.³⁹⁵

³⁸³ el-Mes'ûdî, III, 213

³⁸⁴ el-Mes'ûdî, III, 228

³⁸⁵ el-Mes'ûdî, III, 206

³⁸⁶ el-Mes'ûdî, III, 249

³⁸⁷ el-Mes'ûdî, III, 206

³⁸⁸ el-Mes'ûdî, III, 230

³⁸⁹ el-Mes'ûdî, III, 216

³⁹⁰ el-Mes'ûdî, III, 216

³⁹¹ el-Mes'ûdî, III, 217

³⁹² el-Mes'ûdî, III, 218

³⁹³ el-Mes'ûdî, III, 219

³⁹⁴ el-Mes'ûdî, III, 220

³⁹⁵ el-Mes'ûdî, III, 219

*Haşin biri olan Hişâm*³⁹⁶, ordusuyla Hıms'a geldiğinde, bir türlü dizginlenemeyen bir ata binmiş Hımslı bir adamın onun huzuruna gelmesi üzerine ona "Niçin böyle huysuz bir ata bindin?" demiş, adamın "Rahman ve Rahîm olan Allah'a yemin ederim ki ey mü'minlerin emiri! Bu, huysuz bir at değildir; fakat senin haşmetini görünce seni, Gazvân el-Baytâr zannedip ürkütü" demesi üzerine ona "Defol git! Senin de atının da Allah belasını versin" demiştir.³⁹⁷

Atları mükemmelleştirip orada bir at çiftliği yaptıran Hişâm, burada kendi atlarından ve başka atlardan müteşekkil 4.000 at toplamıştır. Bu, ne cahiliyye ne de İslâm döneminde hiç kimsenin bilip görmediği bir şeydi. O kadar ki, şiirlere bile konu olmuştu.³⁹⁸ Hişâm zamanında çeşitli at yarışları düzenlenir, Velîd b. Yezîd, Hişâm'ın "ez-Zâid" isimli atını geçememekten dolayı kaygılanır, bazen ona haksızlık yapar, bazen de müsabakayı kazanan Hişâm'ın atının ardından ikinci gelirdi.³⁹⁹

Kılık kıyafeti, giyimi, döşemeyi, araziyi, eşyaları kaliteli hale getiren Hişâm, harp için takviye birlikleri düzene koyup iyileştirmiş, üretimi arttırmış, koyuları, küçük körfezleri güçlendirmiş, Mekke yoluna kanal kazdırıp havuzlar yaptırmıştır. Onun zamanında ipek, kumaş işi, ipek toplayıcılığı gelişmiştir. Bunların dışında Dâvûd b. Ali'nin Abbâsî Devleti'nin ilk zamanlarında yıktığı eserleri de o yapmıştır.⁴⁰⁰

Medine'den bir komedyen getirmek isteyen Hişâm daha sonra bundan vazgeçmiştir: Birgün Hişâm, el-Ebraş el-Kelbî ile beraber oturuyorken, Hişâm'ın hizmetçisi yeni elbiseleri ile görününce Hişâm, Ebraş'a, "Onunla şakalaş, ona takıl" demiş, Ebraş'ın nedimeye "Elbiseni bana hediye et" demesi üzerine nedime ona "Sen Eş'ab'dan da daha açgözlüsün" demiş, Hişâm'ın "Eş'ab kimdir?" diye sorması üzerine hizmetçi, onun Medineli bir komedyen olduğunu söyleyerek ondan bazı olaylar anlatmış, Hişâm da buna gülmüş ve Medine valisi İbrahim b. Hişâm'a, Eş'ab'ı kendisine göndermesini emreden bir mektup yazmış, mektubu mühürleyince uzun bir süre başını eğip susmuş ve "Ey Ebraş!⁴⁰¹ Hişâm, Hz. Peygamber'in

³⁹⁶ el-Mes'ûdî, III, 217

³⁹⁷ el-Mes'ûdî, III, 221

³⁹⁸ el-Mes'ûdî, III, 217

³⁹⁹ el-Mes'ûdî, III, 230

⁴⁰⁰ el-Mes'ûdî, III, 217

⁴⁰¹ el-Mes'ûdî, III, 221

beldesine, kendisine bir komedyen gönderilmesi için mektup yollamaktadır. Hayır, vallahi bu olmaz!” diyerek mektubu yollamamıştır.⁴⁰²

Kendi döneminde ihsanların, bağışların, hediyelerin kesildiği ve bu konuda onun döneminden daha zor bir dönemin görülmediği *Hişâm*⁴⁰³ cimri biriydi: Anlatıldığına göre ona iki kuş hediye edip de “Benim ödülüm ne olacak, ey mü'minlerin emiri?” diyen birine, hediye olarak kendisine getirdiği iki kuştan birini almasını söylemiş, adamın o iki kuştan en güzelini aldığını görünce de “Onu bırak” diyerek adama birazcık para verilmesini emretmiştir. Yine bir gün dostlarıyla beraber, içerisinde her türlü meyvenin bulunduğu bahçesinde gezerken, arkadaşlarının meyveleri koparıp yemesi ve yedikçe de “Allah, mü'minlerin emiri için ziyadeleştirsin” demesi üzerine onlara “Yiyip yiyip tüketiyorsunuz, nasıl ziyade olacakmış!?” diye çıkmış ve bahçıvanını çağırarak “Bu ağaçları sök ve yerlerine zeytin dik ki kimse bir şey yiyemesin” demiştir.⁴⁰⁴ Hişâm halife olmadan önce kardeşi Müslim'in kendisiyle şakalaşıp dalga geçerek “Sen korkak ve cimri olduğun halde halîfeliği mi düşünüyorsun?” demesi üzerine Hişâm “Vallahi ben çok bilgili ve yumuşak huyluyum” demiştir.⁴⁰⁵ Oğlu Süleyman'ın, kendisine bir mektup göndererek bineğinin yaşlanıp zayıf düştüğü, eğer uygun görürse kendisine yeni bir binek verilmesi şeklindeki talebini, bunun bineğe az yem verilmesinden kaynaklandığı gerekçesiyle kabul etmemiştir.⁴⁰⁶

*Hişâm b. Abdülmelik, Emevîler'in üç önemli halîfesi arasında yer almaktadır: Zîra el-Heyssem b. Adıyy, el-Medâinî ve başkalarının dediklerine göre Ümeyyeoğulları'nın önde gelen üç yöneticisi Muâviye, Abdülmelik ve Hişâm olup, onlardan sonra siyasetin kapıları kapanmış ve güzel yaşam sona ermiştir.*⁴⁰⁷

105/724. seneden 125/742. seneye kadar 19 yıl 7 ay 11 gece⁴⁰⁸ veya 19 yıl 9 ay 9 gün⁴⁰⁹ halîfelik yapan Hişâm, vefat ettiğinde 53 yaşındaydı.⁴¹⁰

⁴⁰² el-Mes'ûdî, III, 222

⁴⁰³ el-Mes'ûdî, III, 217

⁴⁰⁴ el-Mes'ûdî, III, 222

⁴⁰⁵ el-Mes'ûdî, III, 223

⁴⁰⁶ el-Mes'ûdî, III, 222

⁴⁰⁷ el-Mes'ûdî, III, 223

⁴⁰⁸ el-Mes'ûdî, III, 216

⁴⁰⁹ el-Mes'ûdî, III, 240

⁴¹⁰ el-Mes'ûdî, III, 216

1.5.11. Velîd b. Yezîd

Babası Yezîd b. Abdülmelik'in kendisinden sonra halîfe yapmak istediği fakat yaşının küçük olması sebebiyle ancak amcası Hişâm'dan sonra halîfe olan *Velîd*⁴¹¹ içki ve eğlence tutkunu, eğlenmeye, müziğe, şarkı dinlemeye son derece düşkün biriydi. Çeşitli ülkelerden şarkıcılar getiren ilk kişi o olduğu gibi; şarkıcılarla birlikte oturup içki içen, rakedip çalgı çalan ilk kişi de yine odur. Onun döneminde içki ve eğlence yerleri ortaya çıkmıştır.⁴¹² İbn Süreyc, Ma'bed, el-Garîz, İbn Âişe, İbn Muhriz, Dihmân ve Tuveys gibi şarkıcılar onun döneminin şarkıcılarıydı. Velîd zamanında devlet ricalinden ve halktan şarkı tutkunu olmayan kalmamıştı. Ayrıca o, kadın şarkıcılar da edinmişti. Terbiyesiz, ahlaksız, arsız, yüz­süz, maskara, sefih, istenmeyen, üstünü başını yırtıp edepsiz, müstehcen şakalar yapan Velîd, tahtına uğramadan iki gece boyunca sürekli eğlenmiştir. *Velîd eğlence partileri düzenleyen Şirâa'yı dost edinmişti*: Kendisine, Şirâa'nın eğlence partisi tertip ettiğine dair bir rapor gelince onu huzuruna çağırtmış, ona kitaptan ya da sünnetten herhangi bir şeyi sormak için onu çağırmadığını, zaten onların ehli olmayıp onları bilmediğini söyledikten sonra Şirâa'ya kahve, su, üzüm şırası ve hurma şırası hakkındaki görüşünü sormuş, bunlara aldığı cevaplardan sonra da onun alkollü içecekler hakkındaki fikrini sorunca Şirâa⁴¹³ "O, yarım baş ağrısı, rûhumun kız kardeşi, nefsimin ülfet edip canımın çektiği şeydir" demiş, Velîd'in, şarkı dinlemek ve eğlenmek hakkındaki görüşünü sorması üzerine ise şarkı ve eğlencenin, hüzünlerin, kederlerin üzerine teennî ile giderek moral verdiğini, yalnızın yalnızlığını giderip ona dost olduğunu, yalnız olan âşığı neşelendirdiğini, kalplerin ateşini söndürüp susuzluğunu giderdiğini, akıllarda, yüreklerde geçen düşüncelere tesir ettiğini, vücudun âzalarına, eğlenceden daha süratli nüfûz eden hiçbir fikrin olmadığını, nefsi sevindirip duyguyu güçlendirdiğini" söylemiş, Velîd'in, "Hangi meclisler daha sevimlidir?" sorusuna ise "Şarkı meclislerinden başka, sıkıntımı gideren başka bir meclis bilmemekteyim" şeklinde cevap vermiştir. Velîd, bu sözler üzerine onu dost (yâren, içki arkadaşı) edinmiştir.

⁴¹¹ el-Mes'ûdî, III, 230

⁴¹² el-Mes'ûdî, III, 225

⁴¹³ el-Mes'ûdî, III, 226

“*Halî'u Benî Mervân*” (Mervânoğulları'nın sefihi, en arsız, en istenmeyeni) lakabıyla çağrılan⁴¹⁴ *Velîd, son derece edepsiz davranışlar sergilerdi*: Birgün İbn Âişe'den bir şarkı söylemesini istemiş, şarkının icra edilmesinin akabinde “Bravo! Ne güzel söyledin ey prensim! Dillerine sağlık” diyerek onu takdir etmiş, aynı şarkıyı birkaç kez tekrarlatmış ve neticede İbn Âişe'nin üzerine çullanarak onun, öpmedik bir tek yerini bırakmamıştır. Sonra da İbn Âişe'nin apış arasına eğilip onu da öpmek istemiş, İbn Âişe'nin, kamışını iki bacağına arasına bastırması üzerine Velîd “Vallahi onu da öpmeden bırakmam” diye tutturmuş, İbn Âişe'nin, organının başını açıp çıkarılması üzerine Velîd, onun başını öpmüş ve sonra da “Ne eğlence be! Ne eğlence!” diyerek elbiselerini çıkararak İbn Âişe'nin üzerine atmış ve kendisine yeni bir elbise getirilinceye kadar çıplak kalmıştır. İbn Âişe'ye 1.000 dinar verip onu uğurlarken “Beni tahammül edilemeyecek bir halde, diken üstünde tedirgin bir bekleyiş içinde bırakıp gidiyorsun” demiştir.⁴¹⁵

Kendisine kristal bir kâse ve yeşim taşı diye bilinen değerli bir taş getirilen Velîd, bilginlerden bir grubun o kâseden içki içenin sarhoş olmayacağını ve o değerli taştan, başının, yastığının altına koyanın veya yüzüğüne ondan bir parça koyup onu yüzük taşı olarak kullananın kötü rüya görmeyeceğini söylemesi üzerine Velîd o kâseden içki içmiş ve bir süre sonra semadaki ayın parıltısının o kıymetli taşta belirmesi ve o kâsenin içinde de aksinin görülmesi üzerine Velîd “Vallahi nefsimdeki şeylere zulmetmeyip onlardan vazgeçmedim, onun istediklerini yaptım” demiştir. Ayrıca Velîd, huzuruna gelen bir muhafızına zorla içki içirilmesini emretmiş, muhafızın buna direnmesi üzerine ağzına bir huni konularak ona içki içirilmiş, öyle ki bu adam dengesini kaybederek yere kapaklanmış.⁴¹⁶

Velîd, mushafa hakaret edip ona meydan okumuştur: Birgün “*Peygamberler yardım istediler; her inatçı zalim hüsrana uğradı. Onun arkası cehennemdir. Orada kendisine irinli su içirilecektir*”⁴¹⁷ âyetini okumuş, bir mushaf getirterek onu hedef tahtası yapıp ona ok atmaya başlamış, bunu yaparken de;

Sen her inatçı zalimi tehdit edersin ha!

⁴¹⁴ el-Mes'ûdî, III, 227

⁴¹⁵ el-Mes'ûdî, III, 228

⁴¹⁶ el-Mes'ûdî, III, 229

⁴¹⁷ İbrahim, 14/15-16.

*İşte benim, o inatçı dediğin zalim.*⁴¹⁸

Haşir günü Rabbine vardığında,

“Ya Rabbî! Beni Velîd yırttı” de.

şeklindeki şiiri okumuştur.

Arap dili üstadlarından nahivci Muhammed b. Yezîd el-Müberred’in dediğine göre Velîd;

Hâşimî’nin biri, yönetim hususunda hile yapıp bir dolap çevirdi,

Kendisine gelen hiçbir vahiy ve hiçbir kitap olmaksızın.

şeklinde, içerisinde Hz. Peygamber’in bahsinin ve ona Rabbinden gelen bir vahyin olmadığını söylediği bir şiirle yalan söyleyip yoldan çıkmış mülhîd olmuş ve bu şiiri yazdıktan birkaç gün sonra da öldürülmüştür.⁴¹⁹

*Velîd, atlara, atları toplamaya, at çiftliği yapmaya çok düşkün biriydi.*⁴²⁰ Bir at arenası yapanların ilki olup, bu hususta, el-Mansûr döneminde el-Mehdî, el-Mehdî zamanında da el-Hâdî onun yolunu izlemiştir.⁴²¹ İnşa ettiği at çiftliğinde 1.000 atı olan ve çok iyi bir binici olan Velîd’in atı “*es-Sindî*” zamanının yarışçı, soylu atıydı. Velîd, Hişâm zamanında Hişâm’la müsabakalar düzenler; Hişâm’ın “*ez-Zâid*” adındaki atını geçememekten endişe duyar; bazen ona haksızlık yaparak onu geçer, bazen de yarışmayı kazanan Hişâm’ın atının ardından ikinci olurdu.⁴²² At çiftliğindeki 1.000 at arasında *ez-Zâid* ve *es-Sindî* adlarındaki atlar, kendi zamanlarında düzenlenen koşu yarışmalarında dikkatleri çeken iki meşhur attı.⁴²³ Atlarını öven şiirler söyleyen Velîd “*el-Misbâh*” adlı soylu bir atı olan Saîd b. Amr b. Saîd b. el-Âs’ı⁴²⁴ sever ve ona Kureyş senin gibi bir kardeşten mahrum olmadı” derdi.⁴²⁵

⁴¹⁸ el-Mes’ûdî, III, 228

⁴¹⁹ el-Mes’ûdî, III, 229

⁴²⁰ el-Mes’ûdî, III, 230

⁴²¹ el-Mes’ûdî, III, 231

⁴²² el-Mes’ûdî, III, 230

⁴²³ el-Mes’ûdî, III, 231

⁴²⁴ el-Mes’ûdî, III, 230

⁴²⁵ el-Mes’ûdî, III, 231

Velîd⁴²⁶, 125/743. senede halîfe olup, 126/746. senede 40 yaşındayken⁴²⁷ fiskının ve zulmünün insanları kuşatması neticesinde öldürülmüş⁴²⁸, halîfeliği 1 yıl 2 ay 22 gün⁴²⁹ veya 1 yıl 3 ay sürmüştür.⁴³⁰

1.5.12. Yezîd b. Velîd

Velîd b. Abdülmelik'in öldürülmesinden sonra halîfe olan Yezîd⁴³¹, “*Yezîd en-Nâkıs*” (eksik, noksan, yetersiz, kısan Yezîd) diye isimlendirilmiştir. Bedenî ve aklî bakımdan herhangi bir eksikliği bulunmayan Yezîd, ordunun birtakım erzakını kıstığı için kendisine Yezîd en-Nâkıs denilmiştir.⁴³²

Yezîd b. Velîd, annesi bir câriye (ümmü veled) olarak halîfeliği üstlenenlerin ilki idi. Annesi Sâriye binti Fîrûz b. Kısra olan Yezîd, bu durumu;

*Ben, Kısra'nın oğluyum, babam da Mervân'dır
Kayser, dedemdir ve bir dedem de Hâkan'dı*

şeklinde ifade etmiştir⁴³³. *Yezîd, Mu'tezile Mezhebi'nin görüşlerini benimsemişti.*⁴³⁴ Mu'tezile, Ömer b. Abdülaziz'in tersine, Yezîd'in dînî hayatında etkili ve üstün bir konumdaydı. Zaten Yezîd, Velîd'in fıskı ortaya çıkıp da zulmü insanları kuşatınca, Mu'tezile'nin önde gelenleriyle ve onların dışında, durumu bilenlerle beraber Dımaşk'ın güneyindeki bir vahadan Velîd'e karşı harekete geçmiş ve neticede Velîd öldürülmüştür.⁴³⁵

126/743. senede 37 veya 46 yaşındayken vefat eden Yezîd'in⁴³⁶ künyesi “*Ebû Hâlid*” olup⁴³⁷, halîfeliği 5 ay 2 gece⁴³⁸ veya 2 ay 10 yıl sürmüştür.⁴³⁹

⁴²⁶ el-Mes'ûdî, III, 226

⁴²⁷ el-Mes'ûdî, III, 224

⁴²⁸ el-Mes'ûdî, III, 239

⁴²⁹ el-Mes'ûdî, III, 224

⁴³⁰ el-Mes'ûdî, III, 249

⁴³¹ el-Mes'ûdî, III, 233

⁴³² el-Mes'ûdî, III, 234

⁴³³ el-Mes'ûdî, III, 239

⁴³⁴ el-Mes'ûdî, III, 234

⁴³⁵ el-Mes'ûdî, III, 239

⁴³⁶ el-Mes'ûdî, III, 233

⁴³⁷ el-Mes'ûdî, III, 239

⁴³⁸ el-Mes'ûdî, III, 233

⁴³⁹ el-Mes'ûdî, III, 249

1.5.13. İbrahim b. Velîd

İbrahim'in; kardeşi Yezîd'den sonra halîfe olduğundan, halkın Dımaşk'ta 4 ay veya 2 ay ona biat ettiğinden, daha sonra da tahttan indirildiğinden, onun döneminin kargaşa ve kaosun yaygınlaşp saygınlık ve prestijin ortadan kalkması gibi nedenlerden dolayı acayip durumların meydana geldiği bir dönem olduğundan⁴⁴⁰ ve 127/744. senede Mervân b. Muhammed'e mağlup olarak öldürüldüğünden, annesinin Berîre adlı bir cariye olduğundan bahsedilmekte⁴⁴¹ ancak onun kişiliği ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir.

1.5.14. Mervân b. Muhammed

127/744. senede kendisinden önceki halîfe olan İbrahim b. Velîd'i mağlup eden⁴⁴² Mervân b. Muhammed'in künyesi "*Ebû Abdîmelik*" olup, annesi Reyyâ adındaki bir cariye idi.⁴⁴³

Hâricîler'le birçok mücadelesi bulunan Mervân⁴⁴⁴ "Harp hîledir" düsturuyla hareket edip⁴⁴⁵ içinde bulunduğu olumsuz durumlara rağmen, meliklerin siyerini, onların haberlerini, harplerini, Farslar'ın ve diğer milletlerin meliklerinin siyerlerini okumayı sürdürdü.⁴⁴⁶

Mervân, asabiyeti körüklemiş, insanların Yemenîler-Kaysîler, Bedevîler-Hadarîler vb. şekillerde hiziplere ayrılmasına sebep olan asabiyet, Mervân döneminde iyice artıp kızışmıştır.⁴⁴⁷

Öldürülünceye kadar günlerinin birçoğunda kadınlardan uzak durup onlara yaklaşmayan Mervân, dikkatini çeken cariyelerinden birine şöyle demiştir: "Horasan, Nasr b. Seyyâr'la şiddetle sarsılıp alev alev yanarken ve Ebû Mücrim, Nasr b. Seyyâr'ın boğazını sıkarak ondan Horasan'ı alırken, vallahi sana yaklaşmam ve senin için nikah akdini helal görüp seni nikahlayamam". Arkadaşlarından biri, kadınlardan ve bunun dışındaki lezzetlerden uzak durup bunları terk etmesi

⁴⁴⁰ el-Mes'ûdî, III, 233

⁴⁴¹ el-Mes'ûdî, III, 239

⁴⁴² el-Mes'ûdî, III, 239. Bir başka görüşe göre İbrahim, Mervân'ın 132/750. senedeki Küçük Zap hezimetinde boğularak ölmüştür. Bkz: III, 260.

⁴⁴³ el-Mes'ûdî, III, 247

⁴⁴⁴ el-Mes'ûdî, III, 256-258

⁴⁴⁵ el-Mes'ûdî, III, 259-260

⁴⁴⁶ el-Mes'ûdî, III, 256

⁴⁴⁷ el-Mes'ûdî, III, 245

hususunda Mervân'ı kınayınca Mervân “Beni onlardan, mü'minlerin emiri Abdülmelik'i men eden şey engellemiştir” demiş, adamın bunun ne olduğunu sorması üzerine şöyle demiştir: “İfrîkiyye'nin efendisi, Abdülmelik'e çok güzel, olgunluk sahibi, güzellikleri tam, çokça arzulanan bir cariye gönderdi. Cariye Abdülmelik'in karşısına geçince Abdülmelik, elinde İbnü'l-Eş'as'a saldırmak üzere Deyru'l-Cemâcîm'de bulunan Haccâc'dan gelen bir mektup varken, cariyenin güzelliğine dalıp gitti⁴⁴⁸, hemen elindeki mektubu fırlatıp, cariyeye “Vallahi sen nefsin arzu ettiği bir kadınsın” dedi. Cariyenin “Ey mü'minlerin emiri! Ben bu vasfa sahip olduğum halde seni, beni almaktan ne men etmektedir?” demesi üzerine cariyeye “Beni, el-Ahtâl'in söylediği şu beyit engellemektedir” dedi ve:

*Bir kavim savaştığı zaman, kadınlara karşı kuşaklarını bağlamalıdır,
Eğer iffetli, tertemiz kadınlarla geceyi geçirmek istiyorlarsa.*

şeklindeki beyti okudu ve “Şimdi durum böyle iken ben yaşamdan tat alayım mı? Bu işte Araplar'ın ileri gelen önderleri helâk olmuştur. Hayır, vallahi tuhaf, aklın alamayacağı çirkin bir şey!” dedi.⁴⁴⁹

Mervân, öldürüldüğü takdirde ailesinin de öldürülmesini vasiyet etmiştir. Âmir b. İsmâil, Mervân'ı öldürdüğü zaman, Mervân'ın hizmetkârı ona, Mervân'ın, öldürüldüğünde kızlarının ve hanımlarının boyunlarını vurmasını kendisine emrettiğini söylemiştir.⁴⁵⁰ Bir başka rivayete göre ise Mervân, kâtibine “Eğer ben yaşarken bana yardım edebilirsen et; eğer yapamazsan, vefatımdan sonra hanımlarımı korumaktan âciz olma” demiştir.⁴⁵¹

127/744. senede halîfe olan Mervân, 132/750 yılında öldürüldüğünde yaşı 70, 69, 62 veya 58 idi. Halîfeliği 5 yıl 2 ay 10 gün⁴⁵² veya 5 yıl 10 gün ya da 5 yıl 3 ay sürmüştür.⁴⁵³

⁴⁴⁸ el-Mes'ûdî, III, 256

⁴⁴⁹ el-Mes'ûdî, III, 257

⁴⁵⁰ el-Mes'ûdî, III, 261

⁴⁵¹ el-Mes'ûdî, III, 263

⁴⁵² el-Mes'ûdî, III, 249

⁴⁵³ el-Mes'ûdî, III, 247

II. BÖLÜM

İBN KESİR'İN HAYATI, ESERLERİ VE EL-BİDÂYE VE'N-NİHÂYE'YE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ

Bu bölümde neseb, tabakat, vefeyat ve biyografi kitaplarına başvurulularak, bu çalışmanın bir diğer başvuru kaynağı olan *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'nin müellifi İbn Kesîr'in hayatı ve eserleri hakkında genel bilgiler verilecektir. *el-Bidâye ve'n-Nihâye* hakkında da bazı bilgiler verildikten sonra, bu eserde Emevî halîfelerinin kişilikleriyle ilgili rivayetler tespit edilip bu bilgiler, her halîfeyle ilgili ayrı başlıklar altında sunulacak ve Emevî halîfeleri, tahta geçiş sıralarına göre ele alınacaktır.

2.1. İbn Kesîr'in Hayatı

“*İbn Kesîr*” adıyla ma'rûf İmadüddîn Ebu'l-Fidâ' İsmâîl⁴⁵⁴ b. el-Hatîb Şihâbüddîn Ebî Hafs⁴⁵⁵ Ömer b. Kesîr b. Dav'⁴⁵⁶ b. Kesîr b. Zir'⁴⁵⁷ el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî⁴⁵⁸ Dımaşk'a bağlı Busra'nın doğusundaki bir köy olan Mecdel'de (Müceydel)⁴⁵⁹ 700/1301 senesinde⁴⁶⁰ veya 701/1302'de dünyaya gelmiştir.⁴⁶¹ Esasen

⁴⁵⁴ Ebu'l-Mehâsin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasen el-Hüseynî (v. 765/1364), *Zeylu Tezkirati'l-Huffâz*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Şam, 1374, s. 57

⁴⁵⁵ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, II, 123.

⁴⁵⁶ ez-Ziriklî bunu, “*Davv*” şeklinde kaydetmiştir ki (bkz: ez-Ziriklî, Hayreddîn (v. 1976), *el-A'lâm: Kâmusu Terâcimi'l-Eşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*, Abdullah Efendi Matbaası, 2. Baskı, Kahire, 1954, I, 317) böyle bir kullanım hatalıdır. (bkz: İbn Kâdî Şuhbe, Ebu's-Sıdk Takıyyüddîn Ebûbekr b. Ahmed b. Muhammed (v. 851/1448), *Tarihu İbn Kâdî Şuhbe*, thk: Adnan Derviş, el-Ma'hedu'l-İlmî el-Fransî lid-Dirâsâti'l-Arabiyye, Dımaşk, 1994, III, 416, Dipnot: 3).

⁴⁵⁷ Bazı kaynaklarda “*Dir*” şeklinde geçmektedir. bkz: İbn Kâdî Şuhbe, *Tarihu İbn Kâdî Şuhbe*, III, 416; İbn Hacer el-Askalanî, Ahmed b. Ali b. Muhammed (v. 852/1449), *İnbâu'l-Ğumr bi Ebnâi'l-Umr fi't-Târih*, thk: Muhammed Abdulmuîd Hân, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1986, I, 45; ed-Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed (v. 945/1539), *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1972, c. I, 110.

⁴⁵⁸ Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-Huffâz*, s. 57

⁴⁵⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVIII, 413. Burayı, en-Nâsıra ile Filistin arasında büyük bir belde olan ve “*el-Müceydel*” denilen belde ile karıştırmamak gerekir. Bkz: İbn Kesîr, İmadüddîn Ebu'l-Fidâ' İsmail b. el-Hatîb Şihâbüddîn Ebî Hafs Ömer (v. 774/1373), *el-Fusûl fi Sireti'r-Rasûl*, thk: Muhammed el-İyd el-Hatravî/Muhyiddîn Müstu, Dâru İbn Kesîr, 6. Baskı, Beyrut, 1992, Neşredenin girişi, s. 32, Dipnot: 1.

⁴⁶⁰ ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1347), *el-Mu'cemu'l-Muhtass bi'l-Muhaddisîn*, thk: Muhammed el-Habîb el-Heyle, Mektebetu's-Siddîk, 1. Baskı, Tâif, 1988, s. 75; İbn Hacer el-Askalanî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed (v. 852/1449), *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, trz, I, 374; es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (v.911/1505), *Zeylu Tabakâti'l-Huffâz*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Şam, 1974, s. 361; Taşköprizâde, Ahmed b.

doğum tarihiyle ilgili olarak verilen bu tarihler onun 703/1304 yılında vefat eden babasının biyografisinden bahsederken söylediği “O zamanlar ben, 3 yaşlarında bir çocuktum. Onu, hayal-meyal hatırlıyorum” sözünden⁴⁶² hareketle verilmiş tahmîni rakamlardır. İbn Kesîr’in bu sözünden hareketle, 3 yaşlarındaki bir çocuğun, babasını hayal-meyal hatırlamasının uzak bir ihtimal olduğu, dolayısıyla onun, babasının vefatı esnasında 3 yaşını geçmiş olması gerektiği de söylenmiştir.⁴⁶³ Buna göre İbn Kesîr, 700/1301 senesinden biraz önce doğmuş olmalıdır. el-Bağdâdî’nin verdiği 705/1306 tarihi ise zikrettiklerimizden oldukça uzak bir ihtimal olup⁴⁶⁴ aynı zamanda tutarsızdır.

Babasının 703/1304’te vefatından sonra Mecdel’de 4 yıl kalan İbn Kesîr⁴⁶⁵, kardeşi Kemaleddîn Abdülvehhâb’la birlikte 707/1308’de Dimaşk’a göç etmiş ve ilk tahsilini de ondan almıştır.⁴⁶⁶ İbn Kesîr’in, çocukluğundan itibaren doğru ve sağlıklı bir şekilde ilim tahsiline yönelmesinde ailesinin büyük bir etkisi olmuştur.⁴⁶⁷ Zaten babası, Benû Hasle gibi soylu ve şerefli bir kabileye mensup olan, Busrâ’nın birkaç medresesinde ilim tahsil eden, Nevevî’den ve Şeyh Takıyyüddîn el-Fezârî’den de fıkıh öğrenen, Müceydel köyünde hatiplik yapan, halk tarafından sevilen, sayılan dindâr biriydi. Kardeşleri de ilimle meşgul kimselerdi.⁴⁶⁸ Dolayısıyla İbn Kesîr, ilim bakımından şanslı, ilimden nasibini almış bir ailede dünyaya gelmiştir. Ayrıca Kur’ân hâfızı olan annesini onun ilk hocası olarak görmemiz de mümkündür.⁴⁶⁹

Mustafa, *Miftâhu’s-Saâde ve Misbâhu’s-Siyâde fî-Mevduâti’l-Ulûm*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1985, I, 231; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, VI, 231; el-Adanavî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtu’l-Müfessirîn*, thk: Süleyman Salih el-Huzzî, Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1. Baskı, Medîne, 1997, s. 261; Serkis, *Mu’cemu’l-Matbûâti’l-Arabiyye ve’l-Muarrabe*, I, 225.

⁴⁶¹ Ebu’l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati’l-Huffâz*, s. 57; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali (v. 1250/1834), *el-Bedru’t-Tâli’ bi-Mehâsin men ba’de’l-Karni’s-Sâbi*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, trz, I, 153.

⁴⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVIII, 42

⁴⁶³ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s. 33

⁴⁶⁴ İbn Kesîr, *Tuhfetu’t-Tâlib fî Ma’rifeti Ehâdîsi Muhtasari İbni’l-Hâcib*, thk: Abdulğaniy b. Humeyd b. Mahmûd el-Kübeysi, Dâru Hirâ’, 1. Baskı, Mekke, 1986, Neşredenin girişi, s. 22.

⁴⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s. 34

⁴⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVIII, 42. Zirikli, *el-A’lâm*, c. I, s. 318’de verdiği, İbn Kesîr’in babasıyla birlikte h. 706’da Dimaşk’a gittiği şeklindeki bilgi yanlıştır. Çünkü onun babası h. 703’te vefat etmiştir. Bkz: Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi II*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996, s. 184, Dipnot: 2; Cerrahoğlu, İsmail, “*İbn Kesîr ve Tefsiri*”, *Ankara ÜİFD.*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, XXV, 45, Dipnot: 2.

⁴⁶⁷ İbn Kesîr, *Tuhfetu’t-Tâlib*, Neşredenin girişi, s. 27.

⁴⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVIII, 40-42

⁴⁶⁹ İbn Kesîr, *Tuhfetu’t-Tâlib*, Neşredenin girişi, s. 28

İlk fıkıh derslerini ağabeyi Abdülvehhâb'dan alan İbn Kesîr⁴⁷⁰, henüz 11 yaşındayken 711/1311'de hocası Muhammed b. Şerafüddîn b. Hüseyin b. Gaylân el-Ba'lebekî'nin (v. 730/1330) gözetiminde Kur'ân'ı ezberledi.⁴⁷¹ Daha sonra da, Burhânuddîn İbrahim b. Abdurrahmân el-Fezârî'den (v. 729/1329) ve Kemâlüddîn İbn Kâdî Şuhbe'den fıkıh eğitimi aldı.⁴⁷² Henüz genç bir yaşta ilmî sahada akranlarından üstün bir konuma gelip temâyüz eden İbn Kesîr⁴⁷³, Şâfiî fakihi Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (v. 476/1083) Şâfiî fikhının 5 müteber kitabından biri olan *et-Tenbîh*'ini⁴⁷⁴ ezberleyerek onu 18 yaşındayken hocasına arz etmiş⁴⁷⁵, bu eser üzerindeki bir çalışmasının sonucu olan “*el-Ahkâm alâ Ebvâbi't-Tenbîh*” adlı genç yaşta yazdığı eserini hocası Burhâneddîn el-Fezârî'ye arz ederek onun övgülerine mazhar olmuş⁴⁷⁶, fıkıh usûlüyle ilgili “*Muhtasarü İbni'l-Hâcib*” adlı eseri hıfzederek onu Şemseddîn Mahmûd b. Abdurrahmân el-İsfehânî'ye okuyarak icâzet almış⁴⁷⁷, tahsil hayatında kısa bir süre içinde, çok yönlü bir fakîh, güvenilir bir muhaddis, nakilci bir müfessir⁴⁷⁸ unutkanlığı az, anlayış ve kavrayışı çok iyi bir âlim olarak⁴⁷⁹ kıraat, fıkıh, usûl, târih, ilmu'r-ricâl, nahiv, şiir, âdâbu'l-Arab ve bunların dışındaki ilimleri tahsil ederek durmadan ısrarla okumasını ve kendini ilme hasretmeyi sürdürmüş, nihayet bilgilerini sağlamlaştırarak her alanda bol bir paya sahip olmuş⁴⁸⁰ tarih, tefsîr, hadis alanında ilmin zirvesi⁴⁸¹, kendi asrında ilmî riyâsetin kendisine müntehî olduğu bir âlim olmuştur.⁴⁸²

Öğrenim hayatında, kendi zamanının da hâkim yönelimi olarak şer'î ilimleri tahsile yönelen İbn Kesîr'in ilmî şahsiyetinin ve metodunun teşekkülünde, kendi devrinin en iyileri olan hocalarının büyük bir etkisi olmuştur.⁴⁸³ Yukarıda ismi geçenlerden başka; el-Hâfız Yûsuf el Mizzî (v. 742/1341), İbn Teymiyye el-Harrânî

⁴⁷⁰ Özeydin, Abdülkerim, “*İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ*” *DİA.*, İstanbul, 1999, XX, 132.

⁴⁷¹ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s.42

⁴⁷² İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, III, 85

⁴⁷³ Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, I, 226.

⁴⁷⁴ Aybakan, Bilal, “*Şîrâzî, Ebû İshâk*”, *DİA.*, İstanbul, 2010, XXXIX, 184-185

⁴⁷⁵ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VI, 231

⁴⁷⁶ İbn Kâdî Şuhbe, *Târîhu İbn Kâdî Şuhbe*, III, 416

⁴⁷⁷ İbn Hacer el-Askalanî, *İnbâu'l-Ğumr bi Ebnâi'l-Umr fi't-Târih*, I, 45

⁴⁷⁸ ez-Zehebî, *el-Mu'cemu'l-Muhtass*, s. 75

⁴⁷⁹ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, III, 86

⁴⁸⁰ İbn Kesîr, *Tuhfetu't-Tâlib*, Neşredenin girişi, s. 28

⁴⁸¹ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VI, 231

⁴⁸² Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi II (Tabakâtu'l-Müfessirîn)*, Diyanet İşleri Reisliği Yay., Ankara, 1960, II, 392.

⁴⁸³ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s. 37-38

(v. 728/1328), İshâk b. Yahyâ el-Âmidî (v. 725/1323), İbnu's-Şihne el-Haccâr (v. 730/1330), Muhammed b. Ahmed b. Zerrâd (v. h. ?), Bahâuddîn İbn Asâkir (v. 723/1321), İbnu'r-Radî, el Hâfiz Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî (v. 748/1348) gibi birçok âlimden ders ve Ebu'l-Feth ed-Debûsî, Ali b. Ömer el-Vânî, Yûsuf el-Hutenî gibi âlimlerden de icâzet alan⁴⁸⁴ İbn Kesîr'in üzerinde en çok etkisi olan hocaları Yûsuf el-Mizzî, İmâm ez-Zehebî ve İbn Teymiyye olmuştur.⁴⁸⁵ Hocası el-Mizzî'den ders almakla kalmayıp onun kızıyla da evlenen İbn Kesîr⁴⁸⁶, hocasının *Tehzîbu'l-Kemâl*'ini baştan sona ona okumuş ve onun kızıyla da evlenerek⁴⁸⁷ onu seven bir öğrenci olmakla yetinmemiş, bu akrabalık bağıyla hocasının ilim halkasına daha da yakın olmuştur.⁴⁸⁸ Şeyhi İbn-i Teymiyye'ye tutkunluk derecesinde bağlı olan İbn Kesîr, görüşlerinin birçoğunda ona tâbi olmuş, bu nedenle de birçok eziyetlere mâruz kalmıştır.⁴⁸⁹ Örneğin İbn Kesîr'in İbn Teymiyye'den aldığı bazı görüşlerin, gençlerin düşüncelerini karıştıracak ve fitne meydana getirebileceği için alınmaması gerektiğini söyleyenler olmuştur.⁴⁹⁰ Amelde Şâfiî⁴⁹¹ İtikatta Eş'arî olan İbn Kesîr⁴⁹², mezhebî taassuptan uzak kalmış⁴⁹³, İbn Teymiyye'nin etkisinde kalarak, Hanbelî kelâmını benimsemiş, hilâfetin Kureyşliliği'ni savunması dışında diğer dînî-siyâsî konularda onun görüşlerine bağlı kalmış, ilk sûfilerden saygıyla bahsetmekle beraber, tarikatları reddetmiş, Şîliğe karşı da sert bir tavır takınmıştır.⁴⁹⁴

Hayatını ilmî ve tarihî araştırmalara vakfeden İbn Kesîr⁴⁹⁵ hatîp, müderris, kırâat âlimi, müftü ve mahkeme heyeti üyesi gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur.⁴⁹⁶ İbn Kesîr müderris olarak birçok medresede görev yapmıştır: İlk görev yaptığı

⁴⁸⁴ İbn Hacer, *ed-Durer*, I, 374

⁴⁸⁵ İbn Kesîr, *Tuhfetu't-Tâlib*, Neşredenin girişi, s. 28

⁴⁸⁶ Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-Huffâz*, s. 58

⁴⁸⁷ İbn Hacer, *ed-Durer*, I, 374

⁴⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s. 44

⁴⁸⁹ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, III, 86; Brockelmann, Carl, "*İbn Kesîr*", *İA*, M.E.Basimevi, İstanbul, 1968, V/2, s. 762.

⁴⁹⁰ Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-Huffâz*, s. 58-59, Dipnot: 1

⁴⁹¹ İbn Hacer, *İnbâu'l-Ğumr*, I, 45.

⁴⁹² Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-Huffâz*, s. 59, Dipnot: 5

⁴⁹³ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s. 45

⁴⁹⁴ Özeydî, Abdülkerim, "*İbn Kesîr*", *DİA.*, XX, 133.

⁴⁹⁵ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, s. 328

⁴⁹⁶ Özeydî, Abdülkerim, "*İbn Kesîr*" *DİA.*, XX, 132.

medrese Necîbiyye Medresesi'dir.⁴⁹⁷ Hocası Zehebî'nin 748/1348'de vefatından sonra Sâlihiyye Medresesi'nin ve Tenkiziyye Medresesi'nin hocalığını üstlenmiştir.⁴⁹⁸ Hocası Takıyyuddîn es-Subkî'nin 756/1355'te vefatından sonra Dâru'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye'nin⁴⁹⁹ yöneticiliğini yapan İbn Kesîr⁵⁰⁰, el-Medresetu'n-Nûriyyeti'l-Kübrâ'da da dersler vermiştir. Bu medreseler, şarkta ve garpta ilim talebelerinin gönüllerinin beşiği olan ilim yuvaları olup, buralarda; el-İzz b. Abdisselâm, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, el-Hâfiz el Mizzî, el-İmâm ez-Zehebî gibi âlimler ders vermişlerdir⁵⁰¹. İbn Kesîr'in kendisinden ders alan birçok öğrencisi de olmuştur.⁵⁰² Bunların hepsini saymak mümkün olmamakla beraber onların en meşhurları şunlardır: el-Hâfiz Şihâbüddîn İbn Hiccî⁵⁰³, Bedruddîn ez-Zerkeşî, el-Hâfiz el-İrâkî, Ebu'l-Mehâsin ed-Dımaşkî el-Huseynî.⁵⁰⁴

Hadislerin rical ve metinlerini tetkik ile meşgul olup birçok faydalı şeyler hazırlayan, sağlığında eserleri her tarafa yayılan, ölümünden sonra da insanların, kendisinden faydalandığı İbn Kesîr, âli ve nâzil isnatları temyiz hususunda muhaddislerin metodundan ayrılmakla beraber muhaddis fakihlerden kabul edilmiş⁵⁰⁵, hadis ilminde, hadislerin sahîhini ve zayıfını, illetlerini, ihtilaf yollarını göstermede, cerh ve ta'dîl bakımından onların ricâlini bilmede bu ilmin temeli olmuş⁵⁰⁶, hadis metinlerini en iyi hıfz eden, cerh, ricâl, sahîh ve sakîm hususunda onları en iyi bilen⁵⁰⁷, tefsir, hadis, tarih, fıkıh ve diğer ilimlere büyük bir vukûfiyeti olan biri olarak ölünceye kadar ders ve fetva vermiştir.⁵⁰⁸

⁴⁹⁷ Âlu Şeleş, Adnan b. Muhammed b. Abdillâh, *el-İmâm İbn Kesîr ve Eseruhû fî İlmi'l-Hadis Rivayeten ve Dirayeten ...*, Dâru'n-Nefâis, 1. Baskı, Amman, 2005, s. 77

⁴⁹⁸ Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-Huffâz*, s. 58

⁴⁹⁹ Bu medrese hakkında daha fazla bilgi için bkz: en-Nuaymi, Abdulkadir b. Muhammed b. Ömer (v. 927/1521), *ed-Dâris fî Târihi'l-Medâris*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1990, I, 36-37.

⁵⁰⁰ ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, 111

⁵⁰¹ İbn Kesîr, *Tuhfetu't-Tâlib*, Neşredenin girişi, s. 32

⁵⁰² İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ' İsmail b. el-Hatîb Şihâbüddîn Ebî Hafs Ömer (v. 774/1373), *el-İctihâd fî Talebi'l-Cihâd*, thk: Muhammed Zeynuhum, Dâru'l-İrşâd, 1. Baskı, Kahire, 1993, Neşredenin girişi, s. 24.

⁵⁰³ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, III, 86; İbn Hiccî hakkında bkz: es-Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed (v. 902/1497), *ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, trz, I, 269-271

⁵⁰⁴ İbn Kesîr, *Tuhfetu't-Tâlib*, Neşredenin girişi, s. 31-32

⁵⁰⁵ İbn Hacer, *ed-Durer*, I, 374

⁵⁰⁶ es-Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-Huffâz*, s. 362

⁵⁰⁷ ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, 111

⁵⁰⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, XI, 123.

Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybeden İbn Kesîr⁵⁰⁹, 774/1373 senesinin⁵¹⁰ Şâban ayının 26'sında, Perşembe günü vefat etmiş⁵¹¹ ve es-Sûfiyye mezarlığına, hocası İbn Teymiyye'nin yanına defnedilmiştir.⁵¹²

2.2. İbn Kesîr'in Eserleri

Henüz genç yaşta eser kaleme alıp hocasının takdirlerini kazanan⁵¹³, kısa zamanda hadis, tefsir ve tarih alanında ilmin zirvesine oturan ve birçok eser tasnif eden İbn Kesîr'in⁵¹⁴ tarih ve tabakât, hadis, tefsir ve fıkıh alanında birçok eserleri vardır. Eserlerinin sayısı hakkında çok farklı rakamlar verilmekle beraber, bu sayının 73 olduğu ifade edilmektedir. Bu eserler; bir kısmı matbû, bir kısmı el yazma eserler olup, bunlardan bazıları İbn Kesîr'in tasnif ettiği cüzler, bazıları ise gerek İbn Kesîr'in gerekse de başka müelliflerin eserlerinde isimlerini zikretmelerine rağmen elimizde bulunmayan eserlerdir.⁵¹⁵

İbn Kesîr'in eserlerinde her ne kadar hadisler ön planda olsa da; onun eserleri, birçok alanla ilgili olan çeşitliliğiyle ayrıcalık kazanmıştır.⁵¹⁶ Bize ulaşan kitaplarında, asrının çocuğu olarak ayırt edici bir şahsiyeti, inceleyici ve yenilikçi bir yöntemi olan bir müellif olan İbn Kesîr⁵¹⁷, görüşlerinin birçoğunda hocası İbn Teymiyye'yi takip eden biri olarak⁵¹⁸, bütün kitaplarında sünneti sevmiş, sünnet malzemesinden vârid olan şeyleri tashîh hususunda çokça çaba sarf etmiş, bid'atlerle ve hurafelerle mücadele etmiştir.⁵¹⁹ Hadis ilmi, hadislerin sahihini ve zayıfını, illetlerini, ihtilaf yollarını göstermede, cerh ve ta'dil bakımından onların ricâlini bilmede önder olan⁵²⁰, hadislerin ricâl ve metinlerini tetkik ile meşgul olup⁵²¹ onların

⁵⁰⁹ İbn Hacer, *ed-Durer*, I, 374. Her ne kadar bu açıkça söylenmemişse de *el-Bidâye*'nin son cildindeki bazı şeylerin yazımı bunların, öğrencilerinden birinin yazımı olduğu izlenimini vermektedir. Bkz: İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s.70

⁵¹⁰ İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Siracuddin Ömer b. Ali b. Ahmed (v. 804/1401), *el-İkdü'l-Müzheb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb*, thk/tlk: Eymen Nasr el-Ezherî/Seyyid Muhenna, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1997, s. 429.

⁵¹¹ Bazı anlatımlara göre ise Şaban'ın 15'inde vefat etmiştir. Bkz: İbn Hacer, *İnbâu'l-Ğumr*, I, 46

⁵¹² ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirin*, I, 111

⁵¹³ İbn Hacer, *İnbâu'l-Ğumr*, I, 45-46

⁵¹⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, XI, 123.

⁵¹⁵ Âlu Şeş, *el-İmâm İbn Kesîr*, s. 93-108

⁵¹⁶ İbn Kesîr, *Tuhfetu't-Tâlib*, Neşredenin girişi, s. 34

⁵¹⁷ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s.45

⁵¹⁸ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, III, 86

⁵¹⁹ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s. 45

⁵²⁰ es-Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-Huffâz*, s. 362

metinlerini en iyi hıfzeden, cerh, ricâl, sahih ve sakîm bakımından onları en iyi bilen İbn Kesîr'in⁵²² diğer ilmî çalışma alanlarına nazaran daha üstün gelmiş ve bu hadis kültürünün etkisi; tefsir, tarih ve fıkıh alanlarında yazdığı eserlerin hepsinde açıkça ortaya çıkmıştır. Örneğin tefsire baktığımızda onu, rivayet tefsirini re'y tefsirine tercih eden, çoğu zaman – her ne kadar tefsir kabilinden olmasa da – uygun yerlere hadislerden nakiller yapmaya aşırı derecede istekli biri olarak görürüz⁵²³. Tefsirinde cerh ve ta'dîle, tarihî mâlumata da büyük bir yer vermiş⁵²⁴, sahih hadislere dayanarak İsrailiyât'ı reddetmiş, delilleri zikrederken mezhebî taassuptan uzak kalarak konu bütünlüğü içinde muhaliflerin tartışmalarını zikredip, kendi mezhebi Şâfiî mezhebinin ahkâmını sunmuştur⁵²⁵.

Onun tarihî metoduna baktığımızda da onun, tahkîk ve tenkîdi, cem' ve nakle tercih ettiğini görüyoruz. O, bir rivayeti sıhhat-za'f, kabul-red açısından ele almadıkça zikretmez; o rivayeti bu kriterlerden geçirerek anlatır, ayrıca akâid ve fûrû' hakkındaki bahisleri de sunmayı ihmal etmez. Aslında bu durum, tarihçilerin metodundan ziyade, hadisçilerin yöntemine daha yakındır. Aynı şekilde fıkıhtaki yönteminde de biz onu, hadislerin ve âsârın tahrîcini yaparken görüyoruz. Dolayısıyla eserlerini yazmasında, haberlerin tespitinde, isnâd zikrinde muhaddislerin üslûbunun ona üstün geldiğini söyleyebiliriz⁵²⁶.

İbn Kesîr'in ilmî konumu ve eserleri herkesçe bilinip yaygınlaşınca, öğrencileri onun kitaplarıyla meşgul olmuş, onları ezberleyip sonraki nesillere aktarmış, kâtipler ve varraklar, bu büyük müfessirin ve muhaddisin yazdığı son nüshaları elde etmek, onun yazımını ve neşrini gerçekleştirmek için birbiriyle yarışmış⁵²⁷, çalışmaları, seçkin âlimler tarafından kabul ve takdir görmüş, âlimler onu ve eserlerini medhetmiştir⁵²⁸. Eğer hayat bir okul ise, bu okuldan en büyük faydalarla ve

⁵²¹ İbn Hacer, *ed-Durer*, I, 374

⁵²² ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, 111

⁵²³ Âlu Şeleş, *el-İmâm İbn Kesîr*, s. 72. Zaten İbn Kesîr'in tefsiri de en meşhur rivayet tefsirleri arasında yer almaktadır. Bkz: Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, T.D.V. Yay., 10. Baskı, Ankara, 1995, s. 230.

⁵²⁴ Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi II (Tabakâtu'l-Müfessirîn)*, Diyanet İşleri Reisliği Yay., Ankara, 1960, II, 392.

⁵²⁵ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s. 45. İbn Kesîr'in tefsir metodu için bkz: ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Kahire, 1961, I, 244-247.

⁵²⁶ Âlu Şeleş, *el-İmâm İbn Kesîr*, s. 72-73.

⁵²⁷ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s. 46

⁵²⁸ Âlu Şeleş, *el-İmâm İbn Kesîr*, s. 311

kazançlarla istifade eden, tam bir uyanıklık içinde etrafında cereyan eden her şeyi görüp üstün bir dikkat ve tam bir güvenilirlikle bunlara tarih düşen İbn Kesîr⁵²⁹, her hâlükârda İslâm tarihçilerinin meşhurlarından olmuştur. Tarih hususundaki tedvîni ile şöhret bulan⁵³⁰, etkisi, eserlerinde vârid olan şeylere göre, yalnızca ıslah edici bir müceddid, vaaz ve tedris halkalarında bir müderris olmakla sınırlı kalmayıp, hayatın birçok alanında gözüken, îtidali ile bir fakih, eksiksizliği ile bir müerrih gibi olan, halkın gönlünde yer etmiş, ilimde derinlik sahibi, hükmünde nezih, fikirde özgür, yanlışı düzeltip eğriliği ortadan kaldıran İbn Kesîr'in⁵³¹ eserleri, sağlığında dört bir yana yayılmış, ayrıca insanlar ölümünden sonra da onlardan faydalanmıştır.⁵³² Bununla beraber onun müellefâtının birçoğu, hâlâ, kendisinden istifade edilebilmesi için günyüzüne çıkarılmayı ve üzerlerinden uzun yılların tozunu silecek kimseleri beklemektedir.⁵³³

Burada onun eserlerini tek tek sayma imkanımız olmadığı için onun tarih ve tabakatla ilgili bazı eserlerini zikretmekle yetineceğiz:

- *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*⁵³⁴
- *Sîretu Menkliboğâ*⁵³⁵
- *Menâkıbu'l İmâm eş-Şâfi*⁵³⁶
- *Sîretu Ömer b. Abdilazîz*⁵³⁷
- *el-Fusûl fî-Sîreti'r-Rasûl*⁵³⁸
- *et-Tekmîl fî-Ma'rifeti's-Sikât ve 'z-Zuafa' ve 'l-Mecâhil*⁵³⁹
- *el-Kevâkibu'd-Derârî fi't-Târîh*⁵⁴⁰

⁵²⁹ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s. 37.

⁵³⁰ Abbâs el-Azzâvî, Abbâs b. Muhammed (v. 1971), *et-Ta'rîf bi'l-Müerrihin fi Ahdi'l-Moğol ve't-Türkmân*, Şeriketü't-Ticâre, Beyrut, 1957, I, 198.

⁵³¹ İbn Kesîr, *el-Fusûl*, Neşredenin girişi, s. 61

⁵³² İbn Hacer, *ed-Durer*, I, 374.

⁵³³ İbn Kesîr, *Tuhfetu't-Tâlib*, Neşredenin girişi, s. 34

⁵³⁴ Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-Huffâz*, s. 58

⁵³⁵ es-Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdîrahman b. Muhammed (v. 902/1497), *el-İ'lân bi't-Tevbîh li men Zemme Ehle't-Târîh*, thk: Franz Rosenthal, trc: Salih Ahmed Ali, Dâru'l-Kutubi'l-İmiyye, Beyrut, trz., s. 369

⁵³⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, XI, 123

⁵³⁷ İbn Kesîr, *Tuhfetu't-Tâlib*, Neşredenin girişi, s. 34

⁵³⁸ Bağdadlı İsmail Paşa (v.1920), *İzâhu'l-Meknûn fi 'z-Zeyl alâ Keşfi 'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, tsh.: Kilisli Rifat Bilge, M.E. Basımevi, 2.Baskı, İstanbul, 1972, II, 194.

⁵³⁹ İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ' İsmail b. el-Hatîb Şihâbüddîn Ebî Hafs Ömer (v. 774/1373), *Câmiu'l-Mesânîd ve's-Süneni'l-Hâdî li Ekvemi Sünen*, tlk/thk: Abdulmu'tî Emin Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1994, I, 10

⁵⁴⁰ Kâtîb Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, II, 1521

- *Tabakâtu Fukahâi 'ş-Şâfiyye*⁵⁴¹

2.3. el-Bidâye ve'n-Nihâye Hakkında Genel Bilgiler

Genel tarih mâhiyetinde olup başlıca İslâm tarihi kaynaklarından sayılan⁵⁴², bir tür İslâm tarihi ansiklopedisi niteliğinde olan⁵⁴³ bu eserin tam adı: “*el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târîh*” tir.⁵⁴⁴

İbn Kesîr bu eserinde; yaratılışın başlangıcından, arşın, kürsînin, göklerin, yerlerin, bunlar içinde mevcut olan şeylerin, bunlar arasındaki meleklerle cin ve şeytanların yaratılışından, Hz. Âdem'in yaratılış keyfiyetinden, peygamberlerin kıssalarından, peygamberliğin Hz. Peygamber'e ulaşmasına kadarki İsrailoğulları zamanında ve cahiliyye günlerinde meydana gelen olaylardan, Hz. Peygamber'in sîretinden, daha sonra da kendi zamanına kadar (767/1365) devam eden hâdiselerden, fitnelerden, savaşlardan, kıyamet alametlerinden, ölümden sonraki dirilişten, mezarlardan çıkıştan, kıyametin korkunç hallerinden, kıyamet gününün evsâfindan, o günde vukû bulacak korkunç hâdiselerden, cehennemin evsâfindan, cennetlerin niteliklerinden, cennetlerdeki güzel şeylerden ve başka konulardan bahsedeceğini söylemiş⁵⁴⁵ 767/1365 yılı olaylarına kadar bu konuları eserinde işlemiştir.⁵⁴⁶

Çok genel bir bakış açısıyla eser, genellikle İslâm tarihine ayrılan “*el-Bidâye*” ile akaid konularına ayrılan “*en-Nihâye*” adlı iki kitap şeklinde mütalaa edilebilir.⁵⁴⁷ Bununla beraber, bu eseri; arştan, kürsîden, göklerden, yerlerden ve bunların arasındaki meleklerden, cinlerden, şeytanlardan... Peygamberimiz'in nübüvvetine kadarki hadiseleri işleyen I. Bölüm; Peygamberimiz'in vefatından sonra 768'e kadar olan hâdiselerle ilgili II. Bölüm ve fitneleri (el-fiten), kargaşaları (el-melâhim), kıyamet alametlerini (eşrâtu's-sâa) diriltilişi (el-ba's), yeniden diriliş gününü (en-nuşûr), kıyamet korkularını, cennetlerin ve cehennemin hususiyetlerini konu alan III.

⁵⁴¹ ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, 111

⁵⁴² Cerrahoğlu, İsmail, “*İbn Kesîr ve Tefsiri*”, Ankara ÜİFD., s. 47.

⁵⁴³ Âlu Şeleş, *el-İmâm İbn Kesîr*, s. 97.

⁵⁴⁴ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 228

⁵⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 6

⁵⁴⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 318

⁵⁴⁷ Özeydî, Abdülkerim, “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*”, *DİA.*, İstanbul, 1992, VI, 131.

Bölüm⁵⁴⁸ şeklinde üç bölüm halinde ele almamız da mümkündür. Ancak, klasik kaynaklarda 54 cüz olduğu ifade edilen bu eseri⁵⁴⁹ beş kısım halinde ele almak, eser hakkında daha anlaşılır ve daha detaylı bir bilgi verecektir. Buna göre:

I. Kısım: ilim ehlinin “*Bed’u’l-Halk*” (Yaratılışın Başlangıcı) dedikleri kısımdır ki, bu kısımda İbn Kesîr – yukarıda da geçtiği gibi – arştan, kürsîden ... cinlerden ve şeytan kıssasından bahsetmiştir.

II. Kısım: Kur’ân kıssaları ile (*Kasasu’l-Kur’ân*) ilgili kısımdır ki, burada Hz. Âdem’den Hz. Peygamber’e gelinceye kadar, peygamberler hakkında Kur’ân ve sünnette vârid olan şeyler anlatılır.

III. Kısım: Hz. Peygamber’in sîresi, şemâili, fadâili, hasâisi ve peygamberlik delilleri (*Delâilü’n-Nübüvve*) ile ilgili kısımdır.

IV. Kısım: İbn Kesîr’in vefatından biraz öncesine kadarki İslâm tarihinin ele alındığı kısımdır.

V. Kısım ise: Son kısım olup, Kur’ân ve sünnette, âhir zamanda vukû bulacak fitnelere ve kargaşalardan (*el-Fiten ve’l-Melâhim*) ve bunların dışında ilim ehlinin “*Sem’iyyât*” dedikleri şeylerden bahseden kısımdır.⁵⁵⁰

Aslında İbn Kesîr 665-738/1266-1338 yılları arasındaki olayları kaleme alırken daha çok el-Birzâlî’nin (v.739/1339) “*el-Muktefî*” ve “*Mu’cemu’s-Şuyuh*” adlı eserlerine dayanmıştır.⁵⁵¹ el-Birzâlî’nin “*el-Muktefî*” adlı eseri ise tarihçi Ebû Şâme’nin (v. 665/1267) “*ez-Zeyl ale’r-Ravzateyn*” adlı eserinin zeyli olup, Ebû Şâme’nin öldüğü ve kendisinin doğduğu 665/1267’den vefat yılına (739/1339) kadar geçen dönemin vekayi’namesidir.⁵⁵² Ebû Şâme’nin *ez-Zeyl ale’r-Ravzateyn* adlı eseriye 590-665/1194-1267 yılları arasındaki hâdiseleri ihtiva etmektedir.⁵⁵³ Dolayısıyla *el-Bidâye*, el-Birzâlî’nin Ebû Şâme’nin eserine, İbn Kesîr’in de *el-Birzâlî’nin Tarihi*’ne yaptığı bir zeyldir; yani zeylin zeylidir. Ebû Şâme hâdiseleri 665/1267 yılına kadar getirmiş; el-Birzâlî bunu devam ettirerek vefatından 1 sene öncesine 738/1338 yılına kadar devam ettirmiş; İbn Kesîr ise bunu 768/1366 senesine kadar getirmiştir. Şu kadar var ki İbn Kesîr’in *Ebû Şâme’nin Tarihi*’nden ve

⁵⁴⁸ Âlu Şeleş, *el-İmâm İbn Kesîr*, s. 98.

⁵⁴⁹ Bkz: Ebu’l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati’l-Huffâz*, s. 58; eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-Tâli*, I, 153

⁵⁵⁰ Âlu Şeleş, *el-İmâm İbn Kesîr*, s. 309.

⁵⁵¹ Özeydî, Abdülkerim, “*el-Bidâye ve’n-Nihâye*”, *DİA.*, VI, 131-132.

⁵⁵² Yardım, Ali, “*Birzâlî*”, *DİA.*, İstanbul, 1992, VI, 216

⁵⁵³ Altıkulaç, Tayyar, “*Ebû Şâme el-Makdisî*”, *DİA.*, İstanbul, 1994, X, 234.

Târihu'l-Birzâlî'den faydalanması; *el-Bidâye*'nin harfî harfine bu tarihler gibi olmasını gerektirmez.⁵⁵⁴ Belki de onun tarihinin ayırt edici vasfı, tarihinde, geçmiş hâdiseleri ve bunlarla bağlantılı olan hususları inceleyici bir gözle, eleştiri yaparak, derinlemesine ve uzun uzadıya açıklaması olmuştur.⁵⁵⁵ Zaten İbn Kesîr'i, kendinden öncekilerden ayırıp onlardan daha üstün konuma getiren şey; onun tarih ilmine kattığı modern bir tavır ve öncekilerin akıllarına gelmeyen veya onların önem vermedikleri bilimsel araştırmalar ve incelemeler olmuştur. Ayrıca o, eserini fiten, melâhim ve sem'iyatı içeren en-Nihâye bölümü ile bitirerek, bu konuda kendinden önceki hiçbir tarihinin yaptığını bilmediğimiz bir şey yapmıştır.⁵⁵⁶ Geçmiş müelliflere göre daha derin bir intikad fikrine sahip olup eski tarihçilerin düşünmeden kabul ettikleri bazı uydurmaları ve hurafeleri ayıklayan⁵⁵⁷, eserinde, diğer eserlere oranla daha ince bir eleştiri düşüncesini egemen kılp İsrâilî rivayetleri eserinde çok güzel ayıklayan İbn Kesîr⁵⁵⁸, bu tür rivayetleri asılsız bilgiler içeren rivayetler olarak görmüş⁵⁵⁹, bunlardan ancak Kur'ân ve sünnete muhalif olmayıp şeriat sahibi tarafından nakline izin verilenleri naklettiğini ifade etmiştir⁵⁶⁰. İşte onu, öncekilerden ayıran şey; dikkat, derin araştırma, rivayet tenkidi, rivayetleri hassas ilmî kriterlere uygun olarak kapsamlı bir şekilde inceleyip onları saflaştırma, ayıklama, öncekilerin gereken önemi vermedikleri kıssalarla ilgili yaptığı ilmî araştırma, inceleme ve onları gözden geçirme olmuştur.⁵⁶¹

İbn Kesîr'in Ebû Şâme'ye ve *el-Birzâlî Târihi*'ne dayanmış olması, *el-Bidâye*'nin değerini düşürmemiş; bilakis onlar hakkında daha fazla bilgiye sahip olmamıza vesile olmuş, bu eserlerin bir tür muhafaza edilmesini de sağlamıştır.⁵⁶² Bununla birlikte o, İbn İshâk, İbn Hişâm, İbn Sa'd, Halîfe b. Hayyât, İbn Kuteybe,

⁵⁵⁴ Âlu Şeleş, *el-İmâm İbn Kesîr*, s. 97-98.

⁵⁵⁵ Şâkir Mustafâ, *et-Târihu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1983, IV, 84

⁵⁵⁶ Âlu Şeleş, *el-İmâm İbn Kesîr*, s. 310.

⁵⁵⁷ Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I, 41

⁵⁵⁸ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, 1991, s. 328-329.

⁵⁵⁹ Öztürk, Mustafa, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara Okulu Yay., 1. Baskı, Ankara, 2005, s. 294.

⁵⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 7

⁵⁶¹ Âlu Şeleş, *el-İmâm İbn Kesîr*, s. 310.

⁵⁶² Abbâs el-Azzâvî, Abbâs b. Muhammed (v. 1971), *et-Ta'rîf bi'l-Müerrihîn fî Ahdi'l-Moğol ve't-Türkmân*, Şirketü't-Ticâre, Beyrut, 1957, I, 197-198.

et-Taberî, Ebû Nuaym el-İsfehânî, İbn Hazm, Hatîb el-Bağdâdî, Kâdî İyâz, es-Sem'ânî, Süheylî gibi birçok müelliften de istifade etmiştir.⁵⁶³

Başlangıçtan Hz. Peygamber'in vefatına kadar geçen bölümlerle, kıyamet alametlerine ayrılan son bölüm kaleme alınırken, Kur'ân ve hadislerden yararlanılarak muhaddislerin metodu takip edilmiş⁵⁶⁴; İbn Kesîr, hicretten sonraki hadiseleri, kendi zamanına kadar senelere göre sene sene tertip etmiştir.⁵⁶⁵ Eserin en önemli kısmı, Peygamberimiz'in sîretine ve Dört Halîfe devrine ait kısımlar ile müellifin, kendi dönemindeki olaylardan bahsettiği son kısımdır.⁵⁶⁶ Eserde Hz. Peygamber'in sîreti ve Hulefâ-i Râşidin dönemi uzun uzadıya anlatılmış; öyle ki bu iki dönem kitabın yarısına yakın bir yer tutmuştur.⁵⁶⁷ Kitapta siyere ayrılan kısım ise bütünün dörtte biri nispetinde olmuştur.⁵⁶⁸ *el-Bidâye*'de bu konuda geçen şeyler, sîret-i nebevîyenin en iyisi olarak görülmüştür.⁵⁶⁹ *el-Bidâye*'de, İbnu'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih*'te izlediği metodu takip eden İbn Kesîr⁵⁷⁰ eserini, hicreti esas alarak periyodik bir sistemle yazmış, önce o yılda meydana gelen olayları anlatmış ve o yılı onda vefat edenlerin biyografileriyle bitirmiş⁵⁷¹, vak'alarla vefat tarihlerini (el-vefeyât) bir araya getirerek⁵⁷² eserine bir tür tabakât-vefeyât kaynağı olma özelliği de kazandırmıştır. Dolayısıyla eser, biyografi bakımından zengindir.⁵⁷³ Ancak âlimlerin ve meşhurların bu şekilde anlatılmış olması, eserin tertibini bozmuştur.⁵⁷⁴ İbn Kesîr, vefat eden önemli şahsiyetlerin biyografilerini anlatırken bazı şahısların hayat hikâyelerini detaylı bir şekilde anlatmış⁵⁷⁵, bu tür biyografilerde, anlattığı şahsın tam adını, soy kütüğünü, künyesini, lakaplarını, annesini, babasını, kardeşlerini, çocuklarını, şahsın doğum ve vefat tarihlerini, bu konulardaki farklı rivayetleri, doğum ve ölüm yerlerini, şahsın kendi sözlerini, varsa şiirlerini, başkalarının onun

⁵⁶³ Özeydî, Abdülkerim, “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*”, *DİA.*, VI, 132

⁵⁶⁴ Özeydî, Abdülkerim, “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*”, *DİA.*, VI, 131

⁵⁶⁵ Kâtîb Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 228

⁵⁶⁶ Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 197.

⁵⁶⁷ Şâkir Mustafâ, *et-Târihu'l-Arabî ve'l-Müerrihîn*, IV, 83.

⁵⁶⁸ Özeydî, Abdülkerim, “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*”, *DİA.*, VI, 131

⁵⁶⁹ Abbâs el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-Müerrihîn*, I, 199.

⁵⁷⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, XI, 123

⁵⁷¹ Şâkir Mustafâ, *et-Târihu'l-Arabî*, IV, 84.

⁵⁷² Kâtîb Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 228

⁵⁷³ Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 197.

⁵⁷⁴ Kâtîb Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 228

⁵⁷⁵ Örneğin, Abdullah b. Abbâs'ın biyografisinden uzunca bahsetmiştir. Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 78-105

hakkında söylediklerini, şahsın ilmî durumunu, ibadetlerini, yaşayış tarzını, kişiliğini... nakletmiş, bazılarının biyografilerini ise sadece birkaç cümle ile anlatmıştır.⁵⁷⁶ Eser yıllık sisteme göre yazıldığı için müellif konular arasındaki irtibatı sağlamak için sık sık “Önceki kısımlarda da anlattığımız gibi...” şeklindeki ifadeleri kullanmak zorunda kalmış⁵⁷⁷, bazen de “İleriki sayfalarda anlatılacağı üzere ...” türünden ileriye yönelik atıflarda bulunmuştur.⁵⁷⁸ Eserde hocalarına atıfta bulunduğu gibi⁵⁷⁹, kendi eserlerine de atıflar yapmıştır.⁵⁸⁰ Aynı zamanda bazen alıntı yaptığı kaynakları ve bunların müelliflerini de zikretmiştir.⁵⁸¹ Bazen de yalnızca müellifi⁵⁸² veya yalnızca başvuru kaynağının ismini zikretmiştir. Bazen de “Rivayet olduğuna göre ...” gibi ifadelerle rivayetleri nakletmiştir.⁵⁸³

İbn Kesîr birçok hadis âliminden hadis naklederek âlimlerin hadisler hakkındaki değerlendirmelerine yer verir⁵⁸⁴, rivayetlerdeki bazı hatalara değinerek doğrusunu zikreder⁵⁸⁵, bazen hadislerin sıhhat derecelerini belirtip⁵⁸⁶ râvîlerin durumlarında bahseder.⁵⁸⁷ Bazen bir konu hakkındaki farklı rivayet yollarını verip bunlar arasında tercihte bulunur.⁵⁸⁸ Ancak farklı rivayet yollarının zikredilmesi, rivayetlerdeki nüansların tespiti açısından önemli olmakla beraber, çok sayıda tekrarın oluşmasına sebebiyet verip, üslûbun akıcılığını olumsuz yönde etkilemiştir.⁵⁸⁹ Değerlendirmelerinden veya nakillerinden sonra “Doğrusunu Allah bilir” ifadesini sıklıkla kullanır.⁵⁹⁰ Neredeyse her sayfada bu ibareye rastlamak mümkündür. Aktardığı rivayetler hakkında; “Bu rivayet sahîh değildir”⁵⁹¹, “Bu hadis illetlidir”⁵⁹², “Bu rivayette şüphe vardır”⁵⁹³, “Bu hadis cidden münkerdir”⁵⁹⁴,

⁵⁷⁶ Örneğin, Atiyye b. Bişr hakkında sadece birkaç cümle sarfetmiştir. Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 175

⁵⁷⁷ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 650, 652, 666, 712

⁵⁷⁸ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 647; XII, 14, 164

⁵⁷⁹ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 286, 420, 446

⁵⁸⁰ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 170, 362, 363, 369

⁵⁸¹ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 592, 603

⁵⁸² Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 396, 414, 415

⁵⁸³ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 676, 690, 699

⁵⁸⁴ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 585-589

⁵⁸⁵ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 590

⁵⁸⁶ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 587-591

⁵⁸⁷ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 581

⁵⁸⁸ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 52

⁵⁸⁹ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 214-215

⁵⁹⁰ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 459, 461, 649, 659

⁵⁹¹ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 660

⁵⁹² Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 649

“Bu rivayette şiddetli bir gariplik vardır”⁵⁹⁵ gibi değerlendirmelerde bulunup bunların sebeplerini açıklar. Verdiği tarihî bir olayın ya da söylenen bir sözün âyet ve hadislerle münasebetini kurmaya çalışır.⁵⁹⁶ Değerlendirmelerini “Bence”, “Ben derim ki” gibi bir kalıpla başlayarak açıklar.⁵⁹⁷ Eserinde ahlâkî öğütlerde bulunup her hâdisenin ibret yönünü açıklamayı sever. Eserde İslâm tarihinin siyâsî, içtimaî, fikrî, iktisâdî ... birçok yönünü görmek mümkündür.

Bu eserin Muhammed b. Mahmûd Şîrvânî tarafından Türkçe’ye tercüme edildiği söylenmişse de⁵⁹⁸, yapılan araştırmalar, “*Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*” adlı bu çalışmanın Şîrvânî’ye ait olmadığını ortaya koymuştur.⁵⁹⁹ Bu eseri Mehmet Keskin “*el-Bidâye ve’n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*” adıyla (Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995) Türkçe’ye çevirmiştir. *el-Bidâye*’nin birçok kısmî neşirleri de yapılmıştır. Örneğin, Tâhâ Muhammed ez-Zeynî bu eserin en-Nihâye bölümünü “*Kitâbu’n-Nihâye ve’l-Fiten ve’l-Melâhim*” adıyla neşretmiştir.⁶⁰⁰

2.4. el-Bidâye ve’n-Nihâye’ye Göre Emevî Halîfelerinin Kişilikleri

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*’de her halîfeyle ilgili müstakil bir başlık açar ve bu başlık altında, ele aldığı halîfenin biyografisini, halîfenin tam adından ve doğumundan başlayarak, onun son anlarına ve son sözlerine kadar derli-toplu bilgileri, sistematik bir tarzda sunmaya çalışır. Halîfelerin biyografilerinin sunulduğu bu başlıklar altında, onların kişilik özellikleriyle ilgili detaylı ve doyurucu malumat edinmek mümkündür. Esasen bu başlıkların muhtevaları bize İbn Kesîr’in, halîfelerin hayat hikâyeleriyle ilgili ulaşabildiği bilgileri büyük bir gayretle toplayıp onları sistematik bir şekilde sunma çabasının da bir göstergesidir. Biz de burada *el-Bidâye ve’n-Nihâye*’de Emevî halîfelerinin kişilikleriyle ilgili bilgileri belirli bir sistem içerisinde tespit edip sunmaya çalışacağız.

⁵⁹³ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XIII, 152

⁵⁹⁴ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XIII, 264

⁵⁹⁵ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 718

⁵⁹⁶ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XI, 646, 652, 653, 703

⁵⁹⁷ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XI, 429, 642, 650

⁵⁹⁸ Bkz: Abbâs el-Azzâvî, *et-Ta’rif bi’l-Müerrihîn*, I, 199; Ergüzel, Mehdi, *Şîrvanlı Mahmut Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi/Dil Özellikleri-Metin-Sözlük-Dizin*, T.D.K. Yay., Ankara, 1999..

⁵⁹⁹ Okumuş, Necdet, “*Şîrvânî, Muhammed b. Mahmud*” *DİA.*, İstanbul, 2010, c. XXXIX, 206-208.

⁶⁰⁰ İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu’l-Fidâ’ İsmail b. el-Hatîb Şihâbüddîn Ebî Hafs Ömer (v. 774/1373), *Kitâbu’n-Nihâye ve’l-Fiten ve’l-Melâhim*, Ed.: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Dâru’n-Nasr, Kahire, 1969

2.4.1. Muâviye b. Ebî Süfyân

Muâviye, annesi Hind'e göre asil, kerem sahibi, aile arasında sevimli, yumuşak huylu, kendisi hakkında beslenen ümitlere muhalefet etmeyen, kişiyi hayal kırıklığına uğratmayan bir çocuk olup; kötü huylu, kötü sözlü ve alçak, kendisinden utanç duyulan, sıkıntı verici bir kimse olmayıp, sadece kendi kavmine değil, bütün Araplar'a liderlik yapacak biriydi.⁶⁰¹ O, herhangi birine halef olacak biri olmayıp, bütün Araplar bir araya gelip kendisini sıkıştırsalar, yine de bir taraftan çıkış yolu bulup kurtulabilecek bir özelliğe sahipti.⁶⁰² Babası Ebû Süfyân da, Muâviye henüz küçükken onun hakkında "Doğrusu benim bu oğlum, başı büyük bir çocuktur ve kavmine lider olmaya layıktır" demiştir.⁶⁰³

Umretu'l-Kazâ sırasında Hz. Peygamber Mekke'ye geldiğinde onu tasdik ettiğini ve Mekke'nin fethi esnasında da müslümanlığını açığa vurduğunu söyleyen Muâviye, Mekke'nin fethine kadar⁶⁰⁴ müslümanlığını babasından korktuğu için gizlediğini⁶⁰⁵, daha sonra durumun babası tarafından bilinmesi üzerine, onun kınamalarına aldırış etmediğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'le beraber Huneyn Gazvesi'nde bulunan ve Hz. Peygamber'in, kendisine 100 deve ve kırk okiyye altın verdiği Muâviye, Yemâme Harbi'ne de iştirak etmiştir.⁶⁰⁶ Muâviye, Hz. Peygamber'in sahâbîsi olup, ondan birçok hadis rivayet etmiş, sahâbe ve tâbiûndan bir topluluk da ondan hadis rivayet etmiştir.⁶⁰⁷ Muâviye, Hz. Peygamber'den hadis naklettiği zaman kimse onu yalancılıkla ithâm etmezdi.⁶⁰⁸ Babası Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'den Muâviye'yi yanına alıp, kâtip yapması isteğinin Hz. Peygamber tarafından kabul edilmesi üzerine⁶⁰⁹ Muâviye, Hz. Peygamber'in yanında kâtiplik yapan *vahiy kâtiplerinden biri olmuştur.*⁶¹⁰

⁶⁰¹ İbn Kesîr, XI, 398

⁶⁰² İbn Kesîr, XI, 415

⁶⁰³ İbn Kesîr, XI, 398

⁶⁰⁴ İbn Kesîr, XI, 396

⁶⁰⁵ İbn Kesîr, XI, 146

⁶⁰⁶ İbn Kesîr, XI, 396

⁶⁰⁷ İbn Kesîr, XI, 397. Rivayet ettiği hadislerin çoğu, Buharî ve Müslim'in sahihlerinde, sünen ve müsnedlerde yer almaktadır. Bkz: XI, 397. "Bir kimse, kulların kendisi için ayağa kalkmalarından hoşlanırsa cehennemdeki yerini hazırlasın", "İnsanların ayıplarını araştırırsan onları ifsâd edersin", "Allah bir kimsenin iyiliğini isterse, onu dinde fakih kılar" gibi hadisler Muâviye'den rivayet edilen bazı hadislerdir. Bkz: XI, 419.

⁶⁰⁸ İbn Kesîr, XI, 437

⁶⁰⁹ İbn Kesîr, XI, 146

⁶¹⁰ İbn Kesîr, XI, 401

Hiz. Ömer, Kureyş liderinin oğlu ve Kureyş delikanlısı⁶¹¹, Araplar'ın Kisrâ'sı olarak gördüđü⁶¹², kendisinden ancak iyilik görüp, iyilik duyduğunu söylediđi⁶¹³ Muâviye'yi her türlü çıkmazlardan güzelce çıkış yolları bulduğu için meşakkatli işlere sürdüğünü söylemiş⁶¹⁴, onun valiliğini onaylayarak⁶¹⁵ onu Şâm'ın bazı kazalarına vali yapmıştır.⁶¹⁶ *İnsanlar arasında sözüne uyulan bir lider olan Muâviye*⁶¹⁷, Hiz. Osman tarafından da Şâm vilayetinin tamamının valiliğine getirilmiştir.⁶¹⁸ Valiliği zamanında Kayseriye'yi fethedip, İstanbul boğazına gazâ için gitmiş⁶¹⁹, kendi döneminde ise biri yazın, diğeri de kışın olmak üzere iki kere Bizans'a gazâyâ gitmiş⁶²⁰, Bizans üzerine 16 gazve yapmış⁶²¹ ve Kıbrıs'ı fethetmiştir.⁶²²

Hiz. Peygamber'in birgün kendisine "*Eğ Muâviye! Eđđer bir yönetimin başına geçersen, Allah'tan kork ve adaletli ol!*" demesi üzerine, birgün mutlaka yönetimle imtihan edileceğini düşünen Muâviye⁶²³, Hiz. Osman'ın şehadetinden sonra Hiz. Ali'yle görüş ayrılığına düşmüş⁶²⁴, "*Haksız yere öldürülenin velisine bir yetki tanımışızdır*"⁶²⁵ âyetine dayanarak, kendisinin Hiz. Osman'ın dostu, amcasının oğlu ve onun velisi olduğunu söylemiş⁶²⁶, Hiz. Osman'ın katillerinin kendilerine teslim edilmesi üzerinde fazlaca durmuş⁶²⁷, Hiz. Ali'nin kendisinden daha hayırlı, daha üstün ve halîfeliğe daha lâıyk olduğunu, fakat Hiz. Osman'ın intikamını almanın da kendi görevi olduğu için, kâtileri teslim etmedikçe Hiz. Ali'ye biat etmeyeceğini söylemiş⁶²⁸, neticede iki taraf arasında Sıffin Savaşı meydana gelmiştir.⁶²⁹ Arefe

⁶¹¹ İbn Kesîr, XI, 415

⁶¹² İbn Kesîr, XI, 417

⁶¹³ İbn Kesîr, XI, 418

⁶¹⁴ İbn Kesîr, XI, 416

⁶¹⁵ İbn Kesîr, XI, 414

⁶¹⁶ İbn Kesîr, XI, 415

⁶¹⁷ İbn Kesîr, XI, 367

⁶¹⁸ İbn Kesîr, XI, 415

⁶¹⁹ İbn Kesîr, XI, 420

⁶²⁰ İbn Kesîr, XI, 421

⁶²¹ İbn Kesîr, XI, 435

⁶²² İbn Kesîr, XI, 420

⁶²³ İbn Kesîr, XI, 412

⁶²⁴ İbn Kesîr, XI, 420

⁶²⁵ el-İsrâ, 17/33

⁶²⁶ İbn Kesîr, XI, 423

⁶²⁷ İbn Kesîr, XI, 422

⁶²⁸ İbn Kesîr, XI, 425

⁶²⁹ İbn Kesîr, XI, 426

akşamı telbiye getiren Muâviye'nin, Hz. Ali'nin de Arefe akşamı telbiye getirdiğini duyduğunda, o akşam telbiye getirmeyi terketmesi⁶³⁰, Hz. Ali'ye muhalefetinin hangi noktaya vardığını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak aynı Muâviye, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın, Hz. Peygamber'in Ali hakkında söylediği “*Sen benim yanımda Hârûn'un Mûsâ nezdindeki itibar ve mertebesine sahiptin; ancak bir farkla ki, benden sonra Peygamber gelmeyecektir*” sözünü hatırlatması üzerine “Eğer bu sözü Hz. Peygamber'in kendisinden duymuş olsaydım, Ali'yle savaşmazdım” demiştir. Bu sözü duyanlardan biri olduğunu öğrendiği Ümmü Seleme'nin yanına gidip ondan da aynı hadisi duyunca “Eğer bundan önce bu hadisi duymuş olsaydım, ölünceye kadar Ali'ye hizmet ederdim” demiş⁶³¹, Hz. Ali'nin ölüm haberini duyduğunda⁶³² ağlamıştır. Karısının ona “Daha önce kendisiyle savaştığın kimsenin ölümüne mi ağlıyorsun?” demesi üzerine “Sen insanların fazilet, fıkıh ve ilim hususunda ne kaybettiklerini biliyor musun?” demiştir.⁶³³

Hz. Hasan'la yaptığı anlaşmadan sonra⁶³⁴ hicretin 60/680 yılında tek başına yönetime geçen Muâviye⁶³⁵, sünnete göre halife değil de bir hükümdardı. Zaten kendisi de “Ben hükümdarların ilki, halifelerin de sonuncusuyum demiştir”.⁶³⁶ *Muâviye dönemi, hükümdarlık zamanının başlangıcı olup, Muâviye İslâm hükümdarlarının ilki ve en hayırlısıdır.*⁶³⁷ Onun döneminde düşman üzerine cihada gidilmiş, Allah'ın kelimesi yüceltilmiş, elde edilen ganimetlerle müslümanlar rahat ve adalet içerisinde barışık olarak yaşamışlardır.⁶³⁸ Kılıcını kullanarak yönetime ansızın geçip tahtı ele geçirdiğini, yönetim hususunda Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi olmak için kendini zorladığını; ancak bunu başaramayacağını anladığını, fakat kendisini hem kendisi için, hem de halk için yararlı olacak bir yola sevk ettiğini ifade etmiştir. Kendisine itaat edilirse herkesin hâlinden memnun olacağını, kendisinin en hayırlı kişi olup, kendisine kılıç çekmeye kılıç

⁶³⁰ İbn Kesîr, XI, 427

⁶³¹ İbn Kesîr, XI, 300. İbn Kesîr bu rivayetin senedinde bir zayıflığın olduğunu belirtmiştir.

⁶³² İbn Kesîr, XI, 428

⁶³³ İbn Kesîr, XI, 429

⁶³⁴ İbn Kesîr, XI, 205

⁶³⁵ İbn Kesîr, XI, 429

⁶³⁶ İbn Kesîr, XI, 439

⁶³⁷ İbn Kesîr, XI, 143

⁶³⁸ İbn Kesîr, XI, 400

çekmeyeceğini⁶³⁹, yöneticilikte daha faydalı olup düşmanı geri püskürteceğini ve halkın gelirlerini arttıracacağını⁶⁴⁰, dünya ve ahiret işlerini anlama hususunda kendisinden daha iyi birinin bulunmadığını söyleyen Muâviye⁶⁴¹, fitneden sakınmayı⁶⁴², sadaka verip iftirada bulunmamayı ve namazlarda safları düzgün tutmayı tavsiye etmiştir.⁶⁴³

Ebû Meryem el-Ezdi'den, Hz. Peygamber'in "*Allah bir kimseyi müslümanların idaresinin başına getirir de o kimse müslümanların ihtiyaçlarına alaka göstermez ve onları yoksulluklarıyla baş başa bırakırsa, Allah da onun ihtiyacına alaka göstermez ve onu, yoksulluğu ile baş başa bırakır*" hadisini duyduktan sonra Muâviye, halkın ihtiyaçlarıyla ilgilenip gerekeni yapması için bir adam görevlendirmiştir⁶⁴⁴. Hz. Peygamber'den duyduğu "*İnsanların ayıplarını araştırırsan onları ifsâd edersin*" şeklindeki hadisten faydalanarak güzel bir yaşantı sürdürmüş, bağışlayıcı olmuş, insanları ayıplarını örtmüştür.⁶⁴⁵ Halkın ona hürmeten ayağa kalkmaları üzerine de onlara "*Bir kimse, insanların kendisine hürmeten ayağa kalkmalarından hoşlanırsa cehennemdeki yerini hazırlasın*" hadisini hatırlatmıştır.⁶⁴⁶

*Hükümdarlığa lâyık*⁶⁴⁷, *Araplar'ın koruyucusu ve yardımcısı*⁶⁴⁸, *lider ve karizmatik bir şahsiyet olup*⁶⁴⁹, *liderlik sıfatlarına sahip olan Muâviye*⁶⁵⁰, Araplar'ın 5 dahisi arasında kabul edilmiştir.⁶⁵¹ En kabiliyetli lideri; insanlar kendisinden bir şey istediği zaman onlara karşı cömert davranan, meclislerde güzel ahlaklı olan ve kendisine karşı cahilce davranışlarda bulunulduğunda en yumuşak huylu kimse olarak tarif etmiş⁶⁵², valisi Ziyad'a gönderdiği bir mektupta; halka tekdüze yumuşak bir politika ile hükmetmenin uygun olmayacağını, aksi halde halkın şımaracağını, aynı şekilde insanlara tekdüze bir şiddet politikasıyla da hükmetmenin uygun

⁶³⁹ İbn Kesîr, XI, 432

⁶⁴⁰ İbn Kesîr, XI, 436

⁶⁴¹ İbn Kesîr, XI, 437

⁶⁴² İbn Kesîr, XI, 432

⁶⁴³ İbn Kesîr, XI, 437

⁶⁴⁴ İbn Kesîr, XI, 418

⁶⁴⁵ İbn Kesîr, XI, 419

⁶⁴⁶ İbn Kesîr, XI, 418

⁶⁴⁷ İbn Kesîr, XI, 439

⁶⁴⁸ İbn Kesîr, XI, 458

⁶⁴⁹ İbn Kesîr, XI, 438

⁶⁵⁰ İbn Kesîr, XI, 439

⁶⁵¹ İbn Kesîr, XI, 358. Diğer dahiler: Amr b. Âs, Muğire b. Şu'be, Kays b. Sa'd ve Abdullah b. Büdeyl'dir. Bkz: XI, 358

⁶⁵² İbn Kesîr, XI, 442

olmayacağını, o zaman da halkın tehlikeli durumlara düşeceğini söyleyip “Sen katı ve sert ol. Ben de yumuşak huylu ve merhametli olayım ki, biri korkuya kapıldığı zaman, sığınabileceği bir kapı bulsun” diyerek⁶⁵³, yönetiminin çerçevesini belirlemiştir. Hz. Ömer zamanında Şâm valisiyken Hz. Ömer’in “İhtiyaç sahipleri senin kapıda uzun müddet bekliyorlarmış, onları içeri almıyormuşsun. Niçin böyle yapıyorsun?” diye sorması üzerine, bulunduğu yerde düşman casuslarının çok olduğunu, onlara İslâm’ın ve müslümanların onur ve üstünlüğünü göstermek için onları korkutması gerektiğini söylemiş⁶⁵⁴, halkın durumunu düzeltmek, hadleri tatbik etmek, insanları barıştırmak ve cihad etmekle uğraştığını belirtmiştir⁶⁵⁵. Zührî’nin ifadesine göre; yönetime geçtikten sonra 2 sene boyunca Hz. Ömer gibi adaletle hükmetmiş, ancak daha sonra onun yönetim tarzından uzaklaşmıştır.⁶⁵⁶ Vefat edeceği sırada oğlu Yezîd’e; Allah’tan korkup sakınmasını, halka merhametle muamele etmesini, aleyhte söylenen sözleri duymazdan gelmesini, kimseyle münakaşaya girmemesini ve öfkelenmemesini, şerefli ve seçkin kimselere hakarete bulunmamasını, onlara karşı kibirli davranmamasını öğütlemiştir.⁶⁵⁷ Onlara, zaafa meydan vermeyecek bir yumuşaklıkla davranıp meclisinde oturtmasını, bir işe karar verdiği zaman yaşlı, tecrübeli, hayırlı, muttakî kimseleri çağırıp onlarla istişarede bulunmasını, onlara muhalefet etmemesini, sırf kendi görüşüyle hareket etmemesini, verdiği kararları hizmetçilerden ve kadınlardan gizlemesini, karar verdiğinde işe koyulmasını, askerleri gözetip kontrol altında tutmasını istemiştir. Nefsini ıslah etmesini, namazları cemaatle kılmasını, kendi aşiretinin şerefini bilmesini, diğer ahaliye, onlara iyi davranacağına dair söz vermesini, bunun onlara umut vereceğini, gelen heyetlere ikram ve ihsanda bulunmasını, iftiracıların ve hilekârların sözlerine kulak asmamasını⁶⁵⁸, halkın memnun olmadığı valileri görevden almasını⁶⁵⁹, kavminin kanını akıtmaktan sakınmasını⁶⁶⁰ tavsiye ederek insanlarla muamelenin ve onları idare etmenin keyfiyetini açıklamıştır.

⁶⁵³ İbn Kesîr, XI, 443

⁶⁵⁴ İbn Kesîr, XI, 415

⁶⁵⁵ İbn Kesîr, XI, 436

⁶⁵⁶ İbn Kesîr, XI, 430

⁶⁵⁷ İbn Kesîr, XI, 644

⁶⁵⁸ İbn Kesîr, XI, 645

⁶⁵⁹ İbn Kesîr, XI, 392

⁶⁶⁰ İbn Kesîr, XI, 393

Herkesi razı edebileceğini, ancak nimeti çekemeyenleri hoşnut edemeyeceğini, mürüvvetin dört şeyde ortaya çıkacağını, bunların; iffetli olmak, malı helal yapmak, kardeşlerinin hukukunu korumak ve komşu hakkına riayet etmek olduğunu söyleyen Muâviye'ye⁶⁶¹ göre insanların en faziletlisi; verilenlere şükreden, belaya uğradığında sabreden, öfkelenildiğinde öfkelerini yutan, güçlü olduğu zaman affeden, söz verdiğinde sözünü yerine getiren ve kötülük işlediğinde bağışlanma dileyen kimsedir.⁶⁶²

Muâviye, tahammüllü bir kişi olup⁶⁶³, öfkesine hakim olmayı bilmiş, oğlu Yezîd'e öfkelenmemesini tavsiye etmiş⁶⁶⁴, bir keresinde Yezîd'e öfkelenerek huzurundan kovmuş⁶⁶⁵, daha sonra pişmanlık duyarak onun gönlünü almak için ona 100.000 dirhem ve 100 elbise göndermiş⁶⁶⁶ ve kendisini hicveden Yezîd b. Rebîa b. Müferriğ'e⁶⁶⁷ her ne kadar kendisini hicvettiyse de ona dokunmayacağını ve herkesin hicve tahammül edemeyeceğini söylemiştir.⁶⁶⁸ Kendisine kin kusucu bir konuşma yapan Ebû Cehm'e "Sultana hakaret etme! Çünkü sultan, çocuklar gibi öfkelenir, aslan gibi yakalar, onun biraz öfkesi, birçok kişiyi mağlup eder" deyip ona bir miktar mal verilmesini emretmiştir.⁶⁶⁹

Cömert⁶⁷⁰, kerem sahibi olan Muâviye⁶⁷¹, Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'e fazlasıyla ikramda ve bolca bağışta bulunmuş⁶⁷², onlara "Alın işte ben Hind'in oğluyum. Benden önce hiç kimse size bu kadar para vermediği gibi, benden sonra da hiç kimse bu kadar vermeyecektir" diyerek⁶⁷³ cömertliği ile övünmüş, yine yanına gelmekten çekinen Hz. Hasan'a 200.000 dirhem göndermiş⁶⁷⁴, Hz. Âişe'nin 80.000 dinar borcunu ödeyip ona 100.000 dirhem değerinde bir kuşak hediye etmiş⁶⁷⁵, Hz.

⁶⁶¹ İbn Kesîr, XI, 447

⁶⁶² İbn Kesîr, XI, 453

⁶⁶³ İbn Kesîr, XI, 439

⁶⁶⁴ İbn Kesîr, XI, 644

⁶⁶⁵ İbn Kesîr, XI, 640

⁶⁶⁶ İbn Kesîr, XI, 641

⁶⁶⁷ İbn Kesîr, XI, 347

⁶⁶⁸ İbn Kesîr, XI, 348

⁶⁶⁹ İbn Kesîr, XI, 440

⁶⁷⁰ İbn Kesîr, XI, 397

⁶⁷¹ İbn Kesîr, XI, 439

⁶⁷² İbn Kesîr, XI, 476

⁶⁷³ İbn Kesîr, XI, 477

⁶⁷⁴ İbn Kesîr, XI, 194

⁶⁷⁵ İbn Kesîr, XI, 443

Osman'a yardım eden Ebû Hureyre'nin varislerine 10.000 dirhem vermiş⁶⁷⁶ ve bu şekilde birçok kimseye bağışlarda bulunmuştur.⁶⁷⁷

*Adaletli biri olan Muâviye*⁶⁷⁸, *yumuşak huyluydu*: Abdülmelik b. Mervân, Muâviye kadar yumuşak huylu bir kimse görmediğini söylemiştir.⁶⁷⁹ Muâviye, kendisine kötü sözler sarf eden biri hakkında “Halkımdan birinin suçu yüzünden yumuşak huyluluğu bırakıp öfkelenmekten utanırım” demiş, bir başka sözünde ise, bir cahilliğin, kendisinin yumuşak huyluluğundan daha büyük olmasından utanacağını ifade etmiştir.⁶⁸⁰ Yumuşak huyluluğun sınırlarını, kişiyi zaafa ve acziyete düşürmeyecek kadar bir yumuşaklık olarak belirleyen Muâviye⁶⁸¹, yönetimin tekdüze yumuşak bir politikayla da, tekdüze katı bir politikayla da yürütülemeyeceğini, duruma göre bazen sert, bazen yumuşak davranmanın gerekebileceğini ifade etmiştir.⁶⁸² Yumuşak huylu davranmanın kendisine muzaffer olmaktan daha hoş geldiğini söylemiş⁶⁸³, yumuşak huyluluğu, yetenekli bir liderin vasıflarından biri olarak zikretmiştir.⁶⁸⁴ Kendisine sövene bile elinden geldiğince yumuşaklıkla muamelede bulunduğu için, o kişinin zamanla kendisine, dost ve yardımcı olduğunu belirtmiş⁶⁸⁵, kendisine karşı kin kusucu bir konuşma yapan birine, bir miktar mal verilmesini emrederek karşılık vermiştir.⁶⁸⁶ Kız kardeşinin oğluna “Sana sövene karşı başını eğ, o da geçip gider ve senden vaz geçer” diye nasihatte bulunmuş, yumuşak huyluluğun, şerefli kimsenin şerefini azaltmayıp onu daha da âlicenap kılacağını, kişinin yumuşak huyluluğunun cahilliğini, sabrının da şehvetini alt etmedikçe, o kişinin iyi bir görüşe sahip olamayacağını, kişinin bu mertebeye ancak yumuşak huyluluğun gücüyle ulaşabileceğini söylemiştir.⁶⁸⁷

“Bir günahın benim affımdan daha büyük olmasından ve muhafaza etme huyumun, bir ayıbı ve gizliliği örtemeyecek kadar küçük olmasından utanırım” diyen

⁶⁷⁶ İbn Kesîr, XI, 390

⁶⁷⁷ İbn Kesîr, Bkz: XI, 105, 325, 330, 355, 444, 455

⁶⁷⁸ İbn Kesîr, XI, 397

⁶⁷⁹ İbn Kesîr, XI, 439

⁶⁸⁰ İbn Kesîr, XI, 440

⁶⁸¹ İbn Kesîr, XI, 645

⁶⁸² İbn Kesîr, XI, 443

⁶⁸³ İbn Kesîr, XI, 441

⁶⁸⁴ İbn Kesîr, XI, 442

⁶⁸⁵ İbn Kesîr, XI, 441

⁶⁸⁶ İbn Kesîr, XI, 440

⁶⁸⁷ İbn Kesîr, XI, 441. Hz. Âişe, Hucr b. Adiyy'i öldürdüğü için Muâviye'yi Hucr'u öldürürken yumuşaklığının nerede kaldığını söyleyerek kınamıştır. XI, 236.

*Muâviye*⁶⁸⁸, *bağışlayıcı, affedici ve insanların ayıplarını örten biriydi.*⁶⁸⁹ Muâviye, güçlü iken affedici olmanın en faziletli insanın özelliklerinden olduğunu ifade etmiş⁶⁹⁰, 41/661. senede Basra’da kendisine karşı ayaklanan Humrân b. Ebbân’ı affetmiş⁶⁹¹, oğlu Yezîd’in, bir kölesini dövmesi üzerine onu kınayarak “Vallahi, güçlü olduğum halde düşmanlarıma saldırıp da intikam almadım. Affedenin en güzeli, gücü yettiği halde düşmanını affedendir” demiştir.⁶⁹² Kendisine had tatbik edilmesi gereken bir hırsız, hırsızın annesinin ısrarı üzerine affetmiş, bu, İslâm tarihinde uygulanmayan ilk had olmuştur.⁶⁹³

Muâviye, başka ilklere de imza atmış; Cuma günü minberde oturarak hutbe îrad eden, bayram namazları için ilk olarak ezan okuyup ikâmet getiren, Mekke’ye ilk olarak kapı yaptıran, ilk olarak müslümanı kâfire mirasçı kılan⁶⁹⁴, zimmînin diyetini, müslümanın diyetinin yarısına indiren⁶⁹⁵, kendisi için muhafız tutup⁶⁹⁶ bir muhafız kıtası teşkil eden⁶⁹⁷, mektupları mühürleyip⁶⁹⁸, ilk defa dîvanu’l-hatem edinen hükümdar olmuştur.⁶⁹⁹

*Gücü yettiği halde, hileye hileyle karşılık vermeyen Muâviye*⁷⁰⁰, *alçakgönüllü olup*⁷⁰¹, *iyilik yapmaya müsait biriydi.*⁷⁰² Halkın ihtiyaçlarıyla ilgilenip⁷⁰³ yeni doğan çocuklara ve gelen misafirlere erzak verilmesi için dîvana talimat verirdi.⁷⁰⁴

*İnsanların en hatiplerinden olan Muâviye*⁷⁰⁵, *şiir okurdu*⁷⁰⁶. Muâviye, kabilelerin hatipleriyle beraber oturmuş, “Araplar’ın en hatibi” dediği Suhbân b.

⁶⁸⁸ İbn Kesîr, XI, 440

⁶⁸⁹ İbn Kesîr, XI, 419

⁶⁹⁰ İbn Kesîr, XI, 413

⁶⁹¹ İbn Kesîr, XI, 149

⁶⁹² İbn Kesîr, XI, 640

⁶⁹³ İbn Kesîr, XI, 442

⁶⁹⁴ İbn Kesîr, XI, 448

⁶⁹⁵ İbn Kesîr, XI, 449

⁶⁹⁶ İbn Kesîr, XI, 148

⁶⁹⁷ İbn Kesîr, XI, 465

⁶⁹⁸ İbn Kesîr, XI, 148

⁶⁹⁹ İbn Kesîr, XI, 465

⁷⁰⁰ İbn Kesîr, XI, 442

⁷⁰¹ İbn Kesîr, XI, 438

⁷⁰² İbn Kesîr, XI, 439

⁷⁰³ İbn Kesîr, XI, 418

⁷⁰⁴ İbn Kesîr, XI, 438

⁷⁰⁵ İbn Kesîr, XII, 123

⁷⁰⁶ İbn Kesîr, XI, 448

Züfer b. İyâs'ın, huzurunda bir konuşma yapmasını istemiş⁷⁰⁷, şiir bilmeyen Ubeydullah b. Ziyâd'ı kınamış⁷⁰⁸, Ubeydullah'ın babası Ziyâd'a "Ubeydullah'a şiir okut; onu şiire doyur" diye emir vermiş⁷⁰⁹, kendisine, eski Arap şairlerine ait olup, bütün Arap şairlerinin söylediklerini içeren üç beyitlik bir şiir okuyan Abdullah b. ez-Zübeyr'e⁷¹⁰ bol miktarda bir bağışta bulunmuş⁷¹¹, Ubeydullah b. Ziyâd'ın, babası Ziyâd'ı hicvettiği için öldürmek istediği hicivci şair Yezîd b. Ziyâd b. Rebîa'nın öldürülmesine engel olmuştur.⁷¹²

Muâviye, günde yedi kez yemek yerdî. Kendisine, içinde bol miktarda et ve soğan bulunan bir yemek tabağı getirilir, ondan yer; günde yedi kez et, tatlı ve bol miktarda meyve tükettirdi. Sonra da "Vallahi doymadım, ancak yemekten yoruldum" derdi.⁷¹³ Muâviye'nin bu doyamaması, Hz. Peygamber'in bir keresinde, birkaç kez yanına gelmesini istediği Muâviye'nin yemek yemekte olduğunun söylenmesi üzerine ona "*Allah onun karnını doyurmasın*" şeklindeki sözü üzerine olmuş, gerçekten de bundan sonra Muâviye'nin karnı doymamıştır.⁷¹⁴ Ancak Muâviye günde yedi kez yemek yemekle hem bu dünyada ve hem de Hz. Peygamber'in "*Allah'ım, ben sadece bir beşerim. Herhangi bir kula sövmüş, onu kırbaçlamış veya ona hak etmediği halde beddua etmişsem bunu, onun günahlarına kefarete yap ve kıyamet gününde sana yaklaşmasına vesile kıl*" hadisini düşündüğümüzde ahiretinde de bu duadan faydalanmıştır.⁷¹⁵ Çok yemek yiyen Muâviye⁷¹⁶, göbeği yağ bağlayıp büyüdüğü için oturarak hutbe irad etmiştir.⁷¹⁷

Parlak, beyaz tenli, yakışıklı⁷¹⁸, uzun boylu, alnı düz, güldüğünde üst dudağı geriye doğru katlanan, saçı sakalı ağarmış, saç sakalına kına yakan, sakalını sarıya boyayan Muâviye⁷¹⁹, araştırmacı ve fakih biriydi: Çıplak olarak gördüğü güzel bir cariyesini oğlu Yezîd'e vermek istemiş, bunun uygun olup olmayacağını fakih Rabia

⁷⁰⁷ İbn Kesîr, XI, 283

⁷⁰⁸ İbn Kesîr, XII, 50

⁷⁰⁹ İbn Kesîr, XII, 51

⁷¹⁰ İbn Kesîr, XII, 199

⁷¹¹ İbn Kesîr, XII, 200

⁷¹² İbn Kesîr, XII, 134

⁷¹³ İbn Kesîr, XI, 402

⁷¹⁴ İbn Kesîr, XI, 401

⁷¹⁵ İbn Kesîr, XI, 402

⁷¹⁶ İbn Kesîr, XI, 406

⁷¹⁷ İbn Kesîr, XI, 448

⁷¹⁸ İbn Kesîr, XI, 416

⁷¹⁹ İbn Kesîr, XI, 397

b. Âmir'e sormuş, Rabia'nın bunun uygun olmayacağını belirtmesi üzerine, cariyeyi bir başkasına hibe etmiştir. Bu durum, Muâviye'nin araştırmacı ve fıkıhı bilen biri olduğunu göstermektedir. Çünkü cariyesine dokunmamış olsa da, ona şehvetle bakmış ve bu durumun, o cariyeyi oğluna hibe etmeye engel olacağını düşünmüştür.⁷²⁰

Çocuklarıyla ilgilenen Muâviye, gençliğinde içki içip yaramaz işler yapan oğlu Yezîd'e yumuşakça öğüt vererek isteklerini helal dairesi içinde gidermesini öğütlemiş⁷²¹, gerdek gecesinde gergin olup bu nedenle bazı sorunlar yaşayan kızı Hind'i yumuşatarak teskin etmiştir.⁷²² Muâviye'nin en gözde hanımı Fâhite olup⁷²³ o, oğlu Yezîd'i çok seviyor⁷²⁴, işlerini danışmanı Sercûn b. Mansûr er-Rûmî ile yürütüyordu.⁷²⁵

*İdare-i maslahatçı olan Muâviye*⁷²⁶ muhataba akıllıca, zekice, düşündürücü karşılıklar veren biriydi: Basra'daki çok geniş evinden bahseden birine "Evim Basra'da deme, Basra evimde de" demiş⁷²⁷, kendisine çok pasaklısın diyen birine, zaten hiç kimsenin bu pasaklı halle adam olanlarla karşılaşmayacağını söylemiş⁷²⁸, yine kendisine "Başım ne kadar da büyük" diyen birine de "Kendini kolla, başımdan bir yılan çıkıp da seni öldürmesin" demiştir.⁷²⁹

Bazılarınca Ömer b. Abdülaziz'den daha faziletli kabul edilen Muâviye⁷³⁰, büyük âlimlerden olup, dünya sevgisiyle müptela olmuş⁷³¹, Hz. Ali'yle savaştığı⁷³² Hucr b. Adıyy'yi öldürdüğü⁷³³, Ziyâd b. Ebîhi'yi evlatlık edindiği⁷³⁴ ve oğlu Yezîd için veliahtlık biatı aldırması için⁷³⁵ eleştirilmiştir.⁷³⁶

⁷²⁰ İbn Kesîr, XI, 452

⁷²¹ İbn Kesîr, XI, 641

⁷²² İbn Kesîr, XI, 464

⁷²³ İbn Kesîr, XI, 638

⁷²⁴ İbn Kesîr, XI, 308

⁷²⁵ İbn Kesîr, XI, 148

⁷²⁶ İbn Kesîr, XII, 383

⁷²⁷ İbn Kesîr, XI, 453

⁷²⁸ İbn Kesîr, XI, 441

⁷²⁹ İbn Kesîr, XII, 200

⁷³⁰ İbn Kesîr, XI, 449

⁷³¹ İbn Kesîr, XI, 451

⁷³² Bu savaşta Hz. Ali haklı olup, cumhur-u ulemaya göre Muâviye yanlış bir içtihat yapmıştır. Bkz: İbn Kesîr, XI, 420

⁷³³ İbn Kesîr, XI, 236. Muâviye ölüm döşeğindeyken üç kere "Ey Hucr b. Adıyy! Seninle aramızda uzun bir muhakeme olacaktır" demiştir. Bkz: XI, 237.

⁷³⁴ İbn Kesîr, XI, 165

⁷³⁵ İbn Kesîr, XI, 330

Şam'da “Yeşil Kubbe’yi” inşa edip, içinde kırk yıl ikamet eden Muâviye⁷³⁷, ömrünün son demlerinde bunayıp⁷³⁸ abuk-sabuk konuşmaya başlamış⁷³⁹ ve aynı günde de vefat etmiştir.⁷⁴⁰

Muâviye, Hz. Hasan’la barış yaptığında, kendisinden sonra onun veliaht olmasını kararlaştırmış, ancak Hz. Hasan’ın vefatı üzerine⁷⁴¹ *en tanınmış oğlu Yezîd’i*⁷⁴² *veliaht yapmıştır*. Çünkü Muâviye, onu çok seviyor, onda dünyevî bir necâbet ve asâlet görüyor, hükümdar çocuklarının savaş taktiklerini bildiklerini, yönetimi düzgünce yürütüp idârî işleri layıkıyla ifâ edebileceklerini ve sahâbîlerden herhangi birinin bu işi hakkıyla yerine getiremeyeceğini düşünüyordu. Bu yüzden ki Muâviye, halkın başı boş koyunlar gibi yöneticisiz kalmasında korktuğu için Yezîd’i tayin ettiğini söylemiştir.⁷⁴³

Hicretin 60/680. senede⁷⁴⁴, 78 yaşındayken veya 80 yaşını aşmış iken vefat eden Muâviye⁷⁴⁵ kendi yerine oğlu Yezîd’i tayin etmiştir.⁷⁴⁶

2.4.2. Yezîd b. Muâviye

Yezîd, hicretin 15., 16. veya 17. senesinde doğmuştur.⁷⁴⁷ Muâviye’nin en sevdiği oğlu⁷⁴⁸ ve en tanınmış evladı olan Yezîd⁷⁴⁹ *asil, necip, zeki ve mahir bir insandı*.⁷⁵⁰ Muâviye Yezîd’de dünyevî bir necâbet ve asalet görüyordu.⁷⁵¹ Annesi Meysûn da onu sevip beğeniyordu⁷⁵². Yezîd henüz küçükken, babası Muâviye’nin, kendisine “Dile benden ne dilerse” demesi üzerine babasından kendisini veliaht yapmasını, müslümanlarla gazaya gönderip, gaza dönüşünde Hacc’a göndermesini, kendisini Hacc emiri olarak tayin etmesini, Şamlılar’ın maaşlarına 10’ar dinar zam

⁷³⁶ İbn Kesîr, XI, 428

⁷³⁷ İbn Kesîr, XI, 147

⁷³⁸ İbn Kesîr, XI, 456

⁷³⁹ İbn Kesîr, XI, 452

⁷⁴⁰ İbn Kesîr, XI, 456

⁷⁴¹ İbn Kesîr, XI, 308

⁷⁴² İbn Kesîr, XI, 463

⁷⁴³ İbn Kesîr, XI, 308

⁷⁴⁴ İbn Kesîr, XI, 458

⁷⁴⁵ İbn Kesîr, XI, 459

⁷⁴⁶ İbn Kesîr, XI, 308

⁷⁴⁷ İbn Kesîr, XI, 637

⁷⁴⁸ İbn Kesîr, XI, 308

⁷⁴⁹ İbn Kesîr, XI, 463

⁷⁵⁰ İbn Kesîr, XI, 309

⁷⁵¹ İbn Kesîr, XI, 308

⁷⁵² İbn Kesîr, XI, 638

yapmasını, Benû Cumah, Benû Sehm ve Benû Adıyy kabilelerinin yetimlerine maaş bağlamasını⁷⁵³ ve kendisini ateşten âzâd etmesini istemiş, babasının, ateşten âzâd etmenin nasıl olacağını sorması üzerine ona “Okuduğuma göre İslâm ümmetinin yöneticiliğini yapan ve bu görevi üç gün sürdüren bir halîfeye Allah cehennem ateşini haram kılıp onu ateşte yakmaz. Bunun için senden sonra halîfe olmam şartıyla beni veliaht yap” demiş ve Muâviye de onun bu isteğini yerine getirmiştir.⁷⁵⁴

Yezîd’e⁷⁵⁵, 56/576 yılında biat edilmesi için çağrıda bulunulmuş⁷⁵⁶, 60/680. senede babasının vefatından sonra, 34 yaşındayken kendisine biat edilmiştir.⁷⁵⁷ *Yezîd, halîfe olarak irad ettiği ilk hutbesinde* babasını hayırla yâd ettikten sonra⁷⁵⁸, idarenin başına geçtiğini, maksadını elde etmek uğruna üzülmeyip kusurdan ötürü de kendini mazur görmeyeceğini, babasının tersine, hiç kimseyi deniz seferlerine ve Bizans’a gazaya göndermeyeceğini, babasının üç taksit halinde verdiği maaşları peşin olarak vereceğini ifade etmiş⁷⁵⁹, halîfe olduğunda yegâne düşüncesi, veliahtlığını içlerine sindiremeyen ve bu nedenle babasına itaat etmeyenlerle uğraşmak olmuş⁷⁶⁰ ve Yezîd babasının atadığı valileri görevlerinde bırakarak zekâsını ispatlamıştır.⁷⁶¹ Bazı işlerinde Sercûn’un fikirlerine başvurmuştur.⁷⁶²

Yezîd, babası Muâviye’den “*Allah bir kimseye hayır murad ederse, onu dinde fakih kılar*” hadisini nakletmiş, ayrıca abdestle ilgili bir hadis de rivayet etmiştir. Oğlu Hâlid ile Mervân’ın oğlu Abdümelik de Yezîd’den hadis rivayet etmiştir. Ebû Zür’â ed-Dımaşkî, Yezîd’i, sahabeleri izleyen tabakada anmıştır ki bu, sahabelerden sonra gelen en yüksek tabakadır⁷⁶³. Yezîd’i kötileyici sözler içeren hadisler nakledilmiştir ki, bunların hepsi mevzû olup, hiçbiri sahih değildir.⁷⁶⁴

⁷⁵³ İbn Kesîr, XI, 639

⁷⁵⁴ İbn Kesîr, XI, 640

⁷⁵⁵ İbn Kesîr, XI, 644

⁷⁵⁶ İbn Kesîr, XI, 306

⁷⁵⁷ İbn Kesîr, XI, 466

⁷⁵⁸ İbn Kesîr, XI, 459

⁷⁵⁹ İbn Kesîr, XI, 460

⁷⁶⁰ İbn Kesîr, XI, 467

⁷⁶¹ İbn Kesîr, XI, 466

⁷⁶² İbn Kesîr, XI, 481

⁷⁶³ İbn Kesîr, XI, 638

⁷⁶⁴ İbn Kesîr, XI, 649. Örneğin rivayete göre Hz. Peygamber, Yezîd’i sırtında taşıyan Muâviye’yi görünce ona “*Cennetlik bir adam, cehennemlik birini sırtında taşıyor*” demiştir. Aslında bu, sahih değildir; çünkü Hz. Peygamber hayattayken Yezîd henüz doğmamıştı. Bkz: XI, 660.

*Cömert biri olan Yezîd*⁷⁶⁵, henüz küçükken babasından Şamlılar'ın maaşlarını arttırıp yetimlere maaş bağlamasını istemiş⁷⁶⁶, bir keresinde kendisine öfkelenerek huzurundan kovan⁷⁶⁷, daha sonra da pişman olup kendisine 100.000 dirhem ve 100 elbise gönderen babasının bu gönderdiklerini muhtaçlara dağıtacağını söylemiş⁷⁶⁸, babasının, dostu Abdullah b. Ca'fer'e ikramda bulunmasını vasiyet etmesi üzerine Abdullah'a, babasının verdiğiinden kat kat fazla armağanlar vermiştir.⁷⁶⁹

*Yezîd, fasih konuşan, şiir bilen biriydi*⁷⁷⁰. Said b. Müseyyeb'e göre; tıpkı babası gibi Yezîd de insanların en hatiplerindendi.⁷⁷¹ Örneğin Yezîd, Hz. Hasan'ın ölümü üzerine İbn Abbâs'a fasih ve vecîz ifadelerle taziyetlerini sunmuş⁷⁷², İbn Abbâs'ın aşağısında oturmuş⁷⁷³, İbn Abbâs da bundan ötürü ona teşekkür etmiş⁷⁷⁴ ve "Harboğulları gittikleri zaman, insanların en âlimleri de gitmiş olurlar" demiştir.⁷⁷⁵

Şişman, iri-yarı, gür saçlı, yakışıklı, uzun boylu, iri başlı, parmaklarının arası ayırık, yüzünde çiçek hastalığının izleri bulunan Yezîd⁷⁷⁶, bir keresinde kölesini dövdüğü için babasının kınamalarına maruz kalmıştır.⁷⁷⁷

*Yezîd'de cömertlik, yumuşak huyluluk, fasih konuşma, şiir, şecaat ve yönetimde güzel görüş gibi övgüye layık özellikler vardı. İyi geçimli biriydi. Ayrıca şehvetlere meyilli olup, bazı vakit namazlarını kılmaz; hatta çoğu zaman namazı askıya alırdı.*⁷⁷⁸ Yezîd, Abdurrahman b. Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl tarafından "Şehvetler uğruna namazları bırakan kişi" olarak eleştirilmiş⁷⁷⁹, Münzir b. Zübeyr de Yezîd'in namazı bıraktığını söylemiş⁷⁸⁰, Abdullah b. Zübeyr de onun namazı terk ettiğini ifade etmiş⁷⁸¹, Abdullah b. Muti' ve arkadaşları da Muhammed b.

⁷⁶⁵ İbn Kesîr, XI, 646

⁷⁶⁶ İbn Kesîr, XI, 639

⁷⁶⁷ İbn Kesîr, XI, 640

⁷⁶⁸ İbn Kesîr, XI, 641

⁷⁶⁹ İbn Kesîr, XI, 645

⁷⁷⁰ İbn Kesîr, XI, 646

⁷⁷¹ İbn Kesîr, XII, 123

⁷⁷² İbn Kesîr, XII, 106

⁷⁷³ İbn Kesîr, XI, 642

⁷⁷⁴ İbn Kesîr, XII, 106

⁷⁷⁵ İbn Kesîr, XI, 642

⁷⁷⁶ İbn Kesîr, XI, 638

⁷⁷⁷ İbn Kesîr, XI, 640

⁷⁷⁸ İbn Kesîr, XI, 646

⁷⁷⁹ İbn Kesîr, XI, 647

⁷⁸⁰ İbn Kesîr, XI, 609

⁷⁸¹ İbn Kesîr, XI, 617

Hanefiyye'ye Yezîd'in içki içip namaz kılmadığını ve kitabın hükmü dışına çıktığını söylemişlerdir.⁷⁸²

*Muhalifleri tarafından içkici (şâribu'l-hamr) biri olarak görülen Yezîd*⁷⁸³, devamlı içki içip her sabah mahmur olarak uyanırdı.⁷⁸⁴ Yezîd, gençliğinde de içki içip yaramaz işler yapardı. Bu yüzden babası ona, isteklerini harama düşmeksizin yerine getirmesi, buna gücünün yeteceği, aksi takdirde gücünün ve mürüvvetinin kaybolacağı uyarısında bulunmuştur.⁷⁸⁵

*Ava giden*⁷⁸⁶, *oyuna ve ava meyilli olan Yezîd*⁷⁸⁷ babasının hastalığı ve vefatı sonrasında da bir av partisinde olup⁷⁸⁸, babasının ölümüne üzülmüş ve onun defninden sonra gidip cenaze namazını kılmıştır.⁷⁸⁹

*Yezîd, şarkı söyleyip*⁷⁹⁰, *meclisinde, kadınlara şarkı söyletmek, çalgı çaldırmak*⁷⁹¹, *şarkıcı cariyelerle baş başa kalıp*⁷⁹², *onlara şarkı okutmak*⁷⁹³ gibi fiillerde bulunmuştur. Sellâme adındaki şarkıcı bir cariyeyi, kendisinin gece eğlencelerinde bulunması için Medine'den getirtmiş, Sellâme onun yanında büyük bir mevkiye sahip olmuş ve Yezîd onu haremindeki bütün kadınlara tercih edip üstün kılmıştır.⁷⁹⁴ *Bazı edepsizlikleri ve fuşşiyatı irtikap etmekle kınanan Yezîd*⁷⁹⁵, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Ammâre adındaki cariyesinden şarkı dinlemiş⁷⁹⁶, ona meftun olmuş ve onu ayartarak kendisine almıştır.⁷⁹⁷

*Yezîd*⁷⁹⁸, *köleler edinmek, köpek bulundurmak, koçları birbirleriyle boynuzlattırmak, at yarışları yaptırmak, ayı ve maymun bulundurmak gibi zevkleriyle de tanınmıştır.* Maymunu iple bağlayıp atın üzerine oturtur ve atı koştururdu.

⁷⁸² İbn Kesîr, XI, 653

⁷⁸³ İbn Kesîr, XI, 617

⁷⁸⁴ İbn Kesîr, XI, 659

⁷⁸⁵ İbn Kesîr, XI, 641

⁷⁸⁶ İbn Kesîr, XI, 659

⁷⁸⁷ İbn Kesîr, XI, 307

⁷⁸⁸ İbn Kesîr, XI, 392

⁷⁸⁹ İbn Kesîr, XI, 459

⁷⁹⁰ İbn Kesîr, XI, 659

⁷⁹¹ İbn Kesîr, XI, 609

⁷⁹² İbn Kesîr, XI, 617

⁷⁹³ İbn Kesîr, XI, 659

⁷⁹⁴ İbn Kesîr, XI, 657

⁷⁹⁵ İbn Kesîr, XI, 650

⁷⁹⁶ İbn Kesîr, XII, 301.

⁷⁹⁷ İbn Kesîr, XII, 302

⁷⁹⁸ İbn Kesîr, XI, 383

Maymunlara ve kölelere altından bornozlar giydirir ve bir maymun öldüğü zaman çok üzülürdü. Rivayete göre, bu konuda farklı anlatımlar olmakla beraber, Yezîd'in ölümü; bir maymunu ata bindirmek isterken, maymunun sıçrayıp kendisini ısırmasıyla olmuştur.⁷⁹⁹ Abdullah b. Zübeyr de Yezîd'i, "Maymunların Yezîd'i" (Yezîdu'l-Kurûd) diye eleştirmiştir.⁸⁰⁰

Rivayetlere göre, Hz. Hüseyin'in katline sebebiyet veren Yezîd, Hz. Hüseyin'in hilafete, kendisinin layık olduğunu iddia ettiği için onunla savaştığını söylemiş⁸⁰¹, Hz. Hüseyin'in kesik başı kendisine getirildiğinde, zayıf bir rivayete göre onun ölümüne önce sevinmiş, sonra da pişman olmuş⁸⁰², Ubeydullah b. Ziyâd'a lanet edip⁸⁰³, ona herhangi bir armağan vermemiş⁸⁰⁴, "Hüseyin'in yanında olsaydım onu affederdim" demiş⁸⁰⁵, Hz. Hüseyin'in ailesinin yol azığını, ihtiyaçlarını karşılayarak, onlara bol miktarda para ve elbise vererek⁸⁰⁶, develerle büyük bir koruma altında onları Medine'ye göndermiş⁸⁰⁷, daha önce "Hüseyin'in ailesini bize hibe et" diyenlerin isteklerini reddedip aileyi, kendi evinde misafir etmiş⁸⁰⁸, bu süre zarfında kendi ailesi de 3 gün boyunca Hz. Hüseyin'in mâtemini tutmuştur⁸⁰⁹.

Anlaşılan odur ki, Yezîd – doğrusunu Allah bilir ya - Hz. Hüseyin'in katline memnun olmadığı gibi, bundan hoşlanmadığını da belirtmiş değildir.⁸¹⁰ O, bu konuda "Bunu, ben emretmedim; ama bundan ötürü de üzülmedim" demiştir.⁸¹¹ Akla gelen kuvvetli ihtimale göre Yezîd, eğer öldürülmesinden evvel Hz. Hüseyin'in yanına gidebilseydi, onu affederdi. Nitekim, babası Muâviye de ona bu şekilde vasiyette bulunmuştu.⁸¹² Zaten bunu, kendisi de açıkça ifade etmişti. Hüseyin'i öldürdüğü için

⁷⁹⁹ İbn Kesîr, XI, 659

⁸⁰⁰ İbn Kesîr, XI, 617

⁸⁰¹ İbn Kesîr, XI, 564

⁸⁰² İbn Kesîr, XI, 651

⁸⁰³ İbn Kesîr, XI, 557

⁸⁰⁴ İbn Kesîr, XI, 651

⁸⁰⁵ İbn Kesîr, XI, 557

⁸⁰⁶ İbn Kesîr, XI, 563

⁸⁰⁷ İbn Kesîr, XI, 651

⁸⁰⁸ İbn Kesîr, XI, 567

⁸⁰⁹ İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 651. Bunlar, Râfızîler'in, Yezîd'in, Hz. Hüseyin'in ailesini çıplak olarak develere bindirdiği, develerin sırtındaki hörgüçlerin bu olay üzerine ortaya çıktığı şeklindeki iddialarının bir aşımın olmadığını göstermektedir. İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 564-565.

⁸¹⁰ İbn Kesîr, XI, 578

⁸¹¹ İbn Kesîr, XI, 650

⁸¹² Yezîd'e "Hüseyin, insanların en çok sevdiği bir kimsedir. Onunla ilişkilerini düzelt, ona iyi davran" demiştir. Bkz: el-Bidâye, XI, 501.

İbn Ziyâd'ı kınayıp ona sövmüş; ancak onu yine de görevden azletmemiş ve cezalandırmamıştır.⁸¹³

Medineliler'in 63/683. senede meydana gelen *Harre Olayı*'nda Yezîd'in halîfeliğine karşı çıkmaları üzerine⁸¹⁴ *Yezîd, Müslim b. Ukbe'ye*⁸¹⁵ *eğer itaat etmezlerse, Medine'yi üç gün süreyle mübah sayıp yağmalamasını emretmiş*⁸¹⁶, Müslim de, Medine'nin saygınlığını hiçe sayıp orayı yağmalamış, Medine eşrafının kurrâlarının birçoğunu öldürmüş⁸¹⁷, Yezîd de onları isyancılar olarak gördüğü için, meydana gelenlere sevinmiştir.⁸¹⁸ Esasen Yezîd'in Harreliler'le savaşması yeterliydi; Medine'yi üç gün süreyle mübah saymakla haddi aşır büyük bir şerre sebep olmuştur.⁸¹⁹ Bu emri verirken hata yapmıştır ki bu, fâhiş bir hataydı ve bu hata büyük mefsedetlere sebebiyet vermişti. Yezîd bu emriyle kendi saltanatını sağlama almayı amaçlamıştı; ama Allah onu, amacının zıddıyla cezalandırıp zorba hükümdarlara yaraşırmasına kahretti.⁸²⁰

*Bazı Râfızîler'e göre zındık olan Yezîd, dinsiz ve zındık değildi; aksine fâsık ve günahkar biriydi.*⁸²¹ Yezîd, “Bir kimse, Allah'a bir şeyi ortak koşmaksızın ölürse, cennete girer” hadisiyle “Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah, günah işleyen bir kavmi yaratır (onlar günah işler) ve Allah da onları bağışlar” şeklindeki hadisi aşırı derecedeki ümitkârlığa yorumlamış ve bu sebeple de kendisi için hoş karşılanmayan birçok fiiler işlemiştir.⁸²²

*Yezîd, çok gururlu ve kibirli idi.*⁸²³ 60/680. senede 34 yaşında iken halife olan Yezîd⁸²⁴, 64/684. senede vefat etmiş, cenaze namazını oğlu Muâviye kıldırılmıştır.⁸²⁵

⁸¹³ İbn Kesîr, XI, 578

⁸¹⁴ İbn Kesîr, XI, 614

⁸¹⁵ İbn Kesîr, XI, 616

⁸¹⁶ İbn Kesîr, XI, 617

⁸¹⁷ İbn Kesîr, XI, 620

⁸¹⁸ İbn Kesîr, XI, 631

⁸¹⁹ İbn Kesîr, XI, 652

⁸²⁰ İbn Kesîr, XI, 627

⁸²¹ İbn Kesîr, XI, 652

⁸²² İbn Kesîr, XI, 253

⁸²³ İbn Kesîr, XI, 470

⁸²⁴ İbn Kesîr, XI, 466

⁸²⁵ İbn Kesîr, XI, 659

2.4.3. Muâviye b. Yezîd

Babası Yezîd b. Muâviye'nin henüz hayattayken, veliaht olarak tayin ettiği Muâviye'nin⁸²⁶ künyesi; “*Ebû Leylâ*” olup, şair onun hakkında⁸²⁷;

Ben, başı görülen bir fitne görüyorum.

Ebû Leylâ'dan sonra hükümdarlık, gâlip olanın eline geçecektir.

Demiştir.⁸²⁸ Muâviye'nin; “*Ebû Abdîrrahman*”, “*Ebû Yezîd*” ve “*Ebû Ya'lâ*” gibi künyeleri de vardı.⁸²⁹

Çok beyaz tenli, gür ve kıvrıkcık saçlı, iri gözlü, burun ucu kalkık, yuvarlak başlı, güzel yüzlü, gür sakallı, saç telleri ince ve güzel bedenli biri olan Muâviye⁸³⁰, *sâlih ve ibadet ehli biriydi*.⁸³¹ Şair Abdullah b. Hemmâm el-Belevî'ye göre o, bu iyilik ve salihliği atalarından almıştır.⁸³²

Yezîd'in oğlu Muâviye, halifelîği süresince hasta olup, insanlar arasına çıkamamış, namazları Dahhâk b. Kays kıldırıp işleri o idare etmiştir.⁸³³ Birgün camide toplanan insanlara; “Ey insanlar! İdarenizin başına geçirildim ama ben, bu işi yürütemeyecek kadar zayıfım. İsterseniz Ebûbekr'in Ömer'e bırakışı gibi ben de idareyi aranızda güçlü olan bir kişiye bırakayım. İsterseniz yine bu işi Hattâb'ın oğlu Ömer'in yaptığı gibi aranızdan seçeceğim 6 kişilik bir şûra heyetine bırakayım. Bu işi layıkıyla yapacak bir adam aranızda yoktur, ben işinizi size bıraktım. Artık siz, uygun birini başınıza geçirin” demiş, sonra minberden inip⁸³⁴ evine gitmiş ve vefat edinceye kadar da dışarı çıkmamıştır.⁸³⁵ Vefat edeceği esnada ise kendisine vasiyet edip etmeyeceklerini sorduklarında ise o, “Hayır, vasiyet etmemenin acılığını ahiretime bırakacağım, tatlılığımı da Ümeyyeoğulları'na bırakacağım” demiştir.⁸³⁶

⁸²⁶ İbn Kesîr, XI, 662

⁸²⁷ İbn Kesîr, XI, 660

⁸²⁸ İbn Kesîr, XI, 661

⁸²⁹ İbn Kesîr, XI, 662

⁸³⁰ İbn Kesîr, XI, 663

⁸³¹ İbn Kesîr, XI, 662

⁸³² İbn Kesîr, XI, 663

⁸³³ İbn Kesîr, XI, 662

⁸³⁴ İbn Kesîr, XI, 663

⁸³⁵ İbn Kesîr, XI, 664

⁸³⁶ İbn Kesîr, XI, 663

40 gün tahtta kalıp⁸³⁷ 21 yaşında vefat eden Muâviye'den⁸³⁸ sonra durum, tıpkı şairin “*Ebû Leylâ'dan sonra hükümdarlık, gâlip olanın eline geçecektir*” dediği gibi olmuş, Muâviye, kimseyi veliaht olarak tayin etmediği için Hicâz'da Abdullah b. Zübeyr, Şâm ve civarında Mervân b. Hakem ayaklanmış, Horasanlılar da Selm b. Ziyâd'a biat etmiştir.⁸³⁹

2.4.4. Mervân b. Hakem

Künyesi “Ebû Abdilmelik” olan Mervân'ın künyesinin, “*Ebû'l-Hakem*” veya “*Ebu'l-Kâsım*” olduğu da söylenir.⁸⁴⁰ Lakabı “*Haytu Bâtl*” idi.⁸⁴¹ Çoğu kimselere göre o, Hz. Peygamber'in sağlığında dünyaya geldiği için sahabe kabul edilir. Hz. Peygamber'in sağlığına yetişen fakat ondan bir şey hıfzedemeyen ve Hz. Peygamber'in vefatı esnasında 8 yaşında olan Mervân'ı İbn Sa'd, Tâbiûn'un ilk tabakası arasında saymıştır. Kendisinden Hudeybiye Sulhu'na dair bir hadis nakledilen Mervân, Hz. Ömer'den ve Hz. Osman'dan da rivayetlerde bulunmuştur.⁸⁴² Annesine göre “*Kureyş gençlerinin efendisi*” olan Mervân⁸⁴³, Hz. Osman'a kâtiplik yapıp⁸⁴⁴ onun sır kâtibi olmuştur.⁸⁴⁵

*Mervân, Kureyş'in önde gelen şahsiyetlerinden ve faziletli insanlardandı.*⁸⁴⁶ Hz. Osman ona ikramda bulunur ve saygı gösterirdi. Fakat Hz. Osman'ın kendi evinde kuşatma altına alınmasının nedeni de Mervân olmuştur.⁸⁴⁷ Çünkü o, Hz. Osman adına bir mektup uydurarak Mısır'a göndermiş ve Mısırlı isyankarların öldürülmelerini emretmiştir.⁸⁴⁸ Buna rağmen Hz. Osman, Mervân'ın kendilerine teslim edilmesini ısrarla isteyen âsilerle onu teslim etmemiş ve Mervân da âsilerle çarpışmıştır.⁸⁴⁹ Babadan kalma mirasla değil, bilakis Rabbinin bahşettiği nimetle

⁸³⁷ Bu konuda başka rivayetler de vardır. İbn Kesîr, XI, 662

⁸³⁸ Bu konuda başka rivayetler de vardır. İbn Kesîr, XI, 662

⁸³⁹ İbn Kesîr, XI, 664

⁸⁴⁰ İbn Kesîr, XI, 706

⁸⁴¹ İbn Kesîr, XI, 714; Ona böyle denilmesinin sebebi; onun uzun boylu ve zayıf olmasıydı. Bkz. İbn Kesîr XI, 714, Dipnot: 3

⁸⁴² İbn Kesîr, XI, 706

⁸⁴³ İbn Kesîr, XI, 707

⁸⁴⁴ İbn Kesîr, XI, 706

⁸⁴⁵ İbn Kesîr, XI, 707

⁸⁴⁶ İbn Kesîr, XI, 706

⁸⁴⁷ İbn Kesîr, XI, 707

⁸⁴⁸ İbn Kesîr, XI, 712

⁸⁴⁹ İbn Kesîr, XI, 707

İslâm'a kavuştuğunu söyleyen Mervân⁸⁵⁰ hakkında Hz. Ali "O, benim yakınımıdır. Bu durum, şefkati celbetmektedir. O, Kureyş gençlerinin efendisidir" demiştir.⁸⁵¹ Muâviye, kendisinden sonra, yönetime geçebilecekler arasında Allah'ın dîninde fakih olan ve onun kitabını okuyan, Allah'ın hudutları hususunda çok titiz davranan Mervân'ın da bulunabileceğini düşünmüş⁸⁵², kendisinden sonra yönetimi ona bırakacağını söylemiş⁸⁵³, onu birçok defa Medine'ye vali olarak atamış, sonra azletmiş, sonra yeniden vali olarak tayin etmiştir.⁸⁵⁴

Allah'ın kitabını okuyan, O'nun dînini anlayan, dînî bilgilere sahip olup Allah'ın hadleri hususunda çok katı olan Mervân⁸⁵⁵, ibadetler konusunda güvenilir biriydi: Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin Mervân'ın arkasında namaz kılar ve bu namazlarını iade etmezlerdi, ona güvenirlerdi.⁸⁵⁶ Ayrıca Mervân, defalarca insanlara Hacc emirliği yapmış, Hacc ibadetini ifa ettirmiştir⁸⁵⁷. Ne var ki, bayram günü, hutbeyi namazdan önceye alan ilk kişi de Mervân olmuş bu konuda sünnete aykırı davrandığı gerekçesiyle eleştirilmiştir⁸⁵⁸. Hz. Ömer'in hükümlerini takip edip onları araştıran Mervân⁸⁵⁹, *sahâbîlerin görüşlerine başvururdu*: Örneğin; Medine valisi iken, çözümü zor bir problemle karşılaşmış, bu problemin çözümü için oradaki sahabeyi toplayarak onların fikirlerine başvurmuştu.⁸⁶⁰

Mervân, sevap kazanmaya istekli idi: Birgün bir cenaze namazına katılmış, cenaze namazını kıldıktan sonra, defin işlemini beklemeden, geri dönmüş, bu davranışı hakkında Ebû Hureyre'nin "O, bir kırat sevabı kazandı ama bir kırat sevaptan da mahrum kaldı" şeklindeki sözünü duyar duymaz koşarak geri dönmüş ve gelip mezarın başında yerini almıştır.⁸⁶¹

⁸⁵⁰ İbn Kesîr, XI, 708

⁸⁵¹ İbn Kesîr, XI, 707

⁸⁵² İbn Kesîr, XI, 320

⁸⁵³ İbn Kesîr, XI, 707

⁸⁵⁴ İbn Kesîr, XI, 708

⁸⁵⁵ İbn Kesîr, XI, 707

⁸⁵⁶ İbn Kesîr, XI, 709

⁸⁵⁷ İbn Kesîr, XI, 708

⁸⁵⁸ İbn Kesîr, XI, 709

⁸⁵⁹ İbn Kesîr, XI, 708

⁸⁶⁰ İbn Kesîr, XI, 709

⁸⁶¹ İbn Kesîr, XI, 708

Kırmızı yüzlü, kısa boylu, kısa ve ince boyunlu, iri başlı, gür sakallı olan Mervân⁸⁶², Medine’de çeşitli ölçülerde ve ağırlıklardaki ölçekleri toplayıp bunların en uygununu esas kabul eden kişi olup onun seçip uygun gördüğü bu ölçüğe “*Mervân Ölçeği*” (Sâu Mervan) denilmiştir.⁸⁶³

Muâviye tarafından Medine’ye vali olarak atandığında her Cuma günü minberde Hz. Ali’ye söven Mervân’ı Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hasan “Sen daha babanın sulbündeyken Hz. Peygamber, baban Hakem’e lânet okumuş ve Allah, Hakem’e ve onun doğacak çocuğuna lanet etsin” demiştir” diyerek onu kınamıştır.⁸⁶⁴

Kırk seneden beri Allah’ın kitabını okuduğunu, sonra da kan akıtma işine bulaştığını ve hatalı olduğunu belirten Mervân⁸⁶⁵, kendisinden sonrası için oğlu Abdülmelik’e ve ondan sonra da diğer oğlu Abdülaziz’e veliahtlık biatı almış⁸⁶⁶, 65/685. senede vefat etmiştir.⁸⁶⁷ Halîfeliği 9 ay 18 gün veya 10 ay sürmüştür.⁸⁶⁸

2.4.5. Abdülmelik b. Mervân

Abdülmelik’in künyesi “*Ebû Zübâb*” idi. Zîra o, bazen uykuya daldığında ağzı açılır ve ağzına sinek girerdi. Bu nedenle ona “*Sinekli*” anlamına gelen “*Ebû Zübâb*” künyesi takılmıştı.⁸⁶⁹ Babası Mervân ona önce “*Kâsım*” adını vermiş, kendisi de “*Ebu’l-Kasım*” künyesiyle çağırılmış, daha sonra oğlunun adını değiştirerek ona “*Abdülmelik*” ismini vermiştir.⁸⁷⁰ Böylece *Abdülmelik*, *İslâm tarihinde bu ismi alan ilk kişi olmuştur*.⁸⁷¹ Muâviye’nin tayini ile, henüz 16 yaşındayken Medine valisi olan Abdülmelik⁸⁷², daha sonraları 7 sene boyunca Şam ve Mısır valiliği de yapmıştır.⁸⁷³ Abdülmelik, Hz. Osman’dan hadis dinlemiş, birçok kişiden hadis rivayet etmiş ve bir topluluk da, kendisinden hadis rivayet etmiştir.⁸⁷⁴ Şa’bî onun, bir hadis üzerinde

⁸⁶² İbn Kesîr, XI, 714

⁸⁶³ İbn Kesîr, XI, 709

⁸⁶⁴ İbn Kesîr, XI, 712

⁸⁶⁵ İbn Kesîr, XI, 708

⁸⁶⁶ İbn Kesîr, XI, 713

⁸⁶⁷ İbn Kesîr, XI, 705

⁸⁶⁸ İbn Kesîr, XI, 714

⁸⁶⁹ İbn Kesîr, XII, 378

⁸⁷⁰ İbn Kesîr, XII, 377

⁸⁷¹ İbn Kesîr, XII, 378

⁸⁷² İbn Kesîr, XII, 377

⁸⁷³ İbn Kesîr, XII, 378

⁸⁷⁴ İbn Kesîr, XII, 377

konuştuğunda çok bilgili olduğunu söylemiştir.⁸⁷⁵ Abdülmelik, kendi zamanında ortalıkta birçok hadisin dolaşmasından da rahatsızlık duymuştur.⁸⁷⁶

Fıkıhçıların, âlimlerin, abidlerin ve salihlerin meclislerine katılan Abdülmelik⁸⁷⁷, halîfe olmadan önce âbid, zâhid, fakih kimselerden olup, mescide devam eden ve Kur’ân okuyanlardan biriydi.⁸⁷⁸ Nâfi’; Abdülmelik’ten daha gayretli, daha fakih ve Allah’ın kitabını daha çok okuyan birini görmediğini söylemiş, Ebû Zinâd da onu, emirliğe başlamadan önce Medine’nin dört fıkıhçısı arasında saymıştır.⁸⁷⁹ Öğle ile ikindi arasında ilk olarak namaz kılan kişi olan Abdülmelik⁸⁸⁰, halîfe olunca mushafı kapatmış ve “Artık seninle birbirimizden ayrıldık; bu, seninle son görüşmemizdir” demiştir.⁸⁸¹ Bununla beraber o, mushafın hükümlerine bağlı kalınmasını emretmiş⁸⁸², çocuklarının mürebbisine, çocuklarına Kur’ân’ı öğrettiği gibi, doğru sözlülüğü de öğretmesini söylemiş⁸⁸³, oğulları Velîd, Süleyman ve Mesleme’yi huzuruna çağırarak onlara Kur’ân okutmuş⁸⁸⁴, ilmin hızla kabzedileceğini, bu nedenle yanında ilim bulunanların, bunu insanlara açıklamalarını istemiş⁸⁸⁵, halîfe iken, fakih bir kadın olan “Küçük Ümmü Derdâ”nın fıkıh halkasına dahil olup onun derslerini dinlemiştir.⁸⁸⁶

Abdülmelik, kan akıtmakta çok cüretliydi.⁸⁸⁷ Öyle ki kendisine, “Duydum ki sen bunca ibadetten sonra üzüm suyu içmişsin” diyen Ümmü’-d-Derdâ’ya, kan bile içtiğini söylemiş⁸⁸⁸, kendinden önceki bazı halîfelerin mal yiyip işleri başkalarına havale ettiğini söyledikten sonra “Vallahi ben, bu ümmetin hastalıklarını ancak kılıçla tedavi edeceğim” demiş⁸⁸⁹, halk arasında hüküm vermek üzere mecliste oturduğu zaman, yanı başında kılıçlı muhafızlar ve cellatlar bulundurmuş⁸⁹⁰, can

⁸⁷⁵ İbn Kesîr, XII, 380

⁸⁷⁶ İbn Kesîr, XII, 383

⁸⁷⁷ İbn Kesîr, XII, 377

⁸⁷⁸ İbn Kesîr, XII, 378

⁸⁷⁹ İbn Kesîr, XII, 379. Diğer üç fakih; Said b. Müseyyeb, Urve, Kabîse b. Züeyb’dir. Bkz: XI, 379.

⁸⁸⁰ İbn Kesîr, XII, 380

⁸⁸¹ İbn Kesîr, XII, 381

⁸⁸² İbn Kesîr, XII, 383

⁸⁸³ İbn Kesîr, XII, 388

⁸⁸⁴ İbn Kesîr, XII, 639

⁸⁸⁵ İbn Kesîr, XII, 385

⁸⁸⁶ İbn Kesîr, XII, 336

⁸⁸⁷ İbn Kesîr, XII, 381

⁸⁸⁸ İbn Kesîr, XII, 391

⁸⁸⁹ İbn Kesîr, XII, 383

⁸⁹⁰ İbn Kesîr, XII, 385

çekişirken, oğlu Velîd'e yaptığı vasiyette “Öldüğümde, insanları kendine biat etmeye davet et; davetine icabet etmeyenlerin üzerine kılıçla git” demiştir.⁸⁹¹ Ayrıca Abdülmelik, Büreyde b. Husayb'ın, kendisine “Kan akıtmaktan sakın” deyip, Hz. Peygamber'in “*Kişi, cennetin kapısına gelir, oraya baktıktan sonra, bir müslümanın haksız yere bir fincan kanını akıtmış olduğundan ötürü cennetin kapısından geri çevrilir*” şeklindeki hadisi hatırlattığını da ifade etmiştir.⁸⁹²

Can çekişirken, oğlu Velîd'e gözlerini oğuşturmasını⁸⁹³, cariyeler gibi ağlamayıp işe koyulmasını, işleri ehline havale etmesini, yapılması gereken işi geciktirmemesini, halkın hukukuna riayet edip onlara zulmetmemesini, Allah'tan sakınmasını, kardeşlerine, amcaoğlu Ali b. Abbâs'a göz-kulak olup akrabalık bağlarına zarar vermemesini, Haccâc'a da göz-kulak olup ona ikramda bulunmasını, Hâriciler'i darmadağın edip düşmanları ezenin Haccâc olduğunu, kardeşleriyle arasını bozmamasını⁸⁹⁴, iyilikte bulunmasını, iyiliğin sahibinin namını pekiştireceğini, gönülleri sevgiyle kendisine meylettirip dilleri de yâd-ı cemîl ile ona itaat ettireceğini vasiyet etmiştir.

“Dil, insan vücudunun bir parçasıdır. Biz sözü kısa kesip susuyoruz, saçmalayarak konuşmuyoruz. Biz, söz ustasıyız. Sözün damarları içimize yerleşmiş; dalları da üzerimize sarkmıştır” diyen Abdülmelik⁸⁹⁵, saç-sakalının çabuk ağarmasını, *minberde hutbe irad ederken yanlış telaffuzda bulunmaktan çok korkmasına bağlamış*, yanlış telaffuzda bulunan birinin yanlışını düzeltmiş⁸⁹⁶, veliaht yapmak istediği Velîd'i, Arapça'yı iyi bilmediği için veliahtlığını askıya almış, bunun üzerine Velîd, nahiv alimlerinden bir yıl veya altı ay boyunca ders almıştır.⁸⁹⁷

Abdülmelik, kendisine ait bazı konuşma prensipleri belirlemiştir: Bir keresinde kendisiyle görüşmek isteyen birine; “Konuşurken üç şeye dikkat et: Beni övmekten sakın. Çünkü ben, kendimi senden daha iyi biliyorum. Bana yalan söylemekten de sakın; çünkü yalancının görüşü yoktur. Halktan herhangi birini bana jurnallemekten de sakın; çünkü onlar, benim onlara yapacağım zulüm ve haksızlığa nispetle af ve

⁸⁹¹ İbn Kesîr, XII, 393

⁸⁹² İbn Kesîr, XII, 379

⁸⁹³ İbn Kesîr, XII, 606

⁸⁹⁴ İbn Kesîr, XII, 392

⁸⁹⁵ İbn Kesîr, XII, 384

⁸⁹⁶ İbn Kesîr, XII, 385

⁸⁹⁷ İbn Kesîr, XII, 606

adaletime daha yakındırlar” demiş, başka ülkelerden yanına gelen elçiye ise kendisini aşırı şekilde övmemesini, sormadığı şeye cevap vermemesini, kendisine yalan söylememesini, kendisini halkına karşı kıskırtmamasını, çünkü halkının kendisinin şefkat ve adaletine daha muhtaç olduklarını söylemiştir.⁸⁹⁸ Abdülmelik, muhataplarını, kendisini övmekten her ne kadar sakındırıysa da; kendisine övgüler yağdıran şair Küseyyir Azze’ye, seçkin develerinden 100 tane bağışlamış⁸⁹⁹, kendisini öven bir şiir okuyan birine de 10.000 dirhem verilmesini emretmiştir.⁹⁰⁰

*Şiir hakkında bilgili olan Abdülmelik*⁹⁰¹, çocuklarının mürebbisine “Çocuklarıma şiir öğret ki, şereflensinler ve güçlensinler” talimatını vermiş⁹⁰², çocukları Velîd, Süleyman ve Mesleme’den huzurunda şiir okumalarını istemiş, çocuklarının, şiirleri güzel okumalarına rağmen, A’sâ’nın şiirini güzel okumamaları üzerine onları kınamış, onlardan, Araplar’ın söyledikleri en ince beyiti hatasız bir şekilde okumalarını istemiş⁹⁰³, Süleyman’ın bunu başarması üzerine, Süleyman’ın, Velîd’den sonra veliaht olma isteğini kabul edip ona 100.000 dirhem para göndermiştir.⁹⁰⁴

Abdülmelik, çocuklarının mürebbisine; onlara Kur’ân’ı ve doğru sözlülüğü öğretip sefil kimselerden uzak tutmasını⁹⁰⁵, sefillerin edeplerinin az olup onların hayır hususunda insanların en düşük durumda olanları olduğunu, çocuklarının huylarını bozacağı için onları hizmetçilerden uzak tutmasını, beslenmelerine özen göstermesini, onları dövmesi gerekirse edeple ve gizlice dövmesini emretmiştir.⁹⁰⁶ Onun, en sevdiği ve kıymet verdiği kişi oğlu Velîd’di.⁹⁰⁷ Kızlarından da en çok Fâtımâ’yı severdi.⁹⁰⁸ Oğlu Süleyman’ın Arapça’yı iyi konuştuğunu kabul etmekle beraber⁹⁰⁹, Velîd’in konuşmasında hatalar yaptığını kabul etmekteydi.⁹¹⁰ Babası vefat

⁸⁹⁸ İbn Kesîr, XII, 387

⁸⁹⁹ İbn Kesîr, XIII, 26

⁹⁰⁰ İbn Kesîr, XII, 384

⁹⁰¹ İbn Kesîr, XII, 380

⁹⁰² İbn Kesîr, XII, 389

⁹⁰³ İbn Kesîr, XII, 639

⁹⁰⁴ İbn Kesîr, XII, 640

⁹⁰⁵ İbn Kesîr, XII, 388

⁹⁰⁶ İbn Kesîr, XII, 389

⁹⁰⁷ İbn Kesîr, XII, 367

⁹⁰⁸ İbn Kesîr, XII, 393

⁹⁰⁹ İbn Kesîr, XII, 374

⁹¹⁰ İbn Kesîr, XII, 606

eden yeğeni Ömer b. Abdülaziz'i⁹¹¹ yanına alıp kendi çocuklarının arasına katan ve onu çocuklarının çoğuna tercih eden Abdülmelik, onu kızı Fâtımâ ile evlendirmiştir.⁹¹² En çok sevdiği kimse, Mus'ab b. Zübeyr'di.⁹¹³ Medine fıkıhçılarından olan Abdülmelik nezdinde itibarlı biri olan Kabîse b. Züeyb ise Abdülmelik'in sırdaşydı ⁹¹⁴. Ravh b. Zinba' ise Abdülmelik'in kâtibi olup⁹¹⁵, adeta onun veziri gibiydi ve ondan hemen hemen hiç ayrılmazdı ⁹¹⁶. En öfke duyduğu kişi ise, babası Mervân'ın Abdülmelik'ten sonra veliaht olarak belirlediği Amr b. Said el-Eşdak'tı. Bu nedenle ona öfke duymuş ⁹¹⁷ ve neticede de onu öldürmüştür.⁹¹⁸ Hz. Ömer'in hayatından ve yaşam tarzından bahseden arkadaşlarına “Ömer'den bahsetmenizi yasaklıyorum. Çünkü o, emirler için bir acı ve halk için de bir mefsedet idi” demiş ⁹¹⁹, kendisi için yapılan kubbeli bir mescidin kubbesinin altına girip “Ömer, bunun kendisi için haram olduğu görüşündeydi” demiştir.⁹²⁰

İslâm tarihinde ilk nakışlı dirhem bastıran, dirhem ve dinarların üzerine ilk Arapça yazı yazdıran hükümdar olan Abdülmelik⁹²¹, Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de, Mina ve Arefe günlerinde kendi aleyhine hutbeler irad etmesi ve insanların Abdullah'a meyletmeye başlaması üzerine, insanları Hacc'dan men etmek, gönüllerini Hacc'dan Kudüs'e çekmek için Mescid-i Aksâ'yı şâsaalı bir şekilde onarmış, inşaatın tamamlanmasından sonra insanlar oraya akın edip tıpkı Kâbe etrafında tavaf eder gibi tavaf edip bayram günlerinde orada kurban kesip saçlarını tıraş etmişlerdir.⁹²² Oraya birçok masraf yapılmış, yapılan kubbe göz alıcı mücevheratla süslenmiş, insanlar Hacc yerine oraya giderek büyük bir fitneye düşmüşlerdir.⁹²³

⁹¹¹ İbn Kesîr, XII, 679

⁹¹² İbn Kesîr, XII, 680

⁹¹³ İbn Kesîr, XII, 382

⁹¹⁴ İbn Kesîr, XII, 411

⁹¹⁵ İbn Kesîr, XII, 397

⁹¹⁶ İbn Kesîr, XII, 357

⁹¹⁷ İbn Kesîr, XII, 120

⁹¹⁸ İbn Kesîr, XII, 114-119

⁹¹⁹ İbn Kesîr, XII, 390

⁹²⁰ İbn Kesîr, XII, 381

⁹²¹ İbn Kesîr, XII, 263

⁹²² İbn Kesîr, XII, 41

⁹²³ İbn Kesîr, XII, 42

Beyaz tenli, bitişik kaşlı, iri gözlü, ince burunlu, güzel yüzlü ve parlak, saçları ağarmış, kısaya yakın bir orta boylu olan Abdülmelik⁹²⁴, en faziletli insanı “Yüksek makamda olduğu halde tevâzu gösteren, muktedir iken zahitlik yapan ve güçlü olduğu halde başkasını mağlup etmek istemeyen kimse” olarak tanımlamıştır.⁹²⁵ Zer b. Hubeyş’in kendisine gönderdiği mektupta yer alan “görünürdeki sağlığına güvenmemesi, uzun süre bu hayatta bâkî kalmaya ümitlenmemesi” şeklindeki hatırlatmalarına ağlayarak “Zer, doğru söylemiş” demiş⁹²⁶, yine kendisine âdil olmayı, hevesine uymamayı, hesap gününü ve Allah’ın çetin azabını bildiren bir mektubu⁹²⁷ okuyunca yüzünün rengi değişmiş, üzüntüsü günlerce devam etmiştir.⁹²⁸ Üzerinde Allah’ın adının yazılı olduğu bir parayı necasetli bir kuyuya düşürmüş ve onu, üzerinde Allah ismi bulunduğu için 13 dinara bir işçi kiralayarak çıkarmıştır.⁹²⁹

“Öyle bir hale geldim ki, işlediğim iyiliklerden ötürü sevinmiyorum ve işlediğim kötülüklerden ötürü de üzülmiyorum” diyen Abdülmelik⁹³⁰, bu dünyada ebedi kalıcı olmadığını⁹³¹, ölümden hiç kimsenin kaçamayacağını söylemiş⁹³², irad ettiği bir hutbesinin ardından şiddetle ağlayarak “Ey Rabbim! Günahlarım büyüktür. Senin affının azıcığı dahî benim günahlarımdan daha büyüktür. Allah’ım! Affının azlığı ile günahlarımın büyüklüğünü yok et” diye dua etmiştir.⁹³³

21 yıl halifelik yapan Abdülmelik⁹³⁴, 60, 63 veya 58 yaşındayken vefat etmiş, cenaze namazını kendisinden sonraki veliahdı olan oğlu Velîd kıldırmıştır.⁹³⁵

2.4.6. Velîd b. Abdülmelik

Velîd 50/670 senesinde doğmuştur.⁹³⁶ Abdülmelik’in en çok sevdiği ve değer verdiği oğlu olan Velîd⁹³⁷ babasının en büyük oğlu olup, onun veliahdı idi. Ebeveyni

⁹²⁴ İbn Kesîr, XII, 378

⁹²⁵ İbn Kesîr, XII, 388

⁹²⁶ İbn Kesîr, XII, 390

⁹²⁷ İbn Kesîr, XII, 389

⁹²⁸ İbn Kesîr, XII, 390

⁹²⁹ İbn Kesîr, XII, 385

⁹³⁰ İbn Kesîr, XII, 391. Said b. Müseyyeb’e bu söz söylendiğinde “İşte şimdi onun kalbi tam olarak ölmüştür” demiştir. Bkz: XII, 391.

⁹³¹ İbn Kesîr, XII, 392

⁹³² İbn Kesîr, XII, 395

⁹³³ İbn Kesîr, XII, 391. Hasan-ı Basrî’ye bu söz nakledildiğinde ağlamış ve “Eğer altın yaldızla yazılması gereken bir söz varsa, o da budur” demiştir. Bkz: XII, 391.

⁹³⁴ İbn Kesîr, XII, 397

⁹³⁵ İbn Kesîr, XII, 397

onu lüks ve refah içinde büyüttükleri için *şımarmış ve edepsizce büyümüştü*.⁹³⁸ Rivayete göre Abdülmelik, Velîd Arapça'yı iyi bilmediği için, onun veliahtlığını askıya almış, bunun üzerine Velîd, nahiv alimlerinden 1 yıl veya 6 ay süreyle ders almış, bu müddet sonunda öncekinden daha bilgisiz bir halde gelince, Abdülmelik onun hakkında “Gayret gösterdi; ama başaramadı. O, özürdür” demiştir.⁹³⁹ *Arapça'yı düzgün telaffuz edemeyip hatalı konuşan (lahhân) Velîd*, birgün hutbe irad ederken “*Bu iş keşke son bulmuş olsaydı*”⁹⁴⁰ âyetini okumuş⁹⁴¹; ama âyetteki “*Yâ leyte*” kelimesini “*Yâ leytu*” şeklinde telaffuz etmiş, böyle olunca da mânâ “Keşke o, ölüm olsa” anlamına geldiği için onun hutbesini dinleyen Ömer b. Abdülaziz “Keşke o ölüm sana olsa da, Allah bizi senden kurtarsa” demiştir.⁹⁴² Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'ye göre de Velîd, Arapça'yı iyi telaffuz edemezdi.⁹⁴³

Uzun boylu, esmer yüzlü, yüzünde çiçek hastalığının izleri bulunan, burun kemiği geniş, burnu aşağıya doğru eğik, yürürken salınarak yürüyen, sakalının ön kısmı ağarmış ve yakışıklı olan Velîd⁹⁴⁴, Said b. Müseyyeb'den⁹⁴⁵ ve Enes b. Mâlik'ten hadis dinlemiştir.⁹⁴⁶

İrad ettiği ilk hutbesinde; halîfelik nimeti için Allah'a hamd etmiş, babasının şüphe uyandıranlara karşı şiddetli davrandığını⁹⁴⁷, hak ve fazilet ehline karşı yumuşaklıkla muamelede bulunduğunu, Beyti hacetmek, gaza yapmak, Allah'ın düşmanlarına baskınlar yapmakla uğraştığını, onun, âciz biri olmayıp aşırı giden biri de olmadığını söylemiş, itaate sarılıp cemaatten ayrılmamayı tavsiye etmiştir.⁹⁴⁸

Kardeşi Süleyman, Velîd'in veziri ve danışmanı idi.⁹⁴⁹ Velîd babası gibi, Ömer b. Abdülaziz'e iyi davranıp onu Medine, Mekke ve Tâif valiliğine atamıştır.⁹⁵⁰

⁹³⁶ İbn Kesîr, XII, 605

⁹³⁷ İbn Kesîr, XII, 367

⁹³⁸ İbn Kesîr, XII, 605

⁹³⁹ İbn Kesîr, XII, 606

⁹⁴⁰ Veya “*Keşke ölüm her şeyi bitirseydi*”

⁹⁴¹ el-Hâkka, 69/27

⁹⁴² İbn Kesîr, XII, 608

⁹⁴³ İbn Kesîr, XII, 374

⁹⁴⁴ İbn Kesîr, XII, 605

⁹⁴⁵ İbn Kesîr, XII, 606

⁹⁴⁶ İbn Kesîr, XII, 605

⁹⁴⁷ İbn Kesîr, XII, 402

⁹⁴⁸ İbn Kesîr, XII, 403

⁹⁴⁹ İbn Kesîr, XII, 641

⁹⁵⁰ İbn Kesîr, XII, 680

*Kendi nefsinde tedbirli, re'inde akıllı, cahilliği ve serkeşliği bilinmeyen Velîd*⁹⁵¹ kendi ifadesine göre onca meşguliyetine rağmen *Kur'ân'ı*⁹⁵² *her üç günde bir* (bir başka anlatıma göre her yedi günde bir) hatmederdi.⁹⁵³ Hatta Velid, ramazan ayında 17 hatim yapardı.⁹⁵⁴ Ayrıca o, Kur'ân hafızlarına ihsan ve ikramda bulunur, onların borçlarını öderdi.⁹⁵⁵

*Onun güzellikleri cümlesinden şu sözü nakledilebilir: “Eğer Allah Teâla, Kur'ân-ı Kerim'de Lût kavminden bahsetmeseydi; ben, erkeğin erkekle cinsî münasebette bulunabileceğine inanmazdım”.*⁹⁵⁶ *Velîd, Şamlılar nazarında halîfelerin en faziletlisi olup, insanlara bağıştta bulunmuş*⁹⁵⁷, ekmekten başka bir şey yememeye yemin eden bir adama⁹⁵⁸ beytûlmâlden bir miktar para verilmesini emretmiş⁹⁵⁹, cüzzamlılara yardım edip onların kimseden dilenmemelerini emretmiş, her kötürüme bir hizmetçi, her âmâyâ bir güdücü vermiş, bir dükkancının düşük bir fiyata sattığı malı tespit ederek ona “Fiyatı arttır, sen kazanmalısın” demiş, hilafeti döneminde çok fetihlerde bulunmuş⁹⁶⁰, Anadolu'ya gazaya gitmiş⁹⁶¹, oğullarını Bizans'a gazveye göndermiş, bütün gazvelere oğullarını da iştirak ettirmiş, Hind'i, Sind'i ve Endülüs'ü ve Acem illerini fethetmiş, askerleri Çin'e kadar gitmiştir.⁹⁶²

*Dımaşk camiinin bânisi olan Velîd'in*⁹⁶³ *bütün düşüncesi inşaatçılıktı.* O kadar ki, onun zamanındaki insanlar da böyle olmuşlar ve birbirleriyle karşılaştıklarında “Ne bina yaptın? Ne inşaat yaptın? Ne imar ettin?” diye sorar olmuşlardır.⁹⁶⁴ *Velîd, dünyada eşi benzeri olmayan Emevî camiini inşa ettirmiş, Kudüs'te Hz. Peygamber'in miraca çıkarken bastığı kayalığın yanında bir kubbe inşa ettirmiş, Rasullullah'ın mescidini genişletmiş, mezar-ı şerifin bulunduğu hücreyi de mescide*

⁹⁵¹ İbn Kesîr, XII, 403

⁹⁵² İbn Kesîr, XII, 606

⁹⁵³ İbn Kesîr, XII, 607

⁹⁵⁴ İbn Kesîr, XII, 606

⁹⁵⁵ İbn Kesîr, XII, 609

⁹⁵⁶ İbn Kesîr, XII, 608

⁹⁵⁷ İbn Kesîr, XII, 609

⁹⁵⁸ İbn Kesîr, XII, 607

⁹⁵⁹ İbn Kesîr, XII, 608

⁹⁶⁰ İbn Kesîr, XII, 609

⁹⁶¹ İbn Kesîr, XII, 606

⁹⁶² İbn Kesîr, XII, 609

⁹⁶³ İbn Kesîr, XII, 403

⁹⁶⁴ İbn Kesîr, XII, 609

katmıştır.⁹⁶⁵ Bina yapma konusunda Bizans hükümdarından sanatkârlar isteyen Velîd, Ömer b. Abdülaziz'e, Medine'deki su kaynağını kazdırmasını, suyunu kanallara aktararak akıtmasını ve kuyular kazmasını, yolları ve tepeleri düzgün hale getirip kolayca geçilir bir şekle sokmasını emretmiş⁹⁶⁶, Emevî Camii'nin inşaatında çok sayıda sanâtkar, mühendis ve işçi çalıştırmış⁹⁶⁷, kubbeyi som altından yapmak istemiş; ancak daha sonra bunun israf olacağı endişesiyle bundan vazgeçip o altınları Allah yolunda sarf etmenin, yoksullara dağıtmanın daha hayırlı olacağını söylemiştir.⁹⁶⁸ Camiye yaptığı harcamalardan dolayı "Haksız yere harcama yapıyor" diye eleştirilmiş, o da yemin ederek bu inşaat için beytûlmalden bir tek dirhem bile harcamayıp tüm masrafları kendi malından karşıladığını ifade etmiştir.⁹⁶⁹ Kardeşi Süleyman'ın teşviki ile inşa ettirdiği bu camiyi⁹⁷⁰, Şam halkı için, havalarından, sularından, meyvelerinden ve hamamlarından sonra beşinci bir övünç kaynağı olması için yaptırmış⁹⁷¹, bu inşaat ve güzelleştirme faaliyetleri, onun halîfeliği süresince 10 yıl devam etmiş ve bu faaliyetler tamamlandığında Velîd'in de halîfeliği sona ermiştir.⁹⁷²

Vâkıdî; Velîd'in zorba ve mutasallit bir kimse olduğunu, öfkeli olduğunda kimsenin onu durduramadığını⁹⁷³, inatçı ve çok obur olduğunu, cinsel ilişkiye aşırı derecede düşkün olup, çok kadın boşadığını, cariyeleri bu sayının dışında olmak üzere onun 63 kadınla evlendiğini söylemiştir ki; aslında Vâkıdî'nin sözünü ettiği Velîd, Emevî Camii'nin bânisi olan Velîd b. Abdülmelik olmayıp, Velîd b. Yezîd adındaki fasıktır.⁹⁷⁴

9 sene, 8 ay halîfelik yapan Velîd⁹⁷⁵, 96/715. senede 43, 44, 46 veya 49 yaşındayken vefat etmiş ve cenaze namazını sahih kavle göre Ömer b. Abdülaziz kıldırılmıştır.⁹⁷⁶

⁹⁶⁵ İbn Kesîr, XII, 610

⁹⁶⁶ İbn Kesîr, XII, 415

⁹⁶⁷ İbn Kesîr, XII, 570

⁹⁶⁸ İbn Kesîr, XII, 573

⁹⁶⁹ İbn Kesîr, XII, 576

⁹⁷⁰ İbn Kesîr, XII, 570

⁹⁷¹ İbn Kesîr, XII, 576

⁹⁷² İbn Kesîr, XII, 403

⁹⁷³ İbn Kesîr, XII, 609

⁹⁷⁴ İbn Kesîr, XII, 610

⁹⁷⁵ İbn Kesîr, XII, 611

⁹⁷⁶ İbn Kesîr, XII, 610

2.4.7. Süleyman b. Abdülmelik

Medine'ye bağlı Benî Cezîre'de doğmuş, babasının yanında Şam'da büyümüş, babasından, dedesinden ve dolayısıyla mü'minlerin annesi Hz. Âişe'den ifk hadisesi ile ilgili hadisi rivayet etmiştir.⁹⁷⁷

*Fesahat ve belagat sahibi biri olan Süleyman*⁹⁷⁸, babası Abdülmelik'e göre de Arapça konuşurken hata yapmazdı.⁹⁷⁹ Zaten Süleyman, babasının huzurunda, Araplar'ın söyledikleri en ince beyiti hata yapmadan⁹⁸⁰ okuyup bunun karşılığında, babasından Velîd'den sonra veliaht olmayı istemesi üzerine veliaht olmuş, babasının bunun için kendisine verdiği 100.000 dirhemi de o beyitin sahibi olan bedeviye vermiştir.⁹⁸¹ Şunlar fesahat ve belagat sahibi Süleyman'ın⁹⁸² güzel sözlerindedir: "Susmak, aklın uyumasıdır. Konuşmaksa aklın uyanmasıdır. Bunlardan biri ancak diğeri ile tamamlanır. Kişinin, aklından ziyade konuşması bir hiledir. Aklının da konuşmasından fazla olması, bir ayıp ve çirkinliktir. Bunun en hayırlısı, konuşmanın akıl nispetinde, aklın da konuşma nispetinde olmasıdır.⁹⁸³ Akıllı kimse, geçimini sağlama talebi ile dilini hareket ettirmeye tutkun olandır. Güzel konuşmayı beceren kimse, güzelce susmayı da becerir. Ama her güzel susan kimse, güzelce konuşmayı becerecek değildir".⁹⁸⁴

Emevî Camii'nin yapılması için kardeşi Velîd'i teşvik eden ve Velîd'in veziri ve danışmanı olan Süleyman, halîfe olunca amcasının oğlu Ömer b. Abdülaziz'i kendisine müsteşar ve vezir tayin etmiş, ona, idarenin başına geçmesine rağmen, *yönetim hususunda fazla bilgiye sahip olmadığını*, bu nedenle, halkın yararına gördüğü şeyleri kendisine tavsiye etmesini söylemiştir.⁹⁸⁵ *Süleyman'ın yaptığı yararlı işler arasında*; Haccâc'ın atadığı kaymakamları görevden azletmek, Haccâc tarafından hapse atılan kimseleri serbest bırakmak, esirleri salıvermek⁹⁸⁶, Irak halkına bağışlarda bulunmak, daha önceleri namazı geç vakitlere erteleme adetini

⁹⁷⁷ İbn Kesîr, XII, 638

⁹⁷⁸ İbn Kesîr, XII, 654

⁹⁷⁹ İbn Kesîr, XII, 374

⁹⁸⁰ İbn Kesîr, XII, 639

⁹⁸¹ İbn Kesîr, XII, 640

⁹⁸² İbn Kesîr, XII, 654

⁹⁸³ İbn Kesîr, XII, 644

⁹⁸⁴ İbn Kesîr, XII, 645

⁹⁸⁵ İbn Kesîr, XII, 641

⁹⁸⁶ İbn Kesîr, XII, 545

kaldırarak namazları ilk vakitlerinde kılmak gibi işler gelir. Ayrıca o, Ömer'den duyduğu güzel olan başka işleri de yapmıştır.⁹⁸⁷

*Süleyman dindarlara, hayırhahlara yakınlık gösterip ihsanda bulunan biriydi. Hakkı ve hak ehlini sever, Kur'ân ve sünnete uyar, İslâmî prensipleri izhar ederdi.*⁹⁸⁸ *Gaza yapmayı severdi.* O, kuşatmak üzere İstanbul'a bir ordu göndermiş ve bu ordu, orada cami yaptırmak şartıyla Bizanslılar'la barış antlaşması imzalamıştır.⁹⁸⁹ Şam'dan Mercidâbık'a giderken, İstanbul'a ordu göndermiş ve İstanbul fethedilinceye veya kendisi ölünceye kadar Mercidâbık'tan çıkmamaya yemin etmiş, nihayet orada vefat etmiştir. Böylece bu niyetinden dolayı, Allah yolunda nöbet tutma sevabını elde etmiştir.⁹⁹⁰ İnşallah, kıyamete kadar da bu sevap, onun defterine yazılmaya devam edecektir.⁹⁹¹

*İnsanları Allah'ın kitabını rehber edinmeye ve onun hükmüne razı olmaya çağıran Süleyman'a göre Kur'ân, kendinden önceki kitapları yürürlükten kaldırmış olup, sonra gelecek kitapların onu yürürlükten kaldıramayacağı bir kitaptır. Kur'ân, şeytanın tuzak ve kinini, sabah aydınlığının çekip gitmekte olan gece karanlığını silip ortalığı aydınlatışı gibi aydınlığa çıkartır. Kur'ân'ın diğer sözlere üstünlüğü, Allah'ın, yarattıklarına üstünlüğü gibidir.*⁹⁹² Dünyanın geçici bir yaşama ve eğlenme yeri olduğunu, salih amel işlemek gerektiğini söyleyen Süleyman⁹⁹³, *ilk hutbesinde* de dünyanın bir aldanma yurdu ve boş bir menzil olduğunu, ağlayanı güldürüp gülüneni ağlattığını, güvenden korkutup korkulu olana güven verdiğini, zengini yoksul, yoksulu da zengin yaptığını, insanlarla oynadığını ifade etmiş, her Cuma irad ettiği hutbesinde; dünyadaki insanların⁹⁹⁴ öleceklerini, dünya nimetlerinin devam etmeyeceğini ve onun musibetlerinden emin olunamayacağını tekrar edip “*Bana söylenene ey Muhammed! Biz onlara yıllar yılı nimetler vermiş olsak, sonra da tehdit edildikleri şeyler başlarına gelse, kendilerine verilmiş olan nimetler onlara bir fayda sağlar mı?*”⁹⁹⁵ âyetlerini okumuştur.⁹⁹⁶ Birgün Hacc için toplanan kalabalığa bakıp

⁹⁸⁷ İbn Kesîr, XII, 641

⁹⁸⁸ İbn Kesîr, XII, 654

⁹⁸⁹ İbn Kesîr, XII, 639

⁹⁹⁰ İbn Kesîr, XII, 654

⁹⁹¹ İbn Kesîr, XII, 655

⁹⁹² İbn Kesîr, XII, 642

⁹⁹³ İbn Kesîr, XII, 649

⁹⁹⁴ İbn Kesîr, XII, 642

⁹⁹⁵ eş-Şuarâ: 26/205-207

Ömer b. Abdülaziz’e “Ey Ömer! Bunların rızkını Allah’tan başkası veremez” demiş; Ömer’in “Bunlar, bugün senin halkındırlar; yarın ise senin hasmın olacaklardır” demesi üzerine şiddetle ağlamaya başlamıştır.⁹⁹⁷

Anlatıldığına göre Süleyman çok obur bir kimseydi. Bu konuda çok garip şeyler anlatılır; örneğin, birgün kahvaltıda 40 kızartılmış tavuk, üzerindeki içyağıyla birlikte 84 böbrek, 80 ekmek yemiş, sonra da halkla birlikte umûmî sofrada yine yemek yemiştir.⁹⁹⁸ Yine birgün arkadaşlarıyla birlikte oturup yemeğe başlamış, arkadaşları yemekten doyup usanmış, o ise yemeğe devam etmiş, kızartılmış bir koyun getirilmesini istemiş ve o koyunu da yemiş, yedikten sonra meyve yemiş, sonra da 2 tavuk getirtip onları da yemiş, tavuklardan sonra tekrar meyve yemeye başlamış, bunun ardından, içine bir adamın oturabileceği büyüklükte bir kazan dolusu helva getirtmiş, onu da yedikten sonra hilafet makamına dönmüş, makamına girer girmez sofrayı kurdurmuş, ufak bir kırıntı bile bırakmadan sofrayı silmiş süpürmüş, rivayete göre bu kadar çok yediği için hummâya yakalanmış ve ölmüştür. Yine rivayete göre ölüm sebebi; 400 yumurta ve 2 sepet incir yemesiymiş.

Aslında bu ve benzeri hikâyeler, Abbâsîler’e yaranmaya çalışan Acemler’in mübalağalarıdır. Çünkü Süleyman; yakışıklı, güzel ve zarif vücutlu biriydi. Vücudunun böyle ince ve nazenin olması da, ona isnâd edilen oburluk sıfatıyla bağdaşmamaktadır. Bu tür uydurmaları ortaya atanlar ve böyle yalanları söyleyenler, midenin, kendi hacminden fazla yiyeceği alamayacağını unutmuşlardır.⁹⁹⁹

Rivayete göre Süleyman aynaya bakarak “Muhammed peygamberdi; Ebûbekir, siddikti; Ömer, hakkı batıldan ayırandı; Osman, hayâliydi; Ali, şecaatliydi; Muâviye, yumuşak huyluydu; Yezîd, sabırlıydı; Abdülmelik, siyasetçiydi; Velîd, zorbaydı. Ben ise genç hükümdarım” dermiş.¹⁰⁰⁰ Bir başka anlatıma göre ise Süleyman başına yeşil bir sarık sarıp yeşil bir sergi üzerine oturmuş, etrafını yeşil şeylerle süsleyip sonra da aynaya bakmış, *güzelliğini, kendisi de takdir etmiş* ve kollarını sıvayarak¹⁰⁰¹ “Ben, genç halîfeyim” demiştir.¹⁰⁰²

⁹⁹⁶ İbn Kesîr, XII, 643

⁹⁹⁷ İbn Kesîr, XII, 644

⁹⁹⁸ İbn Kesîr, XII, 646

⁹⁹⁹ İbn Kesîr, XII, 647

¹⁰⁰⁰ İbn Kesîr, XII, 648

¹⁰⁰¹ İbn Kesîr, XII, 646

¹⁰⁰² İbn Kesîr, XII, 647

*Süleyman'ın bütün düşüncesi kadınlar olduğu için onun zamanındaki insanlar da böyle olmuşlardır. Öyle ki, insanlar birbirleriyle karşılaştıklarında birbirlerine "Kaç kadınla evlendin? Kaç cariye var?" derlerdi.*¹⁰⁰³ Bununla beraber Süleyman, bir gece ordugahta şarkılı-türkülü bir eğlence düzenlendiğini görünce eğlenenlere "At, kişnediği zaman; dişi bir at ister. Deve böğürdüğü zaman, dişi bir deve ister. Teke melediği zaman, dişi bir keçi ister. Erkek de şarkı söylediğinde, bir kadın ister" diyerek onların testislerinin burulmasını emretmiştir.¹⁰⁰⁴

Emevî halifelerinin sadık veziri, kadri yüce bir tâbii olan *Recâ b. Hayve'nin*¹⁰⁰⁵ teşvikiyle kendinden sonra, amcasının oğlu *Ömer'i veliaht tayin eden Süleyman*¹⁰⁰⁶, Muhammed b. Sîrîn'e göre namazlara vaktinde icabet ederek halîfelîğe hayırla başlamış ve Ömer'i kendi yerine geçirerek halîfelîği hayırla sonlandırmıştır.¹⁰⁰⁷ Süleyman'ın cenaze namazını da Ömer kıldırmıştır.¹⁰⁰⁸

Süleyman, 99/717. senede, 43 veya 454 yaşındayken¹⁰⁰⁹ vefat etmiş; 2 yıl 8 ay süreyle halîfelik yapmıştır.¹⁰¹⁰

2.4.8. Ömer b. Abdülaziz

Amcasının oğlu Süleyman b. Abdülmelik'in *Recâ b. Hayve'nin* teşvikiyle, kendisini veliaht tayin etmesi üzerine¹⁰¹¹, Süleyman'dan sonra halîfe olan Ömer¹⁰¹², kadri yüce bir Tâbiî idi.¹⁰¹³

Babası onu, terbiye edilmesi için Salih b. Keysân'ın yanına vermiştir. Salih onun hakkında "Bu çocuk kadar, kalbinde Allah'ın büyük yer tuttuğu başka birinin olduğundan haberim yoktur" demiştir. Bir keresinde saçını taradığı için namaza yetişememiş, bu durumun, hocası tarafından babasına bildirilmesi üzerine babası ona saçlarını tamamen tıraş etme cezası vermiştir.¹⁰¹⁴ Babasının, ferâizi ve sünnetleri

¹⁰⁰³ İbn Kesîr, XII, 609

¹⁰⁰⁴ İbn Kesîr, XII, 645

¹⁰⁰⁵ İbn Kesîr, XIII, 63

¹⁰⁰⁶ İbn Kesîr, XII, 634

¹⁰⁰⁷ İbn Kesîr, XII, 643

¹⁰⁰⁸ İbn Kesîr, XII, 653

¹⁰⁰⁹ Kırk yaşını geçmediği de söylenir. İbn Kesîr, XII, 638

¹⁰¹⁰ İbn Kesîr, XII, 638

¹⁰¹¹ İbn Kesîr, XII, 688

¹⁰¹² İbn Kesîr, XII, 677

¹⁰¹³ İbn Kesîr, XII, 676

¹⁰¹⁴ İbn Kesîr, XII, 678

öğrenmesini istediği ve hakkında halîfe olup da Hz. Ömer gibi bir yönetim tarzı sergileyeceğini düşündüğü Ömer¹⁰¹⁵, *henüz küçükken, ölümü hatırlayıp ağladı.*¹⁰¹⁶ *Onun, doğru yolda olduğunu gösteren ilk işaret; ilme tutkun olup, edebe rağbet göstermesiydi.* Babası Mısır'a vali olarak tayin edildiğinde henüz küçük olup, bülûğa erip-ermediği bile şüpheli olan Ömer, Mısır'a gitmek istememiş, babasının kendisini Medine'ye göndermesini, orada fıkıhçıların meclislerinde oturup onların edepleriyle edeplenmek istediğini söylemiş, Medine'ye gönderilince de Kureyş'in yaşlılarıyla aynı meclislerde oturup gençlerinden uzak durmuş, şöhreti yayılıncaya kadar da bu yaşam tarzını sürdürmüştür. Babası vefat edince amcası¹⁰¹⁷ Halîfe Abdülmelik b. Mervân onu yanına alıp, kızıyla evlendirmiştir.¹⁰¹⁸

Velîd b. Abdülmelik zamanında Medine, Mekke ve Tâif valiliğine atanan Ömer¹⁰¹⁹, valiliği zarfında, Peygamber mescidini Velîd'in emriyle genişleterek yeniden inşa ettirmiş, bu süre içinde *geçim bakımından insanların en iyisi ve en adili* olmuştur.¹⁰²⁰ Vali iken Medine'nin on fıkıhçısını (*el-fukahâu'l-aşara*) yanına çağırarak Ömer, onların görüşlerine başvurmadan herhangi bir konuda kesin bir karar vermek istemediğini söylemiştir.¹⁰²¹

Ömer, Velîd zamanında, Velîd'in emriyle, Abdullah b. Zübeyr'in oğlu Hubeyb'e elli kırbaç vurdurup, soğuk bir kış gününde başına bir kırba soğuk su döktürerek bu haliyle onu mescidin kapısında bekletmiş ve o kişi aynı gün vefat etmiştir. Hubeyb'in ölümünden sonra şiddetli bir korkuya kapılan Ömer, kendisine ahiretle ilgili müjde verildiğinde "Bu, nasıl olacak ki? Hubeyb, yolumda duruyor", "Öyle ama, Hubeyb yolumda durmasaydı..." diyerek ağlayıp feryat etmiş, kendisini övdüklerinde de "Hubeyb'i öldürme azabından kurtulursam, durumum iyileşir" demiştir. Bu olaya kadar Medine valiliğinde kalan Ömer, Hubeyb ölünce istifa etmiş, o günden itibaren korku ve üzüntüye kapılıp kendini ibadete vermiş, ağlayıp sızlamıştır. Aslında onun, Hubeyb'i kırbaçlaması bir hata idi; ama o, bu hata nedeniyle de hayır kazanmıştır. Çünkü çokça ibadet etmeye, ağlamaya,

¹⁰¹⁵ İbn Kesîr, XII, 679

¹⁰¹⁶ İbn Kesîr, XII, 678

¹⁰¹⁷ İbn Kesîr, XII, 679

¹⁰¹⁸ İbn Kesîr, XII, 680

¹⁰¹⁹ İbn Kesîr, XII, 680

¹⁰²⁰ İbn Kesîr, XII, 681

¹⁰²¹ İbn Kesîr, XII, 405

hüzünlenmeye, korkmaya, insanlara ihsanda bulunmaya, köle azad etmeye ve diğer hayırlara yönelmeye başlamıştır.¹⁰²²

Süleyman b. Abdülmelik zamanında, amcasının oğlu Süleyman'ın müsteşarı ve veziri olan Ömer, halkın yararına gördüğü şeyleri Süleyman'a tavsiye etmiş ve Süleyman, Ömer'den duyduğu pek çok güzel işler yapmıştır.¹⁰²³ Halîfe Süleyman'ın ölümü üzerine orada bulunanlara uyduruk icatlar çıkaracak biri olmadığını, kendisinden öncekilere uyacak biri olduğunu söyleyen Ömer¹⁰²⁴, *halîfe olunca irad ettiği ilk hutbesinde*; Kur'ân'dan sonra başka bir kitabın ve Hz. Peygamber'den sonra da başka bir nebînin gelmeyeceğini, kendisinin, hüküm veren değil, hükmü infaz eden biri olduğunu, uydurukça şeyler çıkarmayıp, öncekilerin yolundan gideceğini, zalim devlet başkanından kaçanın zalim olmayıp, asıl âsinin, zalim devlet başkanı olduğunu, yaratıcıya isyan olan yerde yaratılana itaat olmayacağını¹⁰²⁵, kendisinin, herhangi birinden daha hayırlı olmayıp yükü en ağır kişi olduğunu¹⁰²⁶, çok arzulu bir nefsinin olduğunu, halîfelikten sonra, ondan daha üstün olan cennete arzu duymaya başladığını söyleyip “Cennete kavuşmam için bana yardım edin” demiştir.¹⁰²⁷

Ömer halîfe olduğunda, *kendisine tahsis edilen bineklere binmeyip*, kendine ait bir katıra binmiş, halîfelere mahsus fazla bineklerin satılmasını emrederek pahalı atları satıp gelirlerini beytül mâle aktarmış, halîfeliğinden dolayı kederli bir şekilde eve dönmüş, sebebi sorulunca da, tüm ümmetin sorumluluğunu üzerine aldığını, herkese hakkını ödemenin kendisine farz kılındığını söylemiş, artık boş zamanının olmayacağı gerekçesiyle karısını, yanında kalmak ya da ailesine dönmek arasında serbest bırakmıştır.¹⁰²⁸ *Hilafet makamına da rağbet etmeyip* kendi evinde oturmaya devam eden Ömer¹⁰²⁹, çok güzel olan hanımına da yaklaşmayıp ondan uzak durmuş¹⁰³⁰, karısının beyanına göre, halîfeyken hanımıyla asla cinsel ilişkide bulunmadığı gibi, hamamcı da olmamış¹⁰³¹, çok güzel bir cariyesine “Öyle bir işle karşılaştım ki

¹⁰²² İbn Kesîr, XII, 444

¹⁰²³ İbn Kesîr, XII, 641

¹⁰²⁴ İbn Kesîr, XII, 653

¹⁰²⁵ İbn Kesîr, XII, 692

¹⁰²⁶ İbn Kesîr, XII, 693

¹⁰²⁷ İbn Kesîr, XII, 657

¹⁰²⁸ İbn Kesîr, XII, 690

¹⁰²⁹ İbn Kesîr, XII, 657

¹⁰³⁰ İbn Kesîr, XII, 711

¹⁰³¹ İbn Kesîr, XII, 700

artık senden ve diğer kadınlardan alakamı kesmek zorunda kaldım; sizlerle uğraşamam” demiştir.¹⁰³² Onu buna iten şey, havz hadisi olmuştur. Zira o, Peygamber’in havzından, muhacirlerin fakirlerinin, başları tozlu, elbiseleri kirli, güzel kadınlarla evlenmeyenlerin içeceğini duyunca¹⁰³³, güzel kadınlarla evli olduğunu fakat bundan sonra başı tozlanmadıkça ve elbisesi kirlenmedikçe yıkanmayacağını söylemiştir.¹⁰³⁴ *İşlerinin çokluğundan ötürü halîfeliği zamanında haccedemeyen Ömer*, Medine’ye bir ulak göndererek ona “Benim için Rasulullah’a selam söyle” derdi.¹⁰³⁵

Ömer’e “*Benî Mervân’ın akyüzlüsü*” denilirdi. Halk onun hakkında ve Yezid en-Nakıs hakkında “Akyüzlü ve Nâkıs, Mervânoğullarını düzene soktular” derdi. Ömer¹⁰³⁶, *valilerine verdiği talimatlarda*; sünnete sarılmalarını, sünnetle ıslah olmayan valilerin, hiçbir şeyle ıslah olamayacağını, memuriyetlerde Kur’ân ehli kimseleri istihdam etmelerini, namaz vakti hiçbir işle meşgul olmamalarını emretmiştir.¹⁰³⁷ Kendisinin hakka uymayan emirlerini dinlememelerini, haksızlık yapmaya yeltendiklerinde, Allah’ın güç ve kudretini düşünmelerini, o haksızlığın hesabının sorulacağını hatırlamalarını, Allah’tan sakınıp takvalı olmalarını, ilahî rahmete ancak müttakilerin ereceğini hatırlatmıştır.¹⁰³⁸ Allah rızası için kullara nasihat etmelerini, Allah için yaptıkları işlerde herhangi bir kinayıcının kinamalarından korkmamalarını, insanlardan çok, Allah’ın hatırını gözetmelerini, Müslümanların işlerini yürütürken onlara iyilik yaparak gerekli yardımda bulunmalarını, emanete riayet edip haktan asla sapmamalarını tavsiye etmiştir. Ayrıca onlara yaptıkları hiçbir gizli işin Allah’a gizli kalmayacağını, Allah’tan başka sığınılacak makamın olmadığını¹⁰³⁹, İslâm’ın bütün prensiplerini yapmakla imanının kemale ereceğini¹⁰⁴⁰, sabahı kıyamet olacak bir geceyi düşünmelerini, o günün kâfirler için çok şiddetli olacağını söylemiştir.¹⁰⁴¹ 100/719. senede çıkan bir Hâricî

¹⁰³² İbn Kesîr, XII, 697

¹⁰³³ İbn Kesîr, XII, 700

¹⁰³⁴ İbn Kesîr, XII, 701

¹⁰³⁵ İbn Kesîr, XII, 669

¹⁰³⁶ İbn Kesîr, XII, 676

¹⁰³⁷ İbn Kesîr, XII, 710

¹⁰³⁸ İbn Kesîr, XII, 698

¹⁰³⁹ İbn Kesîr, XII, 667

¹⁰⁴⁰ İbn Kesîr, XII, 698

¹⁰⁴¹ İbn Kesîr, XII, 711

isyani hakkında¹⁰⁴² valisine; onları hakka davet edip onlara yumuşak davranmasını ve bozgunculuk yapmadıkları müddetçe onlarla savaşmamasını emretmiştir.¹⁰⁴³ Ömer'in, valilerine yaptığı bunlara benzer birçok öğütleri vardır¹⁰⁴⁴. Valilerinin hepsi güvenilir idi.¹⁰⁴⁵ Bununla beraber görevden azledilenler olduğu gibi¹⁰⁴⁶, istifa edenler de olmuştur.¹⁰⁴⁷

Seçkin fıkıhçılardan, görevini ihmal edip haksızlık yapan görevlileri kendisine bildirmelerini isteyen Ömer¹⁰⁴⁸, kendi ihtiyaçlarıyla uğraşmayıp kendilerini Müslümanların işlerine vakfetmeleri için valilerine bolca maaş vermiş¹⁰⁴⁹, halîfelikten önce 40.000 dinar olan maaşını 400 dinara indirmiştir.¹⁰⁵⁰ Halîfe olduğunda âlimlerden, üstlendiği ağır yükümlülük hususunda kendisine yardımcı olmalarını isteyen Ömer¹⁰⁵¹, *kısa süren halîfeliğine rağmen çok çaba harcayarak haksızlıkları önlemiş, hak sahiplerine haklarını vermiştir*. Öyle ki, münadisi her gün “Nerede borçlular? Nerede evlenecek olanlar? Nerede düşkünler? Nerede öksüzler? Gelsinler de hepsinin ihtiyacını karşılayayım” diye nidâ etmiştir.¹⁰⁵² Zaten Ömer; aç olan fakiri, hastayı, yorgun ve bitkin düşmüş çıplağı, kalbi kırık yetimi, yalnız kalmış dudu, kahra uğramış mazlumunu, garibi, esiri, yaşlıyı ve ülkenin en ucra köşelerinde bulunanları bile düşünür, bunlarla ilgili hesabı veremeyeceğinden korkup kendine acıyarak ağlardı.¹⁰⁵³ Hakkı infaz etmek için uğraşıp çaba sarf eden, uygulamaları ve yaşayış tarzı bakımından Hz. Ömer'i fazlasıyla andıran Ömer¹⁰⁵⁴, bütün haksızlıkları ortadan kaldırmış, öyle ki parmağındaki yüzüğün kaşını beytülmale iade edip Velîd'in onu haksız yere kendisine verdiğini söyleyerek yanındaki elbise, eşya ve yiyecekleri de elden çıkarmış, karısının çeyizini de beytülmale iade etmiştir.¹⁰⁵⁵ Ömer, oğlunun başını yaran yetim bir çocuğun divanda kaydının olmadığını

¹⁰⁴² İbn Kesîr, XII, 664

¹⁰⁴³ İbn Kesîr, XII, 665

¹⁰⁴⁴ İbn Kesîr, XII, 667

¹⁰⁴⁵ İbn Kesîr, XII, 710

¹⁰⁴⁶ İbn Kesîr, XII, 667

¹⁰⁴⁷ İbn Kesîr, XII, 711

¹⁰⁴⁸ İbn Kesîr, XII, 405

¹⁰⁴⁹ İbn Kesîr, XII, 701

¹⁰⁵⁰ İbn Kesîr, XII, 711

¹⁰⁵¹ İbn Kesîr, XII, 691

¹⁰⁵² İbn Kesîr, XII, 696

¹⁰⁵³ İbn Kesîr, XII, 697

¹⁰⁵⁴ İbn Kesîr, XII, 709

¹⁰⁵⁵ İbn Kesîr, XII, 711

öğrenince onu maaşa bağlamış¹⁰⁵⁶, kendisinden yardım isteyen bazı kimselere zekât âyeti olan Tevbe 60. âyeti okuyup zekâtı ancak hak edenlere verebileceğini söylemiştir.¹⁰⁵⁷ Muâviye'nin müslümanı kâfire mirasçı kılma uygulamasını terk ederek bu konudaki ilk sünnete dönmüştür.¹⁰⁵⁸ Fedek hurmalığındaki paylarını Hz. Peygamber dönemindeki uygulamaya dönülebilir diye beytülmale iade etmiş¹⁰⁵⁹, Ümeyyeoğulları'ndan bir grubun mallarının da beytülmale verilmesini emrederek bunlara “*mezalim malları*” adını vermiş, bu uygulamadan vazgeçmesi için gelen aracılara ise, böyle yaparlarsa halîfeliği bırakacağını, 50 sene yönetimde kalsa bile adaletten ayrılmayacağını söylemiştir.¹⁰⁶⁰ Velid b. Abdülmelik'in Emevî Camii'nin yapımında Hristiyanlar'dan aldığı kilise konusunu tartışmaya açarak konuyu çözüme kavuşturmuş¹⁰⁶¹, isyan bayrağı açan Hâricî büyüklerini tartışmaya davet ederek onlarla diyalog kurmuş ve görüşmeler yapmıştır.¹⁰⁶²

Her gün sabahleyin Kur'ân okuyan, fakat okuyuşunu uzatmayan *Ömer'in*¹⁰⁶³ *bütün düşüncesi; Kur'ân okumak, namaz kılmak ve ibadet yapmaktır.* Öyle ki, kendi zamanındaki insanlar da böyle olmuş ve birbirleriyle karşılaştıklarında birbirlerine, “Kaç virdin var? Günde ne kadar Kur'ân okuyorsun? Dün ne kadar namaz kıydın?” diye sorar olmuşlardır.¹⁰⁶⁴ Ayrıca Ömer, kendi beldesinde ve diğer beldelerde fıkıh talimi, ilmî neşriyat ve Kur'ân tilaveti ile meşgul olanlara her sene beytülmalden 100 dinar verir, valilerine de, memuriyetlerde ancak Kur'ân ehli kimseleri çalıştırmalarını tembihlerdi. Çünkü ona göre Kur'ân ehli kimselerde hayır yoksa, başkalarında hiç hayır olmazdı.¹⁰⁶⁵ Karısı Fâtıma; ondan daha çok namaz kılan, daha çok oruç tutan ve onun kadar Allah'tan korkan başka birini görmediğini söylemiştir.¹⁰⁶⁶ Enes b. Mâlik onun namazı hakkında “Şu genç gibi namazı Rasulullah'ın namazına çok benzeyen başka bir imamın arkasında namaz kılmış değilim” demiştir. O, rükû ve sücûdu tam yerine getirip, kıyam ve ka'deyi hafif tutar, rükû ve secdelerde 10'ar

¹⁰⁵⁶ İbn Kesîr, XII, 699

¹⁰⁵⁷ İbn Kesîr, XIII, 28

¹⁰⁵⁸ İbn Kesîr, XIII, 13

¹⁰⁵⁹ İbn Kesîr, XII, 694

¹⁰⁶⁰ İbn Kesîr, XII, 695

¹⁰⁶¹ İbn Kesîr, XII, 582

¹⁰⁶² İbn Kesîr, XII, 665

¹⁰⁶³ İbn Kesîr, XII, 701

¹⁰⁶⁴ İbn Kesîr, XII, 609

¹⁰⁶⁵ İbn Kesîr, XII, 710

¹⁰⁶⁶ İbn Kesîr, XII, 705

tesbih getirirdi.¹⁰⁶⁷ Valilerine; namaz vakti hiçbir işle meşgul olmamalarını söyleyen Ömer bunun gerekçesini “Çünkü namazı zâyi edip vaktinde kılmayan kimse, İslâm’ın diğer hükümlerini haydi haydi zâyi eder” şeklinde ifade etmiştir¹⁰⁶⁸. Allah’a bilgisizce ibadet eden kimseyi fesada sürükleyen şeylerin, onu ıslah edecek şeylerden daha çok olacağını söyleyen Ömer’e¹⁰⁶⁹ göre ibadetlerin en faziletlisi; farzları eda etmek ve haramlardan uzak durmaktır.¹⁰⁷⁰

Mâlik b. Dinar’a göre; *gerçek bir zahid olan Ömer*¹⁰⁷¹, en büyük fikhın, kanaatkârlık olduğunu söylemiş¹⁰⁷², halife olduktan sonra kaba kumaştan yapılmış yamalı bir gömlek giymiş, iyice kirlenmeden onu yıkamamış¹⁰⁷³, yıkadığı zaman da, gömlek kuruyuncaya kadar evde oturup onun kurumasını beklemek zorunda kalmıştır.¹⁰⁷⁴ Kaba kürk giyen, halîfeliği boyunca hiçbir inşaat yapmayan, şahsî hizmetlerini kendisi yapan¹⁰⁷⁵, sert ve lezzetsiz şeyleri seven, lükse meraklı olmayan, nefsinin hevasına uymayıp nefsinde de sevmeyen Ömer, Ebû Süleyman ed-Darânî’ye göre; Üveys el-Karanî’den daha zahiddi; çünkü o, dünyaya sahip olduğu halde zâhidâne bir hayat sürmüştü.¹⁰⁷⁶

Ömer, Emevî Camii’ni içinde bulunan altınlardan temizleyip altın zincirleri, mozaik ve mermerleri çıkararak bunları beytülmale iade etmek istemiş¹⁰⁷⁷, beytülmalden hiç rızıklanmamış¹⁰⁷⁸, Müslümanların umûmî mutfağında kendisi için kızartılan eti, onun kendi rızık olmadığı gerekçesiyle yememiş, yine umûmî mutfakta kendisi için ısıtılan suyun ücretini vermiştir.¹⁰⁷⁹ Kendi işleriyle ilgili yazılarını kendi kandilinin ışığında, devlet işleriyle ilgili yazıları da beytülmalin kandilini kullanarak yazmış, şahsıyla ilgili bir tek harfi bile o kandilin ışığında yazmamış, kendisine

¹⁰⁶⁷ İbn Kesîr, XII, 682

¹⁰⁶⁸ İbn Kesîr, XII, 710

¹⁰⁶⁹ İbn Kesîr, XII, 698

¹⁰⁷⁰ İbn Kesîr, XII, 713

¹⁰⁷¹ İbn Kesîr, XII, 699

¹⁰⁷² İbn Kesîr, XII, 713

¹⁰⁷³ İbn Kesîr, XII, 712

¹⁰⁷⁴ İbn Kesîr, XII, 699

¹⁰⁷⁵ İbn Kesîr, XII, 703

¹⁰⁷⁶ İbn Kesîr, XII, 712. Ömer ise “Dünyada en zahid kişi, Ebû Tâlib oğlu Ali’ydi” demiştir. Bkz: XII, 713.

¹⁰⁷⁷ İbn Kesîr, XII, 581

¹⁰⁷⁸ İbn Kesîr, XII, 712

¹⁰⁷⁹ İbn Kesîr, XII, 700

ikram edilen bir elmayı, rüşvet olur gerekçesiyle reddetmiş¹⁰⁸⁰, cebinde üzüm alacak para bile buldurumamasının eleştirilmesi üzerine, bunun, yarın cehennem ateşinde zincirleri ve prangaları taşımaktan daha kolay olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸¹ Hatta Ömer'in ailesi bir ara büyük bir sıkıntıya düşüp parasız kalmışlardır.¹⁰⁸²

“Dünya, Allah dostlarının düşmanı; Allah düşmanlarının ise dostudur. Dünya, Allah dostlarını kederlendirir; Allah düşmanlarını ise aldatır. Onların işlerini darmadağın edip onları Allah'tan uzaklaştırır” diyen Ömer¹⁰⁸³, bir rahipten nasihat olarak öğrendiği “Dünyadan soyutlan; çünkü sen, dünyaya gelirken çıplaktın” beyitini çok beğenir, bunu defalarca tekrarlar ve buna göre hakkıyla amel ederdi.¹⁰⁸⁴ Allah'ı tanıdığı halde ona isyan edene, şeytanı tanıdığı halde ona itaat edene, dünyayı tanıdığı halde ona yönelene şaşırıldığını söylemiş¹⁰⁸⁵, şiirlerinde de dünya yaşantısının geçiciliği ve onda hayır olmadığı üzerinde durmuştur.¹⁰⁸⁶

Ölümü hatırladığında eklemeleri tiril tiril titreyen Ömer, kalbini yumuşatsın ve gözyaşlarını çoğaltsın diye mercimek yemiş, kendisine “*Eller boyunlarına bağlanarak dar bir yerden atıldıkları zaman ...*”¹⁰⁸⁷ âyeti okununca hıçkırığa hıçkırığa ağlamış¹⁰⁸⁸, “*İleride sizler için çok zorlu bir geçit vardır*” hadisini duyunca, bayılıncaya kadar ağlamış¹⁰⁸⁹, namazda okuduğu “*Onları durdurun. Çünkü kendilerinden daha da sorulacaktır*”¹⁰⁹⁰ âyetine gelince onun ilerisine geçememiştir.¹⁰⁹¹ Ömer'in yanına her gece, arkadaşları olan fıkıhçılar gelip oturur, sadece ölümü ve ahireti anarlar ve sonra da aralarında bir cenaze varmış gibi ağlardı.¹⁰⁹² Ölümü çokça hatırlayanın, dünyadan az şeyle yetineceğini söyleyen Ömer¹⁰⁹³, geceleyin yatakta ahiretle ilgili bir şeyi hatırlayınca serçenin sudan çıkıp

¹⁰⁸⁰ İbn Kesîr, XII, 701

¹⁰⁸¹ İbn Kesîr, XII, 700

¹⁰⁸² İbn Kesîr, XII, 701

¹⁰⁸³ İbn Kesîr, XII, 713

¹⁰⁸⁴ İbn Kesîr, XII, 699

¹⁰⁸⁵ İbn Kesîr, XII, 685

¹⁰⁸⁶ İbn Kesîr, XII, 707

¹⁰⁸⁷ el-Furkân, 25/ 13

¹⁰⁸⁸ İbn Kesîr, XII, 714

¹⁰⁸⁹ İbn Kesîr, XII, 714

¹⁰⁹⁰ es-Sâffât, 37/ 24

¹⁰⁹¹ İbn Kesîr, XII, 705

¹⁰⁹² İbn Kesîr, XII, 706

¹⁰⁹³ İbn Kesîr, XII, 698

silkinışı gibi silkinerek oturup ağlamış¹⁰⁹⁴, yaptığı bir kabir ziyaretinden duyduğu korkuyla ağlayıp bayılmış¹⁰⁹⁵, bazı geceleri mezarı ve sakinini tefekkür ederek uykusuz geçirmiştir.¹⁰⁹⁶ *Ömer, irad ettiği hutbelerde de;* insanın başı boş yaratılmadığını, varılacak son bir durağın olduğunu, o gün Allah'ın hüküm vereceğini, O'nun rahmetinin dışına çıkanın, kaybedeceğini, O'ndan korkup tedbirini alanın güvende olacağını söylemiştir. Mal-mülkün fâni olduğunu, nihayet herkesin kara toprağın bağrına yastıksız ve döşeksiz olarak defnedilip amelleriyle baş başa kalacağını, bu yüzden Allah'tan korkup takvalı olmak gerektiğini¹⁰⁹⁷, nice mâmur yerin harap olacağını, nice mukîmin, yakında göçeceğini, önemli olanın, dünyadan güzel bir şekilde göçmek olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁹⁸ Her sefer için azık gerektiği gibi, âhiret için de takva azığı edinmek¹⁰⁹⁹, sevaba rağbet edip azaptan sakınmak ve tûl-i emele kapılmamak gerektiğini, sabaha erenin, akşamlamayacağını; akşamlayanın da sabaha eremeyeceğinin bilincinde olunmasını, dünyanın darbelerine karşı tedavi olmak gerektiğini ifade etmiş¹¹⁰⁰, şiirlerinde de nefsini kınamış, dünyanın faniliğine değinerek onu yermiştir¹¹⁰¹. Taziyesine gittiği bir dostunun çocuklarının feryat ederek ağladıklarını görünce onlara, herkesin kendi çukurunu birgün dolduracağını, bu yüzden, ağlayacaklarsa, kendi hallerine ağlamalarını söylemiştir.¹¹⁰² Ömer, insanlara âhiretlerini ıslah etmeleri tavsiyesinde bulunmuş¹¹⁰³, Velîd b. Abdülmelik'i mezara koyarken oradakilere *ibretlik nasihatler vermiştir*.¹¹⁰⁴ Süleyman b. Abdülmelik'e "Bu halktan ötürü yarın sana hesap sorulacaktır, bunlar kıyamette senin hasmındır" diyerek onu ağlatmış, birgün şimşeklerle beraber yağın yağmura yakalandıklarında Süleyman'a "Bunlar, Allah'ın rahmetinin eserleri olduğu halde böyle korkuyorsun. Ya onun gazabının eserlerini ve azabını görürsen ne durumda olacağını düşün"¹¹⁰⁵ diyerek onu ibret almaya sevk etmiştir. Yezîd b.

¹⁰⁹⁴ İbn Kesîr, XII, 705

¹⁰⁹⁵ İbn Kesîr, XII, 704

¹⁰⁹⁶ İbn Kesîr, XII, 705

¹⁰⁹⁷ İbn Kesîr, XII, 693

¹⁰⁹⁸ İbn Kesîr, XII, 692

¹⁰⁹⁹ İbn Kesîr, XIII, 27

¹¹⁰⁰ İbn Kesîr, XIII, 28

¹¹⁰¹ İbn Kesîr, XII, 707

¹¹⁰² İbn Kesîr, XII, 703

¹¹⁰³ İbn Kesîr, XII, 692

¹¹⁰⁴ İbn Kesîr, XII, 611

¹¹⁰⁵ İbn Kesîr, XII, 685

Abdülmelik'e de, halife olduğunda ümmete kötülük yapmaktan sakınıp Allah'tan korkmasını söyleyerek "nk sen de yakın zamanda ölecek ve dünyayı, mazeretini kabul etmeyecek birine bırakacaksın" demiştir.¹¹⁰⁶

Oğlunun lmne "Allah'ın hükmüdür" diyerek buna hoşnutsuzluk göstermeyen mer¹¹⁰⁷, güçlü iken affetmenin, yönetici iken merhametli olmanın Allah katında işlerin en güzellerinden olduėunu¹¹⁰⁸, bu dünyada merhametli olanın, kıyamette Allah'ın merhametle muamelesine mazhar olacağını ifade etmiř¹¹⁰⁹, kendisini öven birinden yüz çevirmiş, nimetleri çokça anmak gerektiğini; ancak övünmekten korktuğu için nimetleri çokça zikredemediğini ifade etmiřtir¹¹¹⁰.

Ömer, esmer tenli, ince yüzlü, yakışıklı, zarif bedenli, güzel sakallı, gözleri çukurda, alnında yara izi olan, saçı ağarmış, hatta saına da kına sürmüş biriydi¹¹¹¹. Bir ihtiyacı için Allah'tan çokça dilekte bulunan kimseye, bu dileği, yerine getirilse de getirilmese de, bereket ihsan edileceğine inanır "*Allah'ım selamete erdir*" (Allhumme sellim sellim) sözünü çokça söyler, mmet için yararlı olan kimsenin ıslahı için, ümmete zararı bulunan kimsenin de ölümü için dua ederdi¹¹¹². Bir keresinde, kendisine "Allah sana İslâm'dan hayır versin" diyen birinin sözünü "Hayır, Allah, İslâm'a benden hayırlar nasip etsin, beni İslâm'a yararlı kılsın" şeklinde dzeltmiřtir¹¹¹³. O, Allah'ın rahmetini dilemiş ve bir keresinde "Allah'ım! Ömer, senin rahmetine mazhar olmaya layık biri değildir; ama senin rahmetin, mer'e ulaşacak kadar geniştir" diye dua etmiřtir¹¹¹⁴. Haccâc hakkında "Eğer ümmetler, kötü adamlarını ne sürerek vnecek olsalar, biz de sadece Haccâc'ı ne sürecek olsak, onların hepsini mağlup ederiz" demesine¹¹¹⁵ rağmen, Haccâc'ın "Allah'ım beni bağışla; çünkü insanlar, senin, beni bağışlamayacağını sanıyorlar" sözünü beğenir ve bu konuda ona imrenirdi.¹¹¹⁶ Yatağına girerken de "*Rabbimiz,*

¹¹⁰⁶ İbn KesİR, XIII, 14

¹¹⁰⁷ İbn KesİR, XII, 712

¹¹⁰⁸ İbn KesİR, XII, 698

¹¹⁰⁹ İbn KesİR, XII, 699

¹¹¹⁰ İbn KesİR, XII, 703

¹¹¹¹ İbn KesİR, XII, 720

¹¹¹² İbn KesİR, XII, 713

¹¹¹³ İbn KesİR, XII, 712

¹¹¹⁴ İbn KesİR, XII, 702

¹¹¹⁵ İbn KesİR, XII, 538

¹¹¹⁶ İbn KesİR, XII, 550

gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah'tır"¹¹¹⁷ âyetini ve "*Kasabaların halkı, geceleyin uyurlarken, azabımızın kendilerine gelmesinden güvende miydiler?*"¹¹¹⁸ âyetini okurdu.¹¹¹⁹

Ahmed b. Hanbel'e göre; sözü hüccet sayılan Ömer¹¹²⁰ yalanın, sahibine zarar verdiğini anladığından beri asla yalan söylemediğini ifade etmiş¹¹²¹, riyakârlıktan, öfke ve tamahtan kendini koruyanın kurtuluşa ereceğini söylemiş¹¹²², kendisini çokça öfkeliendiren birini affetmiş¹¹²³, daha önce, Hz. Ali aleyhinde konuşmasına rağmen¹¹²⁴, daha sonra yemin ederek Hz. Ali aleyhinde hiç konuşmamış ve onu hayırla yâd etmiş¹¹²⁵ ve Hz. Ali evladına iyi davranmıştır.¹¹²⁶

Huzurunda yapılan güzel bir konuşma hakkında "*İşte helâl olan sihir budur*" diyen Ömer¹¹²⁷, kişinin sözleriyle amellerinin uygunluğuna önem vermiş¹¹²⁸, kendisiyle arkadaşlık edeceklerin; ihtiyaçları arz etmek, hayır ve iyilikleri bildirerek bu konularda yardımcı olmak, kimsenin gıybetini yapmamak ve fuzuli şeylere burun sokmamak şeklindeki ilkelere riayet etmelerini istemiş¹¹²⁹, okunacak şiirin de "*hak bir şiir*" olmasını istemiştir.¹¹³⁰ Velîd b. Abdülmelik'i ise hutbede yaptığı yanlış bir telaffuzdan dolayı kınamıştır.¹¹³¹

Ömer, bir tâbîî topluluğundan hadis rivayet etmiş¹¹³², tâbîîlerden ve başkalarından oluşan bir grup da ondan hadis rivayetinde bulunmuşlardır.¹¹³³ Âlimlerin, kendisi yanında öğrenci gibi kaldıkları, âlimlerin öğretmeni, ilmî bir şeyin aslı ve detayları konusunda insanların en bilgilisi olan Ömer¹¹³⁴, "*İkinci Ömer*"¹¹³⁵ ve

¹¹¹⁷ el-A'râf, 7/ 54

¹¹¹⁸ el-A'râf, 7/ 97

¹¹¹⁹ İbn Kesîr, XII, 705-706

¹¹²⁰ İbn Kesîr, XII, 677

¹¹²¹ İbn Kesîr, XII, 685

¹¹²² İbn Kesîr, XII, 713

¹¹²³ İbn Kesîr, XII, 699

¹¹²⁴ İbn Kesîr, XII, 678

¹¹²⁵ İbn Kesîr, XII, 679

¹¹²⁶ İbn Kesîr, XII, 701

¹¹²⁷ İbn Kesîr, XII, 713

¹¹²⁸ İbn Kesîr, XII, 698

¹¹²⁹ İbn Kesîr, XII, 691

¹¹³⁰ İbn Kesîr, XIII, 28

¹¹³¹ İbn Kesîr, XII, 608

¹¹³² İbn Kesîr, XII, 676

¹¹³³ İbn Kesîr, XII, 677

¹¹³⁴ İbn Kesîr, XII, 682

¹¹³⁵ İbn Kesîr, XII, 695

Hulefâ-i Râşidînden sonra *beşinci halîfe* kabul edilmiş ve bütün âlimler, onun, âdil imamlardan, râşid halîfelerden ve hidayet rehberi önderlerden biri olduğu hususunda icmâ etmişlerdir.¹¹³⁶

61/681. (veya 63/683. ya da 59/679.) senede doğan Ömer¹¹³⁷, 101/720. senede¹¹³⁸ 40 yaşındayken vefat etmiş, halîfeliği, 2 sene 5 ay 4 gün (veya 2 sene 5 ay 14 gün ya da 2,5 sene) sürmüştür.¹¹³⁹

2.4.9. Yezîd b. Abdülmelik

Ömer b. Abdülaziz'den sonra, kardeşi Süleyman'ın daha önce onu, Ömer'den sonraki halîfe olarak belirlemesi üzerine, 101/720. senede halîfe olmuştur.¹¹⁴⁰

Uzun boylu, iri cüsseli, beyaz tenli, yuvarlak yüzlü, geniş ağızlı ve saçları ağarmış olan *Yezîd*¹¹⁴¹, *halîfe olmadan önce, âlimlerin meclisine sık sık katılırdı. Halîfe olduktan sonra Ömer b. Abdülaziz'in yolundan gitmeye karar vermiş; fakat kötü arkadaşları onu rahat bırakmayıp zalimliği ona hoş göstermişlerdir. Halîfeliğe geçince "Ömer'in yolundan gidin" demiş, 40 gece böyle devam etmiş, kırkıncı günde ihtiyar bir adam haline gelmiştir.*¹¹⁴² Zaten Ömer ona, halîfe olduğu zaman, ümmete kötülük yapmaktan sakınıp Allah'tan korkmasını, çünkü yakın bir zaman sonra kendisinin de öleceğini öğütlemişti.¹¹⁴³ Ömer b. Abdülaziz'in, Muâviye'nin ve onu izleyen halîfelerin sünnete muhalefet ederek müslümanı kâfire mirasçı kılması hususunda asıl sünnete geri dönen Ömer'e tâbi olan Yezîd b. Abdülmelik'in¹¹⁴⁴ *bazı kimseler tarafından dînî yönünün zayıf ve noksan olduğu iddia edilmişse de, bu, doğru değildir. Böyle olan kişi, onun oğlu olan Velîd b. Yezîd'dir.*

*Yezîd, cariyelerinden "Habbâbe" diye çağırılan*¹¹⁴⁵ *ve asıl adı Aliye olan çok güzel bir kadına ileri derecede sevdalıydı. Onu, kardeşi Süleyman zamanında Osman b. Sehl b. Hanîfe'den 4.000 dinara satın almış, daha sonra kardeşinin kendisini kınaması üzerine onu satmıştı. Halîfe olduktan sonra, karısı Su'de'nin "Ey*

¹¹³⁶ İbn Kesîr, XII, 696

¹¹³⁷ İbn Kesîr, XII, 677

¹¹³⁸ İbn Kesîr, XII, 719

¹¹³⁹ İbn Kesîr, XII, 720

¹¹⁴⁰ İbn Kesîr, XIII, 13

¹¹⁴¹ İbn Kesîr, XIII, 16

¹¹⁴² İbn Kesîr, XIII, 13

¹¹⁴³ İbn Kesîr, XIII, 14

¹¹⁴⁴ İbn Kesîr, XIII, 13

¹¹⁴⁵ İbn Kesîr, XIII, 14

Mü'minlerin Emîri! Gönlünde tatmin edilmemiş bir dünya arzusu kaldı mı?" sorusuna cevaben "Evet, Habbâbe'nin sevdası hiç gitmedi" demişti. Bunun üzerine Su'de, Habbâbe'yi tekrar satın alarak saraya getirmiş, ona güzel elbiseler giydirerek süslemiş ve bir perdenin arkasına saklamış, aynı soruyu Yezîd'e tekrar sorup ondan aynı cevabı alınca "İşte Habbâbe burada" diyerek cariyeyi perdenin arkasından çıkarıp kocasına takdim etmiş ve ikisini baş başa bırakmıştır. Bunun üzerine cariyeye Habbâbe, Yezîd'in yanında kıymet görmüş ve karısı Su'de çok itibarlı olmuştur. Yezîd, köşkünde Habbâbe ile baş başa kalarak zaman geçirmiş, birgün, beraberce üzüm yerlerken gülmekte olan Habbâbe'nin ağzına attığı bir üzüm tanesinin Habbâbe'nin nefes borusuna kaçması sonucu Habbâbe ölmüş, cesedi günlerce köşkte Yezîd'in yanında kalmış, Yezîd onu ölü iken bile öpmüş ve dudaklarını emmiş, nihayet cesedin kokması üzerine onu defnetmiştir. Onu defnettikten sonra da günlerce mezarının başında kendinden geçmiş bir halde beklemiştir. Daha sonra evine kapanıp vereme yakalanmış ve vefat etmiştir.¹¹⁴⁶

105/724. senede vefat eden Yezîd'in halîfelîği 4 sene 1 ay sürmüştür, namazını oğlu Velîd kıldırmıştır.¹¹⁴⁷ Kendisine biat edildiğinde 29 yaşında olan Yezîd¹¹⁴⁸, 33 yaşındayken vefat etmiştir.¹¹⁴⁹ Vefatından sonrası için kardeşi Hişâm'ın, ondan sonra da oğlu Velîd'in veliahtlığını ilan etmiştir.¹¹⁵⁰

2.4.10. Hişâm b. Abdülmelik

Abdülmelik b. Mervan'ın halîfe olan dördüncü oğludur.¹¹⁵¹ Babası ona uğur getirsin diye "*Mansûr*" adını vermiş; fakat daha sonra eve geldiğinde, karısının ona, kendi babasının adı olan "*Hişâm*" ismini taktığını görmüş ve bunu onaylamıştır.¹¹⁵²

*Zeki olup, işleri ileri görüşlülükle idare eden, büyük-küçük her şeyi kontrolünde tutan Hişâm, işleri akıllıca idare etmiş, malları ve paraları derleyip toparlayarak hazineyi zenginleştirmiştir.*¹¹⁵³ Bu konuda Seffâh'ın amcası Abdullah b. Ali, Emevîler'in sicillerini topladığını, Hişâm'ın sicilinden ve divanından, halka ve

¹¹⁴⁶ İbn Kesîr, XIII, 15

¹¹⁴⁷ İbn Kesîr, XIII, 16

¹¹⁴⁸ İbn Kesîr, XII, 721

¹¹⁴⁹ İbn Kesîr, XIII, 16

¹¹⁵⁰ İbn Kesîr, XIII, 160

¹¹⁵¹ İbn Kesîr, XIII, 151

¹¹⁵² İbn Kesîr, XIII, 17

¹¹⁵³ İbn Kesîr, XIII, 151

sultanlara daha yararlı olacak başka bir sicil ve divan göremediğini söylemiş; Medâinî de, Hişâm b. Abdülhamid'in "Mervanoğulları arasında Hişâm kadar arkadaşlarına ve divanlarına mukayyet olan, onları daha itinalı bir şekilde tetkik edip araştıran başka bir kimse göremedim" şeklindeki sözünü nakletmiştir.¹¹⁵⁴ Zaten Hişâm da, üç şeyin şerefli kimsenin şerefini asla alçaltmayacağını söyleyip bunları; insanlarla iyi geçinmek için biraz idare-i maslahat yapmak, az da olsa hakkı aramak ve talep etmek, geçimi ve maîşeti ıslah edip tutumlu olmak şeklinde sıralamıştır.¹¹⁵⁵ O, halifelikten önce giydiği kaftanı, halife olduktan sonra da giymiş ve "Gördüğünüz malların hepsini sizler için biriktiriyorum ve bunları size bırakmak üzere koruyorum" demiş¹¹⁵⁶, çocuklarına da dünyayı cömertçe verip topladığı serveti onlara bıraktığını söylemiştir.¹¹⁵⁷

*Hişâm, akıllı ve aynı zamanda cimri biriydi*¹¹⁵⁸: Bir defasında, zeytin ağaçlarını sallayarak zeytinleri yere döküp onları öylece toplayanları görünce onlara "Ağaçları silkelemeyin, zeytinleri birer birer koparın. Aksi takdirde budaklar körelir, dallar kırılır" demiş¹¹⁵⁹, kendisine iki kuş hediye eden birinin kendisinden hediye istemesi üzerine "İki kuş hediye ettin diye ne armağan alacaksın? Haydi git, kuşlardan birini al" demiş, adamın, kuşlardan en iyisini almak istediğini görünce de bu sefer "İyisini alıp kötüsünü bana mı bırakacaksın?" diyerek adama 40 veya 50 dirhem verilmesini emretmiştir.¹¹⁶⁰ Vefat ettiğinde ise, görevliler cenazesini yıkamak için hazinesinde su ısıtacak yakacak bile bulamamışlar ve başka bir yerden bir miktar kömür temin etmişlerdir.¹¹⁶¹

*Hişâm, kan akıtmaya, insanlar arasında en fazla karşı çıkan biriydi. Kan akıtmaktan hiç hoşlanmazdı.*¹¹⁶² Süfyan b. Üveyne'nin dediğine göre; Hişâm'a ölümden bahseden bir mektup asla yazılamazdı.¹¹⁶³ Zeyd b. Ali ile oğlu Yahya'nın öldürülmesinden ötürü çok rahatsız olan Hişâm, bu konuda "Keşke sahip olduğum

¹¹⁵⁴ İbn Kesîr, XIII, 155

¹¹⁵⁵ İbn Kesîr, XIII, 154

¹¹⁵⁶ İbn Kesîr, XIII, 155

¹¹⁵⁷ İbn Kesîr, XIII, 158

¹¹⁵⁸ İbn Kesîr, XIII, 155

¹¹⁵⁹ İbn Kesîr, XIII, 154

¹¹⁶⁰ İbn Kesîr, XIII, 153

¹¹⁶¹ İbn Kesîr, XIII, 158

¹¹⁶² İbn Kesîr, XIII, 152

¹¹⁶³ İbn Kesîr, XIII, 156

bütün malları verseydim de onlar öldürülmeselerdi” demiştir.¹¹⁶⁴ Rusâfe şehrini kurduğunda da burada birgün yalnız başına kalıp kendisine üzücü bir haber gelmesini istemediğini söyleyen Hişâm, henüz öğle vakti olmadan kendisine kanlı bir olayın bildirilmesi üzerine “Birgün olsun rahat edemeyecek miyim?” demiştir.¹¹⁶⁵

Cuma namazına gelmeyip de bunun nedeni olarak bindiği katırın hastalanmış olmasını öne süren oğluna “Yürümekten de mi âcizdin?” diyerek ona bir yıl süreyle bineğe binmeyi yasaklayan ve cumaya yaya olarak gelmesini emreden *Hişâm*¹¹⁶⁶, yanına bir cariye, şarap ve çalgı aleti ile giren bir adamı huzurundan kovarak çalgı aletinin o adamın başında parçalanmasını emretmiştir.¹¹⁶⁷ Kendisinden sonra halîfe olacak kişi olan kardeşinin oğlu Velîd’e değer vermiş, ancak onun, içkici olduğu, kötü arkadaşlarla dolaşıp eğlence meclislerine katıldığını öğrenince onu bu kötü huylardan vazgeçirmek istemiş¹¹⁶⁸ onun, bu huylardan vazgeçmediğini görünce onu veliahtlıktan tard edip yerine oğlu Mesleme’yi getirmek istemiş, Mesleme’nin de içki içtiğini duyunca buna çok kızmıştır.¹¹⁶⁹ Velîd, olanlardan dolayı kaçıp sahraya gitmiş, Hişâm’la kendi arasındaki çirkince yazışmalar Hişâm’ın vefatına kadar sürmüştü¹¹⁷⁰ ve Hişâm, hakkında Müslüman olup-olmadığını dahî bilmediğini söylediği Velîd’i¹¹⁷¹, halkın dedikodusundan ve askerlerin gönüllerinin kendisinden sapmasından korktuğu için veliahtlıktan azledememiştir.¹¹⁷²

Hız. Ali’ye lanet okuması şeklindeki teklif çok ağına giden ve bunu reddeden Hişâm¹¹⁷³, müslümanın kâfire mirasçı olması konusunda Muâviye’nin yolundan gitmiş, Ömer b. Abdülaziz’in bu konuda ilk sünnete dönmesini ve Yezîd b. Abdülmelik’in de Ömer’e tâbi olmasını benimsememiştir.¹¹⁷⁴ Ayrıca Hişâm, Kaderiyye Mezhebi’nin önde gelenlerinden olan Gaylân’ı öldürten kişidir.¹¹⁷⁵

¹¹⁶⁴ İbn Kesîr, XIII, 152

¹¹⁶⁵ İbn Kesîr, XIII, 156

¹¹⁶⁶ İbn Kesîr, XIII, 153

¹¹⁶⁷ İbn Kesîr, XIII, 152

¹¹⁶⁸ İbn Kesîr, XIII, 160

¹¹⁶⁹ İbn Kesîr, XIII, 161

¹¹⁷⁰ İbn Kesîr, XIII, 162

¹¹⁷¹ İbn Kesîr, XIII, 161

¹¹⁷² İbn Kesîr, XIII, 163

¹¹⁷³ İbn Kesîr, XIII, 21

¹¹⁷⁴ İbn Kesîr, XIII, 13

¹¹⁷⁵ İbn Kesîr, XIII, 193

Hişâm, yumuşak huylu ve ağırbaşlıydı. Bir keresinde sövdüğü birinin kendisine “Sen halîfesin nasıl olur da söversin?” demesi üzerine utanmış¹¹⁷⁶, artık kimseye sövmeyeceğini söylemiş; kendisine ağır sözler sarf eden birine “Sus, yoksa seni kırbaçlarım” şeklinde¹¹⁷⁷, başka birine de “İmamına karşı böyle konuşmaya hakkın yoktur” şeklinde karşılıklar vermiştir.¹¹⁷⁸

Yakışıklı, beyaz tenli, biraz da şaşlı olan ve saçını siyaha boyayan Hişâm¹¹⁷⁹, minbere çıkınca irkilmekten, iştahsız olup az yemekten ve sarayda 100 güzel cariye olmasına rağmen hiçbiri ile beraber olamamaktan şikayetçiydi.¹¹⁸⁰ Hişâm’ın

*Eğer heveslerine karşı direnmezsen, heveslerin seni,
Aleyhinde dedikodu yapılacak işlere sürükler*

beyitinden başka bir şiir okumadığı söylenmişse de onun, bundan başka şiir okuduğu da rivayet edilmiştir.¹¹⁸¹

Allah’ın, şayet kendisini bağışlamazsa, gideceği yerin kötü bir yer olacağını söyleyen Hişâm, ilm-i nücûmdan anlayanların, kendisinin 33 güne kadar öleceği şeklindeki iddialarına çok üzülmüş¹¹⁸², vefatından sonra cihad işleri gerilemiş, yönetim cidden sarsılmış ve düzen bozulmuştur. Emevîler her ne kadar Hişâm’dan sonra 7 yıl daha hüküm sürdülerse de, bu hakimiyetleri ihtilaf ve kargaşa içinde devam etmiş, nihayet Abbâsiler ayaklanmaya başlamışlardır.¹¹⁸³

34 yaşındayken halîfe olan Hişâm¹¹⁸⁴, 125/743. senede 50 küsur yaşındayken veya 60 yaşını geçmişken vefat etmiş¹¹⁸⁵, halîfeliği 19 sene 7 ay 11 gün veya 19 sene 8 ay birkaç gün sürmüştür.¹¹⁸⁶

¹¹⁷⁶ İbn Kesîr, XIII, 151

¹¹⁷⁷ İbn Kesîr, XIII, 152

¹¹⁷⁸ İbn Kesîr, XIII, 153

¹¹⁷⁹ İbn Kesîr, XIII, 151

¹¹⁸⁰ İbn Kesîr, XIII, 156

¹¹⁸¹ İbn Kesîr, XIII, 154

¹¹⁸² İbn Kesîr, XIII, 158

¹¹⁸³ İbn Kesîr, XIII, 159

¹¹⁸⁴ İbn Kesîr, XIII, 151

¹¹⁸⁵ İbn Kesîr, XIII, 158

¹¹⁸⁶ İbn Kesîr, XIII, 159

2.4.11. Velîd b. Yezîd

125/743. senede 34 yaşındayken halîfe olmuştu. Halîfe olma sebebi; babası Yezîd b. Abdülmelik'in, vefatından sonra kardeşi Hişâm'ın, ondan sonra da oğlu Velîd'in velihtliğini ilan edişiydi.

Hişâm, kendisinden sonra halîfe olacak kişi olan kardeşinin oğlu Velîd'e değer vermiş, ancak onun, içkici olduğu, kötü arkadaşlarla dolaşıp eğlence meclislerine katıldığını öğrenince onu bu kötü huylardan vazgeçirmek istemiş¹¹⁸⁷ onun, bu huylardan vazgeçmediğini görünce onu velihtlikten tard edip yerine oğlu Mesleme'yi getirmek istemiş, Mesleme'nin de içki içtiğini duyunca buna çok kızmış¹¹⁸⁸, Velîd, olanlardan dolayı kaçıp sahraya gitmiş, Hişâm'la kendi arasındaki çirkince yazışmalar Hişâm'ın vefatına kadar sürmüş¹¹⁸⁹ ve Hişâm, hakkında Müslüman olup-olmadığını dahî bilmediğini söylediği Velîd'i, halkın dedikodusundan ve askerlerin gönüllerinin kendisinden sapmasından korktuğu için velihtlikten azledememiştir.¹¹⁹⁰

Halîfe olduğunda *halka güzel bir yönetim uygulayan Velîd*¹¹⁹¹, Hişâm'ın mallarına ihtiyâtî tedbir konulmasını¹¹⁹², kötürümlere, cüzzamlılara, âmâlara ikramda bulunulup, para yardımı yapılmasını, herkese bir hizmetçi verilmesini, beytûlmalden de Müslüman ailelere armağanlar verilmesini emredip maaşları arttırmış ve özellikle de Şamlılar'ın ve ziyaretine gelen heyetlerin bağışlarının arttırılmasını istemiştir. Zaten *cömert, övgüye layık, şerefli biri olan Velîd*, cömertliği ile övünmüş, kendisinden ne istenirse asla hayır dememiş¹¹⁹³, ülkenin doğusunda da batısında da otoriteyi sağlamıştır.¹¹⁹⁴

*Av merakı olan Velîd*¹¹⁹⁵, amcası Hişâm zamanında da gizlice av köpekleri edinip bunları sandıklara gizlemiş, durumun anlaşılması üzerine bundan ötürü dayağa yatırılmıştır.¹¹⁹⁶

¹¹⁸⁷ İbn Kesîr, XIII, 160

¹¹⁸⁸ İbn Kesîr, XIII, 161

¹¹⁸⁹ İbn Kesîr, XIII, 162

¹¹⁹⁰ İbn Kesîr, XIII, 163

¹¹⁹¹ İbn Kesîr, XIII, 163

¹¹⁹² İbn Kesîr, XIII, 162

¹¹⁹³ İbn Kesîr, XIII, 163

¹¹⁹⁴ İbn Kesîr, XIII, 164

¹¹⁹⁵ İbn Kesîr, XIII, 175

¹¹⁹⁶ İbn Kesîr, XIII, 160

*Velîd, müstehcen bir şairdi.*¹¹⁹⁷ Örneğin aşık olup elde edemediği Süfrâ adındaki Hıristiyan bir kadın hakkında bir şiirinde, bir bayram günü onun kilisede haçı öptüğünü gördüğünü, o öpülen haç yerine kendisi olsaydı cehennem ateşine yakıt olmaya razı olacağını söylemiştir.¹¹⁹⁸ Kâdî Ebu'l-Ferec Muafa b. Zekerriyya el-Cerîrî onun bu tarz şiirlerini naklettikten sonra “Velîd’in dînî hafife alması, ciddiyetsizliği, günahları işleyişi tamamen anlatılacak olursa bu kitaba sığmaz. Onun bozuk ifadeli şiirlerinde sapıklık ve küfrünü tespit etmiş bulunmaktayız” demiştir.¹¹⁹⁹

Zaten amcası Hişâm da ona “Yazıklar olsun sana! Vallahi senin Müslüman olup olmadığını dahî bilmiyorum. Çünkü işlemediğin bir çirkinlik kalmadı. Bütün rezaletleri alenen işliyorsun” demiş¹²⁰⁰, Süleyman b. Hişâm ise Velîd’in fasıklığı sebebiyle ona karşı ayaklanıp ona lanet etmiş ve onu kâfirlikle suçlamış¹²⁰¹, Yezîd b. Velîd de amcasının oğlu Velîd’in dînin prensiplerini çiğneyen, zorba, inatçı, her türlü haramı helal sayan, her türlü bid’ati işleyen biri olduğunu söyleyip onun, kitaba da, hesap gününe de inanmadığını belirtmiştir.¹²⁰² Ayrıca *Velîd; kâfirlik, zındıklık, babasının ümmü veled cariyeleriyle cinsi münasebette bulunmak ve homoseksüellik fiileri ile de itham edilmiştir.*¹²⁰³

*Zorba, mutasallık, öfkelenişinde kimsenin kendisini durduramadığı*¹²⁰⁴, *inatçı, çok obur, cinsel ilişkiye aşırı derecede tutkun olup çok kadın boşayan Velîd*¹²⁰⁵, günahları açıkça işleyip çirkin şeyleri yapmakta ısrarlıydı. Allah’ın haramlarını çiğner, hiçe sayardı. Hiçbir günahtan geri durmazdı. Zındıklıkla itham edilmiş olup dinde lakayt idi. İsyankâr olup hiç kimseden utanmazdı. Onun bu hali, halîfeliğinden önce de, sonra da devam etmiştir.¹²⁰⁶

*Namazı önemsemeyen Velîd*¹²⁰⁷, *içki içip fasıklarla içki meclisleri düzenliyordu.*¹²⁰⁸ Hatta Velîd, Kâ’be büyüklüğünde bir çadır yaptırmış, bu çadırı

¹¹⁹⁷ İbn Kesîr, XIII, 170

¹¹⁹⁸ İbn Kesîr, XIII, 171

¹¹⁹⁹ İbn Kesîr, XIII, 172

¹²⁰⁰ İbn Kesîr, XIII, 161

¹²⁰¹ İbn Kesîr, XIII, 183

¹²⁰² İbn Kesîr, XIII, 186

¹²⁰³ İbn Kesîr, XIII, 176

¹²⁰⁴ İbn Kesîr, XII, 609

¹²⁰⁵ İbn Kesîr, XII, 610

¹²⁰⁶ İbn Kesîr, XIII, 170

¹²⁰⁷ İbn Kesîr, XIII, 174

¹²⁰⁸ İbn Kesîr, XIII, 175

Kâ'be'nin damına kurup arkadaşlarıyla orada oturup içki içip çalgı çalmaya karar vermiş¹²⁰⁹, halkın, kendisini parçalayarak öldürmeye niyetlendiğini duyunca¹²¹⁰ bundan vazgeçmiştir.¹²¹¹ Hîre'de çok saf bir şarabın bulunduğunu iştince oraya gidip üç ölçek şarap içen ve dönüşte de şarapçıya 500 dinar verilmesini emreden Velîd¹²¹², bir şiirinde, içkiyi bazen katıksız, bazen de sıcak veya soğuk su karıştırarak içtiklerini söylemiştir.¹²¹³ *Eğlenceye düşkün olan Velîd*¹²¹⁴, bir keresinde Nasr b. Seyyâr'a yazdığı mektupta, beraberinde tanburlar, şarkıcılar, şahinler, beygirler, eğlence ve fisk aletleri getirmesini istemiştir.¹²¹⁵

Ayak parmakları uzun olan *Velîd*, çok güçlüydü. Öyle ki yere bir demir kazık çakılır, o kazığın ucuna bağlanan bir ip, onun ayağına bağlanır, sonra o halde iken, elini atın bedenine deydirmeksizin sıçrayarak ata biner ve sıçramasının kuvvetiyle yerdeki o demir kazık sökülürdü.¹²¹⁶

*Haramları hiçe sayan Velîd*¹²¹⁷, kendisine isyan edilirken Yezîd b. Anbese es-Seksekî'nin, "Haramları hiçe sayıp içki içtiğinden, babanın ümmü veled cariyelerini nikâhladığından, Allah'ın emirlerini küçümseyip hafife aldığından ötürü seninle savaşıyor" demesi üzerine ona "Senin anlattıklarının çoğu, helaller arasındadır" demiş, köşküne girip mushafı açarak okumaya başlamış ve "Bugün Osman'ın şehadet günü gibidir" demiştir.¹²¹⁸ *Pisliklerine gurura kapılarak daha da devam etmesi*, komutanları, askerleri ve halkı rahatsız etmiş, ona karşı şiddetli bir nefretin uyanmasına sebep olmuş¹²¹⁹, neticede kendisine karşı Yezîd b. Velîd b. Abdümelik'in öncülüğünde bir isyan hareketi olmuş¹²²⁰ ve bu durum, Yezîd'in, Velîd'i öldürmesi ile neticelenmiştir.¹²²¹ Velîd'in kardeşi Süleyman da onu öldürmeye çabalayanlar arasında yer almış ve onun hakkında "O, çok içki içen, fasık

¹²⁰⁹ İbn Kesîr, XIII, 161

¹²¹⁰ İbn Kesîr, XIII, 173

¹²¹¹ İbn Kesîr, XIII, 161

¹²¹² İbn Kesîr, XIII, 172

¹²¹³ İbn Kesîr, XIII, 161

¹²¹⁴ İbn Kesîr, XIII, 175

¹²¹⁵ İbn Kesîr, XIII, 164

¹²¹⁶ İbn Kesîr, XIII, 182

¹²¹⁷ İbn Kesîr, XIII, 170

¹²¹⁸ İbn Kesîr, XIII, 180

¹²¹⁹ İbn Kesîr, XIII, 175

¹²²⁰ İbn Kesîr, XIII, 174

¹²²¹ İbn Kesîr, XIII, 174-182

ve ciddiyetsiz bir adamdı. O fasık, beni de kötülüğe sürüklemek istedi” demiştir.¹²²² Kendisine isyan edildiğini duyduğunda “Ben, aslanların üzerine atıldığım ve yılanların boynunu tutup sıktığım halde insanlar benim üzerime mi atılacaklar?” diyen Velîd¹²²³, *fasıklığı nedeniyle öldürülmüştür*.¹²²⁴

Halîfeliği 1 yıl 6 ay süren Velîd¹²²⁵, 126/744. senede¹²²⁶; 36, 31, 32, 35, 38 veya 46 yaşındayken öldürülmüştür.¹²²⁷

2.4.12. Yezîd b. Velîd

Yezîd, halîfeliğinden sonra da pisliklerine, gurura kapılarak daha da devam edip askerleri ve halkı rahatsız eden ve fısık nedeniyle kendisine karşı bir nefretin oluşmasına sebep olan Velîd b. Yezîd’e¹²²⁸ karşı başlatılan isyan hareketinin öncülüğünü üstlenerek¹²²⁹ amcasının oğlu Velîd’in üzerine asker gönderip onu öldürtmüş, Velîd’in kesik başı kendisine getirildiğinde “Senin içki içen fasık biri olduğuna şahitlik ederim. Beni de saptıracaktın” demiş¹²³⁰ ve otoritesini sağlayarak halîfe olmuştur.¹²³¹ Zaten Velîd’in zorba, inatçı, haramı helal sayan, her türlü bid’ati işleyen, Kur’ân’a ve hesap gününe inanmayan biri olduğunu söyleyen Yezîd¹²³², servetini arttırmayacağını, ailesine mal vermeyeceğini, bir şehirden başka bir şehre mal taşımayacağını, vatanın sınırlarını koruyup muhtaçların ihtiyaçlarını karşılayacağını, kapısını halkın yüzüne kapatmayacağını, güçlülerin güçsüzleri ezmesine göz yummayacağını, yolları kesmeyeceğini, cizye verenleri beldelerinden uzaklaştırmayacağını, halkın aylık ve yıllık bağışlarını ve erzakını vereceğini, müslümanların geçim çarkını döndüreceğini, en uzakta olanın, en yakında olan biri gibi olacağını, söylediklerini yapmazsa görevden hal’ edilmesini ve tevbeye davet edilmesini belirterek¹²³³, şımarıklık yaparak, dünyaya hırs besleyerek ve mülke

¹²²² İbn Kesîr, XIII, 170

¹²²³ İbn Kesîr, XIII, 179

¹²²⁴ İbn Kesîr, XIII, 168

¹²²⁵ İbn Kesîr, XIII, 182

¹²²⁶ İbn Kesîr, XIII, 168

¹²²⁷ İbn Kesîr, XIII, 182

¹²²⁸ İbn Kesîr, XIII, 175

¹²²⁹ İbn Kesîr, XIII, 174

¹²³⁰ İbn Kesîr, XIII, 181

¹²³¹ İbn Kesîr, XIII, 192

¹²³² İbn Kesîr, XIII, 186

¹²³³ İbn Kesîr, XIII, 187

rağbet ederek ortaya çıkmadığını¹²³⁴, bu nedenle, kendisinden daha salih ve dindar biri bulunup da kendisinin halka verdiği kadarını halka verecekse, ona ilk biat edecek olanın, kendisi olacağını söyleyerek¹²³⁵ politikasını ortaya koymuştur.

Yezîd'in lakabı “*Nâkıs*” idi. Çünkü o, Velîd b. Yezîd'in bolca verdiği bağışları kısmıştı. Velîd halka bağış ve maaşları onar onar vermesine rağmen o, bunu, Hişâm'ın hilafeti zamanındaki miktara indirmişti.¹²³⁶ Mervân b. Muhammed ona “*en-Nâkıs b. el-Velîd*” derdi.¹²³⁷ Ona ilk olarak “*Nâkıs*” lakabını takan kişinin, Mervân b. Muhammed olduğu söylenir. Yezîd'in ilk icraatı, erzak ve maaşları azaltmak olmuştur.¹²³⁸

Emevîler'in lider şahsiyetlerinden olan Yezîd; salih, dindar, takvalı¹²³⁹, âdil, hayırhah, şerden kaçıp hakka yönelen biri idi.¹²⁴⁰ Bir darb-ı meselde şöyle denilmiştir : “Yüzü ak olan (Ömer b. Abdülazîz) ile Nâkıs, Mervânoğullarının en âdilleridir”.¹²⁴¹ “Ben, Kisrâ'nın oğluyum; babam, Mervân'dır. Kayser, dedemdir; bir başka dedem de Hâkân'dı” diyen Yezîd¹²⁴², esmer tenli, güzel endamlı, güzel yüzlü, yakışıklı, küçük başlı, benli, çok olmamakla beraber biraz geniş ağızlı biri idi.¹²⁴³ Evzaî, selem meselesini ondan rivayet etmiştir.¹²⁴⁴

Yezîd hilafete geçtiğinde, insanları Kaderiyye Mezhebi'ne davet etmiş ve bu mezhebe intisap etmeleri için onları zorlamış, bu mezhebin önde gelenlerinden olan Gaylân'ın adamlarını, yakınında bulundurmuştur.¹²⁴⁵ Yezîd'in, Gaylân'ı kendisine yakın kıldığı söylenmişse de, aslında Gaylân'ın daha önce Hişâm tarafından öldürüldüğüne bakılırsa, doğru olanın, Gaylân'ı değil de, Gaylân'ın adamlarını kendisine yakın kıldığıdır.¹²⁴⁶ Ayrıca o, Irak valiliğine de bu mezhebe mensup birini atamış; Sind, Sicistan ve Horasan valiliklerini de onun uhdesine vermiştir.¹²⁴⁷

¹²³⁴ İbn Kesîr, XIII, 186

¹²³⁵ İbn Kesîr, XIII, 187

¹²³⁶ İbn Kesîr, XIII, 183

¹²³⁷ İbn Kesîr, XIII, 192

¹²³⁸ İbn Kesîr, XIII, 183

¹²³⁹ İbn Kesîr, XIII, 176

¹²⁴⁰ İbn Kesîr, XIII, 192

¹²⁴¹ İbn Kesîr, XIII, 193

¹²⁴² İbn Kesîr, XIII, 192

¹²⁴³ İbn Kesîr, XIII, 194

¹²⁴⁴ İbn Kesîr, XIII, 192

¹²⁴⁵ İbn Kesîr, XIII, 193

¹²⁴⁶ İbn Kesîr, XIII, 193

¹²⁴⁷ İbn Kesîr, XIII, 188

Şarkılardan uzak kalmanın gerektiğini söyleyen Yezîd, bunun gerekçesi olarak; şarkının hayayı azalttığını, şehveti arttırdığını, mürüvveti yıktığını, içkinin yerine geçtiğini, şarkı okuyanın ve dinleyenin, sarhoşun yaptıklarını yaptığını, mutlaka şarkı okuyacak veya dinleyeceklerin, bunu, kadınlardan uzak bir yerde yapmaları gerektiğini belirtip “Kadınlardan şarkıyı uzak tutun, çünkü şarkı zinaya davet eder” demiştir.¹²⁴⁸ Yaratıcıya isyan olan yerde, yaratılana itaatin olamayacağını söyleyen Yezîd¹²⁴⁹, kendisinden sonrası için, kardeşi İbrahim adına veliahtlık biatı almış¹²⁵⁰, 126/744. senede, 46 veya 30 yaşındayken vefat etmiş ve halîfeliği, en meşhur kavle göre 6 ay sürmüştür.¹²⁵¹

2.4.13. İbrahim b. Velîd

el-Bidâye'de, İbrahim'in, kardeşi Yezîd b. Velîd zamanında Ürdün ve Filistin valiliği yaptığı¹²⁵², Yezîd'in, kardeşi İbrahim'i veliaht tayin ettiği¹²⁵³, İbrahim'in, Yezîd'in cenaze namazını kıldırıldığı¹²⁵⁴, 127/745. sene başlarında halîfe olduğu¹²⁵⁵, Mervân b. Muhammed'le yaptığı savaşta hezimete uğrayarak¹²⁵⁶ görevden hal' edildiği¹²⁵⁷, Mervân'a esir düştüğünde, Mervân'ın ona iyi davrandığı¹²⁵⁸ şeklinde bilgiler yer almakla birlikte, onun kişiliğiyle ilgili bilgilere rastlayamadık.

2.4.14. Mervân b. Muhammed

Emevîler'in son halîfesi olup¹²⁵⁹, künyesi “*Ebû Abdilmelik*” idi¹²⁶⁰. Kendisine “*el-Himâr*” lakabı verilmişti.¹²⁶¹ İbrahim b. el-Velîd'i görevden hal' ederek 127/745.

¹²⁴⁸ İbn Kesîr, XIII, 193

¹²⁴⁹ İbn Kesîr, XIII, 187

¹²⁵⁰ İbn Kesîr, XIII, 191

¹²⁵¹ İbn Kesîr, XIII, 193

¹²⁵² İbn Kesîr, XIII, 186

¹²⁵³ İbn Kesîr, XIII, 191

¹²⁵⁴ İbn Kesîr, XIII, 194

¹²⁵⁵ İbn Kesîr, XIII, 205

¹²⁵⁶ İbn Kesîr, XIII, 206

¹²⁵⁷ İbn Kesîr, XIII, 262

¹²⁵⁸ İbn Kesîr, XIII, 208

¹²⁵⁹ İbn Kesîr, XIII, 263

¹²⁶⁰ İbn Kesîr, XIII, 282

¹²⁶¹ İbn Kesîr, XIII, 263

senede yönetime geçen Mervân'a¹²⁶², Ca'd b. Dirhem'in görüşüne mensubiyeti nedeniyle "*Mervân el-Ca'dî*" de denilirdi.¹²⁶³

*Mervân, çok mürüvvet sahibi ve çok da gururlu bir kimseydi. Eğlence ve zevk u sefa çok hoşuna gitmesine rağmen, savaşlardan buna fırsat bulamıyordu.*¹²⁶⁴ Hişâm zamanında 114/733. senede Azerbaycan, İrmîniyye ve el-Cezîre valiliği yapıp bu süre zarfında çok sayıda beldeler ve kaleler fetheden, Allah yolunda gazadan ayrılmayan *Mervân; atılgan, bahadır, cesaretli akıllı, ileri görüşlü ve keskin zekâlı biriydi.*¹²⁶⁵ Mervân, açıkça günah işleyip haramları hiçe sayan Velîd b. Yezîd'i¹²⁶⁶, halîfelîğe geçişinden ötürü kutlamış, onu görmeye ve onunla konuşmaya istekli olduğunu bildirmiş¹²⁶⁷, Velîd'i öldürdüğünden ötürü Yezîd b. Velîd'e düşmanlık beslemiş¹²⁶⁸, hatta Velîd'in kardeşine mektup yazarak onu, kardeşinin intikamını almaya teşvik etmiş¹²⁶⁹, bu intikam işini daha sonra kendisi üstlenmiş¹²⁷⁰, sonunda da fikir değiştirerek Yezîd'e biat etmiştir.¹²⁷¹ Düşmanlık beslediği *Yezîd'e "Nâkıs"* lakabını takan ilk kişi de odur.¹²⁷² O, Yezîd'e "*en-Nâkıs b. el-Velîd*" derdi.¹²⁷³

Görevden hal' ettiği İbrahim b. Velîd'in emân talebini kabul edip ona özel ikramlarda bulunmuş olan Mervân¹²⁷⁴, beyaz tenli, pembe yüzlü, mavi gözlü, iri sakallı, orta boylu, saçına sakalına kına sürmeyen biri olup¹²⁷⁵, kendisine, dünyayı sevmemekle ve ondan uzak durmakla dünyanın kölesi olmaktan kurtulabileceğini söyleyen bir rahibe, bunun, olmayacak bir şey olduğunu söylemiş¹²⁷⁶, eldeki nimetleri kaybetmeye başladığında, anlatılamayacak nice nimetlere sahip olduğunu, *şükürünü ifa etmediği birçok nimetin eline geçtiğini söyleyip* "Eyvâh! Bu ne haldir?!" demiş, cariyesinin, kendisine söylediği "Çoğalcıya dek azı bırakan, büyüyünceye

¹²⁶² İbn Kesîr, XIII, 262

¹²⁶³ İbn Kesîr, XIII, 263. Ca'd b. Dirhem, Kur'ân'ın mahluk olduğunu ilk söyleyen kişidir. Mervân'ın üstadıydı. Bkz: XIII, 147.

¹²⁶⁴ İbn Kesîr, XIII, 264

¹²⁶⁵ İbn Kesîr, XIII, 263

¹²⁶⁶ İbn Kesîr, XIII, 170

¹²⁶⁷ İbn Kesîr, XIII, 163

¹²⁶⁸ İbn Kesîr, XIII, 205

¹²⁶⁹ İbn Kesîr, XIII, 189

¹²⁷⁰ İbn Kesîr, XIII, 191

¹²⁷¹ İbn Kesîr, XIII, 205

¹²⁷² İbn Kesîr, XIII, 183

¹²⁷³ İbn Kesîr, XIII, 192

¹²⁷⁴ İbn Kesîr, XIII, 208

¹²⁷⁵ İbn Kesîr, XIII, 263

¹²⁷⁶ İbn Kesîr, XIII, 265

kadar küçüğü bırakan, açığa çıkıncaya kadar gizliyi bırakan, bugünün işini yarına bırakan kimsenin başına bu tür musibetler gelir” şeklindeki sözler üzerine “Bu sözün, halîfeliği kaybetmemden daha çok ağrıma gitti” demiştir.¹²⁷⁷

Halîfeliği 5 sene 10 ay 10 gün süren (veya 5 sene 1 ay) Mervân 132/750. senede öldürülmüştür. Öldürüldüğünde yaşı 60’ı geçmiş, 80’e yaklaşmıştı.¹²⁷⁸

¹²⁷⁷ İbn Kesîr, XIII, 266

¹²⁷⁸ İbn Kesîr, XIII, 266

III. BÖLÜM

MES'ÛDÎ'NİN MURÛCU'Z-ZEHEB VE İBN KESİR'İN EL-BİDÂYE VE'N-NİHÂYE'SİNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİYLE İLGİLİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, önce Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb* adlı eserine göre; sonra da İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'sine göre Emevî halîfelerinin kişilikleriyle ilgili olarak önceki bölümlerde tespit edilen bilgiler, birtakım değerlendirmelere tabi tutulacaktır. Değerlendirmelerin daha anlaşılabilir ve daha sağlıklı olabilmesi için konu, bazı alt başlıklar altında incelenerek ele alınacaktır. Bu alt başlıkların, her iki eserde de halîfelerin kişilikleriyle ilgili hususları bütünüyle kapsadığını söylemek zor olsa da, bunların, umûmî mânâda kuşatıcı bilgiler ihtiva ettiğini söylemek zor değildir. Bu bölümün son kısmında ise her iki kaynaktaki bilgiler, aralarındaki bazı benzerlikler ve farklılıklar yönüyle incelenerek bazı sonuçlara varılmaya çalışılacaktır.

3.1. Mes'ûdî'nin Murûcu'z-Zeheb'ine Göre Emevî Halîfelerinin Kişilikleriyle İlgili Bilgilerin Değerlendirilmesi

Biz burada Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*'ine göre Emevî halîfelerinin kişilikleriyle ilgili olarak daha önce tespit ettiğimiz bilgileri, çeşitli açılardan, aşağıdaki başlıklar altında ele alarak değerlendirmeye çalışacağız.

3.1.1. Murûcu'z-Zeheb'de Emevîler Döneminin ve Emevî Halîfelerinin Ele Alınış Şekli

Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*'de Emevîler dönemini “*Muâviye b. Ebî Süfyan'ın Halîfeliğinin Anlatılması*” başlığından başlayarak “*Abbâsî Devleti'nin Anlatılması*” başlığına kadar 240 sayfalık bir bölümde ele almıştır.¹²⁷⁹ Bununla birlikte, Emevîler'in son halîfesi Mervân b. Muhammed'in harplerinin, icraatlarının, yaşamından bazı kesitlerin pek çoğunun “*Abbâsî Devleti'nin Anlatılması*” başlığı altında ele alınarak “*Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed es-Seffâh'ın Hilafetinin*

¹²⁷⁹ Bkz: el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 11-251.

Anlatılması” başlığına kadar sürdürüldüğünü göz önünde bulundurduğumuzda¹²⁸⁰ bu dönemin, *Murûcu’z-Zeheb*’de 254 sayfa tuttuğunu söylememiz de mümkündür. Bu bölümde hem Emevîler’in siyâsî tarihi, hem halîfelerin biyografileriyle ilgili hususlar ve hem de dinler tarihini, mezhepler tarihini, coğrafyayı, edebiyatı vb. ilgilendiren birçok husus herhangi bir metot takip edilmeksizin, birbiriyle karışık ve düzensiz bir vaziyette verilmiştir.

Burada dikkatleri çeken önemli bir husus; Mes’ûdî’nin, Muâviye ve Ömer dönemleri için “*Hilâfet*” tabirini kullanmasına rağmen¹²⁸¹, diğer Emevî halîfelerinin dönemleri için “*Eyyâm*” ifadesini kullanmış olmasıdır. Sadece bu kullanımlardan hareketle, bu konuda Mes’ûdî’nin Muâviye’yi sahâbî olarak, Ömer’i ise halîfeliğe layık bir şahsiyet olarak gördüğü için diğer halîfeleri ise daha çok, “*Saltanat sahibi sultanlar*”, “*mülke malik hükümdarlar*” gibi değerlendirdiği için böyle bir kullanımı tercih ettiğini düşünebiliriz. Bununla beraber Mes’ûdî’nin Abbâsî dönemi tarihçilerinden olduğu hususunu da göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamda onun, ikisi dışında Emevî halîfelerinin dönemlerini “*Eyyâm*” tabiriyle ifade ederken, Abbâsî halîfelerinin dönemlerini “*Hilâfet*” tabiriyle ifade ettiğini de hatırlamamız gerekir. Ayrıca; belki de Mes’ûdî’nin Râşid Halîfeler, Abbâsî Halîfeleri ve Ömer dönemi için “*Hilâfet*” ifadesini kullanması, bir tür takiyye de olabilir.¹²⁸² Yine burada, tarihçilerin çok geniş ölçüde Emevî sultanlarının halîfe ünvanını (Ömer II hariç) reddederek küçük görme temayülü de gözardı edilmemelidir.¹²⁸³

Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*’te Emevîler dönemini, her halîfeyle ilgili bir konu başlığı açarak ele almıştır. Ancak “Muâviye b. Yezîd ve Mervân b. Hakem” dönemi ile, “Yezîd b. Velîd ve İbrahim b. Velîd” dönemleri tek başlık altında ele alınmıştır; diğer halîfelerin her birinin dönemi ise her halîfeyle ilgili ayrı başlıklar açılarak işlenmiştir. Mes’ûdî her halîfeyle ilgili olarak açtığı başlık altında ilk olarak o halîfeye biat edilen tarihin, biat yerinin, hilafet süresinin, halîfenin vefat yaşının, ölüm tarihinin, vefat yerinin, o halîfeye, hangi halîfeden sonra biat edildiğinin, halîfenin künye ve lakaplarının vb. türden bilgilerin verildiği, halîfeyle ve dönemiyle

¹²⁸⁰ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 252-266.

¹²⁸¹ Bir başka nüshada ise Muâviye dönemi için “*Eyyâm*” ifadesini kullanmıştır. Bkz: el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 11, Dipnot: 1.

¹²⁸² Nûr Velî, *Eseru’t-Teşeyyu’ Ale’r-Rivâyâtî’t-Târihiyye*, s. 248, Dipnot: 4.

¹²⁸³ Bkz: Mantran, Robert, *İslâm’ın Yayılış Tarihi*, çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1981, s. 102.

ilgili özet bilgiler ihtiva eden çok kısa bir girişle konuya başlamıştır. Bu özet bilgi mahiyetindeki giriş kısmı, örneğin Muâviye b. Ebî Süfyan, Velîd b. Abdülmelik, Yezîd b. Abdülmelik gibi bazı halîfeler için birkaç satırlık bir yer işgal ederken¹²⁸⁴; Abdülmelik b. Mervân, Süleyman b. Abdülmelik gibi bazı halîfeler için ise bir sayfaya yakın bir yer tutmuştur.¹²⁸⁵ Bu özet kısmından sonra her halîfe için, o halîfenin haberlerinin anlatıldığı, halîfenin yaşamından bazı kesitlerin aktarıldığı bir başlık açılmıştır. *Murûc*'da konunun genel olarak ele alınış tarzı böyle olmakla beraber, bazı halîfelerin dönemlerinin içinde veya sonunda farklı başlıklara da rastlamak mümkündür. Örneğin; Muâviye döneminin sonunda “*Sahabenin ve Onların Medhinin Anlatılması*”¹²⁸⁶, Yezîd b. Muâviye döneminde, Yezîd’le ilgili özet kısmından hemen sonra “*Ali b. Ebî Tâlib’in (a.s.) Oğlu Hüseyin’in Katlinin Bahsi*”¹²⁸⁷ ve “*Ali b. Ebî Tâlib Evladının İsimlerinin Bahsi*”¹²⁸⁸, Abdülmelik döneminin sonunda, Haccâc’ın haberlerinden hutbelerinden, onun bazı davranışlarından bahseden uzunca bir kısım¹²⁸⁹, Velîd b. Abdülmelik’in iki oğlu Yezîd ve İbrahim dönemlerinin sonunda “*Nizâriyye ve Yemâniyye Arasındaki Asabiyetin Sebebinin Anlatılması*”¹²⁹⁰ gibi başlıklar göze çarpabilmektedir. Bu arada Mervân b. Muhammed dönemi özetle anlatıldıktan sonra, Emevî ve Abbâsî halîfelerinin hilafetlerinin müddetinden bahseden bir başlık açılmış¹²⁹¹, Mervân b. Muhammed’in harpleri, icraatları, yaşamından bazı kesitlerin büyük çoğunluğu ise “*Abbâsî Devlet’inin Anlatılması*” başlığı altında ele alınarak “*Ebu’l-Abbas Abdullah b. Muhammed es-Seffâh’in Hilafetinin Anlatılması*” başlığına kadar sürdürülmüştür¹²⁹². Burada dikkatleri çeken hususlardan biri ise; Abdülmelik döneminin sonunda, Haccâc’ın haberlerinden, hutbelerinden nadir olanlarının

¹²⁸⁴ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 11, 165, 206.

¹²⁸⁵ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 99, 183

¹²⁸⁶ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 60-62

¹²⁸⁷ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 64-72

¹²⁸⁸ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 73-74

¹²⁸⁹ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 132-163

¹²⁹⁰ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 232-236

¹²⁹¹ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 249-251

¹²⁹² el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 252-266

anlatıldığı bir başlığın bulunmasıdır ki¹²⁹³ bu kısım, Abdülmelik'in 32 sayfada ele alınan dönemi kadar¹²⁹⁴ bir yer tutmuştur.¹²⁹⁵

Muâviye ve Abdülmelik dönemlerinden sonra en uzun şekilde üzerinde durulan kısım, Haccâc'ın anlatıldığı bölümdür. Hatta sözlerinden, hutbelerinden ve mektuplarından en çok bahsedilen şahsiyetin Haccâc olduğu söylenebilir. Emevî halîfelerinin emrinde görev yapan Haccâc'ın bir halîfe gibi ayrıca ele alınmasında Mes'ûdî'nin, Emevî devrini, zalimliğiyle nam salmış Haccâc ve icraatlarıyla özdeşleştirme çabası da düşünülebilir. Dikkat çekici bir başka husus da Abdullah b. Zübeyr ve onun icraatlarına¹²⁹⁶ birçok Emevî halîfesinden daha fazla yer ayrılmış olmasıdır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki; Mes'ûdî'nin, her halîfeyle ilgili olarak açtığı başlığın altında, tamamen o halîfeden bahsettiğini söylemek oldukça zordur. Çünkü Mes'ûdî “*konudan konuya atlama*” şeklindeki bir özelliği nedeniyle halîfeleri sistematik bir tarzda ele almamış, konudan konuya geçmiştir. Örneğin Yezîd b. Velîd'in Mu'tezilî olduğunu söyledikten sonra¹²⁹⁷, sayfalarca Mu'tezile'nin 5 temel esasından, çeşitli firkalardan, imâmet meselesinden, bu konudaki delillerden ve ihtilaflardan bahsetmiştir.¹²⁹⁸ Bu üslûbu, eserin hemen hemen her yerinde görmek mümkündür. Ayrıca eserde Mes'ûdî'nin, sadece nadir haberler türünden anekdotlara yer verdiğini, her halîfeyle ilgili her bilgiyi vermek gibi bir iddiasının da bulunmadığını unutmamak gerekir. Bu yüzden *Murûcu'z-Zeheb*'de çok önemli bazı tarihî hadiselerle hiç değinilmediğini, bazı önemsiz detayların üzerinde ise fazlaca durulduğunu müşahede edebiliriz. Ayrıca Mes'ûdî, hemen hemen her halîfeyle ilgili olarak, ele aldığı halîfenin döneminin bitiminde, o halîfeyle ilgili anlatılacak birçok haberlerin olduğunu, bunları detaylı bir şekilde, daha önce telif ettiği eserlerinde söz konusu ettiğini söylemeyi de ihmal etmemiş; bu konuda önceki eserlerine atıflar yaparak, ele aldığı halîfeyle ve o halîfenin dönemiyle ilgili bilgilerin *Murûc*'da anlatılmalarıyla sınırlı olmadığını belirtme gereği duymuştur.

¹²⁹³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 132

¹²⁹⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 99-131

¹²⁹⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 132-163

¹²⁹⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 83-93

¹²⁹⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 234

¹²⁹⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 234-238

3.1.2. Olumlu ve Olumsuz Kişilik Özellikleri Bakımından Emevî Halifeleri

Mes'ûdî'nin, kişilik özellikleri bakımından Emevî halifelerine bakış açısının genel olarak olumsuz olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda en sert eleştirilen halifeler; Yezîd b. Muâviye ve Velîd b. Yezîd olmuştur. Yezîd'in, "*Fir'avun'dan daha beter*" olarak zikredilmesini¹²⁹⁹, tarihçilerin zaman zaman, çeşitli sebeplerden dolayı içerisine düşebildikleri "*yergide aşırı davranma zaafı*" olarak yorumlamının daha doğru olacağını ifade edebiliriz.¹³⁰⁰ Tamamen olumlu yönleriyle ele alınan halife, Ömer b. Abdülaziz'dir. Muâviye, Abdülmelik, Süleyman b. Abdülmelik, Hişâm gibi halifeler hem olumlu, hem de olumsuz yönleriyle ele alınmış; Muâviye b. Yezîd'in herhangi bir olumsuzluğundan bahsedilmemiş, diğer halifeler ise genellikle olumsuz yönleriyle tanıtılmıştır. Halifeler arasında edepsizliğine, arsızlığına, müstehcen ve dindışı davranışlarına en fazla vurgu yapılan halife, Velîd b. Yezîd olmuş; dindarlığı ve zühdü ile tanıtılan halife ise Ömer b. Abdülaziz olmuştur. Gündelik yaşayışı hakkında en fazla bilgi verilen halife Muâviye b. Ebî Süfyan'dır. Siyâsî yönlerine, yöneticilik vasıflarına vurgu yapılan halifeler Muâviye, Abdülmelik ve Hişâm'dır.¹³⁰¹ Ayrıca Yezîd b. Muâviye, Yezîd b. Abdülmelik, Velîd b. Yezîd gibi halifelerin içki meclisleri ve eğlence partilerinden özellikle bahsedilmiş, Yezîd b. Abdülmelik'in, bazı cariyelere olan tutkunluğu uzunca anlatılmış, imar faaliyetleri açısından Velîd b. Abdülmelik ve Hişâm'ın icraatlarına değinilmiş, Abdülmelik, Hişâm ve Yezîd en-Nâkıs'ın cimriliklerine dair örnekler verilirken, özellikle Muâviye'nin cömertliği ve bununla insanların kalplerini cezbetmesinden bahsedilmiş, Süleyman ise oburluğu dışında, hemen hemen tamamen olumlu yönleriyle tanıtılmıştır.

3.1.3. Künyeleri ve Lakapları Bakımından Emevî Halifeleri

Murûcu'z-Zeheb'de bazı halifelerin künyelerine ve lakaplarına yer verilmiştir.

Buna göre:

¹²⁹⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 78

¹³⁰⁰ Bu konu için bkz: Önkal, Ahmet, "*İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi*", *İslâmî Araştırmalar*, Cilt: 6, Sayı: 3, 1992, s. 189-196.

¹³⁰¹ İslâm Ansiklopedisi'ne "Muâviye" maddesini yazan Lammens'in de dediği gibi, tarafgir olan Mes'ûdî bile Muâviye'nin mahirane siyasetini, cömertliğini, idare hususundaki metanetini vb. takdir etmekten kendini alamamıştır. Bkz: Lammens, H., "*Muâviye*", *İA.*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960, VIII, 442.

Yezîd b. Muâviye; “*es-Sekrânu ’l-Himmîr*” (ayyaş) diye isimlendirilmiştir.¹³⁰²

Muâviye b. Yezîd’in künyesi; “*Ebû Yezîd*” idi. Halîfe olduğunda ise, Arapların mustazafları ve mazlumlara için kullanılan “*Ebû Leylâ*” lakabıyla anılmaya başlanmıştı.¹³⁰³

Mervân b. Hakem’in künyesi; “*Ebû Abdîmelik*” olup¹³⁰⁴ lakabı; “*Haytu Bâtîl*” idi.¹³⁰⁵

Velîd b. Abdîmelik’in künyesi; “*Ebu ’l-Abbâs*” olup¹³⁰⁶ gözüpeklîği, çeviklîği ve cesareti nedeniyle “*Fârisu Benî Mervân*” (Mervânogullarının kahramanı) idi.¹³⁰⁷

Yezîd b. Abdîmelik’in künyesi “*Ebû Hâlid*” idi.¹³⁰⁸

Velîd b. Yezîd’in lakabı ise “*Halî’u Benî Mervân*” (Mervânogulları’nın en arsızı) idi.¹³⁰⁹

Yezîd b. Velîd’e ordunun birtakım erzakını kıstığı için “*Yezîd en-Nâkîs*” denilirdi.¹³¹⁰ Künyesi ise “*Ebû Hâlid*” idi.¹³¹¹

Mervân b. Muhammed’in künyesi ise “*Ebû Abdîmelik*” idi.¹³¹² Lakabı da “*el-Ca’dî*” idi.¹³¹³

Bu rivayetlere baktığımızda, Mes’ûdî’nin, Emevî halîfelerinin yarısından fazlasının künye ve lakapları hakkında bilgiler verdiğini, bazı lakap ve künyelerin verilîş sebeplerine dair açıklamalarda bulunduğunu (örneğin Velîd b. Abdîmelik, Yezîd b. Velîd), bazılarının verilîş nedenleri hakkında ise herhangi bir bilgi verilmediğini (örneğin Mervân b. Hakem) görmekteyiz. Verilen lakapların bir kısmı halîfelerin yaptıkları bazı icraatlar nedeniyle (örneğin Yezîd en-Nâkîs), bazıları onların olumlu veya olumsuz ahlakî özellikleri sebebiyle (örneğin Yezîd b. Muâviye, Velîd b. Abdîmelik, Velîd b. Yezîd), bazılarıysa halîfelerin bazı inançları nedeniyle (örneğin Mervân b. Muhammed) verilmiştir.

¹³⁰² el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 79

¹³⁰³ el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 82

¹³⁰⁴ el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 94

¹³⁰⁵ el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 95

¹³⁰⁶ el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 165

¹³⁰⁷ el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 166

¹³⁰⁸ el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 206

¹³⁰⁹ el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 227

¹³¹⁰ el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 234

¹³¹¹ el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 239

¹³¹² el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 247

¹³¹³ el-Mes’ûdî, *Murûcu ’z-Zeheb*, III, 247

3.1.4. Kendilerini Tanımlamaları Bakımından Emevî Halîfeleri

Mes'ûdî, halîfelerin, kendilerini nasıl tanımladıklarına dair de bazı nakillerde bulunmuştur. Bu açıdan baktığımızda; *Muâviye*'nin, kendisini Allah'ın halîfesi¹³¹⁴, hikmeti dağlar kadar geniş olan¹³¹⁵, yumuşak huylu¹³¹⁶, öne atılıp ilerlemeyi bir kazanç olarak görmedikçe ileri atılmayan, geri durmayı da bir basiret olarak görene kadar geride durmayan¹³¹⁷, yaz günü soğuk bir içecekten daha lezzetli ve çocuklarının ve torunlarının etrafında dolaşmalarından daha güzel bir şey düşünemeyen¹³¹⁸, Hz. Osman'ın kanını talep eden¹³¹⁹ biri olarak tanımladığını; *Muâviye b. Yezîd*'in, kendisini, halîfeliği tatmak istemeyen biri olarak¹³²⁰ nitelendirdiğini; *Abdümelik*'in, kendisini, Hz. Osman'ın öldürülmesini hatırladıkça Kureyş'i asla sevemeyecek¹³²¹, kurnaz¹³²², övülmeyi istemeyen, yanında kimsenin gıybetinin yapılmasını hoş görmeyen, kendisine yalan söylenmesini istemeyen¹³²³ biri şeklinde tavsif ettiğini; *Velîd b. Abdümelik*'in, kendisini, babasının emrettiklerine muhalefet etmeyen biri olarak¹³²⁴; *Süleyman*'ın, kendisini, genç sultan, heybetli efendi, cömert, yumuşak elbiseler giyip çevik atlara binen biri olarak¹³²⁵; *Ömer*'in kendisini, halîfelik hususunda helak olmaktan korkan¹³²⁶, hüküm koyan değil, hükmü infaz eden, bir bid'atçı değil, tâbi olan biri olarak¹³²⁷; *Hişâm*'ın, kendisini, çok bilgili ve yumuşak huylu biri olarak¹³²⁸; *Velîd b. Yezîd*'in, kendisini, nefsindeki şeylere zulmetmeyip onun istediklerini yapan¹³²⁹, mehtaplı gecelerde kumlu tepelerde kardeşlerle sohbet etmek isteyen biri olarak¹³³⁰; *Yezîd b. Velîd*'in, kendisini, Kisrâ'nın oğlu, babası Mervân, dedesi Kayser ve bir dedesi de Hâkan olan

¹³¹⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 52

¹³¹⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 22

¹³¹⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 51-52

¹³¹⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 27

¹³¹⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 31

¹³¹⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 25

¹³²⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 82

¹³²¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 128

¹³²² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 111

¹³²³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 124

¹³²⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 166

¹³²⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 186

¹³²⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 194

¹³²⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 195

¹³²⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 223

¹³²⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 229

¹³³⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 226

biri olarak¹³³¹; *Mervân b. Muhammed*'in ise kendisini, savaş durumunda kadınlara yaklaşamayacak biri olarak¹³³² nitelendirdiğini görürüz.

3.1.5. Örnek Aldıkları veya Almak İstedikleri Kimseler Bakımından Emevî Halifeleri

Murûcu'z-Zeheb'de halifelerin, kimleri örnek aldıkları ya da almak istedikleri ve hangi halifelerin onları örnek aldığı hakkında da birtakım bilgiler vardır. Buna göre; Abdülmelik b. Mervân, Muâviye'nin ahlakına önem verip onu örnek almaya çalışmış¹³³³; Muâviye b. Ebî Süfyân, Hz. Ali'ye muhalefet hususunda Hz. Ebû Bekir'i örnek aldığını ifade etmiş¹³³⁴; Abbâsî halîfesi el-Mansûr, işlerinin bir çoğunda, icraatlarında ve siyasetinde Hişâm'ın yolunu takip etmiş¹³³⁵; at çiftlikleri hususunda el-Mansûr döneminde, el-Mehdî ve el-Mehdî zamanında da el-Hâdî, Velîd b. Yezîd'in yolunda gitmiş¹³³⁶; Mervân b. Muhammed ise savaş zamanlarında kadınlardan uzak durma hususunda Abdülmelik'i örnek aldığını söylemiştir.¹³³⁷

3.1.6. Birbirleri Hakkında Söyledikleri Sözler Bakımından Emevî Halifeleri

Eserde halifelerin birbirleri hakkında söyledikleri bazı sözlere de yer verilmiştir. Buna göre; Muâviye, Abdülmelik'in konuştuğunda insanların kalplerini cezbedtiğini, sohbeti can kulağıyla dinlediğini, ihtilaf ettiğinde iki seçenekten en kolayını tercih ettiğini; kendi yanında tartışmaya, başkasının gıybetine ve kendisine mazeret ileri sürülmesine tahammül edemediğini söylemiştir.¹³³⁸ Yezîd b. Muâviye ise babası Muâviye'yi; kendinden öncekilerden aşağıda ve kendinden sonrakilerden ise daha hayırlı biri olarak tavsif etmiştir.¹³³⁹ Süleyman b. Abdülmelik de, yanında Muâviye'den bahsedildiğinde ona dua edip onun hakkında; onun şakasının ciddi, muhabbetinin ilim olduğunu, onun gibisinin görülmediğini, kızgınlığının hilim, hilminin ise hikmetli olduğunu söylemiştir.¹³⁴⁰

¹³³¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 239

¹³³² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 256

¹³³³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 41

¹³³⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 22

¹³³⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 223

¹³³⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 231

¹³³⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 256-257

¹³³⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 124

¹³³⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 75

¹³⁴⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 189

3.1.7. Başkalarının Kendileri Hakkında Söyledikleri Sözler Bakımından Emevî Halifeleri

Halîfeler hakkında, başkalarının söyledikleri sözler açısından meseleye baktığımızda şu türden bilgilere rastlamaktayız:

Hz. Ali'ye göre Muâviye; Hâşimoğulları'ndan hiçbir ses-soluk çıkmamasını isteyen¹³⁴¹, sorumsuz, zorba, bolluk içinde yaşayan biridir.¹³⁴²

Sa'saa b. Sûhân el-Abdî, hevânın Muâviye'yi sarıp onu bolluk içinde yaşamaya sürüklediğini, ona dünyanın sevdirilip çekici kılındığını, halkın ölüp yok olmasının onun için önem arz etmediğini, onun zor kullanarak insanları itaat altına aldığını, onları yalancılık, hile ve batıl yollarla ele geçirdiğini söylemiştir.¹³⁴³

İbnu'l-Kevvâ'ya göre ise Muâviye zorba, despot, hayırlı insanları öldürmek hususunda Allah'tan korkmayan, dünyası geniş, ahireti dar, varlıklı, ceberut biriydi.¹³⁴⁴

Muâviye'ye “Taş oğlu sapık Muâviye” ve “Mel'ûn oğlu mel'ûn” diye hitap eden *Muhammed b. Ebî Bekr* ise Muâviye'nin ve babasının Hz. Peygamber'e kötülük dileyen ve Allah'ın nurunu söndürmeye çalışan kimseler olup Muâviye'nin, bu işi babasından devraldığını¹³⁴⁵, Hz. Ali'yle denk olmasının mümkün olamayacağını, sapık bir yolda yürümekte olup, kurduğu tuzağı aslında Rabbine karşı kurduğu için bir aldanma içinde olup, onun huzuruna gönül rahatlığıyla varamayacağını söylemektedir.¹³⁴⁶

Kays b. Sa'd, Muâviye'nin putperest oğlu putperest olup¹³⁴⁷ kerhen Müslüman olduğunu, İslâm'dan da isteyerek çıktığını, imanının hiç öne çıkmayıp münafıklığının da yeni bir şey olmadığını söyledikten sonra Muâviye'ye “Biz, senin çıktığın dînin (İslâm'ın) yardımcıları ve girdiğin dînin de düşmanlarıyız” demiştir.¹³⁴⁸

¹³⁴¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 28

¹³⁴² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 47

¹³⁴³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 48, 50

¹³⁴⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 50

¹³⁴⁵ el-Mes'ûdî, III, 20

¹³⁴⁶ el-Mes'ûdî, III, 21

¹³⁴⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 25

¹³⁴⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 26

el-Heyssem b. Adıyy, el-Medâinî ve başkalarını dediklerine göre, Ümeyyeoğullarının önde gelen üç yöneticisi Muâviye, Abdülmelik ve Hişâm olup, bunlardan sonra siyasetin kapıları kapanmış ve güzel yaşam sona ermiştir.¹³⁴⁹

Âmir b. İsmâil, Mervân b. Muhammed'i öldürüp¹³⁵⁰ onun ailesini esir ettiğinde Emevî yöneticilerinin faaliyetlerini şiddetle kınamış, onlardan Yezîd b. Muâviye'den bahsederken, Yezîd'in Hz. Hüseyin'in ve onunla beraber olan ehl-i beytinin katili olduğunu, Hz. Hüseyin'in başının parçalanmış bir şekilde bir mızrağın ucunda deve semerine sarılmış olarak Dımaşk'ta kendisine getirildiğinde, kendisine sanki bir müşriğin kellesi getirilmiş gibi ona davrandığını, Hz. Peygamber'in zevcelerini esir olarak kendi huzuruna getirdiğini, Peygamber'in hanımlarını köle konumunda bekletip Şam halkının kaba ve âdî ordusunun onlara dikkatlice bakıp Yezîd'den Peygamber'in hanımlarını kendilerine hibe etmesini istemelerine imkan tanıdığını söyleyerek¹³⁵¹ Mervân'ın kızlarına "Cevr u zulüm" konusunda siz bizden önde değil misiniz?" diye sormuştur.¹³⁵²

Rûm kralına göre Ömer hayır hususunda önde olan, Allah'a itaati terk etmekten korkan, iç dünyası Rabbi'nin taatiyle dopdolu olan, dünya ayaklarının altında olduğu halde ondan yüz çeviren biriydi¹³⁵³.

Amr b. Ubeyd'e göre Ömer hakkı olmadığı halde halife olmuş; ancak halîfeliği süresince uyguladığı adalet ile ona layık olmuştur. *el-Ferezdak* ise Ömer'in vefatında söylediği mersiyede onu "*Hakkın ve dînin destekçisi*" olarak tavsif etmiştir.¹³⁵⁴

Ebû Hamza el-Hârici'ye göre Yezîd b. Abdülmelik, Allah'ın lanetine ve onun acıklı azabına uçmuştur.¹³⁵⁵

Yezîd'in Irak'a atadığı Ömer b. Hübeyre el-Fezârî, *Ebu'l-Hasen el-Basrî'ye* Yezîd b. Abdülmelik hakkındaki fikrini sorunca o şöyle demiştir: "... şüphesiz ki Allah seni Yezîd'den men etmektedir; Yezîd ise seni Allah'tan men etmez".¹³⁵⁶

¹³⁴⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 223

¹³⁵⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 261

¹³⁵¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 262

¹³⁵² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 263

¹³⁵³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 195

¹³⁵⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 205

¹³⁵⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 210

¹³⁵⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 212

Arap dili üstadlarından nahivci *Muhammed b. Yezîd el-Müberred'in dediğine göre Velîd b. Yezîd*; içerisinde Hz. Peygamber'in bahsinin ve ona Rabbinden gelen bir vahyin olmadığına söylendiği bir şiirle yalan söyleyip yoldan çıkmış mühlid olmuş biridir.¹³⁵⁷

Meseleye bu açıdan baktığımızda genel itibariyle, başkalarının halifeler hakkındaki olumsuz düşüncelerine yer verildiğini, Ömer hakkında başkalarının olumlu açıklamalar yaptığını, başkaları tarafından en çok eleştirilen halifelerin Muâviye ve oğlu Yezîd olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.8. İlk Defa Yaptıkları Bazı İcraatları bakımından Emevî Halifeleri

Mes'ûdî, bir şeyi ilk defa yapan, bazı icraatları ilk defa gerçekleştirenler hakkında da bazı bilgiler nakletmiştir. Buna göre: Mekke'de ve Medine'de şarkıcılığın ve eğlencenin zuhur ettiği, eğlence merkezlerinin kurularak insanların açıktan açığa şarap içmeye başladıkları dönem, *Yezîd b. Muâviye* dönemi olmuştur.¹³⁵⁸

Mervân hilafeti, insan topluluklarının çoğunun rızası olmaksızın kılıçla alan ilk kişi olup, ondan öncekiler halifeliği çoğunluğun desteğiyle, kendilerine arka çıkanların yardımıyla elde etmişken o, etrafındaki az sayıda bir grubun desteğiyle halifeliğe geçmiştir.¹³⁵⁹

Hişâm, kendi atlarından ve başka atlardan müteşekkil 4.000 at toplamıştır. Bu, ne cahiliyye ne de İslâm döneminde hiç kimsenin bilip görmediği bir şeydi.¹³⁶⁰

Velîd b. Yezîd, içki ve eğlence tutkunu, eğlenmeye, müziğe, şarkı dinlemeye son derece düşkün biriydi. Çeşitli ülkelerden şarkıcılar getiren ilk kişi o olduğu gibi; şarkıcılarla birlikte oturup içki içen, raksedip çalgı çalan ilk kişi de yine odur. Onun döneminde içki ve eğlence yerleri ortaya çıkmıştır.¹³⁶¹ Ayrıca Velîd, atlara, atları toplamaya, at çiftliği yapmaya çok düşkün biriydi.¹³⁶² Bir at arenası (hipodrom, koşu yolu) yapanların ilki o olmuştur.

¹³⁵⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 229

¹³⁵⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 77

¹³⁵⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 95

¹³⁶⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 217

¹³⁶¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 225

¹³⁶² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 231

Yezîd b. Velîd, annesi bir câriye (ümmü veled) olarak halîfeliği üstlenenlerin ilki idi.¹³⁶³

3.1.9. Dînî Durumları, Başka Mezheplere Mensubiyetleri ve Birtakım Batıl İnançları Bakımından Emevî Halîfeleri

Mes'ûdî'nin, halîfelerin dînî hayatlarıyla ilgili detaylı bilgiler verdiğini söylemek zordur. Bu hususta, ancak satır aralarında bazı bilgiler elde etmek mümkündür. Bu açıdan baktığımızda Muâviye'nin camide cemaatle namaz kıldığından, Ömer'in dindarlığına dair bazı örneklerden söz etmek mümkündür. Yezîd b. Muâviye, Velîd b. Yezîd ise içki âlemleri düzenleyen, dinin tasvip etmediği bazı davranışlar sergileyen halîfeler olarak tanıtılmıştır.

Mes'ûdî, Muâviye'nin Hz. Peygamber', O'nun vefatından birkaç ay önce kâtiplik yaptığından bahsetmiş ve bu durumun abartıldığını öne sürmüştür.¹³⁶⁴ Zaten Mes'ûdî benzer bir yaklaşımını *et-Tenbîh* adlı eserinde de ortaya koyarak; Muâviye'nin Hz. Peygamber'e sadece birkaç defa kâtiplik yaptığını, uzun süre Hz. Peygamber'e kâtiplik yapanlarla bir tutulamayacağını, birkaç defa yazmakla "kâtip" diye isimlendirilmeye hak kazanamayacağını ve kâtipler zümresine katılamayacağını belirtmiştir.¹³⁶⁵

Yezîd'in içki içtiğine dair rivayetlerde Mes'ûdî'nin senet zikretmediğini belirtmekte fayda vardır. Yezîd'in içkiciliğine dair hususlar örneğin, el-Belâzurî'nin *Ensâbu'l-Eşrâf* ında da belirtilmiştir. Ancak bu haberler el-Heyssem b. Adıyy, Ebû Mihnef, İbn Ayyâş, Muhammed b. Sâib el-Kelbî ve oğlu Hişâm el-Kelbî gibi zayıf ve meşkûk râvilerden nakledilmiştir. Salahuddîn el-Müneccid ise *Murûc*'da geçen ve şarabı öven bazı şiirlerin Yezîd'e ait olmayıp ona nispet edilen bazı şiirler olduğunu çeşitli yönlerden izah etmiştir. Eğlence meclislerinin bu dönemde ortaya çıktığı hususunda da Mes'ûdî yine senet zikretmemiştir. Bazı araştırmacılar da bu konuda bir mübalağanın olduğunu, bu tür rivayetlerin kaynaklarının mevsûkiyetinin olmadığını ve sahabeden büyük bir grubun bulunduğu bir yerde bu tür şeylerin

¹³⁶³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 239

¹³⁶⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 45

¹³⁶⁵ Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yay., 3. Baskı, Ankara, 2010, s. 49.

yapılabilmesinin zor olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁶⁶ Bir rivayete göre Muhammed b. Hanefiyye bir müddet Yezîd'in yanında kalmış ve bu süre içinde Yezîd'in namaz kıldığını, fıkı araştırıldığını, sünnete bağlı kaldığını ve içki içmediğini söylemiştir.¹³⁶⁷

Velîd b. Yezîd'in mushafı hedef tahtası yapması meselesi ise ilk dönem kaynaklarında geçmeyen, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil* ve İbn Tabâtabâ'nın *el-Âdâbu's-Sultaniyye*'si gibi sonraki dönem kaynaklarında bahsedilen bir hadise olup, bunun üç yönden tezatlığından bahsedilebilir:

Öncelikle; Şîî alimler, edipler ve tarihçiler dördüncü asırda şiir ve haberi kullanarak bunun dilden dile yayılmasını sağlamışlar, Mes'ûdî ve Ebu'l-Ferec el-İsfehânî tarîkiyle bunları Velîd'e nispet etmişlerdir. Daha sonra da bu isnatları Şîî tarihçiler, edipler ve sonra gelenler, bu iki tarihçiden almışlardır. *İkinci olarak*; Mes'ûdî bu haberde senet zikretmemiştir. Bu rivayeti tarih kitapları, za'f ile ve senetteki kopuklukla zikretmişlerdir. Bu haber, haber ve şiir rivayetiyle tanınmayan üç râvînin rivayetini ihtiva etmektedir. Dolayısıyla bu haberin râvîleri zayıftır. *Üçüncü olarak*; Kur'ân'a meydan okuyan bu şiir, üçüncü asrın tarihçileri arasında ve dördüncü asrın başlangıcında yaygın bir şekilde kullanılmamıştır. Örneğin Halîfe b. Hayyât, el-Ya'kûbî, et-Taberî, ed-Dîneverî ve el-Belâzurî bu şiiri bilmemektedir¹³⁶⁸. Dolayısıyla bu olayın Velîd'in düşmanları tarafından uydurulduğu ve bunun siyâsî olduğu düşünülebilir. Şayet Velîd bunu yapmışsa, o kadar ayet içerisinde o ayeti niçin seçmiştir ?¹³⁶⁹ Üstelik Velîd, isyan sonucu etrafi kuşatılınca mushafı açıp okumaya başlamış ve "Bugün Osman'ın şehadet günü gibidir" demiştir.¹³⁷⁰

Velîd'in Hz. Peygamber'e dil uzatan şiirine gelince; o, bu şiiri, el-Müberred bunu, *el-Kâmil* adlı eserinde zikretmemesine rağmen, el-Müberred'e isnad etmiştir. Aslında bu beyitleri İbn Asâkir, Velîd'i zemmetmek için değil, Yezîd b. Abdülmelik'i zemmetmek için zikretmiştir. Bu beyitlerin sahibi ise Ebû Ca'fer el-Mansur'a yaranmaya çalışan Abdullah b. Ayyâş el-Hemezânî'dir. Tarihçiler ve edebiyatçılar bu beyitleri ondan alıp, Velîd, şiir ve soytarılıkla meşhur olduğu için

¹³⁶⁶ Bkz: el-Aksam, *ed-Devletü'l-Umeviyye fî Kitâbâtî'l-Mes'ûdî*, s. 58-61.

¹³⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 653.

¹³⁶⁸ Bkz: el-Aksam, *ed-Devletü'l-Umeviyye fî Kitâbâtî'l-Mes'ûdî*, s. 98.

¹³⁶⁹ Delice, Ali, "Asr-ı Saadet, Hulefa-i Raşidin ve Emeviler Döneminde Lakap Takma ve Halifelerin Lakapları, *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Kasım 1999, Sayfa: 179-180.

¹³⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 180.

ona isnad etmişlerdir¹³⁷¹. Velîd'in İbn Âişe'nin apış arasını öptüğü hususunda ise¹³⁷² eski ve yeni kaynaklar, el-İsfehânî'nin *el-Eğâni*'de bahsettiklerinin dışında, Mes'ûdî'yi bu konuda desteklememektedir.¹³⁷³

Başka mezheplere mensubiyetleri yönüyle konuyu ele aldığımızda; Yezîd en-Nâkıs'ın Mu'tezile mezhebinin görüşlerini benimsediğini, bunun, onun dînî yaşayışında etkili olduğunu¹³⁷⁴; Mervân b. Muhammed'in ise Ca'd b. Dirhem'e bağlandığı için el-Ca'dî künyesinin zikredildiğini¹³⁷⁵ görüyoruz.

Murûcu'z-Zeheb'de bazı halîfelerin batıl inançlarına da yer verilmiştir: Bu hususta; Abdülmelik'in, İbrahim b. el-Eşter'le mücadelesi sırasında bir müneccimin sözüne göre hareket etmesini¹³⁷⁶, Mervân b. Muhammed'in, Abdullah b. Ali'yle karşılaştığında gördüğü siyah bulutları uğursuzluk olarak yorumlamasını¹³⁷⁷ örnek olarak verebiliriz.

3.1.10. Hz. Ali ve Evladına Yaklaşımları Bakımından Emevî Halîfeleri

Hz. Ali ve evladına yaklaşımları bakımından halîfelere baktığımızda şu kayıtlara rastlıyoruz:

*Muâviye*¹³⁷⁸ Hz. Ali'nin faziletleri konusunda son derece tahammülsüzdü: Örneğin kendisiyle beraber tahtına oturttuğu Sa'd'ın yanında Hz. Ali'ye sebbetmiş, Sa'd'ın kızarak, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'le sıhriyetinin olduğunu, onun kızından olma çocuklarının olduğunu, Hz. Peygamber'in Hayber gününde “*Şimdi yarın sancağı öyle birine vereceğim ki Allah ve Rasulü onu sever; o da Allah'ı ve Rasulünü sever*” sözü ile, Tebûk Gazvesi'nde “*Benim yanımda, Hârûn'un Mûsa'nın yanındaki derecesi gibi bir konumda olmak istemez misin? Ancak bir farkla ki, benden sonra nebî yoktur*” sözünü onun hakkında söylediğini hatırlatınca¹³⁷⁹ Muâviye ona

¹³⁷¹ el-Aksam, *ed-Devletü'l-Umeviyye fî Kitâbâtî'l- Mes'ûdî*, s. 99.

¹³⁷² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 228.

¹³⁷³ el-Aksam, *ed-Devletü'l-Umeviyye fî Kitâbâtî'l- Mes'ûdî*, s. 96.

¹³⁷⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 234, 239

¹³⁷⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 247

¹³⁷⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 113

¹³⁷⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 265

¹³⁷⁸ el-Mes'ûdî, III, 51-52

¹³⁷⁹ el-Mes'ûdî, III, 23

“Şüphesiz ki ben, senin Nebî’den işittiğin gibi bu sözleri Nebî’den duymuş olsaydım; kuşkusuz ki hayatım boyunca Ali’ye hizmetkâr olurum” demiştir.¹³⁸⁰

Huzuruna gelen Abdullah b. el-Abbâs’a¹³⁸¹ onun Hz. Ali hakkındaki görüşünü sorduğunda Abdullah’ın Hz. Ali’den övgüyle bahsedip onun faziletlerinden uzunca bahsettikten sonra “Kim Ali’yi noksan görüp gözden düşürürse, kıyamet gününe kadar Allah’ın ve kulların laneti onun üzerinedir” demesi üzerine de “Yeter, artık konuşma ey İbn Abbâs! Amcanın oğlu hakkındaki sözleri çoğaltıp abarttım” demiştir¹³⁸². Muhammed b. Ebî Bekr’in ona bir mektup gönderip mektupta; Hz. Peygamber’e ilk icâbet edip iman edenin ve onu tasdik edenin amcasının oğlu olan Hz. Ali olduğunu, savaşında da barışında da Hz. Peygamber’in yanında yer aldığını, geç-gündüz nefsinin korku, açlık, huşû ile İslâm yoluna sarfettiğini söyledikten sonra¹³⁸³ “Sen kim oluyorsun da Rasulullah’ın vâsîsi, vârisi, torununun babası, ona ilk uyan, Peygamber’in, sırrını kendisine açtığı Ali ile kendini bir tutuyorsun” demesi üzerine ona cevaben yazdığı mektupta; önceleri Ali’nin faziletini gereği gibi takdir ettiğini¹³⁸⁴ ancak Ali’nin, halîfe olduktan sonra Hz. Osman’a ayıplar yakıştırap iftiralar düzenlediğini, ona düşmanlık sergileyip neticede amacına ulaştığını söylemiştir.¹³⁸⁵ Muâviye kendisine, Ali’ye karşı insafsızca davrandığını söyleyen Adıyy b. Hâtem et-Tâî’ye de “Ama Osman’dan da geriye bir damla kan kaldı. O kanı ise ancak Yemen eşrafından birinin kanı temizlerdi” diye cevap vermiştir.¹³⁸⁶ Kardeşi Hz. Ali’yi bırakarak kendi yanına gelen Akîl b. Ebî Tâlib’in gelişine sevinen Muâviye ona geniş bir hoşgörü göstermiş; ancak onun, Hz. Ali’yi öven, kendisini de yeren sözleri üzerine ona “Eğer yanımıza sığınan bir misafir olmasaydın; sana, kendisiyle elem duyacağın bir cevapla karşılık verirdim” demiştir.¹³⁸⁷ Hz. Ali’nin insafsız olduğunu söyleyen Muâviye¹³⁸⁸ Hz. Ali’ye muhalefet etme konusunda, eğer bu iş doğru ise, bunu ilk yapanın Hz. Ebûbekir olduğunu, eğer bu iş yanlış ise bu işi

¹³⁸⁰ el-Mes’ûdî, III, 24

¹³⁸¹ el-Mes’ûdî, III, 60

¹³⁸² el-Mes’ûdî, III, 61

¹³⁸³ el-Mes’ûdî, III, 20

¹³⁸⁴ el-Mes’ûdî, III, 21

¹³⁸⁵ el-Mes’ûdî, III, 22

¹³⁸⁶ el-Mes’ûdî, III, 13

¹³⁸⁷ el-Mes’ûdî, III, 46

¹³⁸⁸ el-Mes’ûdî, III, 13

de ilk yapanın Hz. Ebûbekir olduğunu ve kendisinin de onu örnek aldığını ifade etmiştir.¹³⁸⁹

Yezîd b. Muâviye; Hz. Hüseyin'in katline sebep olmuş, Hz. Hüseyin'in kesik başı kendisine getirildiğinde sanki bir müşriğin kellesi kendisine getirilmiş gibi ona davranmış¹³⁹⁰, Hz. Peygamber'in torununun öldürülmesine sebep olmak, Hz. Ali'ye lanet etmek gibi hususlarda eleştirilmiştir.¹³⁹¹

Abdülmelik ise Medineliler'e Osman'ın katlini hatırladıkça asla onları sevemeyeceğini söylemiş¹³⁹², Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hanefiyye'nin kendisine "Haccâc beldemize geldi ve ben ondan korktum. Bu yüzden senin, onu benim üzerimde ne elle ne de dille hiçbir şekilde yetki sahibi yapmamanı istiyorum" şeklindeki mektubu üzerine Haccâc'a, Muhammed'e dokunmamasını emreden Abdülmelik¹³⁹³, yine Haccâc'a yazdığı bir mektupta Ebû Tâlib ailesine dokunmamasını, çünkü bu durumun halkın nefretlerini celbettiğini söylemiştir.¹³⁹⁴

Hz. Ali evladına iyi davranan *Ömer*, Medine'deki valisine Hz. Ali'nin Fâtıma'dan gelen evlâdına 10.000 dinar vermesini emretmiş, onların ulûfelerini vermenin güzel bir davranış olacağını söylemiştir.¹³⁹⁵ Minberde Hz. Ali'ye lânet okunması âdetini terk ederek bunu yasaklamış, bunu yerine "... *ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma. Ey Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin*" âyetini¹³⁹⁶ veya "*Şüphesiz ki Allah adaleti, iyilik yapmayı, akrabaya yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalığı ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor*" âyetini¹³⁹⁷ koymuş¹³⁹⁸, böylece insanlar hutbede bu gayeye yönlendirilmiştir.¹³⁹⁹

Huzuruna gelip "Ey mü'minlerin emiri! Hiç kimse takvadan müstağnî kalmaz; takvanın dışında bir şeyle de küçülmez. Büyüklük de küçüklük de ancak takva ile

¹³⁸⁹ el-Mes'ûdî, III, 22

¹³⁹⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 261

¹³⁹¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 81

¹³⁹² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 128

¹³⁹³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 123

¹³⁹⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 179

¹³⁹⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 194

¹³⁹⁶ el-Haşr: 59/10

¹³⁹⁷ en-Nahl: 16/90

¹³⁹⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 193

¹³⁹⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 194

olur” diyen Zeyd b. Ali’ye “Sus, annesi olmayası! Sen içinden hilâfet geçiren birisin” diyerek onu, bir cariye’nin oğlu olduğu için aşağılayan Hişâm, daha sonra öldürülen Zeyd’in tabutunun altına kazıklar çakılıp ve onun yakılmasını ve küllerinin rüzgarlara savrulmasını emretmiştir.¹⁴⁰⁰

Hişâm döneminde 121/739. senede şehit edilen Zeyd b. Ali’nin¹⁴⁰¹ cesedi 50 ay çiplak olarak asılı kalmış, Velîd döneminde Zeyd’in oğlu Yahya Horasan’da ortaya çıkınca Velîd, Kûfe valisine bir mektup yazarak Zeyd’in tabutuyla beraber yakılmasını emretmiş, bu emri yerine getiren vali onu yakıp küllerini Fırat Nehri’ne savurmuştur.¹⁴⁰²

Mervân b. Muhammed ise Harrân halkının Hz. Ali’ye lanet okuma âdetlerine ses çıkarmamıştır: 132/750. senede Küçük Zap’ta ağır bir yenilgiye uğrayan Mervân, bu hezimetten sonra Musul’a gelmiş, Musul halkının kendisini kabul etmemesi üzerine kendi yurdu olan Harran’a gitmiş, cuma günü minberden Hz. Ali’ye lanet etme âdeti kaldırılmasına rağmen hâlâ bunu devam ettiren ve “Namaz ancak Ebû Turâb’a lanette bulunmakla tamam olur” deyip bunu bir âdet ittihaz eden Harranlılar’a, insanlar arasına ayrılık tohumları düşmesin diye ses çıkarmamıştır.¹⁴⁰³

Bu bilgilere göre sözkonusu halîfelerin Hz. Ali ve evladına yaklaşımları son derece menfî mânâda olmuş; bu hususta Ömer ve Abdülmelik’in yaklaşımı ise olumlu olmuştur. Diğer halîfelerin tutumları hakkında bir bilgiye rastlayamadık. Burada Muâviye’nin Hz. Ali’ye sebbetmesi hususuna ayrıca değinmek gerekir: Bilindiği üzere eski-yeni bazı tarihî kaynaklarda Muâviye’nin Hz. Ali’ye sebbettiğine dair bazı rivayetlere yer verilmiştir. Ancak sözkonusu bu rivayetlerin bir kısmı senet belirtilmeden nakledilmiş, bazıları da râvîlerinin adaleti hususunda şüpheli olan rivayetlerdir. Bazılarının râvîsi ise Şîî olan Ebû Mihnef’tir. en-Nevevî gibi alimlerin ve bazı araştırmacıların da reddettiği gibi, bazı muasır hadis alimleri de Muâviye’nin Hz. Ali’ye sebbetmesi hususunda sahih bir rivayetin tespit edilemediğini söylemiş ve aralarındaki hilafet mücadelesine rağmen, Muâviye’nin Hz. Ali’yi yüceltip ona saygı gösterdiğini ifade etmişlerdir.¹⁴⁰⁴

¹⁴⁰⁰ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 218-220

¹⁴⁰¹ el-Mes’ûdî, III, 219

¹⁴⁰² el-Mes’ûdî, III, 220

¹⁴⁰³ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 260-261

¹⁴⁰⁴ el-Aksam, *ed-Devletü’l-Umeviyye fi Kitâbâtî’l-Mes’ûdî*, s. 47-48.

3.1.11. Hitabet, Fesahat, Belağat, Şiir Yönünden ve Bazı Hutbeleri ve Duaları Bakımından Emevî Halîfeleri

Fesahat, belağat ve şiir yönünden halîfeleri değerlendirdiğimizde; Muâviye'nin, Yezîd b. Muâviye'nin bazı şiirlerine yer verildiğini, Abdülmelik'in şiiri sevip bazı konuşma ilkeleri belirlediğini, Velîd b. Abdülmelik'in Arapça'yı iyi bilmemekle beraber, kardeşi Süleyman'ın iyi konuştuğunu, Ömer'in bazı şiirlerine, Yezîd b. Abdülmelik'in cariyelerle ilgili söylediği bazı beyitlere, Velîd b. Yezîd'in, atlarını öven, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e dil uzatan bazı edepsizce şiirlerine yer verildiğini görüyoruz.

Mes'ûdî bazı halîfelerin ilk hutbelerine ve yine bazı halîfelerin örnek niteliğindeki bazı dualarına da yer vermiştir: Abdülmelik'in “*Allah'ım bizi, bizden daha hayırlı olanların üzerine musallat etme ve bizim üzerimize de bizim kendilerinden daha hayırlı olduğumuz kimseleri musallat etme*”¹⁴⁰⁵; Ömer'in de “*Ey Halîm olan Allah! O Allah ki kendisine isyan eden cezalandırmada acele etmez*”¹⁴⁰⁶ şeklindeki duaları örnek olarak verilebilir.

3.1.12. Fizikî Özellikleri Bakımından Emevî Halîfeleri

Murûcu'z-Zeheb'de halîfelerin fizikî özelliklerine dair hemen hemen hiçbir bilginin bulunmadığını söyleyebiliriz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda, yalnızca Yezîd b. Velîd'in bedenî bakımdan herhangi bir eksikliğinin olmadığından¹⁴⁰⁷ ve Mervân b. Hakem'in kısa boylu ve kızıl tenli olduğundan bahsedilmiştir.¹⁴⁰⁸

Mes'ûdî'nin, halîfelerin bedenî özellikleri hakkında neredeyse hiçbir aktarımda bulunmamasının, bu türden özelliklerin, halîfeler hakkındaki eşine az rastlanılan türden bilgiler olmamasıyla ilgili olabileceğini düşünebiliriz. Zîra Mes'ûdî, bu eserde, Emevî siyâsî tarihinden ziyade, Emevî halîfeleriyle ilgili ender bazı olayları, onlarla alakalı bazı anekdotları nakletmeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla bu konudaki

¹⁴⁰⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 126

¹⁴⁰⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 197

¹⁴⁰⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 234

¹⁴⁰⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 98

bilgilerin, Mes'ûdî'nin, “eşine az rastlanılan türden bilgiler olmak” şeklindeki kriterine uygun düşmediğini söyleyebiliriz.

3.1.13. Giyim-Kuşamları ve Yeme-İçme Durumları Bakımından Emevî Halifeleri

Halifelerin giyim kuşamlarıyla ilgili olarak Süleyman b. Abdülmelik'in giyimi dışında net bilgiler yer almamakla beraber, satır aralarında bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Buna göre; Muâviye, elbiselerin en yumuşağını ve en kalitelisini giydiğini söylemiş¹⁴⁰⁹; bir keresinde Velîd b. Abdülmelik, Haccâc'ın yanında ev elbiseleriyle oturmuş¹⁴¹⁰; Ömer, halîfeliğinden önce, kendisi için 1.000 dinara satın alınan bir cübbeyi giymeyi doğru görmemiş; halîfe olduğunda ise 10 dinara satın alınan bir gömleği giymeyi tercih etmiş¹⁴¹¹; Hişâm döneminde kılık-kıyafetin kaliteli hale geldiğinden ve kumaş işinin geliştiğinden bahsedilmiş¹⁴¹²; Velîd b. Yezîd'in edepsizce davranarak kendisine şarkı söyleyen İbn Âişe'nin yanında üzerindeki elbiseleri çıkararak çıplak kaldığı belirtilmiştir.¹⁴¹³ Bu konuda hakkında en fazla bilgi verilen halîfe ise Süleyman b. Abdülmelik olmuştur. Onun, kibarlık ve zarafet için rengarenk, süslü elbiseler giydiğinden¹⁴¹⁴, ailesinden veya görevlilerinden herhangi birinin, onun huzuruna ancak bu tarz elbiselerle çıkabildiğinden, halkın da bu tarz kıyafetler giyindiğinden vb.¹⁴¹⁵ bahsedilmiştir. Bu açıdan baktığımızda, Süleyman'ın, cübbelerinin, elbiselerinin yeniyle kebab şişlerini tutup kavradığı, bu nedenle cübbelerinin yeninde yağ lekelerinin olduğu şeklindeki bilgileri¹⁴¹⁶; zarafeti seven, üstelik hilafet makamında bulunan bir halîfe hakkında düşünmenin oldukça zor olduğunu, bu tür nakillerin, onun oburluğunun aşırılığını daha şiddetli bir şekilde ifade etmek için “*Oburluğunun aşırılığının tamamlayıcı unsurları türünden ortaya atılan şeyler*” olduğunu söyleyebiliriz.

Oburluğu konusundaki aktarımların ise akla ve mantığa ters olan, daha ilk bakışta, onun aleyhine düzenlenmiş bir nevi masalımsı kurgular olduğunu hiçbir

¹⁴⁰⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 47

¹⁴¹⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 167

¹⁴¹¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 196

¹⁴¹² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 217

¹⁴¹³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 228

¹⁴¹⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 184

¹⁴¹⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 185

¹⁴¹⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 185

araştırmaya bile gerek kalmaksızın açık açık belli ettiren ve halîfenin aleyhinde, “gerçeğe yakın olmasına bile gerek duyulmadan üretilmiş rivayetler” izlenimini okuyucuda net olarak bırakan nakiller olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.14. Vefat Etmeden Önceki Son Durumları ve Son Sözleri Bakımından Emevî Halîfeleri

Vefat etmeden önceki son durumları ve son sözleri bakımından halîfeleri ele aldığımızda şu rivayetlere rastlıyoruz: Muâviye; ölümü yaklaştığında

Bu, ölümdür ki; ölümden kurtuluş yoktur.

Ölümden sonraki en korkunç ve en feci şeyler korkutuyor.

demiş, bundan sonra “Allah’ım! Engeli azalt (kaldır), hatayı affet. Senden başkasından istemeyen ve sadece sana güvenen kimsenin cahilliğini yumuşak huyluluğunla bağışla. Çünkü sen, mağfireti geniş olansın. Hata sahibi günahkarın kaçacağı hiçbir kaçış yeri yoktur” diyerek dua etmiştir. Bir başka rivayete göre ise Muâviye, kendisiyle vefatının gerçekleştiği hastalığının başlangıcında hamama girmiş, bedeninin zayıf düşüp tükenmeye yüz tuttuğunu görünce, halîfeliğinde meydana gelen ihmalkârlığa ve o günlerin akıllardan silinip kaybolmasına ağlamıştır.¹⁴¹⁷

Ölüm sebebi hakkında farklı şeyler söylenen Muâviye b. Yezîd; bir görüşe göre zehirlenerek ölmüş, bir başka görüşe göre eceliyle vefat etmiş, bir diğer anlatıma göre ise vurularak öldürülmüştür¹⁴¹⁸.

Mervân’ın ölümü hakkında tarihçiler ve siyer âlimleri farklı şeyler söylemişlerdir: Onun yaralanarak öldüğünü söyleyenler olduğu gibi, eceliyle öldüğünü veya onu Hâlid b. Yezîd b. Muâviye’nin annesi Fâhite binti Hâşim b. Utbe’nin öldürdüğünü söyleyenler de olmuştur. Zira Mervân, kendisi için biat aldığı anda, kendisinden sonra Hâlid b. Yezîd, ondan sonra da Amr b. Saîd için biat istemiş, ancak daha sonra bunun yerine kendisinden sonra oğlu Abdülmelik için, Abdülmelik’ten sonra da oğlu Abdülaziz için biat almayı uygun görmüş, bu duruma kızan Hâlid, Mervân’a ağır sözler sarf etmiş, Mervân da Hâlid’i annesiyle evlenerek

¹⁴¹⁷ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 58

¹⁴¹⁸ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 82

itaat ettirmek ve onu aşağılamak maksadıyla onun annesi Fâhite'yle evlenmiş, annesinin Mervân'la evliliğini onur kırıcı ve utanç verici gören Hâlid, durumu annesine şikayet etmiş, annesi de bundan sonra Mervân'ın onun onuruna leke süremeyeceğini söyleyip Mervân'ın burnunun üstüne bir yastık koyarak onu öldürmüştür.¹⁴¹⁹

Abdülmelik, son demlerinde, kendisine “Kendini nasıl görüyorsun ey mü'minlerin emiri?” denilince o, “Allah'ın dediği gibi” diyerek “*Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz. Size verdiğimiz dünyalık nimetleri de arkanızda bıraktınız. Hani hakkınızda Allah'ın ortakları olduğunu zannettiğiniz şefaathçilerinizi de yanınızda görmüyoruz? Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuş ve (Allah'ın ortakları olduklarını) iddia ettikleriniz, sizi yüzüstü bırakıp kaybolmuşlardır*”¹⁴²⁰ âyetini okumuş ve bu ayet, ondan işitilen son söz olmuştur.¹⁴²¹

Süleyman b. Abdülmelik, vefatı yaklaşınca Recâ b. Hayve'yi, Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'yi, Mekhûl'ü ve onlardan başka, askerleri içinde gazi ve nefer olarak bulunan âlimleri çağırarak vasiyetini yazdırmış ve buna onları şahit tutmuş, kendisinden sonra halîfeliğe Ömer b. Abdülaziz'i getirmiştir.¹⁴²²

Velîd b. Yezîd, 40 yaşındayken fîskının ve zulmünün insanları kuşatması neticesinde öldürülmüştür.¹⁴²³

İbrahim b. Velîd, h. 127. senede Mervân b. Muhammed'e mağlup olarak öldürülmüştür.¹⁴²⁴

Mervân b. Muhammed ise, öldürüldüğü takdirde ailesinin de öldürülmesini vasiyet etmiştir: Âmir b. İsmâil, Mervân'ı öldürdüğü zaman, Mervân'ın hizmetkârı ona, Mervân'ın, öldürüldüğünde kızlarının ve hanımlarının boyunlarını vurmasını kendisine emrettiğini söylemiştir. Bir başka rivayete göre ise Mervân, kâtibine “Eğer ben yaşarken bana yardım edebilirsen et; eğer yapamazsan, vefatımdan sonra hanımlarımı korumaktan âciz olma” demiştir.¹⁴²⁵

¹⁴¹⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 97-98

¹⁴²⁰ el-En'âm, 6/94

¹⁴²¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 169-170

¹⁴²² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 193

¹⁴²³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 224, 239

¹⁴²⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 239

¹⁴²⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 261, 263

3.1.15. Hilafet Süreleri ve Vefat Yaşları Bakımından Emevî Halîfeleri

Murûcu'z-Zeheb'e göre halîfeliği en uzun süren halîfeler Abdülmelik, Muâviye ve Hişâm olmuş; hilafeti en kısa süren halîfeler ise Muâviye b. Yezîd, İbrahim b. Velîd ve Yezîd b. Velîd olmuştur. Vefat yaşları açısından ise Muâviye, Mervân b. Muhammed, Abdülmelik ve Mervân b. Hakem'in en uzun yaşayan halîfeler olduğunu; Emevî halîfelerinin yarısından fazlasının 50 yaşına varmadan, çoğu zaman çok genç yaşlarda vefat ettiğini görüyoruz.

3.1.16. Diğer Bazı Özellikleri Bakımından Emevî Halîfeleri

Mes'ûdî'nin bazen, Yezîd'in maymununun adı, Hişâm'ın ve Velîd b. Yezîd'in atlarının adları, Velîd b. Abdülmelik'in yüzüğündeki yazı vb. türden çok detaylı bilgilere de yer verdiğini görebiliriz. Ayrıca Muâviye b. Ebî Süfyân'ın ve Mervân b. Muhammed'in tarihe, meliklerin siyerlerine olan merakından da bahsedilmiştir.

Ağlamalarından en çok bahsedilen halîfeler ise Ömer ve Süleyman olmuştur. Halîfelerin çocukluklarına ve hilafetlerinden önceki yaşantılarına, neredeyse hiç değinilmemiş, onların biyografileri genellikle halîfelik biatlarıyla başlatılarak ele alınmıştır. Bazı halîfelerin en çok sevdikleri kimselerden de bahsedilmiştir.

Bu kısımda üzerinde durduğumuz hususları özetlediğimizde; Mes'ûdî'nin, her halîfeyle ve onun dönemiyle ilgili bir başlık açtığını, bu başlık altında siyâsî tarihle karışık bir şekilde halîfelerin kişilikleriyle ilgili bilgilere de yer verdiğini, bu yönüyle Emevî halîfelerini genel olarak olumsuz yönlerini ön planda tutarak anlattığını, bununla birlikte Ömer b. Abdülaziz'i tamamen olumlu yönleriyle, bazı halîfeleriye – genellikle olumsuz özellikleri ağır basmakla beraber – hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ele aldığını, birçok halîfenin künye ve lakaplarını zikrettiğini, halîfelerin kendilerini nasıl tanımladıklarına, kimleri örnek aldıklarına, kimler tarafından örnek alındıklarına, birbirleri hakkındaki sözlerine, başkalarının onlar hakkındaki sözlerine, bazı icraatları ilk defa yapan halîfelere, başka mezheplere mensubiyetleri olan halîfelere, halîfelerin Hz. Ali evladına karşı yaklaşımlarına yer verdiğini, bazı halîfelerin ilk hutbelerine, onların bazı şiirlerine ve sözlerine değindiğini, onların fizikî özellikleri ve giyim-kuşamlarıyla ilgili nakillere neredeyse hiç değinmediğini, halîfelerin vefat tarihleri, hilafet süreleri, vefat yaşları, ölüm anlarındaki durumları ve son sözleriyle ilgili bazı bilgileri de aktarmayı ihmal

etmediğini söyleyebiliriz. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Mes'ûdî, bu vb. hususları hem olumlu hem olumsuz yönleriyle ortaya koyup değerlendirme hususunda çoğunlukla objektif davranmamıştır.

3.2. İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye'sine Göre Emevî Halîfelerinin Kişilikleriyle İlgili Bilgilerin Değerlendirilmesi

Biz burada, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye'sine* göre Emevî halîfelerinin kişilikleriyle ilgili olarak daha önce tespit ettiğimiz bilgileri çeşitli açılardan, aşağıdaki başlıklar altında ele alarak değerlendirmeye çalışacağız.

3.2.1. el-Bidâye ve'n-Nihâye'de Emevîler Döneminin ve Emevî Halîfelerinin Ele Alınış Şekli

el-Bidâye ve'n-Nihâye'de Emevîler devri, “*Muâviye b. Ebî Süfyân (r.a.) Döneminin ve Onun Hükümdarlığının Anlatılması*” başlığından başlatılarak¹⁴²⁶ “*Ebu'l-Abbâs es-Seffâh'ın Halîfeliği*” başlığına kadar¹⁴²⁷ ele alınmıştır. Bu dönem, sayfa sayısı olarak 1561 sayfalık bir yer tutmuştur. Hatta “*Ebu'l-Abbâs es-Seffâh'ın Halîfeliği*” başlığından sonra, Mervân b. Muhammed'in öldürülmesi, öldürülüş şekli, biyografisi ve Emevîler'in yıkılışıyla ilgili vârid olan haberlerden bahseden başlıkları da hesaba kattığımızda¹⁴²⁸ bu dönemin sayfa sayısının 1587 olduğunu da söyleyebiliriz. Ancak burada İbn Kesîr'in sadece Emevî siyâsî tarihinden ve Emevî halîfelerinin biyografilerinden bahsettiğini söyleyemeyiz. Çünkü İbn Kesîr siyâsî tarihi yıllık metoda göre ele alarak anlatmış ve her senenin sonunda, o yıl vefat eden alimlerin, meşhurları, bazı şairlerin, bazı sahâbîlerin vb. biyografilerine bazen çok uzun, bazen de kısaca değinmiştir.

İbn Kesîr, halîfeleri ele alırken Muâviye dönemi için “*Eyyâm*” tabirini¹⁴²⁹, Yezîd b. Muâviye ve Muâviye b. Yezîd dönemi için “*İmâret*” (Emirlik) ifadesini¹⁴³⁰ kullanmış, Mervân b. Hakem dönemini “*Zikru Bey'ati Mervân b. el-Hakem*” başlığı

¹⁴²⁶ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 143.

¹⁴²⁷ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 249.

¹⁴²⁸ Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 254-275.

¹⁴²⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 143.

¹⁴³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 466, 662.

altında ele almış¹⁴³¹, Abdülmelik'ten başlayarak diğer halîfelerin hepsinin dönemi için de “*Hilâfet*” tabirini kullanmıştır. İbn Kesîr'in Eyyâm, Mülk, İmâret tabirlerini kullanması, İslâm tarihinde ilk defa görülen saltanat uygulamasına bir işaretle bulunmak şeklinde anlaşılabilir. Abdülmelik'ten itibaren diğer halîfelerin dönemleri için “*Hilâfet*” ifadesinin kullanılmasıysa hilafetin artık, “*her ne şekilde başa geçilirse geçilsin, İslâm ümmetinin yöneticiliğini üstlenme*” anlamını kazanmasıyla alakalı olabilir.

Ayrıca İbn Kesîr, bazı halîfelerle ilgili olarak kullandığı başlıklarda, onlarla alakalı sahip olduğu olumlu ya da olumsuz fikirlerini yansıtan bazı ifadeler de kullanmıştır. Örneğin Muâviye dönemiyle ilgili başlıkta Muâviye için “*radiyallahu anh*” ifadesini¹⁴³²; yine Ömer'in dönemiyle ilgili başlıkta da aynı ifadeyi kullanmıştır.¹⁴³³ Bu kullanımların, Muâviye'nin sahâbî olmasıyla, Ömer'in ise gerek yaşantısı ve gerekse de uygulamalarıyla Hz. Ömer'i andırmasıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Velîd b. Yezîd için ise “*el-Fâsık*” şeklinde, onu yeren ve onun hakkındaki olumsuz düşüncelerini yansıtan bir ifade kullanmıştır.¹⁴³⁴ Bu kullanımın, Velîd'in fasıklıkları ve edepsizlikleri sebebiyle olduğu ise aşikârdır. Velîd b. Abdülmelik'le ilgili başlıkta ise Velîd, “*Dımaşk Camii'nin Bânisi*” olarak nitelendirilmiştir.¹⁴³⁵ Burada, Velîd'in en bariz özelliği olan “inşaatçılık”, “imar faaliyetleri” yönüne bir işaret vardır. Mervân b. Muhammed ise “*el-Himâr*” lakabıyla tanıtılmıştır. Ayrıca Abdülmelik, “*Emevî Halîfelerinin Atası*” olarak nitelendirilmiştir.¹⁴³⁶

İbn Kesîr *el-Bidâye*'de, her halife için, o halîfenin tahta geçiş tarihiyle ilgili olarak bir başlık atıp, o tarihten, halîfenin vefat tarihine kadar geçen süre içerisinde cereyan eden siyâsî tarihi yıllık metoda göre ele alır. Aslında tarih kitaplarının yıllık sisteme göre te'lif edilmelerinin sağladığı birçok avantaj olduğu gibi, bu metodun birçok dezavantajının olduğu da bilinen hususlardandır. Tarihî hadiselerin belki de birçoğunun bazen senelerce devam eden, bir senede olup bitmeyen olaylar türünden olmasından dolayı, anlatımda kopukluğa sebep olup, üslûbun akıcılığını bozması ve

¹⁴³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 668.

¹⁴³² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 143.

¹⁴³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 657.

¹⁴³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 160.

¹⁴³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 402.

¹⁴³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 377.

bu önceki kısımlarla yeni anlatılan kısımlar arasındaki kopukluğu ortadan kaldırmak için sık sık konunun özetlenmeye çalışılması, konuyla ilgili önce anlatılanlara atıflar yapmak zorunda kalınması ve bu yüzden birçok tekrarın meydana gelmesi bu metodun en büyük dezavantajları arasında sayılabilir. Sözkonusu bu olumsuz durum *el-Bidâye* için de geçerli olup İbn Kesîr, eserinde sık sık geriye dönük atıflar yaparak konuyu özetleyip hatırlatmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla *el-Bidâye*'de halîfenin tahta geçiş tarihiyle vefat senesi arasında meydana gelen hadiselerin anlatımında da böyle olumsuz bir durum oluşmuştur. İbn Kesîr siyasi tarihi bu şekilde ele alırken, bu arada her senenin sonunda, o yıl vefat eden sahâbîlerin, alimlerin, zahitlerin, meşhurların, şairlerin, önde gelen kimselerin biyografilerini sunar; hilafet dönemini işlediği halîfenin vefat senesinde ise, o halîfenin hayat hikâyesini detaylı bir şekilde sunduğu bir başlık açarak konuyu ele alır. Bu yönüyle eserin vefeyât, tabakât türü te'liflerin özelliğini de kendisinde barındırdığını söylemek yanlış olmaz.

İbn Kesîr, halîfelerin biyografilerini sunarken; ele aldığı halîfenin tam adını, künyesini, lakabını, bu künye ve lakapların verilmiş nedenini, halîfenin soy kütüğünü, nesebini, doğum tarihini ve doğum yerini, anne babasını, halîfenin çocukluğunu, kardeşlerini, yetişme tarzını, gençliğini, ahlakını, halîfe olmadan önce yaptığı çeşitli görevleri, valilikleri, komutanlıkları ..., halîfe olarak kendisine biat edilen tarihi, biat yerini, ilk hutbesini, icraatlarını, yönetim tarzını, dostlarını, halkla ilişkilerini, dînî hayatından bazı kesitleri, sözlerini, vecizelerini, şiirlerini, onun hakkında söylenen sözleri, halîfenin hanımlarını, çocuklarını, cariyelerini, onun hutbelerini, mektuplarını, nasihatlerini, vefatından önceki durumunu, hastalığını, son sözünü, ölüm nedenini, vefat yerini ve tarihini sistematik bir şekilde sunmaya gayret gösterir. Bu sunum esnasında, zikrolunan hususlarla ilgili farklı birkaç rivayeti çoğunlukla zikreder ve bunlar arasında tercihte bulunur. Bazen tercih ettiği rivayetin tercih sebebini anlatır; bazen de sebep zikretmeden tercihte bulunur. Bazen ise bir konuyla ilgili rivayetleri peş peşe aktarmakla yetinir. Bazen de sadece tercih ettiği rivayeti zikredip “Bu konuda başka rivayetler de vardır” diyerek o konu hakkındaki başka rivayetleri nakletme gereği duymaz. Tercihte bulunurken öncelikle âyet ve sahîh hadislerle ve sonra da akla ve tarihî gerçeklere uygunluğa dikkat etmek için özel bir çaba sarf edip naklettiği bir olayın veya yaptığı bir değerlendirmenin, âyet ve hadislerle bağlantılarını kurmaya çalışır. Halîfelerin halîfeliğe geçiş tarihleriyle,

hilafetlerinin kaç yıl sürdüğünü ay ve gün vererek zikreder. Bu açıdan bu eserin halîfelerin biyografileri bakımından zengin bir malumat içerdiğini düşünüyoruz. İbn Kesîr'in halîfelerle ilgili anlatılan her şeyi bir araya getirip bunları derli-toplu olarak tek başlık altında cem etme gayretinin ilk bakışta göze çarpan bir husus olduğu kanaatindeyiz. Buna ilaveten, eserde, halîfelerin kişilikleriyle ilgili derli-toplu bilgiler bu başlıklar altında ele alınmakla beraber, eserin çok farklı yerlerinde, çeşitli vesilelerle, halîfelerin kişilikleriyle ilgili bazı bilgilerin de sözkonusu edildiğini göz ardı etmememiz gerekmektedir. Bu tür bilgiler, genellikle halîfenin biyografisi başlığı altında sunulan bilgilerin aynısı olup; bazen bu bilgilerin özeti, bazen daha detaylı ve tamamlayıcısı ve bazen de o başlık altında yer almayan bilgiler de olabilmektedir. Bu nedenle çalışmamızda bunu da göz önünde bulundurmaya gayret sarf ettik.

el-Bidâye'ye baktığımızda, bazı halîfelerin biyografilerinin uzun uzadıya anlatıldığını, birtakım halîfelerin hâl tercümelerine ise yalnızca birkaç sayfa ile değinildiğini görürüz. Hatta İbrahim b. Velîd'in biyografisinden bahseden özel bir başlık bile yoktur. İbn Kesîr'in, biyografisinden en uzun bahsettiği halîfe Muâviye b. Ebî Süfyan'dır.¹⁴³⁷ Bundan sonra sırayla; Ömer b. Abdülaziz¹⁴³⁸, Yezîd b. Muâviye¹⁴³⁹ ve Abdülmelik b. Mervân gelir¹⁴⁴⁰. İbrahim b. Velîd'den sonra, biyografisinden en az bahsedilen halîfeler ise Muâviye b. Yezîd¹⁴⁴¹ ve Yezîd b. Velîd'dir.¹⁴⁴²

3.2.2. Olumlu ve Olumsuz Kişilik Özellikleri Bakımından Emevî Halîfeleri

Müellif, halîfelerin kişilik özelliklerinin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini onların hayatlarından örnekler vererek sunar. Olumlu kişilik özellikleri bakımından birinci sırayı Ömer b. Abdülaziz alır. Ömer, tamamıyla önder ve örnek bir şahsiyet, her yönüyle bir numûne-i imtisal olarak ele alınır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ömer'in, daha önceleri Hz. Ali'ye lanet okuması ve valiliği sırasında Velîd b. Abdülmelik'in emriyle Abdullah b. Zübeyr'in oğlu Hubeyb'e verdiği ceza ile onun

¹⁴³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 396-465

¹⁴³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 676-721

¹⁴³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 637-662

¹⁴⁴⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 377-398

¹⁴⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 662-666

¹⁴⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 191-195

ölümüne sebep olması şeklindeki iki hata dışında onun olumsuz bir yönünden bahsedilmemektedir. Üstelik İbn Kesîr, Ömer'in daha sonra Hz. Ali'ye lanet okumayı terk ettiğini, Hz. Ali evladına iyi davrandığını; Hubeyb'in ölümünden sonra ise daha çok ibadet edip Allah'tan daha çok korkmaya başladığını zikrederek bu iki hatayı, neticeleri itibariyle hayra vesile olan şeyler olarak değerlendirmiştir. Her ne kadar Ömer'in bu hatalarını böyle değerlendirmişse de bu, İbn Kesîr'in en olumlu halîfe olarak sunduğu Ömer'in, neticelerini hayır olarak değerlendirdiği hatalarını da zikretme sorumluluğunun da bir tezahürüdür. Esasen bu, müellifin objektif olma zorunluluğunun da bir gereğidir.

İbn Kesîr'in, buna benzer bir yaklaşımını, *el-Bidâye*'de olumsuz kişilik özelliklerinden en fazla bahsettiği iki halîfe olan Yezîd b. Muâviye ve IX. Halîfe Velîd b. Yezîd'den bahsederken de görebiliriz. Örneğin en olumsuz halîfelerden biri olan Yezîd b. Muâviye'yi; asil, necip, zeki, mâhir¹⁴⁴³, cömertlik, yumuşak huyluluk, fasih konuşma, şiir, şecaat ve yönetimde güzel görüş gibi övgüye layık özellikleri bulunan iyi geçimli biri¹⁴⁴⁴ olarak; yine en olumsuz halîfelerden biri olarak anlattığı Velîd b. Yezîd'i; halka güzel bir yönetim uygulayan, kötürümlere, cüzzamlılara, âmâlara ikramda bulunup yardım eden, cömert, şerefli, kendisinden istenilen hiçbir şeye asla hayır demeyen biri olarak¹⁴⁴⁵ tanıtabilmiştir. Netice itibariyle İbn Kesîr, herhangi bir halîfeyi “tamamen olumlu” veya “tamamen olumsuz” özellikleriyle tanıtmayıp, onu, hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ele almaya çalışmıştır.

Biz burada, kişilik özellikleri bakımından en olumlu ve en olumsuz halîfeleri, yani bu husustaki en uç örnekleri zikrederek İbn Kesîr'in diğer halîfelerin olumlu ve olumsuz yönlerini de bu çerçevede içinde ele aldığını belirtmek istedik. Bu nedenle her halîfenin olumlu ve olumsuz yönlerini burada tek tek ele almanın gereksiz tekrarlara sebep olacağını düşünerek bu hususları, daha önce işlediğimiz ilgili bölümlere havale ediyoruz. Bununla birlikte İbn Kesîr'in halîfelerin şiddetle eleştirildiği bazı hususlarda farklı açıklamalarda bulunduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin o, Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i tayini hakkında; Muâviye'nin, oğluna olan sevgisinden dolayı onu veliahtlığa layık gördüğünü, onda dünyevî bir necabet ve asalet

¹⁴⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 308

¹⁴⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 646

¹⁴⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 163

gördüğünü, sahâbîlerden herhangi birinin hükümdar çocukları gibi savaş taktiklerini bilmeyip idârî görevleri gereğince yerine getiremeyeceklerini sandığını belirtip Muâviye'nin “Benden sonra halkın başı boş koyunlar gibi yöneticisiz kalmasından korktuğum için Yezîd'i tayin ettim” sözünü naklederek¹⁴⁴⁶, veliaht tayininde Muâviye'yi mazur görür.

İbn Kesîr'in Muâviye b. Yezîd'in yalnızca olumlu özelliklerinden bahsetmesi, hiçbir olumsuzluğunu belirtmemesi, onun, yukarıda anlatmaya çalıştığımız “*her halîfeyi her yönüyle ele almak*” şeklindeki metoduyla çelişki arz etmez. Çünkü, zaten Muâviye hakkında çok az malumat vardır. Eğer Muâviye'nin hayatı detaylıca verilseydi ve bunlar arasında olumsuz özellikleri de zikredilseydi; İbn Kesîr, bunları belirtmekten kaçınmazdı. Buraya kadar bahsettiğimiz kısım ile ilgili genel bir değerlendirme yaparsak; *el-Bidâye*'de, Yezîd b. Muâviye ve Velîd b. Yezîd haricinde diğer halîfelerden genellikle olumlu mânâda bahsedildiğini söyleyebiliriz. Burada şunu belirtmekte fayda görüyoruz: Halîfelerin kişiliklerini tespit edip değerlendirmede, onların olumlu ve olumsuz taraflarının belirtilmesinin, bu işin ana başlığı olduğunu, bunların aşağıda üzerinde duracağımız bazı noktaların ise sözkonusu ana başlıkla direkt veya dolaylı olarak bağlantılı hususlar olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla alt başlıklar niteliğindeki kısımlarda, bazı halîfelerin “tamamen olumsuz” veya “tamamen olumlu” özellikleriyle belirtilmesinin mümkün olabileceğini söyleyebiliriz. Örneğin dînî durumları, ibadet hayatları yönünden halîfelerin ele alınması, dînî durumların olumlu ya da olumsuz oluşuna göre, olumlu ya da olumsuz kişilik özelliklerinin bir alt başlığı olacaktır.

3.2.3. Künyeleri ve Lakapları Bakımından Emevî Halîfeleri

Künyeleri ve lakapları bakımından halîfelerle ilgili olarak *el-Bidâye*'de şu bilgilerin yer aldığını görürüz:

Muâviye'nin künyesi “*Ebû Abdîrrahman*” idi. Muâviye, Abdurrahman adındaki oğlunun ismiyle künyelenmişti¹⁴⁴⁷.

Yezîd b. Muâviye'nin künyesi “*Ebû Hâlid*”¹⁴⁴⁸; Muâviye b. Yezîd'in künyesi “*Ebû Leylâ*” olup¹⁴⁴⁹, onun, “*Ebû Abdîrrahmân*”, “*Ebû Yezîd*” ve “*Ebû Ya'lâ*” gibi

¹⁴⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 308

¹⁴⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 462

künyeleri de vardı.¹⁴⁵⁰ Mervân b. Hakem'in künyesi "Ebû Abdülmelik" idi. Mervân'ın künyesinin "*Ebu'l-Hakem*" veya "*Ebu'l-Kâsım*" olduğu da söylenir.¹⁴⁵¹ Lakabı ise "*Haytu Bâtl*" idi.¹⁴⁵² Abdülmelik b. Mervân'ın künyesi "*Ebû Zübâb*" idi. Zîra o, bazen uykuya daldığında, ağzı açılır ve ağzına sinek girerdi. Bu nedenle ona "*Sinekli*" anlamına gelen bu künye takılmıştı.¹⁴⁵³ Velîd b. Abdülmelik'in künyesi "*Ebu'l-Abbas*"¹⁴⁵⁴; Süleyman'ın künyesi "*Ebû Eyyûb*"¹⁴⁵⁵; Ömer b. Abdülaziz'in künyesi "*Ebû Hafs*" idi.¹⁴⁵⁶ Ayrıca ona "*el-Eşecc*" (yüzü ak olan) da denilirdi.¹⁴⁵⁷ Yezîd b. Abdülmelik'in künyesi "*Ebû Hâlid*"¹⁴⁵⁸; Hişâm'ın künyesi "*Ebu'l-Velîd*" idi.¹⁴⁵⁹ Babası ona uğur getirsin diye daha önce Mansur adını vermiş, fakat daha sonra annesi ona babasının ismi olan Hişâm ismini vermiştir.¹⁴⁶⁰ Velîd b. Yezîd'in künyesi "*Ebu'l-Abbas*" idi¹⁴⁶¹; Yezîd b. Velîd'in künyesi "*Ebû Hâlid*" idi.¹⁴⁶² Lakabı ise "*Nâkıs*" idi.¹⁴⁶³ Mervân b. Muhammed'in künyesi ise "*Ebû Abdülmelik*" idi.¹⁴⁶⁴ Kendisine "*el-Himâr*" (eşek) lakabı verilmişti.¹⁴⁶⁵

Bu bilgiler ışığında şunları söyleyebiliriz: Bazı halîfelerin yalnızca künyeleri zikredilirken, bazılarının hem künyeleri hem de lakapları zikredilmiştir. Muâviye b. Yezîd Yezîd, Mervân b. el-Hakem, Abdülmelik gibi halîfelerin birden fazla künyesinden bahs olunmuş, Abdülmelik ve Hişâm'ın isimlerine dair açıklamada bulunulmuş, Abdülmelik'in ve Yezîd'in lakabıyla ilgili izahat yapılmasına rağmen; Mervân b. el-Hakem'in "Hayt Bâtl" lakabı ve Mervân b. Muhammed'in "el-Himâr" lakabıyla ilgili herhangi bir izahat bulunulmamıştır. Burada ek bilgi olarak; Emevî halîfelerine iyi ve güzel olan lakapların yanında, onlara, daha çok hoş gitmeyen

¹⁴⁴⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 637

¹⁴⁴⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 660

¹⁴⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 662

¹⁴⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 706

¹⁴⁵² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 714

¹⁴⁵³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 378

¹⁴⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 605

¹⁴⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 638

¹⁴⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 676

¹⁴⁵⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 193

¹⁴⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 12

¹⁴⁵⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 151

¹⁴⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 17

¹⁴⁶¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 168

¹⁴⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 191

¹⁴⁶³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 183

¹⁴⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 282

¹⁴⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 263

lakapların takıldığını, bunda da Emevîler'den sonra gelen ve onlara düşman olan Abbâsî taraftarı tarihçilerin rolünün büyük olduğunu söylememiz gerekir.¹⁴⁶⁶

3.2.4. Kendilerini Tanımlamaları Bakımından Emevî Halîfeleri

Bu açıdan baktığımızda; Muâviye'nin kendisini, Müslümanlığını açığa vurma konusunda babasının kınamalarına aldırış etmeyen¹⁴⁶⁷, birgün mutlaka yöneticilikle imtihan edileceğini düşünen¹⁴⁶⁸, Hz. Osman'ın velisi olarak kendisini gören¹⁴⁶⁹, dünya ve ahiret işlerini anlama hususunda kendisinden daha iyi birinin bulunmadığı inancında olan¹⁴⁷⁰, en hayırlı¹⁴⁷¹, cömert¹⁴⁷², kendisine sövene bile yumuşak davranan¹⁴⁷³, halkın durumunu düzelten, hadleri tatbik eden, insanları barıştıran ve cihadla uğraşan biri olarak¹⁴⁷⁴ nitelendirdiğini görüyoruz. Yezîd b. Muâviye kendisini, maksadını elde etmek uğruna üzülmeyen, kusurdan ötürü de kendini mazur görmeyen biri olarak¹⁴⁷⁵; Muâviye b. Yezîd, kendisini, halîfeliği yürütemeyecek kadar zayıf biri olarak¹⁴⁷⁶; Mervân b. Hakem ise kendisini, babadan kalma mirasla değil, Rabbinin bahşettiği nimetle İslâm'a kavuşan, kırk seneden beri Allah'ın Kitabı'nı okumasına rağmen, daha sonra kan akıtma işine bulaşan ve hatalı olan biri olarak¹⁴⁷⁷ tanımlamıştır.

Abdülmelik ise kendisini, aklını her cuma bir veya iki kez insanlara arz ettiği için saç sakalı ağaran¹⁴⁷⁸, savaş taktiklerinden anlayan ve aynı zamanda inançlı olan¹⁴⁷⁹, ümmetin hastalıklarını kılıçla tedavi edecek olan, Hz. Osman gibi zayıf, Muâviye gibi idare-i maslahatçı ve Yezîd b. Muâviye gibi eksik ve rezil bir halîfe olmayan, yöneticiliğe en layık olan¹⁴⁸⁰, sözü kısa kesen, saçmalayarak konuşmayan,

¹⁴⁶⁶ Delice, Ali, "Asr-ı Saadet, Hulefa-i Raşidin ve Emeviler Döneminde Lakap Takma ve Halîfelerin Lakapları, EKEV Akademi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, Kasım 1999, Sayfa: 183.

¹⁴⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 396.

¹⁴⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 412.

¹⁴⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 423.

¹⁴⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 437.

¹⁴⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 432.

¹⁴⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 477.

¹⁴⁷³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 441.

¹⁴⁷⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 436.

¹⁴⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 460.

¹⁴⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 663.

¹⁴⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 708.

¹⁴⁷⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 384.

¹⁴⁷⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 136.

¹⁴⁸⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 383.

söz ustası¹⁴⁸¹, yaptığı iyiliklerden ötürü sevinmeyen, işlediği kötülüklerden dolayı da üzülmeyen biri olarak¹⁴⁸² tavsif etmiştir. Velîd b. Abdülmelik, kendisini, onca meşguliyetine rağmen Kur'ân'ı her üç günde (veya yedi günde) bir hatmeden¹⁴⁸³, Kur'ân'da Lût kavminden bahsedilmeseydi, erkeğin erkekle münasebette bulunabileceğine inananmayacak biri olarak¹⁴⁸⁴; Süleyman, kendisini, yönetim hususunda fazla bilgisi olmayan¹⁴⁸⁵ genç bir halîfe olarak¹⁴⁸⁶ tanımlamıştır. Ömer, kendisini, hüküm veren değil, hükmü infaz eden, uydurukça şeyler çıkarmayıp öncekilerin yoluna uyan¹⁴⁸⁷, kimseden daha hayırlı olmayıp yükü en ağır olan¹⁴⁸⁸, çok arzulu bir nefsi olan¹⁴⁸⁹, elli sene halîfe olsa bile yine de adaletten sapmayacak¹⁴⁹⁰, övünmekten korktuğu için nimetleri çokça zikredemeyen¹⁴⁹¹, yalanın, sahibine zarar verdiğini anladığından beri asla yalan söylemeyen biri olarak¹⁴⁹² nitelendirmiştir.

Hişâm kendisini, malların hepsini halk için biriktiren¹⁴⁹³, çocuklarına dünyayı cömertçe verip servetini onlara bırakan¹⁴⁹⁴, birgün bile olsa, yalnız kalıp kendisine üzücü bir haber gelmemesini isteyen, minbere çıkınca irkilen, iştahsız, cariyelerle beraber olamayan biri olarak¹⁴⁹⁵; Velîd b. Yezîd, kendisini, aslanların üzerine atılan ve yılanların boynunu sıkan biri olarak¹⁴⁹⁶; Yezîd b. Velîd, kendisini, Kisrâ'nın oğlu, dedesi Kayser, bir başka dedesi de Hâkân olan¹⁴⁹⁷, şımarıklık yaparak, mülke rağbet ederek ortaya çıkmayan biri olarak¹⁴⁹⁸; Mervân b. Muhammed ise kendisini, eline, şükrünü îfa edemediği birçok nimet geçen biri olarak¹⁴⁹⁹ tanımlamıştır.

¹⁴⁸¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 384.

¹⁴⁸² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 391.

¹⁴⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 606-607.

¹⁴⁸⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 608.

¹⁴⁸⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 641.

¹⁴⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 647.

¹⁴⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 692.

¹⁴⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 693.

¹⁴⁸⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 657.

¹⁴⁹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 695.

¹⁴⁹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 703.

¹⁴⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 685.

¹⁴⁹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 155.

¹⁴⁹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 158.

¹⁴⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 156.

¹⁴⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 179.

¹⁴⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 192.

¹⁴⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 186.

¹⁴⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 266.

3.2.5. Örnek Aldıkları veya Almak İstedikleri Kimseler Bakımından Emevî Halifeleri

Halifeleri, örnek aldıkları veya almak istedikleri şahsiyetler bakımında değerlendirmek de onların , hayatlarındaki değişiklikler hakkında bize birtakım fikirler verebilir. Buna göre: Muâviye b. Ebî Süfyân; yönetim hususunda Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi olmak için kendini zorladığını; ancak bunu başaramayacağını anladığını söylemiş¹⁵⁰⁰; Zührî'nin ifadesine göre; yönetime geçtikten sonra 2 sene boyunca Hz. Ömer gibi adaletle hükmetmiş; daha sonra onun yönetim tarzından uzaklaşmıştır.¹⁵⁰¹

Yezîd b. Muâviye ise halife olmadan önce babasına, yönetimin başına geçerse, halka Hz. Ömer gibi muamelede bulunacağını söylemiştir.¹⁵⁰²

Mervân b. el-Hakem'in de Hz. Ömer'in hükümlerini takip edip araştıran biri olduğu nakledilir.¹⁵⁰³

Ömer b. Abdülaziz'in bu hususta bir sözünü tespit edememekle beraber onun, yönetim tarzı ve yaşayışı bakımından Hz. Ömer'i örnek aldığını söyleyebiliriz. Zaten babası, Ömer henüz küçükken onun, Hz. Ömer gibi bir yönetim tarzı sergileyeceğini düşünmüştür.¹⁵⁰⁴ Üstelik Ömer "II. Ömer" olarak kabul edilir.¹⁵⁰⁵

Yezîd b. Abdülmelik ise halife olduğunda Ömer b. Abdülaziz'in yolundan gitmek istemiş ancak kötü arkadaşları onu bu konuda rahat bırakmamışlardır.¹⁵⁰⁶

Örnek türünden bahsettiğimiz bu aktarımlara baktığımızda, burada ortak noktanın, sözkonusu halifelerin "*Hz. Ömer gibi*" olmak istemeleri olduğunu görürüz. Ne yazık ki; Ömer b. Abdülaziz dışındaki halifelerin, Hz. Ömer gibi olduklarını söyleyebilmek, tarihi veriler ışığında kabullenilmesi ve ispatlanması oldukça zor ve ispatlanamaması da bir o kadar kolay bir iddia olacaktır. Bunun birçok sebebinin olduğu da muhakkaktır.

¹⁵⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 432,

¹⁵⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 430

¹⁵⁰² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 644

¹⁵⁰³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 708

¹⁵⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 679

¹⁵⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 695

¹⁵⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 13

3.2.6. Birbirleri Hakkında Söyledikleri Sözler Bakımından Emevî Halîfeleri

Halîfelerin birbirleri hakkındaki sözleri açısından da *el-Bidâye*'de önemli kayıtlar vardır. Bu hususta; Abdülmelik'in, Muâviye'yi yumuşak huylu, tahammüllü¹⁵⁰⁷ ve idare-i maslahatçı biri olarak¹⁵⁰⁸, Süleyman b. Abdülmelik'i, Muâviye'yi yumuşak huylu biri olarak¹⁵⁰⁹; Abdülmelik'in, Yezîd b. Muâviye'yi eksik ve rezil bir halîfe olarak¹⁵¹⁰; Süleyman'ın, Yezîd'i sabırlı biri olarak; yine Süleyman'ın Abdülmelik'i siyasetçi biri olarak; Velîd b. Abdülmelik'i ise zorba biri olarak¹⁵¹¹ nitelendirdiğini görürüz.

3.2.7. Başkalarının Kendileri Hakkında Söyledikleri Sözler Bakımından Emevî Halîfeleri

Tarihî şahsiyetlerin kişiliklerinin tespitinde ve yorumlanmasında, o şahıslar hakkında başkalarının söyledikleri sözler de önem arz eder. Bu açıdan baktığımızda; İbn Kesîr'in, hemen hemen her halîfeyle ilgili olarak başkalarının söyledikleri sözlere genişçe yer verdiğini, halîfelerin lehinde ve aleyhinde söylenen birtakım sözleri naklettiğini ve bu yönden *el-Bidâye*'nin, *Murûc*'la kıyaslanamayacak derecede bir zenginliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunların hepsini burada nakletme imkanımız olmadığı için kısaca; *el-Bidâye*'de bazı halîfelerin tamamen lehinde (örneğin Ömer), bazılarının tamamen aleyhinde (örneğin Muâviye ve Abdülmelik) ve bazılarının da hem lehinde hem de aleyhinde (örneğin Muâviye b. Abdülmelik) bazı sözlerin nakledildiğini ifade edebiliriz.

3.2.8. İlk Defa Yaptıkları Bazı İcraatları Bakımından Emevî Halîfeleri

el-Bidâye'de bazı halîfelerin ilk defa yaptıkları bazı icraatları da sözkonusu edilmiştir. Bu açıdan konuya baktığımızda ilk defa yapılan icraatlardan bir kısmının hukukî (örneğin; Muâviye'nin, ilk kez müslümanı kafire mirasçı kılması, hırsıza had tatbik etmemesi), bir kısmının sosyal, bir kısmının da ibadet alanıyla ilgili olduğunu (örneğin; Muâviye'nin bayram namazları için ilk kez ezan okutup ikamet getirtmesi, Mervân b. Hakem'in, bayram hutbesini namazdan önceye alan ilk kişi olması)

¹⁵⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 439

¹⁵⁰⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 383

¹⁵⁰⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 648

¹⁵¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 383

¹⁵¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 648

görürüz. Bunlardan bir kısmı ise isim alma (Abdûlmelik'in İslâm tarihinde bu ismi alan ilk kişi olması) ve lakap takma (Mervân b. Muhammed'in, Yezîd b. Velîd'e "Nâkıs" lakabını takan ilk kişi olması) ile ilgilidir. Esasen dînî-hukukî ve ibadet alanıyla ilgili yapılan eklemelerin veya eksiltmelerin dînî literatürdeki adı, yeri ve değerlendirilmesi hususu, İslâmî ilimlerin başka alanlarıyla ilgili olduğu için bu hususa temas edemeyeceğiz. Bu ilk icraatlar ilgili kısımlarda geçtiği için burada tekrar zikretme gereği duymadık.

3.2.9. Dînî Durumları, Başka Mezheplere Mensubiyetleri ve Bazı Batıl İnançları Bakımından Emevî Halifeleri

Bu yönleriyle halîfeler ele alındığında dînî durumu tamamen olumsuz mânâda ele alınan halîfenin Velîd b. Yezîd olduğunu görürüz. Dînî durumları tamamen olumlu olarak ele alınan halîfeler ise çoğunluktadır. Bunlar arasında dînî ve ilmî durumuyla ilgili en fazla malumat verilen halîfe Ömer b. Abdülaziz'dir. Ömer'in Kur'ân okuyuşu, namaz kıyış şekli, namazlarda ağlayışı, dualarıyla ilgili detaylı bilgiler sunulmuştur. Muâviye b. Ebî Süfyân, Yezîd b. Muâviye, Abdûlmelik b. Mervân gibi halîfeler ise bu konuda hem olumlu hem olumsuz yönleriyle tanıtılmıştır. Bunlar arasında Muâviye, ibadet alanıyla ilgili bazı uygulamaları hariç tutulursa, dînî ve ilmî yönden tamamen olumlu mânâda söz konusu edilmiştir. Yezîd b. Muâviye'nin ise kâfir veya zındık olmayıp günahkâr bir fasık olduğu belirtilmiş, Allah'ın bağışlayıcılığını ifade eden hadisleri aşırı derecede ümitkârlığa yorumlayarak pek çok günahı bu yanlış yorumu sebebiyle işlediği ifade edilmiştir. Velîd b. Abdûlmelik'ten çokça Kur'ân okuyan biri olarak bahsedilmiştir. Süleyman, dindar biri olarak tanıtılmış, Yezîd b. Abdûlmelik'in de dînî yönünün zayıf olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca başka mezheplere mensubiyetleri belirtilen halîfeler de vardır. Bunlar; Kaderiyye Mezhebi'ne intisap ettiği belirtilen Yezîd b. Velîd ile Ca'd b. Dirhem'in görüşlerine intisap eden Mervân b. Muhammed'dir. *el-Bidâye*'de Muâviye'nin, oğlu Yezîd'in, Mervân b. Hakem'in, Abdûlmelik'in, Velîd b. Abdûlmelik'in, Süleyman b. Abdûlmelik'in ve Ömer b. Abdülaziz'in hadis rivayet eden ve kendilerinden hadis rivayet edilen halîfeler olduğu da belirtilmektedir. Ayrıca İbn Kesîr, özellikle Muâviye ve oğlu Yezîd'le ilgili olarak uydurulan birtakım

hadisleri de zikrederek bunların niçin mevzû olduklarını sebepleriyle anlatır.¹⁵¹² Ancak Velîd b. Yezîd'le ilgili olarak, onun bu ümmetin Fir'avun'u olduğundan bahseden birkaç hadisi, kabul sadedinde zikreder¹⁵¹³. Aslında, “mevzû hadis” denilen, Hz. Peygamber'in söylemedikleri, ona ait olmayan, bilerek ona nispet edilen sözlerin¹⁵¹⁴, değişik amaçlarla uydurulup “hadis” diye ortaya atılan sözleri tek tek inceleyen, sünnet-i seniyyeyi, temiz bünyesine yaraşmayan yabancı unsurlardan arındıran hadis türünün, adet olarak epey bir yekûn tuttuğunu¹⁵¹⁵, örneğin ; Muâviye aleyhinde birçok hadis uydurulduğunu, fitnenin gönüllerde uyandırdığı tarafgirlik duygusu ile Şiiler'in ve muhalifleri olan Muâviye taraftarlarının birbirlerine mukabele ederek sürdürdükleri hadis üretme hareketinin Emevî ve Abbâsî hükümetleri zamanında da devam edegeldiğini, her devirde müfrit taraftarların, destekledikleri siyâsî grupların emellerine hizmet edecek istikamette hadis uydurabildiklerini¹⁵¹⁶, kavmiyetçilik, bölgecilik, tarafgirlik, fırkacılık vb. sebeplerle uydurulmuş hadislerin varlığını¹⁵¹⁷, siyâsî baskıların, uzman hukukçuların içtihatları üzerinde de etkili olduğunu, hatta Emevî ve Abbâsî sultanlarının, kendi çıkar ve konumlarına ters düştüğünde, fukahanın içtihat ve beyanlarına müdahale edip kısıtlayıcı tedbirlere başvurduğunu¹⁵¹⁸ vb. hususları hesaba kattığımızda, İbn Kesîr'in, Muâviye ve oğlu Yezîd hakkındaki uydurma hadisler hususunda isabetli bir tespitte bulunduğunu; ancak, Velîd b. Yezîd'in “bu ümmetin firavunu” olduğunu belirten hadisleri kabul tarzında zikrederken¹⁵¹⁹ meseleyi aynı bakış açısıyla ele almamakla isabetli davranmadığını söyleyebiliriz.

el-Bidâye'de bazı halîfelerin birtakım batıl inançlarına da rastlayabilmekteyiz. Muâviye'nin, göbeğinde siyah bir ben bulunan bir hanımını, bu benin onun kocasının

¹⁵¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 434, 647, 649

¹⁵¹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 169

¹⁵¹⁴ Bkz: ez-Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, müt: Ahmed Naim, D.İ.B. Yay., 7. Baskı, Ankara, 1982, I, 282; Dîni Kavramlar Sözlüğü, Komisyon, D.İ.B. Yay., Ankara, 2006, s. 440.

¹⁵¹⁵ Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniv. İ.F.V. Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1996, s. 147.

¹⁵¹⁶ Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler Menşei Tanıma Yolları Tenkidi*, Marmara Üniv. İ.F.V. Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2002, s. 33-37.

¹⁵¹⁷ Çakan, İsmail Lütfî, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usulü*, Marmara Üniv. İ.F.V. Yay., 17. Baskı, İstanbul, 2008, s. 134.

¹⁵¹⁸ Yaman, Ahmet, *İslâm Hukukunun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyaset-Hukuk İlişkisi*, Esra Yay., İstanbul, 1999, s. 108.

¹⁵¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 168-169.

öldürüleceği mânâsına geldiği için o hanımını boşaması¹⁵²⁰; Hişâm b. Abdülmelik'in ilm-i nücumdan anlayanların, kendisinin 33 güne kadar öleceği şeklindeki iddialarına çok üzülmesi¹⁵²¹ örnek olarak verilebilir.

Bu iki örnekte de müşterek nokta, her iki halîfenin de ölümleriyle ilgili olarak bu menfi haberlerden etkilenmiş olmalarıdır. Muâviye kendince, işini halletmiş; Hişâm ise sadece üzülebilmıştır.

3.2.10. Hz. Ali ve Evladına Yaklaşımları Bakımından Emevî Halîfeleri

Hilafetin Muâviye ile birlikte Emevîler'e geçmesiyle, muhalif grup olarak görülen Hz. Ali ve yakınları ile taraftarlarına karşı bir karalama, yıldırma ve baskı politikasının gündeme gelmiş, bu karşı duruş farklı şekillerde tezahür etmiş, gerek işbaşındaki ve gerekse taşra görevlilerinin söylem ve uygulamalarına da yansımıştır.¹⁵²² Bu nedenle *el-Bidâye*'de de Emevî halîfelerinin Hz. Ali ve evladına karşı tutum ve yaklaşımlarının nasıl ele alındığının önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu konudaki bilgilere baktığımızda, halîfeler arasında Hz. Ali ve evladına karşı en olumsuz tavrı takınan halîfenin Yezîd b. Muâviye olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Ali'ye lanet okunması hususundaki en sert tavrı gösteren halîfe ise Hişâm b. Abdülmelik olmuştur. Bazı kaynaklarda bahsedilen, Ömer b. Abdülaziz'in hutbede Hz. Ali'ye lanet okumayı kaldırdığı şeklindeki bir kayda *el-Bidâye*'de rastlayamadık. Ancak Ömer, Hz. Ali evladına iyi davranmıştır. Ayrıca İbn Kesîr, tahkimin neticesinde, Hz. Ali'nin, namazında Muâviye'ye lanet okuduğu; Muâviyenin de, Ali'ye namazında lanet okuduğu şeklindeki rivayetlerin sahih olmadığını söylemiştir.¹⁵²³

3.2.11. Hitabet, Fesahat, Belağat, Şiir Yönünden ve Bazı Hutbeleri ve Duaları Bakımından Emevî Halîfeleri

Hitabet, fesahat, belağat ve şiir bakımından Emevî halîfelerine baktığımızda Muâviye'nin, oğlu Yezîd'in, Abdülmelik'in, Süleyman b. Abdülmelik'in, Ömer b. Abdülaziz'in şiir bilen, şiir okuyan, hitabet, fesahat, belağat sahibi halîfeler olarak

¹⁵²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 681-682

¹⁵²¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 158

¹⁵²² Varol, M. Bahaüddin, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İSTEM*, Yıl: 4, Sayı: 8, 2006, s. 83-107.

¹⁵²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, X, 575-576

tanıtıldığını görürüz. Bunlar arasında özellikle Abdülmelik ile Ömer'in dili düzgün konuşma, telaffuzda hata yapmamaya özen gösterdiklerini söyleyebiliriz.

Söyledikleri sözler yönüyle halîfelere baktığımızda bu konuda, yine Ömer'in, Muâviye'nin, Abdülmelik'in ve Süleyman'ın dikkatleri çektiğini söyleyebiliriz. Örnek olarak verilen sözleri; muhtevaları bakımından derin mânâları ihtiva eden, nasihat içerikli, veciz ve beliğ sözler olarak tanımlayabiliriz. Aslında bu sözler, bizde halîfelerin derin hayat tecrübelerine ve ilmi durumlarına dayanarak sarf ettikleri ve onların kültürel, ilmî, dînî ve fikrî yönelimlerini, donanım ve birikimlerini müspet mânâda yansıtan düşünce mahsulleri olduğu fikrini uyandırmıştır. Aynı durumun halîfelerin hutbeleri için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bu yönleri bakımından halîfeleri değerlendirdiğimizde İbn Kesîr'in, halîfelerin ilk ve son hutbelerini çoğunlukla verdiğini, bazı halîfelerin hutbelerine çok az yer verirken, bazılarının kine fazlasıyla yer verdiğini söyleyebiliriz. Bu yönüyle hutbelerine en fazla yer verilen halîfeler Muâviye ile Ömer olmuştur. Halîfelerin ilk hutbeleri genellikle, kendinden önceki halîfeyi yâd etme, yönetim tarzını açıklama ve ilk icraatlarını haber verme şeklindedir. Örneğin Yezîd b. Muâviye'nin ilk hutbesi¹⁵²⁴ ve Yezîd b. Velîd'in ilk hutbesi¹⁵²⁵ böyledir. Halîfelerin son hutbeleri ise genellikle, vasiyet ve nasihat içerikli olmuştur. Hutbeleri açısından bazı halîfeleri değerlendirdiğimizde Muâviye'nin hutbelerinin; bazı hususlarda kendini savunmaya, otoriteyi sağlamaya yönelik olup veciz nasihatler içerdiğini, Abdülmelik'in hutbelerinin ve nasihatlerinin, meseleleri kılıçla çözüme kavuşturmaya yönelik olduğunu, Ömer'in hutbelerinde mutlaka dünya hayatının geçiciliğine, salih ameller işlemeye, ölümün hakikatine ve hesap gününün çetinliğine vurgu yaptığını, Süleyman'ın da nasihat içerikli hutbelerinin olduğunu söyleyebiliriz. Muâviye b. Yezîd ise kendisinden sonra hiç kimseyi tayin etmemeye yönelik bir hutbe irad etmiştir.

el-Bidâye'de, halîfelerin bazı dualarına da yer verilmiştir. Bu duaların bazısı halîfelerin son demlerinde yaptıkları dualar olup, bazısı da çeşitli vesilelerle yaptıkları dualardır. Bunların, mahiyetleri itibariyle örnek dualar niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁵²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 459

¹⁵²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 186-187

3.2.12. Fizikî Özellikleri Bakımından Emevî Halîfeleri

İbn Kesîr'in, halîfelerin fizikî özellikleri hakkında naklettiği bilgiler, bazen bir cümle, bazen de birkaç cümleden ibaret olmuştur. Bu aktarımlarda; genel görüntüsü itibariyle vücudun şekli, saçın rengi, kıvrıcıklığı, saç tellerinin inceliği-kalınlığı, sakalın gürlüğü-seyrekliliği, saç-sakalın hangi renge boyandığı, başın şekli, büyüklüğü, küçüklüğü, yuvarlaklığı, yüzün güzelliği, tenin rengi, ağzın genişliği-darlığı, boynun inceliği-kalınlığı, kaşların bitişikliği-ayrıklığı, burnun şekli, gözlerin iriliği, ufaklığı veya şaşılığı, yüzde bulunan birtakım hastalık izleri, dudakların şekli, vücutta ben olup olmadığı gibi bazı özellikler üzerinde durulmuştur.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbrahim b. Velîd hariç olmak üzere, 13 Emevî halîfesinin fizikî özelliklerinden bahseden İbn Kesîr, halîfelerin bedenî hususiyetlerini bir övgü ya da yergi tarzında ele almamış, yalnızca bu konudaki rivayetleri nakletmekle yetinmiştir.

3.2.13. Giyim-Kuşamları ve Yeme-İçme Durumları Bakımından Emevî Halîfeleri

İbn Kesîr bazı halîfelerin yeme-içme durumlarıyla ilgili de birtakım bilgiler vermiştir. Muâviye'nin, Süleyman'ın ve Velîd b. Yezîd'in obur halîfeler olduğundan, Ömer'in sert ve lezzetsiz şeyleri sevdiğinden, Hişâm'ın iştahsız olup az yemekten yakındığından bahsetmiştir. İbn Kesîr'in, Muâviye'nin çok yemek yemesini Hz. Peygamber'in bu husustaki bir sözü ile ilişkilendirmesi, aslında müellifin tarihî olaylarla âyet ve hadisler arasında bağlantı kurarak hadiseleri bu zaviyeden izaha kalkışma hususundaki gayretinin açık bir örneğidir. Süleyman'ın oburluğu konusundaki itirazıysa son derece yerindedir. Zira o, buna itiraz ederken, onun zarif, nazenin bir yapıda olduğu şeklindeki nakillere dayanarak naklî delilini, insan midesinin ancak hacmi kadar yiyeceği alabileceğini söyleyerek aklî delilini söylemiş ve buna benzer rivayetlerin Abbâsîler'e yaranmaya çalışan tarihçilerin aldatmacalarından olduğunu söyleyerek meselenin arka planı hakkındaki değerlendirmesini yapmıştır. Zaten, Süleyman'ın oburluğu hakkında anlatılanlar, daha ilk cümlesinden itibaren “*Bu kadarı da olamaz*” derirtecek türden aktarımlar olup yanlışlıklarını ispat için derin aklî melekeleri harekete geçirmeye ihtiyaç olmayan birtakım gayr-i aklî ve mesnetsiz nakiller türünden rivayetlerdir.

Dolayısıyla bu, İbn Kesîr'in dediklerini destekler mahiyettedir. Ayrıca burada, tarihî hakikatlerin korunmasını ve yaşatılmasını sağlamak amacıyla yönelik olan tarihçilikte ve tarih yazıcılığında taraf tutmanın her zaman görülebileceğini, en tarafsız tarihçinin bile, yaşadığı zamanın ve ülkesinin insanı olduğunu¹⁵²⁶, tarihî kaynaklara siyâsî otoritelerin etkisinin de olabileceğini hatırlatmak isteriz.¹⁵²⁷ Bu bağlamda Abbâsîler devrindeki mücadelenin, Arap sultasına karşı zaman zaman dozu değişen hareketlerin büyük bir edebî cereyan doğurduğunu¹⁵²⁸ Arapların geçmişten gelen kabilecilik ve soy üstünlüğü (asabiyet) duygularının tesiri ile hakimiyetlerine aldıkları topluluklara ikinci sınıf muamelesi yapmaya başlayınca, buna karşılık yabancıların da zaman içinde Araplar aleyhine siyâsî ve edebî güç ve imkanlarıyla faaliyet gösterme çabalarını da unutmamak gerekecektir.¹⁵²⁹ Bununla beraber, tarihçilerin de zaman zaman his ve duygularına kapılarak gerek geçmişteki olaylar ve şahsiyetler hakkında, gerekse kendi zamanlarında vuku bulan hadiseleri aktarırken övgü ya da yergide aşırı davranma zaafına düştüklerini, İslâm tarihinde tedvin faaliyetinin başladığı devrenin tarih sahnesinden Emevîler'in silinip Abbâsîler'in işbaşına geldiği devre olduğunu, Abbâsîler'in genellikle Ömer b. Abdülaziz hariç, tüm Emevî idarecilerini alabildiğine kötülediklerini de hesaba katmak gerekir.¹⁵³⁰ Dolayısıyla tarihin, bir yönüyle tarihçinin görüşüne, ideolojisine, dînine, kaynaklarının durumuna ve bütün bunların bir değerlendirmesi olan yorumuna bağlı olduğunu¹⁵³¹, tarihi rivayetleri, onların mevcut biçimlerini ve bağlamını değerlendirirken; tasvir edilen olay hakkında bu rivayetlerin verdikleri sahit ya da sahit olmayan bilgiler, bir rivayetin gerçek yazarlarının niyeti ya da hesabı, nihâî derleyicinin ikinci dereceden niyeti şeklindeki en az üç anlam düzeyinin farkında olmamız gerektiğini¹⁵³² hatırlatmanın, yerinde olacağını ifade etmek istiyoruz.

¹⁵²⁶ Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1991, s. 20-21

¹⁵²⁷ Sırma, İhsan Süreyya, *İslâm ve Tarih*, Beyan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1991, s. 96.

¹⁵²⁸ Hatiboğlu, Mehmet Said, *Hilafetin Kureyşliliği İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Kitabiyat, 1. Baskı, Ankara, 2005, s. 118.

¹⁵²⁹ Apak, Âdem, "Şuûbiyye Hareketinin Tarihî Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyye'ye", s. 18.

¹⁵³⁰ Önkâl, Ahmet, "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar*, Cilt: 6, Sayı: 3, 1992, s. 189-190.

¹⁵³¹ Sırma, İhsan Süreyya, *Tarih Şuuru*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 230.

¹⁵³² Humphreys, R. Stephen, *İslâm Tarih Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması-*, çev: Murtaza Bedir/Fuat Aydın, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 150-151.

İbn Kesîr halîfelerin giyim-kuşamlarıyla ilgili hemen hemen hiç bilgi vermemiştir. Bu konudaki bilgiler ise ancak satır arası bazı aktarımlardan ibaret kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında; Süleyman'ın, başına yeşil bir sarık sarıp yeşil bir sergi üzerine oturup etrafını yeşil şeylerle süsleyen biri olduğundan; Ömer'in kaba kürk giyen, halîfe olduktan sonra da kaba kumaştan yapılmış yamalı bir gömlek giyen ve iyice kirlenmeden onu yıkamayan biri olduğundan ve Hişâm'ın, halîfelikten önce giydiği kaftanı, halîfe olduktan sonra da giydiğinden bahsedilmiştir. Bu konudaki bilgilere neredeyse hiç değinilmemesi, bu husustaki rivayetlerin azlığından kaynaklanmış olabilir.

3.2.14. Vefat Etmeden Önceki Son Durumları ve Son Sözleri Bakımından Emevî Halîfeleri

Halîfelerin bu dünyadan göçmeden önceki son sözlerinin, son durum ve davranışlarının onların kişilikleriyle ilgili derin tahlillerin kapısını açabilecek birer anahtar niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu sözlerin, kişinin o anki halini veya mazi ile ilgili birtakım duygu ve düşüncelerini ya da istikbali ile ilgili bazı ümit veya korkularını yansıttığını göz ardı edemeyiz. Bu açıdan baktığımızda; halîfelerin son sözlerinden bazılarının ölümden kaçış olmadığı hakikatini kabullenme, geçmişte yapılan bazı şeylere pişmanlık duyma ve bu hususta Allah'ın engin rahmetine sığınma mahiyetinde olduğunu görüyoruz. Örneğin Muâviye'nin, Abdülmelik'in, Yezîd b. Muâviye'nin son sözleri buna örnek olarak gösterilebilir. Ömer b. Abdülaziz'in son sözü, Kur'an'dan bir âyet; Velîd b. Abdülmelik'ininki ise tesbih, tahmid ve tehlilden oluşan bir zikir olmuştur. Yezîd b. Velîd'in son sözü hüznle dolu bir çırpınış, Hişâm'ın sözü ise yalnızca amelle başa kalma farkındalığı ve tek kurtuluşun Allah'ın rahmeti olduğu fikri üzere kurulu bir söz, Süleyman'ınki ise küçük çocuklarını geride bırakma kaygısı ve rahat bir mekan isteği üzerine kuruludur. Halîfelerin ölüm nedenlerine baktığımızda; bazılarının birtakım hastalıklar neticesinde vefat ettiğini, bazılarının da öldürüldüğünü görüyoruz. Öldürülenlerden ikisi (Velîd b. Yezîd ve Mervân b. Muhammed) meydana gelen isyan hareketleri neticesinde öldürülmüşlerdir. Burada, Yezîd b. Abdülmelik'in, fasıklığı sebebiyle öldürüldüğünü belirtmekte fayda vardır. Mervân b. Hakem ise âile içi bir intikam neticesinde öldürülmüştür. Mervân b.

Hakem, Ömer b. Abdülaziz gibi bazı halîfelerin zehirlenerek katledildiklerine dair de birtakım anlatımlar vardır.

3.2.15. Hilafet Süreleri ve Vefat Yaşları Bakımından Emevî Halîfeleri

Hilafet süreleri ve vefat yaşları itibariyle halîfelere baktığımızda Abdülmelik, Hişâm, Muâviye ve Velîd b. Abdülmelik'in en uzun süre halîfelik yapan halîfeler olduğunu; halîfelerin büyük çoğunluğunun ise beş yıllık süreyi bile dolduramadığını, bazılarının sadece birkaç ay halîfelik yaptığını, İbrahim b. Velîd'in ise halîfelikten hal' edildiğini söyleyebiliriz. En uzun süre yaşayan halîfeler ise Muâviye, Abdülmelik, Mervân b. Muhammed olmuştur.

3.2.16. Diğer Bazı Özellikleri Bakımından Emevî Halîfeleri

el-Bidâye'de halîfelerin, hilafetlerinden sonraki biyografileri daha tafsilatlı bir şekilde ele alınmakla beraber, halîfeliklerinden önceki durumlarına da bazen uzunca, bazen de özet bir şekilde değinilmiştir. Bu arada, bazı halîfelerin çocukluklarıyla, yetişme tarzlarıyla ve gençliklerindeki faaliyetleriyle ilgili bilgilere de rastlamak mümkündür. Örneğin Ömer b. Abdülaziz'in henüz çocukken ölümü hatırlayıp ağladığı¹⁵³³, Velîd b. Abdülmelik'in ebeveyni tarafından lüks ve refah içinde büyütüldüğü için şमारıp edepsizce büyüdüğü¹⁵³⁴ vb. örneklere rastlanılabilir. Halîfeler arasında çocukluklarıyla ilgili daha detaylı bilgilerin verildiği halîfeler; Ömer b. Abdülaziz, Muâviye ve oğlu Yezîd olarak sıralanabilir. Esasen bu türden bilgilerin, insanın kişiliğini tespit etmekte ne kadar önem taşıdığı bilinen bir husustur. Çünkü özellikle kişilik hususunda, insanı bir bütün olarak değerlendirmek, kişiyi daha doğru sonuçlara ulaştırır. Zira insan hayatının her kesiti, uzunca bir zincirin birbirine sıkıca bağlı halkaları gibidir. Bu nedenle hayatın kesitlerini birbirinden ayrı ve bağımsız halkalar olarak ele almak yanlış neticelere götürebilir. Bu yönüyle eserdeki bu nevi malumatın ehemmiyet arz ettiğini söyleyebiliriz. Bu türden bilgiler kişinin çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık devrelerindeki durumunu mukayese imkanı da sağlamaktadır. Bu bağlamda İbn Kesîr, halîfe olmadan önceki durumuyla, halîfe olduktan sonraki durumunda değişiklikler meydana gelen bazı halîfelere de

¹⁵³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 678

¹⁵³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 605

değirmiştir. Örneğin; halife olmadan önce âbid, zâhid ve fakîh kimselerden olup mescide devam eden ve Kur'ân okuyan biri olan Abdülmelik¹⁵³⁵, halife olunca mushafi kapatıp “Bu, seninle son görüşmemizdir” demiş¹⁵³⁶; Mervân b. Hakem ise kendisindeki değişikliği “40 seneden beri Allah'ın kitabını okurum; şimdi ise bu kan akıtma işine bulaştım”¹⁵³⁷ sözüyle ifade etmiştir. Bununla beraber halîfeliğinden önce sergilediği birtakım özellikleri, halîfeliğinden sonra da sürdüren halîfeler de olmuştur. Örneğin küçükken liderlik vasıflarına sahip biri olarak görülen Muâviye¹⁵³⁸, halîfeliğinde de lider bir şahsiyet olmuştur¹⁵³⁹. Aynı şekilde, halîfeliği sırasında içki içtiği için eleştirilen Yezîd b. Muâviye¹⁵⁴⁰, gençliğinde de içki içen biriydi.¹⁵⁴¹

İbn Kesîr, halîfelerin yüzüklerinin üzerindeki yazılara varıncaya kadar detaylı bilgiler vermiştir. Konunun *el-Bidâye*'de ne kadar detaylı olarak işlendiğine dair bir örnek teşkil etmesi bakımından bu rivayetleri de, tafsilatlı anlatımın bir örneği niteliğinde burada nakletmek istiyoruz. Buna göre: Muâviye'nin yüzüğünün üzerinde “*Her amelin bir karşılığı vardır*” (li kulli amelin sevâbun) veya “*Kuvvet, ancak Allah iledir*” (lâ kuvvete illâ billâh) yazısı vardı.¹⁵⁴² Yezîd b. Muâviye'nin yüzüğünde “*Yüce Allah'a iman ettim*” (âmentu billahi'l-azîm) yazısı¹⁵⁴³; Mervân b. Hakem'in yüzüğünde “*el-izzetu lillâh*” veya “*Azîz ve rahîm olan Allah'a iman ettim*” (âmentu bi'l-azîzi'r-rahîm) yazısı¹⁵⁴⁴; el-Velîd b. Abdülmelik'in yüzüğünde “*Samimi olarak Allah'a iman ettim*” (u'minu billâhi muhlisan) veya “*Ey Velîd! Şüphesiz ki öleceksin*” (yâ Velîdu inneke meyyitun) yazısı¹⁵⁴⁵; Süleyman'ın yüzüğünde “*İhlaslı olarak Allah'a iman ettim*” (amentu billâhi muhlisan) yazısı¹⁵⁴⁶; Hişâm'ın yüzüğünde “*Hüküm, hikmet sahibi Hakem'e aittir*” (el-hukmu li'l-Hakemi'l-Hakîm) yazısı¹⁵⁴⁷;

¹⁵³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 378

¹⁵³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 381

¹⁵³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 708

¹⁵³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 398

¹⁵³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 458

¹⁵⁴⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 653

¹⁵⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 641

¹⁵⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 429

¹⁵⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 659

¹⁵⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI, 713

¹⁵⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 606

¹⁵⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII, 643

¹⁵⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 158

Yezîd b. Velîd'in yüzüğünde ise “*Ululuk, Allah'a mahsustur*” (el-azametu lillâh) yazısı¹⁵⁴⁸ vardı.

Sözkonusu bu halîfeler dışında kalan diğer halîfelerin yüzüklerindeki yazılarla ilgili bir kayda rastlayamadık. Muâviye'nin ve Mervân b. Hakem'in yüzüklerindeki yazıyla ilgili farklı iki rivayet nakledilmekle beraber, sözkonusu diğer halîfeler için bir tek rivayet nakledilmiştir. Yazıların mahiyeti; yüce Allah'a bağlılık, O'na iman ve imanın keyfiyetiyle ilgilidir. Çoğunluğunda; kuvvetin, izzetin, hükmün ve yüceliğın Allah'a mahsusiyeti üzerinde durulmuştur. Bazılarında ise Allah'a imanın keyfiyeti “İman ettim... ihlaslı olarak... samimi olarak...” şeklinde belirtilmiştir.

Bu kısımda ele aldığımız hususlara genel olarak baktığımızda şunları söyleyebiliriz:

İbn Kesîr, halîfelerin biyografilerini detaylı bir şekilde sunmaya gayret göstermiş, ancak bazı halîfelerin hayat hikâyelerine uzunca yer verirken, bazılarını kısaca değinmiş, kişilik özellikleri itibarıyla onların hem olumlu, hem de olumsuz niteliklerini vermiş, dînî ve ilmî durumları bakımından halîfeleri, tamamen olumlu, tamamen olumsuz ve hem olumlu hem olumsuz özellikleri taşıyan halîfeler şeklinde bir tasnife tabi tutmuş, bu arada başka mezheplere mensup halîfeleri, hadis nakleden, kendilerinden hadis nakledilen ve haklarında hadis uydurulan halîfeleri de belirtmiş, bu konuda bazı değerlendirmelerde bulunmuş, halîfelerin halîfe olmadan önceki hayatlarına da bazen uzunca, bazen de özet bir şekilde değinmiş, bununla bağlantılı olarak halîfelerin hayatlarında kişilikleri yönüyle geçirdikleri bazı değişimlerden bahsetmiş, onların örnek aldıkları veya almak istedikleri kişilere satır aralarında değinmiş, hitabet, fesahat ve belağat yönünden de halîfeleri ele alarak onların bu husustaki kabiliyetlerini ve yetersizliklerini belirtmiş, onların sözlerine, onlar hakkında söylenen sözlere, hutbelerine, dualarına, nasihatlerine yer vererek, birbirlerini nasıl tanımladıklarına da değinmiş, künye ve lakapları, fizikî özellikleri, bazı icraatları, batıl inançları, yeme-içme alışkanlıkları, Hz. Ali ve evladına yaklaşımları, hilafet süreleri ve vefat yaşları, son sözleri ve vefat anındaki durumları yönünde de onları anlatmaya gayret göstermiştir.

¹⁵⁴⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIII, 193

Son olarak; bu konunun birçok farklı yönlerden, değişik bakış açılarıyla, başka yöntemlerle ele alınabileceğini ifade etmek isteriz. Halîfelerin kişiliklerini incelerken, terim olarak umûmî bir hayat tarzını, bir grup davranış kuralını, davranış kuralları veya hayat tarzları üzerinde yapılan fikrî bir araştırmayı ifade eden ahlakî yöne¹⁵⁴⁹, ayrıca halîfelerin “*tabîi ahlak*” denilen ve bir kısmı doğuştan gelen, değiştirilmesine imkan bulunmayan huylarına, “*mükteseb ahlâk*” denilen, akıl ve düşünceyle, cemiyetin tesirleriyle dıştan gelen ve insanın kendi ihtiyar ve iradesiyle kazanılmış ahlâkına¹⁵⁵⁰ ve bunların dışında kalıp kişinin şahsiyet özellikleriyle direkt ya da dolaylı olarak ilişkili başka hususlara da değinmeye çalıştığımızı belirtmekte de fayda vardır. Tanınmış birçok büyük şahsiyetin hayat hikâyelerinin, onları diğerlerinden farklı kılan faktörlerin, hayatlarında takip ettikleri yolların ve mâruz kaldıkları problemlere karşı takındıkları tavırları öğrenmenin, bir ilgi ve derin bir araştırma gerektirdiğinin¹⁵⁵¹ bilincinde olarak ve “*mutlak kötü insan*” gibi “*mutlak iyi insan*”ın beşer topluluğunda ancak nadir istisnalar kabilinden olduğunu, insanların ekseriyetle “*vasat insan*” tabakasında toplandığını¹⁵⁵² hesaba katarak konuyu ele almaya çalıştığımızı belirtmek istiyoruz. Ayrıca, İsmail Hakkı Atçeken’in; “Tarihî şahsiyetler, faaliyetleri ve kişilikleriyle leh ve aleyhlerinde birçok şeyler söylenen kimselerdir. Tarih içerisinde yaşamış bir şahsı olduğu gibi tanımak ve tanıtmanın zorluğu ortadadır. O dönemleri yaşamayan bizler, günümüze kadar ulaşabilen eserlerden istifade etmek suretiyle bir şahsı gözler önüne sermek zorundayız. Dolayısıyla, kişiler hakkında kesin hükümler vermek yerine, elde mevcut bilgiler ışığında değerlendirmeler yapmak ve nihai kararı Allah’a bırakmanın uygun olacağı kanaatindeyiz. Ancak bu tavır, bazı olayları örtbas etme ve gizleme olarak algılanmamalıdır. Tüm olaylar, en ince ayrıntısına kadar ortaya çıkarılarak değerlendirilmeli, sadece, insanların cennet veya cehenneme gideceğine dair karar Allah’a bırakılmalıdır”¹⁵⁵³ şeklinde çizdiği çerçevenin bu tür çalışmalarda uyulması

¹⁵⁴⁹ Kılıç, Recep, *Ahlakın Dini Temeli*, T.D.V. Yay., 2. Baskı, Ankara, 1996, s. 2.

¹⁵⁵⁰ el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil (v. 256/870), *İmam Buhari'nin Derlediği Ahlak Hadisleri (el-Edebu'l-Müfred)*, Tercüme ve Şerh: Ali Fikri Yavuz, Alperen Yay., 1. Baskı, 2002, Mütercimim Önsözü, c. I, s. 9.

¹⁵⁵¹ Gazali, Muhammed, *Fıkhu's-Sîre*, çev: Resul Tosun, Risale Yay., İstanbul, 1987, s. 9

¹⁵⁵² Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, Yenişafak Kültür Armağanı, Ankara, 2003, c. I, s. 5

¹⁵⁵³ Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, s. 265.

zarûrî olan, serlevha niteliği taşıyan prensipler ortaya koyduğunu belirtmekte de fayda mûlahaza ediyoruz.

3.3. Murûcu'z-Zeheb ve el-Bidâye ve'n-Nihâye'de Emevî Halîfelerinin Kişilikleriyle İlgili Benzer Yönlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi

Hem Mes'ûdî, hem de İbn Kesîr halîfelerin tahta geçiş sıralamalarında müttefiktirler. Halîfelerin bazı kişilik özelliklerini, onların hayatlarından örnekler vererek nakletme hususunda her iki kaynakta birbirine benzer bir metot mevcuttur. Her iki eserde de halîfelerle ilgili müstakil başlıklar açılarak halîfelerin biyografileri ele alınmıştır. Her iki kaynakta da halîfelerin bazı kişilik özellikleriyle ilgili birbirine benzer bazı ifadeler ve örneklere değinilmiştir:

Örneğin Muâviye'nin siyasetçi biri olup iyi bir yönetici olduğu¹⁵⁵⁴, oğlu Yezid'in içki düşkünü olduğu¹⁵⁵⁵, Muâviye b. Yezid'in halifelikten hoşlanmadığı ve kendi yerine başkasını tayin etmediği¹⁵⁵⁶, Mervân b. Hakem'in ölüm nedeni¹⁵⁵⁷, Abdümelik'in kan akıtma hususunda çok cüretli olduğu¹⁵⁵⁸, Velîd b. Abdümelik'in iyi konuşmadığı, kardeşi Süleyman'ın ise fasih konuşan biri olduğu¹⁵⁵⁹, Ömer'in dindar ve zahid biri olduğu¹⁵⁶⁰, Yezîd b. Abdümelik'in Habbâbe adındaki bir cariyeye olan tutkunluğu¹⁵⁶¹, Hişâm'ın cimri olduğu¹⁵⁶², Velîd b. Yezîd'in fasık, ahlaksız biri olduğu¹⁵⁶³, Yezîd b. Velîd'in halka ve orduya verilen bir kısım erzakı kıstığı¹⁵⁶⁴ vb. bilgilere rastlamak mümkündür.

Muâviye b. Yezîd ve İbrahim b. Velîd hakkındaki bilgilerin azlığı açısından da her iki kaynakta benzerlik mevcuttur. Aynı şekilde Muâviye, Abdümelik, Ömer gibi bazı halîfelerin daha detaylıca işlenmesi konusunda da bir benzerlikten bahsolunabilir. Her iki müellifte de bazı halîfeler hakkında olumsuz mânâdaki birtakım aşırı değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Örneğin Mes'ûdî, Yezîd b.

¹⁵⁵⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, s. 41, 45, 223; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 438-439.

¹⁵⁵⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, s. 77; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 617, 659.

¹⁵⁵⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, s. 82, 45, 223; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 663.

¹⁵⁵⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 97-98; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 705.

¹⁵⁵⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 99; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 381.

¹⁵⁵⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 190; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 605-606.

¹⁵⁶⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 196; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 609, 699.

¹⁵⁶¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 207-210; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 14-15.

¹⁵⁶² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 217, 222; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 152-155.

¹⁵⁶³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 225; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 170, 175.

¹⁵⁶⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 234; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 183.

Muâviye'nin yaşantısının Fir'avun gibi olduğunu söylerken¹⁵⁶⁵ İbn Kesîr ise Velîd b. Yezîd'in bu ümmetin Fir'avunu olduğundan bahseden bazı hadisler nakletmiştir.¹⁵⁶⁶ Halîfelerin künye ve lakaplarını nakletme hususunda da bazı benzer bilgiler aktarılmıştır. Örneğin birçok halîfenin lakapları ve künyeleri hususunda ufak tefek farklılıklar haricinde, aynı bilgiler nakledilmiştir.

Her iki müellif de bazı halîfeleri hem olumlu, hem de olumsuz yönleri bakımından ele almak hususunda birbirine benzer bir yaklaşım sergilemişlerdir. Hem İbn Kesîr ve hem de Mes'ûdî Ömer'i tamamen olumlu yönleriyle tanıtmıştır. Her iki eserde de Yezîd b. Velîd ile Mervân b. Muhammed'in başka mezheplere mensubiyetleri söz konusu edilmiştir. Hem Mes'ûdî hem de İbn Kesîr, bazı halîfelerin ilk irad ettikleri hutbeleri de nakletmişlerdir. Gerek Mes'ûdî, gerekse de İbn Kesîr, başkalarının halîfeler hakkındaki birtakım sözlerine yer vermişlerdir. Bu yönden bir benzerlik olmakla beraber, bu konuda *el-Bidâye*'nin içeriğinin daha tafsilatlı olduğunu da ifade etmek gerekir.

Her iki kaynakta da halîfelerin kendilerini nasıl görüp tanımladıklarına dair bazı rivayetlere rastlamak mümkündür. Yine her iki kaynakta da, halîfelerin bazı dualarına ve sözlerine dair bilgiler mevcuttur. Bu açıdan bir benzerlikten bahsedebilirsek de *el-Bidâye* bu konuda daha zengindir. Yezîd b. Muâviye ve Velîd b. Yezîd, hem Mes'ûdî hem de İbn Kesîr tarafından en sert eleştirilen halîfeler olmuştur. Her iki kaynakta da bazı halîfelerin ilk defa yaptıkları bazı icraatlar söz konusu edilmiştir. Bazı halîfelerin batıl inançlarından da bahsedilmiştir. Halîfelerin Hz. Ali ve evladına yaklaşımları hakkında birtakım rivayetlerin nakledilmesi hususunda da hem Mes'ûdî'de hem de İbn Kesîr'de bazı bilgiler elde edilebilmektedir. *Murûc*'da da *el-Bidâye*'de de halîfelerin vefat yaşları ve hilafet süreleriyle ilgili bilgiler de verilmiştir. Bazı halîfelerin son anlarına dair birtakım bilgiler her iki kaynakta da zikredilmiştir. Ancak bu konuda *el-Bidâye* daha zengin bir malumat ihtiva eder.

¹⁵⁶⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 78.

¹⁵⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 169.

3.4. Murûcu'z-Zeheb ve el-Bidâye ve'n-Nihâye'de Emevî Halîfelerinin Kişilikleriyle İlgili Farklı Yönlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi

el-Bidâye'de yıllık metot esas alınarak olaylar sene sene anlatılırken, *Murûc*'da konular çeşitli başlıklar altında anlatılmıştır. Mes'ûdî Muâviye ve Ömer dışındaki halîfelerin dönemleri için “*Eyyâm*” tabirini kullanırken, İbn Kesîr, Abdülmelik'ten itibaren diğer halîfeler için “*Hilafet*” tabirini kullanmıştır. Ayrıca İbn Kesîr Yezîd b. Muâviye ve Muâviye b. Yezîd dönemi için “*İmâret*” ifadesini kullanırken, Mes'ûdî bu dönemler için “*Eyyâm*” tabirini kullanmıştır.

Mes'ûdî hadis rivayet eden halîfelerden bahsetmezken; İbn Kesîr, hadis rivayet eden ve kendilerinden hadis nakledilen halîfeleri belirtmiştir. Konuyu detaylı olarak ele alış bakımından İbn Kesîr halîfelerin biyografilerini daha tafsilatlı olarak ele almış, Mes'ûdî ise daha çok, halîfelerle ilgili anekdot türünden bazı olaylara değinmiştir. İbn Kesîr halîfelerin hayat hikâyelerini Mes'ûdî'ye göre çok uzunca ele almıştır. İbn Kesîr halîfelerin biyografileriyle ilgili özel bir başlık açarken, Mes'ûdî bu türden bilgileri siyasi tarihle karışık bir şekilde vermiştir. Halîfelerin hutbeleri, sözleri ve onlar hakkında başkalarının söyledikleri sözler bakımından *el-Bidâye*, *Murûc*'dan daha zengin bir kaynak olma özelliğine sahiptir. İbn Kesîr halîfelerin soy kütüklerini tam olarak belirtmeye özen gösterirken; Mes'ûdî bu konuda oldukça zayıf kalmıştır. Halîfelerin hilafetlerinden önceki hayatlarıyla, halîfe olduktan sonraki hayatlarını mukayese edebilme açısından *el-Bidâye*, *Murûc*'a nazaran çok daha detaylı bilgiler sunmaktadır.

Konular arasında irtibat kurarak mevzuyu sunmak hususunda *el-Bidâye*'nin *Murûc*'la kıyaslanamayacak bir üstünlüğü söz konusudur. İbn Kesîr, çoğunlukla, alıntı yaptığı kaynağı veya naklettiği rivayetin senedini zikretmeye önem vermesine rağmen; Mes'ûdî, alıntı yaptığı kaynağı veya naklettiği rivayetin senedini nadiren belirtmiş, buna dikkat etmemiştir. Halîfelerin künyeleri ve lakapları konusunda her iki müellifin de verdiği bilgiler hemen hemen aynı olmakla birlikte, bazı değişik bilgiler de nakledilmiştir: Örneğin İbn Kesîr Muâviye'nin, Abdülmelik'in, Süleyman'ın, Hişâm'ın künye ve lakaplarından bahsederken; Mes'ûdî bunlara hiç değinmemiştir. İbn Kesîr Mervân b. Muhammed'in “*el-Himâr*” lakabını çokça kullanırken, Mes'ûdî bu lakabı kullanmamıştır.

el-Bidâye halîfelerin fizikî özelliklerini belirtme konusunda *Murûc*'a göre çok daha tafsilatlı olup Mes'ûdî, tespitimize göre yalnızca Yezîd b. Velîd'in ve Mervân b. Hakem'in bedenî özellikleriyle ilgili bilgi vermiştir. Mes'ûdî Süleyman'ın oburluğuna dair aklın almayacağı bazı rivayetleri kabul ederken; İbn Kesîr, bu rivayetlerin birçoğunu nakletme gereği bile duymaksızın bunları reddetmiş, bunların bazı sebeplerden ötürü uydurulmuş olduğuna dikkat çekmiştir. İbn Kesîr'in, bazı halîfelerin özellikleriyle ilgili hususları hadislerle ilişkilendirerek izah etme çabası (örneğin Muâviye'nin doymak bilmeyişini bu konudaki bir hadisle ilişkilendirmesi, Velîd b. Yezîd'le ilgili olarak, onun bu ümmetin Fir'avun'u olduğuna dair bazı hadisler nakletmesi) Mes'ûdî'nin pek başvurmadığı bir metottur. Halîfelerin örnek aldıkları veya örnek almak istedikleri şahsiyetler bakımından *el-Bidâye*'de bazı bilgilere rastlamak mümkün iken *Murûc*'da bu konuda daha az bilgi vardır.

Halîfelerin birbirleri hakkında söyledikleri sözler bakımından *el-Bidâye* *Murûc*'a göre daha zengin bilgiler sunmuştur. Her iki kaynakta da bazı halîfelerin ilk defa yaptıkları bazı icraatları söz konusu edilmekle birlikte belirtilen icraatların içeriği yönüyle her iki kaynakta da birbirinden tamamen farklı şeylerden bahsedilmiştir. Yine her iki eserde de bazı halîfelerin batıl inançlarına dair bilgiler olmakla beraber; bu bilgiler, hem farklı halîfeler hakkında olmak ve hem de muhtevaları bakımından farklılıklar arz etmektedir. Halîfelerin giyim kuşamlarıyla ilgili hususlara *el-Bidâye*'de neredeyse hiç değinilmezken, *Murûc*'da bu konuda biraz daha fazla bilgi mevcuttur. Mes'ûdî halîfelerin kişilik özelliklerini genel olarak olumsuz şekilde ele alırken İbn Kesîr genellikle olumlu değerlendirmelerde bulunmuştur. Her iki eserde halîfelerin Hz. Ali ve evladına yaklaşımlarına dair bazı bilgiler bulunsa da bu bilgilerde birtakım farklılıklar mevcuttur. Örneğin *Murûc*'da Ömer'in, minberde Hz. Ali'ye lanet okunmasını yasakladığı belirtilirken, *el-Bidâye*'de böyle bir bilgi yoktur. İbn Kesîr halîfelerin yüzüklerindeki yazıları verirken Mes'ûdî, Velîd b. Abdülmelik'in yüzüğündeki yazı dışında bu konuda herhangi bir bilgi vermemiştir. Halîfelerin son durumları ve son sözleri hakkında *el-Bidâye*'de verilen bilgiler, *Murûc*'a göre çok daha tafsilatlıdır.

Murûc'da bahsedildiği halde *el-Bidâye*'de söz konusu edilmeyen; *Murûc*'da zikredilmediği halde, *el-Bidâye*'de mevzubahis edilen bazı farklı bilgilere rastlamak mümkündür: Örneğin Mes'ûdî, Muâviye'nin günlük yaşantısı hakkında detaylı

bilgiler vermesine rağmen¹⁵⁶⁷ İbn Kesîr böyle bir bilgi sunmamaktadır. İbn Kesîr, Yezîd b. Muâviye'nin yumuşak huyluluk, fasih konuşma, şecaat, yönetimde güzel görüş, iyi geçimlilik gibi bazı özelliklerini nakledeken¹⁵⁶⁸ Mes'ûdî bu hususlardan hiç bahsetmemiştir. *el-Bidâye*'de Mervân b. Hakem'in dînî yönünün kuvvetli oluşuna dair bazı bilgiler verilirken¹⁵⁶⁹ *Murûc*'da bundan bahsedilmemiştir. Mes'ûdî, Abdülmelik'te galip olan özelliğin cimrilik olduğunu söylerken¹⁵⁷⁰ İbn Kesîr buna değinmemiştir. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de Velîd b. Abdülmelik'in cüzzamlılara, kötürümlere, âmâlara yardımlarından bahsedilirken¹⁵⁷¹ *Murûc*'da buna değinilmemiştir. Mes'ûdî, Süleyman'ın giyim kuşamıyla ilgili detaylı bilgiler verirken¹⁵⁷² İbn Kesîr bu konulara değinmemiştir. İbn Kesîr, Ömer'in çocukluğu ile ilgili bilgiler aktarırken¹⁵⁷³ *Murûc*'da bu bilgiler yoktur. Mes'ûdî, Yezîd b. Abdülmelik'in Sellâme el-Kass adındaki bir cariyesine olan sevgisinden bahsederken¹⁵⁷⁴ İbn Kesîr bundan bahsetmemiştir. *Murûcu'z-Zeheb*'de Hişâm'ın Medine'den bir komedyen getirmek isteyip sonra bundan vazgeçmesi söz konusu edilirken¹⁵⁷⁵ *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de böyle bir bilgi yoktur. *Murûc*'da Velîd b. Yezîd'in, İbn Âişe'nin apış arasını öpecek kadar terbiyesiz olduğundan bahsedilirken¹⁵⁷⁶ *el-Bidâye*'de böyle bir kayıt yoktur. İbn Kesîr, Yezîd b. Velîd'in salih, dindar, muttaki, adil ve hayırhah olduğunu söylerken¹⁵⁷⁷ Mes'ûdî bundan bahsetmemiştir. *Murûc*'da Mervân b. Muhammed'in tarihe olan merakından bahsedilirken¹⁵⁷⁸ İbn Kesîr'de böyle bir bilgi yoktur.

Kuşkusuz ki Mes'ûdî ile İbn Kesîr'in Emevîler Dönemi'ni ve Emevî Halîfeleri'ni ele alışları arasında daha birçok benzerliklerden ve farklılıklardan bahsedilebilir. Burada bu konuyu her yönüyle değil, yalnızca genel hatlarıyla ve örnek türünden bazı tespitlerle ele almaya çalıştığımızı ifade etmek istiyoruz.

¹⁵⁶⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 39-41.

¹⁵⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 646.

¹⁵⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 706-707.

¹⁵⁷⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 99.

¹⁵⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 609.

¹⁵⁷² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 184-186.

¹⁵⁷³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 678-679.

¹⁵⁷⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 207.

¹⁵⁷⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 221-222.

¹⁵⁷⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 228.

¹⁵⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 176, 192.

¹⁵⁷⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 256.

SONUÇ

Yaklaşık 90 küsur sene hüküm süren Emevî Devleti (41-132/661-750), İslâm tarihi sayfaları arasında yerini almış, bu devletin idarecileri olan halifeler de gerek yönetim tarzları, halkla ilişkileri, siyasî icraatlardaki ve fetih hareketlerindeki başarıları veya başarısızlıkları vb. yönlerle ve gerekse de kişilikleri, yaşam tarzları ve hayat hikâyeleri vb. açılardan da İslâm tarihi kaynaklarında sözkonusu edilmişlerdir. Klâsik İslâm tarihi anlayışına göre her ne kadar siyasî tarihe daha çok önem verilmiş olsa da, bu siyasî tarihin birinci derecede aktörleri olan yöneticilerin ahlaklarının, kişiliklerinin, yaşam tarzlarının vb. siyasî tarihten tamamen ayrı düşünülmemeyeceği de kabul edilebilir bir husus olarak ortadadır. Hatta bu yüzdendir ki Emevîler'in yıkılış nedenleri arasında, Emevî halifelerinden bazılarının, halkın nefretini uyandıran bir yaşam tarzı sergilemeleri, olumsuz bazı kişilik özelliklerine sahip oluşları şeklinde birtakım haklı mülâhazalarda da bulunulmuştur.

İslâm tarihi kaynaklarında Emevî halifelerinin kişilikleriyle ilgili bilgilere hem siyasî tarih içinde, hem de halifelerle ilgili müstakil başlıklar altında ulaşmak mümkündür. Bu kaynaklardan biri de *Murûcu'z-Zehab*'tir. Mes'ûdî bu eserinde her halifeyle ilgili bir başlık açmış ve bu başlık altında, sistematik bir tarzda olmamakla beraber, halifelerin kişilikleriyle ilgili birçok bilgiler vermiştir. Genel olarak bakıldığında Mes'ûdî'nin Emevî halifelerinin kişilikleriyle ilgili yaklaşımı, olumsuz olmuştur. Halifelerden özellikle Yezîd b. Muâviye ve Velîd b. Yezîd, en şiddetli eleştirilen halifeler olmuş; hatta Mes'ûdî, Yezîd'i "bu ümmetin Firavun'u olmakla" itham etmiştir. Bununla beraber Ömer b. Abdülaziz'den tamamen olumlu olarak bahsetmiş, bazı halifelerin cariyeleri ile olan münasebetleri, içki ve eğlence meclisleri üzerinde fazlaca durmuş, bazı halifeleri tamamıyla bu yönleriyle ele almaya gayret göstermiş, bazı halifeleri ise – yine olumsuz özelliklerine daha fazla vurgu yapılmasına rağmen – hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ele almaya çalışmıştır. Bazı halifeleri objektif olarak ele almaya çalışmasına rağmen, birçok halife hakkında bu kritere uyma gereği duymamıştır. Mes'ûdî'nin Emevî halifelerini çoğunlukla olumsuz özellikleri yönüyle yansıtmaya çalışmasında, onun, Şî-Mu'tezilî temayülünün etkili olduğu hususunun da belirtilmesinde fayda vardır. Zira bu temayülün etkilerini eserin birçok yerinde, çeşitli vesilelerle bazen üstü kapalı bir

tarzda, çoğu zaman da açıkça görmek mümkündür. Bununla beraber, halîfelerle ilgili anekdot türünden, eşine az rastlanılan, ender, garip ve tuhaf birçok hadiseleri ihtiva etmesi münasebetiyle, her ne kadar sistematik bir tarzda olmasa da ve karmakarışık bilgiler yığını gibi görünse de, eserdeki bilgilerin ilgi ve dikkat çekici bir yönünün olduğunu belirtmek de gerekir.

Tezde görüşlerine başvuru olan bir diğer müellif ise İbn Kesîr'dir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*'de her halîfeyle ilgili olarak, o halîfenin, biyografisini sistematik ve detaylı bir şekilde ele alan bir başlık altında konuyu incelemeye ve değerlendirmeye çalışmış; halîfelerin, hilafetlerinden önceki hayatlarıyla ilgili bilgileri de vermeye özen göstermiş, onların halîfelikten sonraki hayatları hakkında ise çok daha detaylı bilgiler vermiş, halîfelerin hem olumlu, hem de olumsuz yönlerine dair bilgileri vermek için gayret sarf etmiş, en olumlu yönleriyle tanıttığı halîfelerin bazı kusurlarından bahsettiği gibi, en olumsuz yönleriyle tanıttığı halîfelerin de bazı olumlu yönlerini zikrederek objektif olmaya çalışmıştır.

Mes'ûdî halîfelerin biyografilerini sistematik bir tarzda ele almamakla beraber, onlar hakkında, kendisinin "*nadir, sıra dışı, eşine az rastlanılır türden olaylar*" olarak nitelendirdiği birtakım hadiselerle yer vermiş, halîfelerin kişilikleriyle ilgili net ifadelerle nadiren yer vermiş; ancak onlar hakkında naklettiği olaylarla onların kişiliklerini gözler önüne sermeye ve okuyucuları, bu olaylara bakarak bir sonuca ulaştırmaya çalışmış, bazen halîfeler hakkında aklın sınırlarını zorlayan rivayetlere de yer vermekten çekinmemiştir. Bu akıl sınırlarını zorlayan nakiller, genellikle, bazı halîfeler aleyhinde olan rivayetler olmuştur. İbn Kesîr ise, onların biyografilerini oldukça sistematik bir tarzda ele almaya çalışmış, tarihî rivayetlerin kritiğini yaparak birtakım delillere dayanmak suretiyle eleştirel bir gözle meseleleri değerlendirmiş; bazı halîfeler aleyhinde nakledilen bazı rivayetleri, Abbâsîler'e yaranmaya çalışan bazı tarihçilerin uydurmaları olarak değerlendirmiştir.

Her iki eserde de Emevî halîfelerinin olumlu ve olumsuz kişilik özelliklerine, künye ve lakaplarına, kendilerini nasıl tanımladıklarına, örnek aldıkları veya örnek almak istedikleri kimselere, birbirleri hakkında söyledikleri sözlere, başkalarının kendileri hakkındaki bazı ifadelerine, ilk defa yaptıkları bazı icraatlarına, dînî durumlarına, başka mezheplere mensubiyetlerine, birtakım batıl inançlarına, Hz. Ali ve evladına yaklaşımlarına, bazı hutbelerine ve dualarına, hitabet, fesahat, belağat ve

şiiir yönünden bazı hususiyetlerine, fiizkî özelliklerine, yeme-içme ve giyim-kuşam durumlarına, vefatlarından önceki son durumlarına ve son sözlerine, hilafet sürelerine, vefat yaşlarına ve bunların dışında bazı özelliklerine değinilmiştir. Her iki kaynakta da halîfelerin bu ve bunların dışındaki yönleri bakımından birbirine benzer, birbirine yakın veya birbirinin aynı olan bazı bilgiler aktarılsa da, birbirinden tamamen farklı ve birbirine tamamen zıt aktarımlara rastlamak da mümkündür. Bu hususun ise, her iki müellifin de metotlarının, bakış açılarının, ilmî durumlarının, ulaşabildikleri kaynakların, dînî-mezhebî yaklaşımlarının vb. farklılığıyla da ilgili olduğu gözardı edilemeyecek bir gerçektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abbâs el-Azzâvî**, Abbâs b. Muhammed (v. 1971), *et-Ta'rîf bi'l-Müerrihîn fî Ahdi'l-Moğol ve't-Türkmân*, Şeriketü't-Ticâre, Beyrut, 1957.
- Abdülfettâh M. Vehibe**, *Coğrâfiyyetu'l-Mes'ûdî beyne'n-Nazariyye ve'l-Vâkıa*, el-Maârif bi'l-İskenderiyye, 1995.
- el-Adanavî**, Ahmed b. Muhammed, *Tabâkatu'l-Müfessirîn*, thk: Süleyman Salih el-Huzzî, Mketebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Baskı, Medîne, 1997.
- Âgâ Büzürg-i Tahrânî**, Muhammed Muhsin Tahrânî (v.1970), *ez-Zerîa ilâ Tasânîfi's-Şîa*, Daru'l-Edvâ, 3.Baskı, Beyrut, 1983.
- Ağarı**, Murat, “İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, *Ankara, Ü.İ.F.D.*, 47 (2006), Sayı: 2, s. 195-214.
– *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2002.
- Ahmet Cevdet Paşa**, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ' (III)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, 1985.
- el-Aksam**, İbrahim b. Yûsuf b. Ali, *ed-Devletü'l-Umeviyye fî Kitâbâtı'l- Mes'ûdî*, Dâru'l-Mucteme', 1. Baskı, Cidde, 2003.
- Algül**, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Altıkulaç**, Tayyar, “Ebû Şâme el-Makdisî”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1994, X, 233-235.
- Altundağ**, Şinasi, “Süleyman b. Abdülmelik”, *İA.*, M.E. Basımevi, 1. Baskı, İstanbul, 1970, XI, 170-172.
- Âlu Şeleş**, Adnan b. Muhammed b. Abdillâh, *el-İmâm İbn Kesîr ve Eseruhû fî İlmi'l-Hadis Rivayeten ve Dirayeten ...*, Dâru'n-Nefâis, 1. Baskı, Amman, 2005.
- Apak**, Âdem, “Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi”, *Uludağ Ü.İ.F.D.*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, s. 95-122.
– “Mekke Döneminde Benî Ümeyye'nin İslâm'a Karşı Tutumu”, *Uludağ Ü.İ.F.D.*, Sayı: 6, 1994, VI, 277-296.
– “Şuûbiyye Hareketinin Tarihî Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyye'ye”, *İSTEM*, Yıl: 6, Sayı: 12, Konya, 2008, s. 17-51.
– *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (2) (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, Ensâr Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2007.

- *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (3) (Emevîler Dönemi)*, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2008.
- *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyâsî Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi, Bursa, 2004.

Atçeken, İ. Hakkı, “*Abbâsî Propagandası Sürecinde Hişâm b. Abdülmelik Dönemi*”, *Selçuk Ü.İ.F.D.*, Sayı: 17, Konya, 2004, s. 21-38.

- “*Ömer b. Abdülaziz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları*”, *Selçuk Ü.İ.F.D.*, Sayı: 13, Konya, 2002, 69-88.
- “*Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma*”, *Selçuk Ü.İ.F.D.*, Sayı: 7, Konya, 1997, 411-430.
- *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2001.
- *Endülüüs’ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2002.

Avcı, Casim, “*Mes’ûdî, Ali b. Hüseyin*”, *D.İ.A.*, Ankara, 2004, XXIX, 353-355.

Aybakan, Bilal, “*Şîrâzî, Ebû İshâk*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 2010, XXXIX, 184-186.

Aycan, İrfan, “*Emevîler Dönemi İç Siyâsî Gelişmeleri*”, *Ankara Ü.İ.F.D.*, XXXIX, 147-173.

- “*Mervân I*”, *D.İ.A.*, Ankara, 2004, XXIX, 225-227.
- “*Muâviye b. Ebû Süfyân*”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 332-334.
- “*Ömer b. Abdülaziz ve Gayr-ı Müslimler*”, *Dînî Araştırmalar*, 1/3, Ocak-Nisan, Ankara, 1999, s. 65-80.
- *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2001.
- “*İslâm’da Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı*” *Ankara Ü.İ.F.D.*, Sayı: 38, 1988, s.155-193.

Aycan, İrfan/Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993.

Bağdadlı İsmail Paşa (v.1920), *Îzâhu’l-Meknûn fi’z-Zeyl alâ Keşfi’z-Zunûn an Esâmi’l-Kutub ve’l-Fünûn*, tsh.: Kilisli Rifat Bilge, M.E. Basımevi, 2.Baskı, İstanbul, 1972.

Batur, Ahsen, *Mes’ûdî Murûcu’z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Selenge Yay., İstanbul, 2004.

- Bilmen**, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi II (Tabakatu'l-Müfessirîn)*, Diyanet İşleri Reisliği Yay., Ankara, 1960.
- Brockelmann**, Carl, “*Mes’ûdî*”, *İA.*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960, VIII, 144-145.
- *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, Arapçaya çeviren: Abdülhalîm en-Neccâr, Dâru'l-Maarif, Kahire, 1977.
 - “İbn Kesîr” *İA.*, M.E.Basımevi, İstanbul, 1968, V/2, 762.
- el-Buhârî**, Muhammed b. İsmâil (v. 256/870), *İmam Buhari'nin Derlediği Ahlak Hadisleri (el-Edebu'l-Müfred)*, Tercüme ve Şerh: Ali Fikri Yavuz, Alperen Yay., 1. Baskı, 2002.
- el-Bûtî**, Muhammed Said Ramazan, *Fıkhu's-Siyre Peygamberimizin Uygulamasıyla İslâm*, müt: Ali Nar/Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul, 1992.
- Cerrahoğlu**, İsmail, “*İbn Kesîr ve Tefsiri*”, *Ankara ÜİFD.*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.
- *Tefsir Tarihi II*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996.
 - *Tefsir Usûlü*, T.D.V. Yay., 10. Baskı, Ankara, 1995.
- Cilacı**, Osman, “*Ahbâru's-Sîn ve'l-Hind*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1988, I, 493.
- Çakan**, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniv. İ.F.V. Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1996.
- *Şekil ve Örneklerle Hadis Usulü*, Marmara Üniv. İ.F.V. Yay., 17. Baskı, İstanbul, 2008.
- Dadan**, Ali, “*İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri*”, *İSTEM*, Sayı:4, Konya, 2005, s. 203-221.
- ed-Dâvûdî**, Muhammed b. Ali b. Ahmed (v. 945/1539), *Tabakatu'l-Mufessirîn*, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1972.
- Delice**, Ali, “*Asr-ı Saadet, Hulefa-i Raşidin ve Emeviler Döneminde Lakap Takma ve Halîfelerin Lakapları*”, *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Kasım 1999, Sayfa: 165-183.
- “*Emevî Devleti'nin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar*”, *Cumhuriyet ÜİFD.*, Sayı: 3, Sivas, 1999, s. 299-320.
- Demircan**, Adnan, “*Hz. Hasan ve Halîfeliği*”, *Harran ÜİFD.*, Sayı: 1, Şanlıurfa, 1995, s. 81-109.

- “*İbn Teymiyye’ye Göre Yezîd b. Muâviye’nin Durumu*”, *Harran ÜİFD.*, Sayı: 2, Şanlıurfa, 1996, s. 129-147.
 - *İslâm Tarihi’nin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.
 - *İslâm Tarihi’nin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.
 - “*Muâviye b. Yezid ve Halîfeliği*”, *Harran ÜİFD.*, Sayı: 2, Şanlıurfa, 1996, s. 109-129.
 - “*Ali b. Ebî Talib’i Tahkim’i Kabule Zorlayanlar Üzerine*”, *İSTEM*, Yıl: 3, Sayı: 6, 2005, s. 51-58.
- ed-Dîneverî**, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend (v. 282/895), *İslâm Tarihi (el-Ahbâr et-Tivâl)*, çev: Nusrettin Bolleli/İbrahim Tüfekçi, Hivda İletişim, 1. Baskı, İstanbul, 2007.
- Dînî Kavramlar Sözlüğü**, Komisyon, D.İ.B. Yay., Ankara, 2006.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986.
- Ebu’l-Mehâsin**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasen el-Hüseynî (v. 765/1364), *Zeylu Tezkirati’l-Huffâz*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Şam, 1374.
- Ergüzel**, Mehdi, *Şirvanlı Mahmut Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi/Dil Özellikleri-Metin-Sözlük-Dizin*, T.D.K. Yay., Ankara, 1999.
- Erkoçoğlu**, Fatih, “*Abdülmelik b. Mervân’ın Para Reformu*”, *İSTEM*, Yıl: 4, Sayı: 8, 2006, s. 171-186.
- Gazali**, Muhammed, *Fıkhu’s-Sîre*, çev: Resul Tosun, Risale Yay., İstanbul, 1987.
- Gölcük**, Şerafeddin, *Kelam Tarihi*, Esra Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998.
- Gölcük, Şerafeddin/Toprak, Süleyman**, *Kelâm*, Tekin Kitabevi, 4. Baskı, Konya, 1998.
- Günaltay**, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müerrihler-*, Endülüs Yay., 1.Baskı, İstanbul, 1991.
- Gürkan**, Ahmet, *İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Nur Yay., Ankara, trz.
- H. İbrahim Hasan**, *Siyâsî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi (Hz. Peygamber’in Hayatı-Hulefâ-i Râşidîn-Emevîler)*, müt: İsmail Yiğit/Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987.

- Hamidullah**, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, Yenişafak Kültür Armağanı, Ankara, 2003.
- *İslâm'a Giriş*, çev: Cemal Aydın, T.D.V. Yay., Ankara, 2009.
- Hatiboğlu**, Mehmet Said, *Hilafetin Kureyşliliği İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Kitabiyat, 1. Baskı, Ankara, 2005.
- Hizmetli**, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1991.
- *İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Yeni Çizgi Yay., 2. Baskı, Ankara, 1995.
- Hodgson**, Marshall G.S., *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev: Komisyon, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, c. I.
- Horovitz**, Josef, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu İlk Siyer/Meğâzî Eserleri ve Müellifleri*, çev: Ramazan Altınay/Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yay., 1. Baskı, Ankara, 2002.
- Humphreys**, R. Stephen, *İslâm Tarih Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması*-, çev: Murtaza Bedir/Fuat Aydın, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- İşıltan**, Fikret, “*Mervân II*”, *İA.*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, VII, 778-780.
- İbn Hacer el-Askalânî**, Şihabüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed (v. 852/1449), *İnbâu'l-Ğumr bi Ebnâi'l-Umr fi't-Târîh*, thk: Muhammed Abdulmuîd Hân, Dâru'l-Kutubi'l-İmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1986.
- *Lisânu'l-Mîzân*, Müessesetü'l-A'lemiyyî li'l-Matbuât, 2. Baskı, Beyrut, 1971.
- ed-*Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, trz.
- İbn Haldûn**, Abdurrahman b. Muhammed el-Mağribî (v. 808/1405), *Mukaddime*, çev: Halil Kendir, Yenişafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004.
- İbn Kâdî Şuhbe**, Ebu's-Sıdk Takiyyuddîn Ebûbekr b. Ahmed b. Muhammed (v. 851/1448), *Tarîhu İbn Kâdî Şuhbe*, thk: Adnan Derviş, el-Ma'hedu'l-İlmî el-Fransî lid-Dirâsâti'l-Arabiyye, Dımaşk, 1994.
- *Tabakâtu's-Şâfiyye*, tsh/tlk: Abdulalîm Hân, Âlemu'l-Kutub, 1. Baskı, Beyrut, 1987.
- İbn Kesîr**, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ' İsmail b. el-Hatîb Şihabüddîn Ebî Hafs Ömer (v. 774/1373), *el-Fusûl fi Sîreti'r-Rasûl*, thk: Muhammed el-Îyd el-Hatravî/Muhyiddîn Müstu, Dâru İbn Kesîr, 6. Baskı, Beyrut, 1992.

- *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dâru Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1997.
- *el-İctihâd fî Talebi'l-Cihâd*, thk: Muhammed Zeynuhum, Dâru'l-İrşâd, 1. Baskı, Kahire, 1993.
- *Câmiu'l-Mesânîd ve's-Süneni'l-Hâdî li Ekvemi Sünen*, tlk/thk: Abdulmu'tî Emin Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1994.
- *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, çev: Bekir Karlığa/Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul, 1988.
- *Kitâbu'n-Nihâye ve'l-Fiten ve'l-Melâhim*, Ed.: Tâha Muhammed ez-Zeynî, Dâru'n-Nasr, Kahire, 1969.
- *Tuhfetu't-Tâlib fî Ma'rifeti Ehâdîsi Muhtasari İbni'l-Hâcib*, thk: Abdulğaniy b. Humeyd b. Mahmûd el-Kübeysi, Dâru Hirâ', 1. Baskı, Mekke, 1986.

İbn Tağrîberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf (v.874/1470), *en-Nücûmu'z-Zâhira fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhira*, el-Hey'etu'l-Mısriyye, Kahire, 1970.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî (v.1089/1679), *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Daru'l-Fikr, 1.Baskı, Beyrut, 1979.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (v. 630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi İslâm Tarihi*, çev: Yunus Apaydın, Redaktör: Mertol Tulum, Bahar Yayınları, İstanbul, 1986.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafıf Siracuddin Ömer b. Ali b. Ahmed (v. 804/1401), *el-İkdü'l-Müzheb fî Tabakat'ı Hameleti'l-Mezhep*, thk/tlk: Eymen Nasr el-Ezherî/Seyyid Mühenna, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1997.

İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer b. Ömer (v. 749/1349), *Tarîhu İbni'l-Verdî*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1996.

Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler Menşei Tanıma Yolları Tenkidi*, Marmara Üniv. İ.F.V. Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2002.

Kapar, Mehmet Ali, “*Muâviye b. Yezîd*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 2005, XXX, 335-336.

- *Halîfeliğin Emevilere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi*, Beyan Yatınları, İstanbul, 1998.
- *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.

- Kâtib Çelebî**, Hâcî Halîfe Mustafâ b. Abdillâh el-Kostantinî (v.1067/1657), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, tsh./tlk.: M. Şerafeddin Yaltkaya/Rıfat Bilge el-Kilisî, Meârif Vekâleti, İstanbul, 1943.
- Kehhâle**, Ömer Rıza, *el-Müstedrek alâ Mu'cemi'l-Müellifîn*, Müeessesetü'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut, 1988.
- *Mu'cemu'l-Müellifîn Terâcimu Müsannifi'l-Kutubi'l-Arabiyye*, Mektebetü'l-Müsennâ/Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trz.
- Kılıç**, Recep, *Ahlakın Dînî Temeli*, T.D.V. Yay., 2. Baskı, Ankara, 1996.
- Kılıç**, Ünal, “*Harre Vakasının Sebepleri Hakkında Bazı Mülâhazalar*”, *Cumhuriyet Ü.İ.F.D.*, Sayı: 4, Sivas, 2000, s. 317-324.
- “*Kabile Asabiyeti Bakımından Yezid b. Abdülmelik'in Hilafeti*”, *Cumhuriyet Ü.İ.F.D.*, XIV/1, 2010, 51-69.
- “*Yezid b. Muâviye'nin Şahsiyetinin Oluşumunda Etkili Olan Unsurlar*”, *Cumhuriyet Ü.İ.F.D.*, XI/1, 2007, s. 69-89.
- Kister**, M. J., “*Harre Vakası (Bazı Sosyo-Ekonomik Tespitler)*”, çev: Ünal Kılıç, *Cumhuriyet Ü.İ.F.D.*, Sayı: 4, Sivas, 2000, s. 305-316.
- Koyuncu**, Mevlüt, *Emevîler Döneminde Saray Hayatı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997.
- Krachkovsky**, I. Julianovic (v. 1951), *Târihu'l-Edebi'l-Coğrâfiyyi'l-Arabî*, trc: Selahaddin Osman Haşim, Dâru's-Sekâfe, Kahire, 1963.
- Kurt**, Hasan, “*Mervân II*”, *D.İ.A.*, Ankara, 2004, XXIX, 227-229.
- el-Kütübî**, Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed (v.764/1363), *Fevâtu'l-Vefeyât*, Matbaatu Bulâk, Beyrut, trz.
- Lammens**, H., “*Mervân I*”, *İA.*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, VII, 777-778.
- “*Muâviye*”, *İA.*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960, VIII, 438-444.
- Lapidus**, Ira M., *İslâm Toplumları Tarihi*, Yasin Aktay, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, c. I.
- Mahmûd Şâkir**, *et-Târihu'l-İslâmî (4) (el-Ahdu'l-Ümevî)*, el-Mektebetü'l-İslâmî, 6. Baskı, 1991.
- el-Makdisî**, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (v. 355/966'dan sonrası), *Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh*, trz.

- Mantran**, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1981.
- el-Mes'ûdî**, Ebu'l- Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali (v. 345/956), *Murûcu'z-Zeheb*, thk: Muhammed Muhyiddîn Adülhamîd, Matbaatu's-Saâde, 4. Baskı, Kahire, 1964.
- *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Dâru't-Türâs, Beyrut, trz.
- en-Necâşî**, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali (v.450/1058), *Ricâlu'n-Necâşî: Ehadü'l-Usûli'r-Ricâliyye*, thk.: Muhammed Cevâd Nâinî, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, 1988.
- en-Nuaymî**, Abdulkadir b. Muhammed b. Ömer (v. 927/1521), *ed-Dâris fî Târihi'l-Medâris*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1990.
- Nûr Velî**, Abdülaziz Muhammed, *Eseru't-Teşeyyu' ale'r-Rivâyâti't-Târîhiyye fî'l-Karni'l-Evvelî'l-Hicrî*, Dâru'l-Hudayrî, 1. Baskı, Cidde, 1996.
- Okumuş**, Necdet, “*Şirvânî, Muhammed b. Mahmud*” *D.İ.A.*, İstanbul, 2010, XXXIX, 206-208.
- Önkal**, Ahmet, “*İslâm Tarihciliğinde Tarafsızlık Problemi*”, *İslâmî Araştırmalar*, Cilt: 6, Sayı: 3, 1992, s. 189-196.
- “*Tahkîm Olayı Üzerine Bir Değerlendirme*”, *İSTEM*, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, s. 33-68.
- Özaydın**, Abdülkerim, “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1992, VI, 131-132.
- “*İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ*” *D.İ.A.*, İstanbul, 1999, XX, 132-134.
- Özkuyumcu**, Nadir, “*Hişâm b. Abdülmelik*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1998, XVIII, 148-150.
- Öztürk**, Mustafa, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara Okulu Yay., 1. Baskı, Ankara, 2005.
- es-Sallâbî**, Ali Muhammed, *Muâviye b. Ebî Süfyân: Şahsiyyetuhû ve Asruhû ed-Devletü's-Süfyâniyye*, Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, Beyrut, 2006.
- Sarıçam**, İbrahim, “*İbrahim b. Velîd*” *D.İ.A.*, İstanbul, 2000, XXI, 359.
- Savaş**, Rıza, “*Emeviler Devri Eğlence Hayatından Kesitler ve Dönemin Bazı Kadın Şarkıcıları*” *İSTEM*, Yıl: 4, Sayı: 8, 2006, s. 51-61.
- es-Sehâvî**, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed (v. 902/1497), *ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, trz, c. I.

- *el-I'ân bi't-Tevbîh li men Zemme Ehle't-Târîh*, thk: Franz Rosenthal, trc: Salih Ahmed Ali, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trz.
- Serkîs**, Yusuf İlyân (v. 1932), *Mu'cemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, Matbaatu Serkîs, Kahire, 1928.
- Seyyid Hüseyin Nasr**, *İslâm ve Bilim İslâm Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi ve Esasları*, çev: Hüseyin Kutluer, İnsan Yay., İstanbul, 2006.
- Seyyide İsmail Kâşif**, *İslâm Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları*, çev: Mehmet Şeker/Rıza Savaş/Ramazan Şimşek, İl-Vak Yay., İzmir, 1997.
- Sezgin**, Fuat, *İslâm Uygarlığında Astronomi, Coğrafya ve Denizcilik* (Almanca 5 ciltlik “Wissenschaft und Technik im İslam” isimli eserin tercümesinden derlenmiştir), çev: Abdurrahman Aliy, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Sırma**, İhsan Süreyya, *İslâm ve Tarih*, Beyan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1991.
- *Tarih Şuuru*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992.
- Söylemez**, Mehmet Mahfuz, “*Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi*”, *Çorum ÜİFD.*, 2004/2, III, Sayı:6, s. 31-48.
- es-Subkî**, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi (v. 771/1370), *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk: Mahmud Muhammed et-Tanâhî/Abdulfettah Muhammed el-Hulv, trz.
- es-Suyûtî**, Ebu'l-Fazl Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (v. 911/1505), *Zeylu Tabakâti'l-Huffâz*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Şam, 1974.
- Şâkir Mustafâ**, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1983.
- Şeşen**, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1998.
- *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfi Yay., İstanbul, 1998.
- eş-Şevkânî**, Muhammed b. Ali (v. 1250/1834), *el-Bedru't-Tâli' bi-Mehâsin men ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trz.
- Taşköprîzâde**, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fi-Mevduâti'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1985.

- Üçok**, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, M.E. Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1983.
- Ünlü**, Nuri, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Başlangıçtan 1918'e Kadar)*, Marmara ÜİFV. Yayınları, İstanbul, 1984.
- Varol**, M. Bahaüddin, “Endülüs'te Coğrafya ve Coğrafyacılar”, *İSTEM*, Yıl: 7, Sayı: 14, 2009, s. 61-77.
- “Emeviler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, *İSTEM*, Yıl: 4, Sayı: 8, 2006, s. 83-107.
- “Harre Vakası”, *Selçuk ÜİFD.*, Sayı: 7, Konya, 1997, s. 513-534.
- Vida**, Della, “Emeviler”, *IA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, IV, 240-248.
- Yâkût el-Hamevî**, Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (v.626/1229), *Mu'cemu'l-Udebâ'*, Dâru'l- Fikr, 3. Baskı, 1980.
- *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1986.
- Yaman**, Ahmet, *İslâm Hukukunun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyaset-Hukuk İlişkisi*, Esra Yay., İstanbul, 1999.
- Yardımlı**, Ali, “Birzâli”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1992, VI, 216.
- Yazıcı**, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, T.D.V. Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2007.
- Yıldız**, H. Dursun, “Velîd I”, *İA.*, M.E. Basımevi, 1. Baskı, İstanbul, 1986, XIII, 292-297.
- “Abdülmelik b. Mervân” *D.İ.A.*, İstanbul, 1988, I, 266-270.
- “Yezîd b. Abdülmelik”, *İ.A.*, M.E. Basımevi, 1. Baskı, İstanbul, 1986, XIII, 409-411.
- “Yezîd b. Muâviye”, *İA.*, MEB Basımevi, 1. Baskı, İstanbul, 1986, XIII, 411-413.
- Yılmaz**, Saim, “Muâviye b. Yezîd'in Halîfelikten Ayrılması ve Halîfeliğin Mervaniler'e İntikali”, *İSTEM*, Yıl: 4, Sayı:8, Konya, 2006, s. 187-206.
- Yiğit**, İsmail, “Emevîler”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 87-104.
- “Ömer b. Abdülaziz”, *D.İ.A.*, İstanbul, 2007, XXXIV, 53-55.
- “Süleyman b. Abdülmelik”, *D.İ.A.*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 80-81.
- Yüksel**, Ahmet Turan, *İhtirastan İktidara Kerbela*, Yediveren, Konya, 2001.

- ez-Zebîdî**, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdülatif, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, müt: Ahmed Naim, D.İ.B. Yay., 7. Baskı, Ankara, 1982.
- ez-Zehbî**, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1347), *el-Mu'cemu'l-Muhtass bi'l-Muhaddisîn*, thk: Muhammed el-Habîb el-Heyle, Mektebetu's-Sıddîk, 1. Baskı, Tâif, 1988.
- *Siyeru A'lâmi'n- Nübelâ'*, thk./trc.: Şuayb el-Arnaût/ İbrâhîm ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1983.
 - *el-İber fî Haber men Ğaber*, thk.: Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd Besyûnî Zeğlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1347.
- ez-Zehbî**, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Kahire, 1961.
- Zettersteen**, K.V., “*Abdülmelik*”, *İA.*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1950, I, 95-97.
- “*Hişâm b. Abdülmelik*”, *İA.*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1977, V/1, 540-541.
- ez-Ziriklî**, Hayreddîn (v. 1976), *el-A'lâm: Kâmûsu Terâcimi'l-Eşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*, Abdullah Efendi Matbaası, 2. Baskı, Kahire, 1954.